

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

12TE BIND

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1937—1938

Redigeret af *Roar Skovmand* (Foreningens Sekretær)
under Medvirkning af *Gunnar Knudsen* og *Chr. Axel Jensen*

INDHOLD

AFHANDLINGER:

	Side
H. C. BROHOLM: Studier over Danmarks Bebyggelse i ældre Bronzealder	105
KNUD FABRICIUS: Studiet af Danmarks Historie før og nu...	145
KRISTIAN HALD: Svar til Ingeniør Marstrand	51
HOLGER HJELHOLT: Den dansk-tyske Arkivudveksling i April- Maj 1936	1
ELLA JENSEN: Spørgeliste vedrørende Træsko og Træskomageri	180
SIGURD JENSEN: Det 18. Aarhundredes Bondeskifter og deres Kildeværdi	159
GUNNAR KNUDSEN: Dansk historisk Fællesforenings Register- ring af Udskiftningskort	173
VILHELM MARSTRAND: Stednavneforskning	43
THEKEL MATHIASSEN: Ældre Stenalderens Problemer	97
— — — : Den nye Fredningslov	124
POUL MØLLER: Videnskabernes Selskabs Arkivkommission ..	118
AXEL STEENBERG: Danske Plovtyper i Oldtid og Middelalder	12

ANMELDELSER:

Oversigt over topografisk Litteratur 1936—37 [Otto Smith]	70, 219
Oversigt over Litteratur om Almuekultur og Folkeminder 1935—37 [Aug. F. Schmidt]	87, 128, 232
Nyere Litteratur om Reformationstiden i Danmark [J. Lom- holt-Thomsen]	61
<i>Gösta Berg</i> : Sledges and wheeled vehicles [Axel Steensberg]	207
<i>J. Brøndsted</i> : Danmarks Oldtid. I. Stenalderen [R. S.]	242
<i>Axel Garboe</i> : Agersø i Storebælt [Holger Hjellholt]	215
<i>H. P. Hansen</i> : Løb og Løbbinding [Axel Steensberg]	205
<i>Gudmund Hatt</i> : Landbrug i Danmarks Oldtid [J. Brøndsted]	200
<i>N. H. Jacobsen</i> : Skibsfarten i det danske Vadehav [Søren Alkærsig]	212
<i>Herbert Jankuhn</i> : Haithabu [R. S.]	94
<i>Hans Jensen</i> : Dansk-norsk Vekselvirkning i det 18. Aarhun- drede [F. Skrubbeltrang]	57

	Side
<i>Franz von Jessen</i> : Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie [Troels Fink]	217
<i>Mogens B. Mackeprang</i> : Fra Rensdyrjægere til Vikinger [R. S.]	96
<i>V. Nordmann</i> : Menneskets Indvandring til Norden [Therkel Mathiassen]	55
<i>Albert Olsen</i> : Danmark-Norge i det 18. Aarh. [F. Skrubbelt- trang]	57
<i>Carl S. Petersen</i> : Stenalder, Bronzealder, Jernalder [C. J. Becker]	209
Rentekammerets kgl. Resolutioner 1660—1719 [H. H—t]	243
<i>Otto Rydbeck</i> : Den medeltida borgen i Skanör [R. S.]	95
<i>V. Starcke</i> o. fl.: De store Landboreformer og Handelsfrihedens Tid [F. S.]	96
<i>Sigfrid Svansson</i> : Skånes Folkdräkter [Ellen Andersen]	56

FORENINGSMEDDELELSER:

Dansk kulturhistorisk Museumsforening:	
Aarsmøde i København 1937	245
Dansk historisk Fællesforening:	
Repræsentantmøde i København 1937	139
— — 1938	256
Studiekursus i København 1937	137
Nekrologer over J. O. Brandorff og Frederik Weilbach	263, 264

DEN DANSK-TYSKE ARKIVUDVEKSLING

I APRIL—MAJ 1936.

HVAD VI FIK, OG HVAD VI AFSTOD¹⁾.

Af *Holger Hjelholt*.

Da Danmark ved freden i Wien den 30. oktober 1864 måtte afstå både de tyske hertugdømmer Holsten og Lauenborg og det danske hertugdømme Slesvig, skulde dette også få betydning for dansk arkivvæsen. I 1870'erne udleveredes der til Preussen store masser af arkivsager angående de tre nævnte hertugdømmer, og om denne udlevering tør man nok fælde den dom, at den skete ret planløst. Det vil være vanskeligt at optrække bestemte linjer, efter hvilke akterne henholdsvis udleveredes eller beholdtes i København. En god redegørelse for, hvad der blev tilbage her, gav nu afdøde arkivar F. J. West i »genforeningsnummeret« af »Fortid og Nutid« (bd. III, 1921, s. 40—65): »Oversigt over de i rigsarkivet opbevarede arkivalier vedrørende hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland«.

Medens dansk arkivvæsen ved hertugdømmernes tab i 1864 måtte rykke ud med arkivsager, havde vi i 1920 ved erhvervelsen af Nordslesvig, »de sønderjydske landsdele«, grund til at vente at modtage arkivsager. Selve administrationens og retsplejens krav fordrede jo udleveringen af akter, der endnu havde aktuel interesse, og ligesom vi i 1870'erne måtte af også med »historiske akter«, skulde Tyskland vel af med sådanne for Nordslesvigs vedkommende. Imidlertid dukkede den plan op, og for

¹⁾ Fhv. arkivar, dr. phil. *William Christensen*, der var en af de sagkyndige på dansk side under forhandlingerne om arkivudvekslingen, har vist mig den velvilje at gennemlæse nærværende artikel i manuskript, hvorfor jeg udtaler min bedste tak.

denne gjorde daværende rigsarkivar *Kr. Erslev* sig til talsmand, at man skulde søge at nå til en fordeling af de historiske akter, der både for dansk og tysk forskning var mere tilfredsstillende end den hidtidige ordning. Der blev altså tale ikke blot om, at dansk arkivvæsen skulde have, men også i høj grad om, at det skulde give. Om den nye fordeling førtes der en række forhandlinger, der på dansk side lededes af rigsarkivar Erslev, på tysk af gehejmeråd *Richter*, direktør for statsarkivet i Slesvig, hvilket arkiv sidst på året 1922 overflyttedes til Kiel. De to ledere bistod ved forhandlingerne af forskellige sagkyndige.

Om den nye fordeling, der skulde være til fordel for den historiske forskning såvel i Danmark som i Tyskland, opnåedes der principiel enighed på et møde i København i foråret 1924. Erslev meddelte da pressen dette, men tilføjede, at indstillingen til de to regeringer dog først vilde fremkomme, når forskellige bilag til den var blevet endelig udarbejdede. Dette trak unægtelig i langdrag, men om disse langvarige drøftelser — ofte næsten om en enkelt lap papir — og om forhandlingernes gang i det hele skal henvises til den redegørelse, som nuværende rigsarkivar *Axel Linvald* giver i *Historisk tidsskrift*²⁾. Her skal det kun nævnes, at den endelige overenskomst om arkivudvekslingen først undertegnedes den 15. december 1933³⁾. Erslev oplevede det ikke, han døde i 1930 og efterfulgtes af rigsarkivar *Laursen* som kommissær ved forhandlingerne, og fra tysk side var *Richter*, der pensioneredes i 1931, efterfulgt af arkivdirektør, dr. *Stephan*. Selve den praktiske udveksling kom heller ikke *Laursen* til at opleve. Han gik af som rigsarkivar i 1934 og døde i januar 1936. Forhandlingerne om den praktiske udveksling faldt det i *Laursen* efterfølger, rigsarkivar *Linvalds* lod at føre. I foråret 1936 bragtes i lastbiler arkivalierne til de steder, hvor de efter den nye fordeling skulde være. Den 20. april foregik den 1. transport.

²⁾ Hist. tidsskr. 10. rk. 4. bd.

³⁾ Overenskomsten er trykt i *Deutscher Reichsanzeiger* nr. 83, 9. apr. 1934. Et uddrag af den gives i udenrigsministeriets bekendtgørelse af 10. janr. 1934 ang. afsluttelse af en overenskomst mellem Danmark og Tyskland om udveksling af arkivsager (se *Lovtidende* for 1934. Afdel. A s. 2 f.).

hvorved ca. 3 tons arkivalier flyttedes fra landsarkivet i Åbenrå (og fra Tønder) til statsarkivet i Kiel, medens ca. 6 tons gik den omvendte vej. Den 22. april ankom den første transport fra Kiel til København, og samme aften gik bilerne tilbage. Endnu 3 vognlæs kom fra Kiel hertil, det sidste den 2. maj, medens vi kun havde 2 (foruden det første) at sende til Kiel. Man regner med, at fra Kiel til København flyttedes 20 til 24 tons arkivsager, fra København 12—15 tons.

Da overenskomstens bestemmelser, for så vidt de angår udvekslingen af arkivalierne, vil fremgå af den følgende redegørelse for, hvad vi fik, og hvad vi afstod, skal jeg her kun omtale overenskomstens afsnit IV og V. Afsnit IV indeholder forskellige bestemmelser, der sigter til at lette brugen af arkivalier i rigsarkivet i København og landsarkiverne i Viborg og Åbenrå for tyske forskere og omvendt brugen af arkivalier i statsarkivet i Kiel for danske forskere. Således skal disse sidste, når det drejer sig om rent videnskabelig forskning, være fritagne for gebyrer i statsarkivet, så længe der ikke fordres sådanne i Danmark. Der skal fra begge sider vises vidtgående imødekommenhed ved benyttelse af arkivalier til rent videnskabelige formål, og ved sådan forskning skal de respektive arkivmyndigheder selvstændig kunne give tilladelse til arkivaliernes benyttelse op til året 1864. Endvidere er der en bestemmelse om levering af gratis afskrifter af akter eller om udlån af disse fra det ene arkiv til det andet til brug for administrative formål, navnlig ved retstvister. — I overenskomstens afsnit V fastslås bl. a., at man fremtidig ikke fra nogen af siderne kan gøre retskrav gældende på historiske arkivalier. En ikke betydningsløs bestemmelse er det, at ingen af parterne må kassere af de nu udvekslede eller tidligere afleverede arkivalier, førend det er meddelt den anden part, der skal have lejlighed til eventuelt at få de sager tilbage, som i sin tid er afleveret, men nu af modparten tænkes kasseret.

Hvad vi fik.

Såfremt man alene vil se på papirmassernes vægt, må vi, som det fremgår af det ovenstaende, siges at være den vindende part ved arkivudvekslingen. Men en sådan vurdering er naturligvis helt ved siden af, når man ser på historiske akter. Mere rimelighed er der i at vurdere akterné efter alder, og set fra dette jo ganske vist kun i store træk rigtige synspunkt har statsarkivet i Kiel fået langt det værdifuldeste med dokumenter, der rækker tilbage til det 11. århundrede, medens Danmark væsentlig fik akter fra det 17., 18. og navnlig 19. århundrede, akter, af hvilke talrige sikkert vil samle meget støv, uden at nogensinde hverken administrationen eller den historiske forskning vil kaste et blik på dem eller ulejlige sig med at løse pakkernes bånd op.

Af de arkivalier, der ved udvekslingen flyttedes fra Kiel til rigsarkivet, må først og fremmest nævnes *det slesvigske ministeriums arkiv* fra tiden 1851—64. Erslev lagde megen vægt på denne erhvervelse, idet han betonedé, at ministeriet var et forsøg på at styre Slesvig i danskpræget and, hvorfor dets arkiv havde særlig interesse for os. Det var dog ikke hele dette ministeriums arkiv, vi i 1870'erne havde afgivet, og heller ikke er det alt, hvad vi dengang afleverede, som vi nu har fået igen. I 1870'erne beholdt vi bl. a. alle forestillingsprotokollerne og så godt som alle vigtigere akter vedkommende den danske sprogpolitik. Da jeg i begyndelsen af 1920'erne skrev min disputats om den danske sprogordning i Slesvig mellem 1850 og 1864, kunde jeg bygge denne hovedsagelig på den tilbageholdte del af ministeriets arkiv, og ved et studiebesøg i statsarkivet, der da var i Slesvig, fik jeg ved gennemgangen af de dertil afleverede akter kun som udbytte, hvad man kan kalde et supplement. Anderledes værdifuld vil den del af ministeriets arkiv, vi nu har fået tilbage, dog sikkert vise sig at være f. eks. for en økonomisk forsker. Den tilbageleverede del udgør omkring halvdelen af, hvad rigsarkivet overhovedet modtog ved udvekslingen. Foruden ministeriets akter findes der også i denne del akter fra bestyrelseskommissionens tid (1849—50) og fra den overordentlige regeringskommissær, Tillisch's, tid

(1850—51). I statsarkivet i Kiel har man dog beholdt alle ministeriets brevøger og desuden en række aktgrupper, der i henhold til overenskomstens ordlyd skal angå Sydslesvig og have aktuel betydning for oplysning i retstvister.

En anden, meget vigtig generhvervelse for rigsarkivet er *Tyske kancellis* kopibøger (Patenter og Reskripter) for tidsrummet 1730 til 1770. Erslev havde ved forhandlingerne fremhævet, at dansk videnskab havde krav på, at man i Danmark kunde skaffe sig klarhed over i hvert fald hovedtrækkene i den holdning, de danske konger havde indtaget gennem tiderne til de tidligere hertugdømmer. Derfor stillede han kravet om de nævnte kopibøgers tilbagelevering, idet deres udlevering havde skabt et meget beklageligt hul. Vi havde kopibøgerne før 1730, og efter 1770 havde vi forestillingsprotokollerne som en vigtig kilde. I Kiel har man dog for tiden 1730—70 fremdeles beholdt en protokolrække, nemlig ekstrakter af patenter og af reskripter, med tilhørende alfabetiske registre. Af disse ekstrakter har rigsarkivet imidlertid, som det er meddelt af West i hans oversigt (s. 48), i sin tid skaffet sig afskrifter. — Foruden de nævnte kopibøger har Kiel tilbageleveret en række nordslesvigske lokalsager fra Tyske kancelli.

Af *det hertugelige Glyksborgske arkiv*, hvoraf hovedparten i sin tid var blevet afleveret til Tyskland (se West s. 58), er nu tilbageleveret en række almindelige sager, medens lokalsager, for så vidt de angik de Glyksborgske besiddelser i Sydslesvig (Angel) og var blevet udleveret, er forblevet i Kiel.

I en vis modsætning til de nu nævnte tilbageleveringer står hele resten af, hvad vi har fået igen, idet disse sager må betegnes som rene *nordslesvigske lokalsager*. Særlig er der grund til at fremhæve rækkerne af nordslesvigske *amtsregnskaber*, idet det dog må bemærkes, at man i Kiel har beholdt regnskaberne for Tønder amt. Dette amt blev jo ved genforeningen delt, således at Danmark og Tyskland fik hver sit stykke. De afleverede regnskaber rækker ned til året 1867, det tidspunkt, da man i stedet for den danske amtsinddeling gik over til den preussiske inddeling i kredse. Hvor langt de går tilbage i tiden, er ret forskelligt. For

Åbenrå amt, der henhørte til den gottorpske del af hertugdømmet, går de tilbage til 1580, for Løgumkloster amt til 1633 og for Haderslev amt til 1681. Når disse årstal nævnes, må man dog samtidig erindre, at vi i rigsarkivet har mange ældre regnskaber for disse amter, som ikke var blevet udleveret. De haderslevske amtsregnskaber, som vi har fået, er for årene efter 1752 kun konceptregnskaber, idet man i Kiel har beholdt de originale regnskaber. At de tilbageleverede regnskaber vil blive meget brugt både ved lokalhistorisk og personallhistorisk forskning, er formentlig uden for al tvivl. Hvor udmærket en historisk kilde amtsregnskaber udgør, er der tidligere her i tidsskriftet gjort rede for (se 4. bd. s. 1 ff.).

En betydningsfuld tilbagelevering af nordslesvigske sager er også sket for *rentekammerarkivets* vedkommende. I forbindelse hermed skal nævnes, at vi fra den i 1768 i Slesvig by oprettede *slesvig-holstenske landkommission* har fået en række sager vedkommende Nordslesvig, der sikkert må have ikke ringe interesse for landboreformernes tidsrum. I forordningen om kommissionens oprettelse hed det, at alle i Slesvig, Holsten, Pinneberg og Rantzau, som havde noget at forestille om landbrugets forbedring, opdyrkning af heder og moser, ophævelse af fællesskabet og indhegninger, skulde henvende sig til landkommissionen. Kommissionen ophævedes i 1823 med den begrundelse, at i det væsentlige var de vigtigere landøkonomiske operationer, for hvis skyld den var oprettet, nu endte. Dens forretninger underlagdes rentekammeret, men samtidig oprettedes dog landkommissærer til besørgelse af forskellige landøkonomiske forretninger, 2 kommissærer i Holsten, 1 i Slesvig samt en overlandkommissær for begge hertugdømmer. Fra *den slesvigske landkommissær* er de nordslesvigske akter afleverede. Af megen interesse for landboreformtiden er endvidere den række *udskiftningskort* fra Nordslesvig, som vi har fået.

Adskillige nordslesvigske akter har statsarkivet i Kiel desuden udleveret fra det gottorpske arkiv, fra statholderskabets, det slesvig-holstenske regeringskancellis (Glückstadt kancelliets), den slesvigske overrets og den slesvig-holstenske provinsialregerings

arkiver. Om disse forskellige myndigheder henvises til Wests oversigt s. 54 ff. Blandt akterne fra den i 1834 oprettede slesvig-holstenske provinsialregering findes mange ældre akter, der stammer fra den slesvigske overret, idet denne før 1834 havde en del forvaltningsforretninger. Disse overdroges i nævnte år provinsialregeringen, som tillige fik overrettens hertil hørende arkivalier.

Af Sønderjylland hørte før 1864 en del under kongeriget enten alene i gejstlig henseende eller — som »Enklaverne« — både i gejstlig og verdslig henseende. I 1870'erne blev der til Preussen afleveret en række akter (særlig fra danske kancellis og kultusministeriets arkiver) vedkommende disse distrikter, og disse akter er nu blevet tilbageleverede, for så vidt de angår Nordslesvig. Endvidere skal nævnes, at rigsarkivet har modtaget tilbage nogle nordslesvigske færgesager, henhørende til generalpostdirektionens arkiv, og nogle nordslesvigske sager fra medicinaløvrigheder fra tiden ca. 1853—68.

Hvad vi har fået tilbage af enkelte dökumenter (Urkunden) vedkommende Nordslesvig, stammende fra gods- eller privatarkiver, er kun lidt, i alt 70. De ældste af disse er fra 2. halvdel af det 15. århundrede, og de fleste er meget yngre. Af disse breve kan fremhæves et af Christiern I den 8. november 1461 udstedt adelsbrev for Peder Knudssøn af Stubbum (Allers, Sønder-Tyrstrup herred) og dennes efterkommere. Som våben for denne bestemmer brevet 5 røde teglsten i et hvidt felt, og brevet har en farvelagt tegning (i blå, røde og hvide farver) af dette våben. Endvidere kan nævnes en række adkomstbreve fra det 17. og 18. årh. vedrørende det danske kronprinspars nuværende sommerresidens, Gråsten slot. Blandt disse er brevet, hvorved hertug Philip i 1662 solgte Gråsten til den senere storkansler Frederik Ahlefeldt, og det, hvorved Ahlefeldternes kreditorer i 1727 solgte slottet til Augustenborgerne. Af adkomstbrevene er nogle af en meget anselig størrelse, et enkelt er således omkr. 60 cm i højden og 80 cm i bredden. — Nærmest som et kuriosum kan desuden nævnes, at vi ved arkivudvekslingen modtog fra statsarkivet i Hannover et papirbrev af 7. januar 1443 (en samtidig afskrift?).

hvorved Christoffer af Bajern antager hertug Otto af Brunsvig og Lyneborg til sin daglige hofsinde og råd⁴⁾.

Ved udvekslingen fik landsarkivet i Åbenrå fra Kiel en række arkivalier, hørende til de nordslesvigske amts- og byarkiver. Endvidere fik det akter fra den slesvigske generalsuperintendents og fra den slesvigske biskops (1854—64) arkiver, ligesom fra bispeembedet for Als og Ærø, der oprettedes i 1848 og bestod til krigen 1864. En del mindre afleveringer (af håndskrifter m. m.) skal her ikke nærmere omtales.

Hvad vi afstod.

En betragtning af de arkivalier, vi fra dansk side har måttet udlevere til Kiel til gengæld for modtagelsen af de ovennævnte, må hos en dansk arkivmand og historiker fremkalde ret smertelige følelser. Som nævnt kan der sikkert ingen tvivl råde om, at Kiel ved udvekslingen har fået de historisk set værdifuldeste arkivalier. Medens vi f. eks. har modtaget omkr. 70 pergamentsbreve, endda fra forholdsvis sen tid, har Kiel fået meget over det tidobbelte antal, og kaster man et blik i rigsarkivets kronologiske fortegnelse over pergaments- og ældre papirbreve, ser man, at af de ældste breve er de fleste blevet afleverede. Og udleveringen har ikke blot omfattet breve og arkivalier vedrørende Holsten, men også en del vedkommende Sønderjylland. Efter hvilke principper er da denne udlevering sket?

Af det såkaldte *fællesarkiv* (se West s. 40 ff.) er bortset fra nogle undtagelser (således sager ang. Slesvig) udleveret alle dokumenter og akter fra tiden før 1460, d. v. s. fra arkiverne fra de holstenske grever af huset Schauenburg. Disse besad jo både Holsten og hertugdømmet Sønderjylland indtil nævnte år. Fra tiden efter 1460 er der også blevet afleveret en del arkivsager, men langt færre. I alt er der af fællesarkivet udleveret omkring halv-

⁴⁾ Brevet er trykt i Styffe: Bidrag till Skandinaviens historia. 2. bd. s. 297—99. Styffe betegner brevet som en »originalkoncept«. Det må formentlig bero på en misforståelse, når det i Archivalische Zeitschrift 42/43. bd. (1934) s. 342 anm. 1 siges, at man fra dansk side opfatter brevet som en »egenhändig« koncept af Christoffer af Bajern.

femte hundrede enkelte breve, væsentlig pergamentsbreve, hvoraf et par går tilbage til det 13. årh., samt en del læg, pakker og bind.

Som den betydeligste udlevering til Kiel må nævnes udleveringen af den del af *Gottorparkivet*, der endnu efter afleveringen til Preussen i 1870'erne fandtes i rigsarkivet. Fra den egentlig gottorpske tid (1544—1713) befinder nu alle arkivsager sig i Kiel med undtagelse af rene lokalsager for Nordslesvig. I rigsarkivets registrant (nr. 113) over Gottorparkivet har man derfor kun bemærket, hvilke sager der er tilbageholdte, medens hele resten er udleveret. Af pergamentsbreve har Kiel fået over 500, rækkende tilbage til det 11. årh., og af andre arkivalier er herfra afleveret over 400 bind og henvend 1000 pakker. I Gottorparkivet er indbefattet sager fra det storfyrstelige arkiv i Kiel. Blandt det afleverede kan mærkes de for forskningen særdeles vigtige gottorpske kammerregnskaber (1590—1712).

Ligesom det under forhandlingerne om udvekslingen fastsloges som et hovedpunkt, at Gottorparkivet i alt væsentligt skulde samles i Kiel, således bestemtes det samme med hensyn til *det hertugelige Plønske arkiv*. Fra rigsarkivet er til Kiel afleveret en del pergamentsbreve, nogle bind og godt halvtrediehundrede pakker, hvoraf særlig må fremhæves kammerregnskaber fra årene 1671—72, 1691 og 1693—1765.

Mindre afleveringer er de, der har fundet sted af arkivsager vedkommende det schauenburgske grevskab Pinneberg, grevskabet Rantzau, det holstenske kloster Reinfeld og godset Friedrichshof i Ditmarsken. Blandt disse arkivsager findes dog talrige gamle pergamentsbreve med smukke, velbevarede segl. Fra Hansborgarkivet er afleveret enkelte sager, navnlig vedkommende Ditmarsken.

Næst efter Gottorparkivet er den i omfang største aflevering af en enkelt arkivgruppe den, der har fundet sted af *regnskaber*: amts-, by- og toldregnskaber. Der er her afleveret over 1000 pakker. Den allerstørste del af disse regnskaber angår Holsten, men fra den egentlig gottorpske tid udleveredes desuden de gottorpske regnskaber, der angik Sydslesvig. Og også andre end gottorpske sydslesvigske regnskaber blev udleverede. Under for-

handlingerne havde Kr. Erslev nok principielt hævdet det standpunkt, at Sydslesvig havde lige så megen interesse for dansk som for tysk historieforskning, og at man derfor for dette områdes vedkommende — bortset fra den nævnte udlevering af Gottorparkivet — skulde lade det forblive ved status quo, således at de sydslesvigske arkivalier, der fandtes i København, forblev her og omvendt. Men i løbet af forhandlingerne gik man fra dansk side med til at udlevere en række arkivalier vedkommende *det sydligste Slesvig*: Eidersted, Femern og Helgoland. Blandt de afleverede regnskaber findes således sådanne for disse landskaber og byregnskaber for de pågældende byer: Burg, Frederikstad og Tønning.

I overensstemmelse med denne indrømmelse vil man blandt de lokalsager, der er afleverede fra centralmyndigheder som rentekammeret og tyske kancelli eller fra myndigheder som den kgl. statholder, overretten på Gottorp og den slesvig-holstenske regering m. fl. foruden holstenske sager også finde sådanne, der angår det sydligste Slesvig. Af rentekammersager er i alt afleveret af bind og pakker tilsammen omkring 300. Afleveringerne fra de andre myndigheder er af beskedent omfang.

Endelig skal af afleveringerne fra rigsarkivet nævnes en række *arkivalier*, som stammer fra den slesvig-holstenske *revolutions tid* (1848—51), og som man i Kiel har været særlig glade for at få. Det er arkivalier fra den slesvig-holstenske »Landesversammlung« (protokoller, petitioner m. m.) og fra den slesvig-holstenske hær, ret anelige rækker af bind og pakker. — Fra landsarkivet i Åbenrå og fra myndighederne i Tønder er de historiske arkivalier, der vedrører »Sydtønder«, d. v. s. den del af Tønder amt, der forblev ved Tyskland, afleverede til statsarkivet i Kiel.

— — —

Om den skete udveksling har den nuværende direktør for statsarkivet i Kiel, dr. Stephan, udtalt, at ved den »talrige berettigede tyske ønsker« er forblevne uopfyldte⁵⁾. Fra dansk side vil man

⁵⁾ Se hans artikel »Das deutsch-dänische Abkommen über den Austausch historischer Archivalien« i *Archivalische Zeitschrift* 42/43. bd. 1934 s. 338 ff.

omvendt mene, at den intet hensyn har taget til mange rimelige danske ønsker. Personlig finder jeg det smerteligt, at Danmark har udleveret en del sydslesvigske arkivalier samt Gottparkivet, der er af så stor interesse for dansk historie. For i nogen grad at bøde på de store afleveringer af gamle pergamentsbreve er forinden udleveringen en talrig række af disse blevne fotograferede, og disse fotografier opbevares nu i rigsarkivets manuskriptsamling. Valget af de breve, der er fotograferede, er sket både under hensyntagen til brevenes alder og til, om de angik Slesvig eller havde almindelig interesse. Denne fotografering foranledigedes af universitetsjubilæets danske samfund særlig af hensyn til dette samfunds arbejde om »sydslesvigske stednavne«. Foruden de nævnte breve er også enkelte andre arkivalier blevne fotograferede inden afleveringen (således en del kort af Johs. Meier over Slien).

De store afleveringer til Kiel af holstenske lokalakter og regnskaber vil sikkert de fleste danske finde i sin orden. Det er dog i Kiel og ikke i København, at de nævnte arkivalier flittigst vil blive brugt. Og i øvrigt vil jeg også slutte mig til dr. Stephans udtalelser om, at en helt igennem tilfredsstillende fordeling af det uhyre arkivstof ikke er mulig: »En sådan idealtilstand vil på grund af den nære forbindelse mellem de to landes skæbner i fortiden ingensinde kunne opnås«. For resten er det jo ikke af det onde, at danske forskere vil blive nødt til også af og til i fremtiden at studere i Kiel og omvendt holstenske (og sydslesvigske) forskere i København. Som fortiden for Danmark, Slesvig og Holsten i så meget har været fælles, er det naturligt, at udforskningen af denne fortid sker af både danske og tyske historikere. Nok møder disse til opgaven med en forskellig indstilling, men er forskningen båret af videnskabelig ånd, vil det forskellige udgangspunkt og de modsætninger, der herved kommer frem, sikkert kunne virke befrugtende og berigende.

Fig. 1. Pløjescene. Jakob Ulfelds Jordebog 1588.

DANSKE PLOVTYPER I OLDTID OG MIDDELALDER.

At Axel Steensberg.

Ploven har gennem Aartusinder været de mere udviklede Agerbrugssamfunds vigtigste Redskab, oftest ogsaa omtrent det eneste Redskab, hvorved Mennesket her drog sig den dyriske Arbejdskraft til Nytte. Alene derved bliver Udforskningen af Pløjeredskabernes Udvikling et betydningsfuldt Arbejdsfelt for Kulturhistorikerne, hvilket i vore Nabolande — navnlig Tyskland — har givet sig Udslag i en lang Række lærde Undersøgelser, som dog ofte har et mere teoretisk og spekulativt Præg, end godt er¹⁾.

¹⁾ Nærmere Litteraturangivelser i Paul Leser: Die Entstehung und Verbreitung des Pfluges. Anthropos Bibliothek III, 3 (Münster in W., 1931).

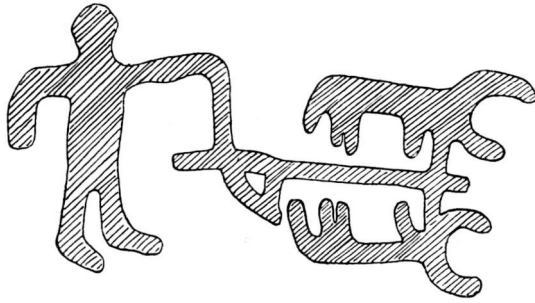
Om Plovens Oprindelse i Almindelighed har man opstillet mangfoldige Hypoteser, der i Reglen gaar ud paa dristige Tilbageslutninger fra nutidige Redskaber som Gravestok, Agerspade (herunder Caschromen paa Hebriderne) og Hakke. Særlig Opmærksomhed fortjener to danske Forskeres Teorier. Den første, der er fremsat af Gudmund Hatt, tager sit Udgangspunkt i en Undersøgelse af Agervandingsprincipperne i Gudbrandsdalen, et afsides og ret primitivt Omraade indenfor Kunstvandingskulturen. Her betjener man sig ved Frembringelsen af Vandingsfurerne af en primitiv Plov af Ardtype, den saakaldte »Ahl«, som allerede afbildes i 1758 (Fig. 3 a)²⁾. Professor Hatt fremdrager andetstedsfra flere Eksempler paa nær Tilknytning mellem Vandingsfure og Plov, og han opstiller den Hypotese, at Plovens første Funktion var at drage Vandfurer. Senere har C. G. Feilberg fremsat en anden Teori, som ikke mindsker den førstnævntes Betydning, men modificerer den³⁾. Feilberg kommer ved en Undersøgelse af primitive Agerdyrkningsmetoder navnlig i Afrika til den Anskuelse, at Plovens ældste Anvendelse var at trække Furer til Sæden, hvilken Antagelse tillige støttes af en babylonisk Afbildning fra sidste Fjerdedel af 3. Aartusind f. v. T. forestillende en Plov med Saatragt. Muligvis har begge Forfattere Ret, idet den ene af de to nævnte Funktioner ikke udelukker den anden. Af største Betydning er i hvert Fald Feilbergs Redegørelse for Muldfjælplovens Tilknytning til de fugtige Klimater med deres kraftigere Plantedække, medens Ardtypen i særlig Grad egner sig for de Omraader ved Ørknernes Rande i den subtropiske Zone, hvorfra man ogsaa har de ældste Vidnesbyrd om Kunstvanding. Her danner Plantevæksten ikke nogen væsentlig Hindring for en primitiv Plovs Arbejde.

I Nordeuropa gaar de ældste Vidnesbyrd om Ploven ikke længere tilbage end Bronzealderen. Tyske Forskere har villet hævde, at en Plov, fundet i 1927 ved Walle i Hannover, kan dateres til

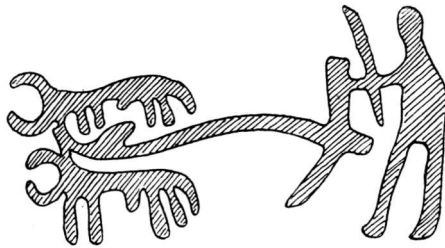
²⁾ Gudmund Hatt: Agervandingen i Gudbrandsdalen. Geogr. Tidsskr. 23. Bd., 1915—16, S. 148 ff., og Danmarks og Norges oekonom. Magazin, II, 1758, S. 289 f.

³⁾ C. G. Feilberg: Et Hovedværk om Ploven og nogle dertil knyttede Betragtninger. Geogr. Tidsskr., 34. Bd., 1931, S. 161 ff. og 195 ff.

a.

b.

c.

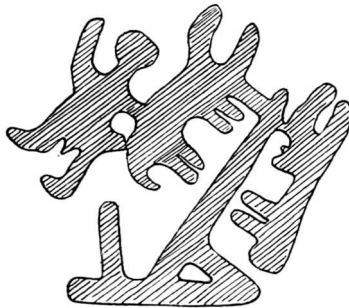

Fig. 2. Ard-Typer fra Helleristninger i Bohuslän.

Stenalderen. Dateringsmaaden kan imidlertid ikke staa for en kritisk Prøvelse⁴⁾, og indtil videre maa Plovene paa Helleristnin-

⁴⁾ Se herom nærmere i nærv. Forf.s Afhandl. »North West European Plough-Types of Prehistoric Times and the Middle Ages«. Acta Archaeologica Vol. VII, Fasc. 2-3, 1936, S. 244 ff.

gerne i Bohuslän staa som det ældste Vidne om nordeuropæisk Plovbrug. Ploven optræder imidlertid paa Helleristningerne i flere Typer, hvilket lader formode, at den allerede dengang kunde se tilbage paa en lang Udvikling.

Typologisk maa man, som det allerede fremgik af det foregaaende, skelne mellem to Hovedformer af Ploven: Arden og Muldfjælploven. Ardens Arbejdssæt kan bedst sammenlignes med Harvetandens, idet Redskabet kun i ringe Grad formaar at

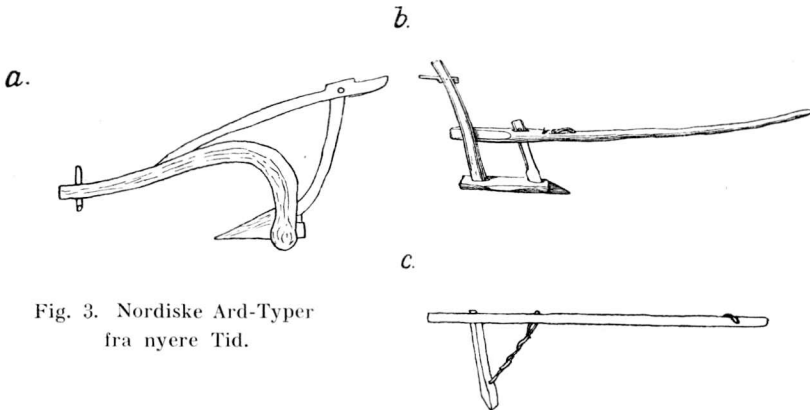

Fig. 3. Nordiske Ard-Typer
fra nyere Tid.

vende de oprispede Jorddele. Den har i Norden været at forefinde i forskellige Former, som det fremgaar af Fig. 2—3: Spade-Arden med og uden Sule (2 a-b), Krog-Arden med og uden egentligt Løb (2 c—3 a) samt den firsidede Ard (3 b), der altid baade har Sule og Løb. Muldfjælploven (Fig. 4) optræder i ældre Tid i Norden altid som firsidet, men det Hjulførstel, som

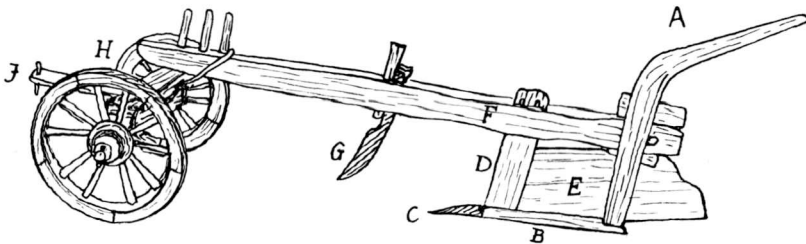

Fig. 4. Dansk Hjulplov. A Stjert. B Løb. C Skær. D Sule. E Muldfjæl.
F Aas. G Langjern. H Hjulførstel. I Fortræk.

var det almindelige Tilbehør til Redskabet i de gamle danske Landskaber, var i Norge og Sverige saa godt som ukendt. — Den her opstillede Typologi angiver intet om Oprindelsesforhold og Slægtskabsforhold. Den tjener alene til Orientering ved Beskrivelsen af Redskaberne.

1. *Forhistoriske Vidnesbyrd om Ploven i Danmark.*

Agerdyrkning har været kendt i Landet fra den yngre Stenalder af. Muligvis kan allerede da simple Plove af Ard-Type have været anvendt. Okser var jo forhaanden til Trækkraft, og da Husdyrenes Mælkeydelse sandsynligvis dengang kun strakte sig over ganske faa Maaneder efter Kalvens Fødsel, er det rimeligt at antage, at man udnyttede Kvæget paa anden Vis i Goldperioden. Men noget Bevis for Plovens Eksistens paa et saa tidligt Tidspunkt har man ikke, og Gravestok, Agerspade eller Hakke har muligvis ogsaa været i Brug paa Stenaldermandens Agerpletter.

Med Bronzealderen maa man i hvert Fald betragte Plovbruget som en Kendsgerning, idet Arden da, som nævnt, er trængt helt op til Bohuslän ved den svenske Kattégatskyst. Samtidig afbildes den paa lignende Helleristninger i Søalperne. Professor Hatt har fremsat den frugtbare Arbejdshypotese, at Agerdyrkingen i Danmark i den yngre Stenalder og Bronzealderen foregik som et Slags Svedjebrug, d. v. s. at man som stedvis i Sverige og Finland i moderne Tid har ryddet Skov og Krat ved Hjælp af Ild og derpaa saaet Kornet i Asken⁵⁾. Efterhaanden som den askegødede Jords Næringsindhold blev for ringe, opgav man da de gamle Svedjer og ryddede sig nye. Den finske Forsker Kustaa Vilkuna har paavist Forskellene mellem Svedjeploven og Agerploven⁶⁾, og han opfatter netop den suleløse Spade-Ard paa de svenske Helleristninger (Fig. 2 b) som en Svedje-Ard, idet Stjertfoden, der udgør Plovlegemet, er stejlt stillet, og Aasen er anbragt højt over Markfladen (jvf. den moderne Svedje-Ard fra

⁵⁾ G. Hatt: Anmeldelse af V. la Cour, Sjællands ældste Bygder. Naturens Verden, Marts 1928, S. 134 f.

⁶⁾ Kustaa Vilkuna: Gaffelploven. Finskt Museum 1935, S. 67 f.

Finland, Fig. 3 c). Det stejlt stillede Plovlegeme bliver ikke hængende i Svedjens Rødder og Grene eller hager sig fast under dens store Sten; ved enhver Modstand, som ikke kan overvindes, løftes Redskabet let af Jorden og kan presses ned igen umiddelbart foran den Genstand, der standsede Plovens Gang. Den højt anbragte Sammenføjning mellem Aas og Stjert har ogsaa til Hensigt at hindre Ploven i at hage sig fast og tage Svedjens forkuldede Grene med paa Slæbetov.

Svedjebrugsteorien falder godt i Traad med det Billede af Bebyggelsen i yngre Stenalder og Bronzealderen som Højkortet navnlig for Holstebroegnen giver. Det ser her ud til, at Bebyggelsen væsentlig dækkede de forholdsvis magre Omraader paa Bakkeøerne og Smæltevandsfladerne foran den baltiske Israndslinje, medens den fede yngre Moræne bagved denne er næsten høj-tom, undtagen pletvis i Nærheden af Limfjordskysten. Dette Forhold skyldes vel ikke i første Række, at den svære Lerjord ikke lod sig behandle med Sten- og Bronzealderens primitive Redskaber, men snarere at just den fede Jord bar den kraftige Højskov, hvis tykke Stammer var vanskeligere at faa opbrændt. Den sandmuldede Jords mere kratagtige Skove lod sig formodentlig lettere fuldstændig opbrænde, saa at Sæden kunde nedbringes med Svedje-Ard⁷⁾.

Dersom vi tør slutte fra de svenske Helleristninger til danske Forhold, har Svedjebruget imidlertid ikke været eneraadende. Der afbildes ikke alene Svedje-, men ogsaa Ager-Arder (jvf. Fig. 2, a, c). Købmand J. Winthers langelandske yngre Stenalder Hustomter og enkelte Forekomster af tykke yngre Bronzealder Bopladsaflejringer (Affaldsgruber) vidner jo ogsaa om langvarig

⁷⁾ Jeg har tidligere været inde paa dette Forhold (Oldtidsagerbruget i Danmark, Dansk Udsyn, 6. Hefte, 1936, S. 442 f.), og Undersøgelser af Museumsinspektør Dr. phil. Therkel Mathiassen og Konsulent P. O. Overgaard synes at bekræfte Hatts Teori; disse Undersøgelser vil blive publiceret i den nærmeste Fremtid. — Jvf. ang. Svedjebrugets Teknik i Finland Gösta Grotenfelt: Det primitive jordbrukets metoder i Finland. Helsingfors 1899, S. 36 ff. (navnlig S. 39). — Marc Bloch omtaler i *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Oslo 1931, S. 9, at Grundlæggelsen af de talrige nye Landsbyer i Frankrig i 1100—1200 Tallet i første Omgang fandt Sted i Kratskove.

Bosættelse paa samme Sted. Endelig er det ældste danske Plovfund, Døstrup-Arden, heller ikke et Redskab, der egner sig for Skovsvedjen; men den stammer ganske vist ogsaa fra en noget senere Tid.

Døstrup-Arden, der blev indsendt til Nationalmuseet i 1884, fundet i en Mose i Nærheden af Hobro, maa paa Grund af sin gode Tidsfæstelse betegnes som en første Rangs Kilde til Plovens Historie i Oldtiden (Fig. 5). Allerede Sophus Müller

Fig. 5. Spade-Ard fra o. 400 f. v. T. Døstrup, Jylland.

henførte den til ældre Jernalder eller mulig endog Bronzealderen⁸⁾. Men først efter Professor Knud Jessens Pollenbestemmelse⁹⁾, der er foretaget paa Grundlag af en Tørveprøve fra en Sprække i selve Ard-Aasen, maa det anses for yderst sandsynligt, at Redskabet stammer fra Begyndelsen af forromersk Jernalder, altsaa Tiden o. 400 f. v. T.¹⁰⁾. Tørveprøvens Pollenspektrum er sammenlignet med Diagrammet for en Mose beliggende ca. 2 km fra Findestedet. Da Pollendiagrammerne fra forskellige Lokalteter i betydelig indbyrdes Afstand — forsaavidt man kan bygge paa de hidtil udførte Undersøgelser og forsaavidt Mosens Udstrækning ikke er for ringe — udviser tydelige Ligheder i deres forskellige Faser, maa det siges at være forsvarligt at bygge paa

⁸⁾ Sophus Müller: Oldtidens Plov. Aarb. for nord. Oldkyndh., II, 15, 1900, S. 203 ff.

⁹⁾ Bestemmelse af Plantesamfundets Sammensætning paa Grundlag af de enkelte Torvelags Indhold af Pollen o: Plantestøvkor.

¹⁰⁾ Knud Jessen: Archaeological Dating in the History of North Jutland's Vegetation. Acta Archaeologica, Vol. V, Fasc. 3, 1935, The Plough from Døstrup, S. 200 ff.

en Sammenligning med et Pollendiagram fra en saa nærliggende Lokalitet, især naar Oplysningerne om Fundomstændighederne — som det her er gjort — tages i Betragtning. Det springende Punkt i Ardens Datering bliver, hvorvidt Tørveprøven er samtidig med Ardens Henlæggelse paa Mosen. I denne Forbindelse gør Professor Jessen opmærksom paa to Omstændigheder, først, at den Tørveprøve, paa Grundlag af hvilken Pollenanalysen udførtes, laa skjult i en snæver Sprække i Aasen og derfor kan betragtes som en Rest af det Lag, i hvilken Aasen har ligget; dernæst at Ploven, som Følge af at den er af Træ, har været lettere end Vand, hvorfor der ikke er Grund til at antage, at den skulde synke i den bløde Mosejord, hvorpaa den laa. Og da det maa anses for lidet sandsynligt, at et saa stort Apparat er blevet gravet ned i Mosen, forekommer Tidsfæstelsen til den tidligste Del af Jernalderen troværdig — især hvis Redskabet, som det er naturligt at antage, har ligget paa Siden. — Man kunde dog endnu tænke sig Muligheden af, at Redskabet var kastet i en Tørvegrav i en længst forsvundet, men dog yngre Tid, end Tørveprøven udviser. En saadan Mulighed er dog ikke meget sandsynlig i Betragtning af Genstandens komplette Tilstand. Snarest maa man tænke sig, at den er blevet liggende paa den fugtige Jord, efter at Ejeren har opgivet Dyrkningen. Den er hurtigt blevet dækket af Plantevæksten, og lidt efter lidt er Mosen vokset op om Stykket, medens de døde Planterester omdannedes til Tørv.

Typologisk maa Døstrup Arden henregnes til Spade-Ard Formen. Den er blevet trukket ved Hjælp af et Aag, der dog sikkert ikke har været direkte anbragt i Trækrogen foran paa Aasen. Paa den Fig. 2 b gengivne Helleristning ses Aaskrogen et Stykke bagved Nakkeaaget. Aas og Aag er antagelig forbundne ved en Rem, der fastholdes paa Aasen ved Hjælp af Krogen. Remmen vil under Trækket strammes og komme til at ligge i Trækretningen, d. v. s. trækkes ud parallelt med Aasen. Døstrup Arden har sandsynligvis ligeledes været forsynet med Nakkeaa, idet saadanne flere Gange er fundne i jyske Moser¹¹⁾. Nogle gennemhul-

¹¹⁾ Sophus Müller: Vognaag til Trækdyr. Aarbøger for nord. Oldkyndh., II, 15, 1900, S. 223 ff.

lede Træstykker, som fandtes sammen med et af Aagene, har Kustaa Vilkkuna fornylig tydet som Tilbehør til Øreliner¹²⁾, og da der ikke paa Helleristningerne ses nogen Lederperson foran Trækdyrene, maa det anses for sandsynligt, at Pløjeren selv har styret sit Spand. Sophus Müller antog, at Aasens Forende har været hævet ca. 1 m over Jordoverfladen, idet Okserne i Oldtiden antages at have været mindre end nutildags. Derved kommer ogsaa Underfladerne i »Plovhovedet« (Pløjelegemet) og den nedadkrummede tykke Bagende af Aasen til at ligge nogenlunde horizontalt og i Flugt med hinanden, saa at de danner noget i Retning af et Løb. Ved Modelforsøg for nylig er det blevet konstateret, at Aasens Forende — og dermed ogsaa Plovlegemets Spids — maa sænkes en Smule, for at man kan faa Redskabet til at gaa i Jorden¹³⁾. Jeg har desværre ikke haft Lejlighed til at deltage i Forsøget. Men det lyder troligt, at en Ard uden egentlig Skær af Pløjeren kræver en helt anden Styreteknik end en almindelig Plov. Navnlig virker Undersiden af Plovlegemet og Aasenden vistnok ikke som et Slags Løb. Derfor skal man ikke som ved en moderne Plov løfte opad i Stjerten, naar man vil pløje dybere, men tværtimod trykke nedad. Nogen Betydning maa det dog her have, hvor dybt man sætter det Ahornskær, som jo fandtes anbragt hvilende i en Fure i Plovlegemet.

Anbringelsen af dette Skær er fornylig blevet kritiseret af Dr. A. Haberlandt, der mener, at Aasendens Gennembrydning levner saa megen Plads fra Stjert og Skær, at der her kan have været anbragt et Jernskær. Det Træstykke, som ellers opfattes som Skæret, skulde da have siddet langs Bagkanten af Stjertfoden som en Kile¹⁴⁾. Imidlertid tager Dr. Haberlandt ikke i Betragtning, at Ploven er svundet en Del som Følge af Indtørring. En Kile af 0,90 m Længde vilde vel ogsaa være utænkelig, bortset fra, at

¹²⁾ Kustaa Vilkkuna: Verwendung von Zugochsen in Finland. *Studia Fennica*, II, 2, 1936, S. 94.

¹³⁾ Iflg. elskværdig Meddelelse fra Hr. stud. mag. W. Jacobsen, der styrede Redskabet ved nævnte Prøve.

¹⁴⁾ A. Haberlandt: Zur Systematik der Pflugforschung und Entwicklungsgeschichte des Pfluges. *Wiener Zeitschr. für Volkskunde*, XXXVIII, 1933, S. 28 ff.

Træstykket ikke er kileformet og bærer tydelige Slidmærker paa Enderne. Et eventuelt Tomrum har vel været udfyldt af een eller flere smaa Kiler, for at Plovdelenes Sammenføjning kunde tilpasses fuldstændigt og Redskabet stedse bevare sin Arbejdsduelighed. Naar man betragter Døstrup Arden, som den er opstillet i Nationalmuseet, kan man ikke være i Tvivl om, at den er rigtig sammensat. Ydermere er jo Sammenstillingen foretaget efter en Skitse af Finderen.

Tømmerby Ploven (Fig. 6). Skønt dette Fund for ganske nylig er publiceret paa Dansk¹⁵⁾, bliver det nødvendigt at omtale

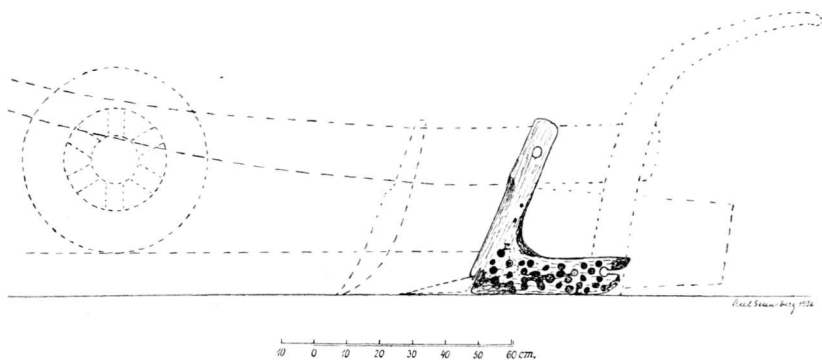

Fig. 6. Firsidet Muldfjældsplov fra o. 100 f. v. Tid. Tømmerby, Jylland.

Stykket forholdsvis udførligt i nærværende Oversigt. I 1898 købte Nationalmuseet ved en Auktion over afdøde Statsskovrider H. C. Rosen's Samling bl. a. et vinkelformet Stykke Bøgetræ (en »Tveje«), som de medfølgende Oplysninger angav at stamme fra en Mose ved Tømmerby i Tem Sogn ved Silkeborg. Man anslog det til at være Sule og Løb af en firsidet »Ærjekrog« (Ard), og det blev overdraget til Dansk Folkemuseum, der deponerede det i Dansk Landbrugsmuseum i Lyngby. Venstre Side af Løbet er besat med Slidsten væsentlig af Kvarts og Kvartsit paa lignende Maade, som det var Skik paa Hjulpløve i Jylland helt frem i Begyndelsen af 1800-Tallet, medens Løbets højre Side mangler

¹⁵⁾ Axel Steensberg: En Muldfjældsplov fra forromersk Jernalder. Aarb. for nord. Oldkyndh., 1936.

Slidsten. Heraf maa sluttet, at Stykket ikke hidrører fra en Ard, men fra en Muldfjælsplov, idet højre Side har været beskyttet af Muldfjælen mod Slid. Ejendommeligt nok har Sule og Løb været forenede med henholdsvis Aas og Stjertfod ved »Bladsammenføjning« — ikke ved Tapping. Bibliotekar A. G. Drachmann har, efter at Genstanden var publiceret, gjort mig opmærksom paa, at denne Forbindelsesanordning gjerne anvendes, hvor hver især af Træstykkerne er for tynde til at tage en Tap. Derved støttes ogsaa min Formodning om, at Aasen ikke har været synderligt tykkere end Døstrup Ardens, maaske kun godt 7 cm, medens Bladet paa Sulen viser, at Aasens lodrette Dimension har været ca. 19 cm mod Døstrup Ardens ca. 13 cm. Tømmerby Plovens Aas maa da have været saa kraftig, at man vanskeligt kan tænke sig den uden Støtte af et Hjulstel, idet den i modsat Fald let vilde komme i uheldige Svingninger. Og selvom Aasen, som det var almindeligt ved Hjulplovene i den tidlige Middelalder, har været forlænget frem mellem Trækdyrene som en Forstjert, saa kender jeg intet Eksempel paa, at en firsidet Muldfjælsplov med Forstjert savner Hjulstellet. Man kan indvende, at Aasens smalle horizontale Dimension ikke synes særlig egnet til at hvile paa Hjulstellet. Men vi kender jo ikke noget til, hvorledes Forbindelsen mellem Hjulstel og Aas har været. Mærkeligt nok synes Aasen — sluttet efter Bladbrystets Stilling — at pege ganske lidt nedad, hvor den forlader Sulen; den maa derfor have foretaget en Bøjning opad for at komme ovenover Hjulakselen. Der kan i denne Forbindelse mindes om Hjul-Arden paa Bayeux-Tapetet, hvor Aasen foran Sulen ligeledes sænker sig lidt under den vandrette Linje og peger lige frem mod Hjulakselen¹⁶⁾.

Med Hensyn til Tømmerby Plovens Skær, tyder det dybe, vide, runde Skafttaphul paa, at ogsaa det har været af Træ. Saafremt man tør slutte fra danske Fund af Plovskær af middelalderlig Oprindelse, har dette Plovskær været hjertebladformet, men dog knapt nok ganske symmetrisk — tyndest i højre Side. Rime-

¹⁶⁾ Afbildet i »North West European Plough-Types of Prehistoric Times and the Middle Ages«, S. 266, Fig. 9.

ligvis har Ploven tillige haft et Langjern, der, som vi senere skal se, meget vel kan have været udført i Træ.

Muldfjælen ser ud til at have været fastgjort dels med en Træpløk og dels ved Hjælp af Surringer, der holdtes paa Plads af tre Pløkker paa Sulens Landside. Bagtil har den været støttet af en Stiver, der kan have været den forlængede Nagle fra Bladsammenføjningen mellem Løb og Stjert. Om Ploven har haft en højre Stjert ved Muldfjælens Inderside, kan vi intet vide om.

Skønt det kun er et enkelt Stykke, der er bevaret af Tømmerby Ploven, er det saa heldigt, at dette Stykke just udgør den mest centrale Del af Ploven, hvorved vi sættes i Stand til at gisne om et af de mest interessante Spørgsmaal i vor Agrarhistorie: Hjulplovens Fremkomst.

Det Dateringsforsøg, som Professor Knud Jessen har foretaget, gør det i højeste Grad sandsynligt, at Tømmerby Ploven stammer fra samme Tid som Døstrup Arden, Begyndelsen af førromersk Jernalder (ca. 400 f. v. T.). Jeg ansaa oprindeligt ikke Stykket for særlig gammelt — højst fra Slutningen af Middelalderen. Men da det var fundet i en Mose, mente jeg det dog rigtigst at faa det pollenundersøgt, og da Professor Jessen elskværdigt tilbød at foretage Analysen, saafremt der kunde fremskaffes en Tørveprøve fra Plovfragmentet, undersøgte jeg dette nøjere. I to Huler efter udfaldne Slidsten i Løbets Landside fandtes fastkittet smaa Rester af Tørvejord, som efter en Afbørstning af Overfladen for at fjerne Plantestøvkorn af nyere Dato blev fremdragne med en Pincet og bragt Professor Jessen til Undersøgelse. Efter at jeg havde modtaget det overraskende Resultat af Analysen, undersøgte jeg under bedre Lysforhold den anden Side af Stykket, og i en dyb Revne i Sulens Muldside fandtes endnu en Tørveprøve, som ved Analysen viste sig at være noget yngre, men dog kun at kunne indpasses i de Spektre, hvormed det sammenlignes, ganske nær ved den subboreale-subatlantiske Grænsehorizont. Denne Grænsehorizont er efter vor hidtidige Viden omtrent samtidig med Overgangen mellem Bronzealder og Jernalder (angaaende det detaillerede Resultat af Analysen henvises til Publikationen i Aarbøger).

Analysen af de to først fremdragne Tørveprøver udelukkede ikke, at Stykket engang i en forholdsvis sen Tid var kastet i en Tørvegrav eller Grøft og da kunde være faldet med den Side, i hvilken Prøverne fandtes, mod Bunden. Derved kunde Tørvejord af ældre Dato end Ploven være trængt ind i Træets Hulheder, hvilket maatte give Anledning til en forkert Datering. Denne Mulighed var saa meget mere nærliggende, som det kun var et Stykke af en Plov, der var fundet. Den opadvendende Side af Fragmentet vilde sandsynligvis i saa Tilfælde have modtaget Plantestøvkorn af samme Alder som Plovens Bortkastning. Derfor er Analysen af den tredje Prøve — fra Plovfragmentets Muldside — af saa stor Betydning for Tidsfæstelsen. Yderligere er det af Betydning, at Muldsiden, som rummede den yngste Prøve, er stærkt afnavet (korroderet), som den vilde være, saafremt Stykket havde ligget paa en Sandflade, gennem Aar og Dag udsat for Vej og Vind, inden Højmosens Mos er vokset op over det. Endelig er det meget lidt sandsynligt, at man i senere Tid indtil o. 1800 (yngre kan Ploven ikke være) har foretaget Grøftegravning ude i en Højmose. Grøftegravning var jo indtil for Hundrede Aar siden selv i Marken noget ualmindeligt! Hvor gammel Tørvegravning i Moser er, foreligger der ingen Undersøgelser over. Jeg kan anføre, at H. K. Kristensen, Lunde, hvad angaar Ovtrup Sogn i Vestjylland, anser den for at være af ret ny Oprindelse, idet man her i ældre Tid klarede sig med Fladtørv og Brænde¹⁷⁾.

Plovfragmentet fra Villersø i Nærheden af Gjerrild (publiceret samm. m. Tømmerby Ploven) er af samme Type som det ovenfor omtalte Stykke, og er som dette fremdraget af en Mose. Det er skænket til Dansk Folkemuseum af Læge de Neergaard i Grenaa. Desværre er det temmelig stærkt forhugget af Tørvespanden; af Sulen er der kun en Flis tilbage, og baade Taphullet til Skæret og Sammenføjningsleddet med Stjertfoden er afskaaret. Stykkets Datering er heller ikke sikker. Forekomsten af en Jernflis som Slidstykke i Landsiden viser, at det i hvert Fald ikke er ældre end Jernalderen. Kun den ene af to udtagne Tørveprøver

¹⁷⁾ H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn i Vester Horne Herred. Varde 1933—35, S. 5 f. og 140.

indeholdt Plantestøv-korn; men det skorter noget paa Sammenligningsmateriale fra Djurslands Moser. Prøven synes dog at tilhøre en mere fremskreden Del af den subatlantiske Periode end Tømmerby Plovens Tørveprøver.

Fra Danmark kendes ikke noget Fund af Plovskær eller Ards-kær (bortset fra Døstrup Ardens), som med Sikkerhed kan dateres til Oldtiden. Det Fig. 7 afbildede Ards-kær af Egetræ er

Fig. 7. Ards-kær. Borris, Jylland, ca. $\frac{1}{5}$.

dog muligvis af forhistorisk Oprindelse, idet det er fundet i Bunden af en Tørvemose sammen med Fragmenter vistnok af en Stige. Findestedet undersøgtes i 1918 af Konservator G. Rosenberg fra Nationalmuseet, desværre efter at de fleste af Sagerne var taget op; det ligger ca. 0,6 km syd for Borris Station i Bølling Herred, Ringkøbing Amt. Stykkets hele Længde er 0,6 m. Skaf-tet er firsidet, 0,03 m bredt og 0,028 m tykt. Skærets Længde er 0,064 m og Skærebredden 0,065 m. Ejendommelig er Skærets Form, tykkest i venstre Side og med vinkeldannet Rand, medens højre Halvdel har en ægdannet, jævnt konveks buet Rand. Slid-fladen paa Skærets Overside begynder lidt tilvenstre for Spidsen

og svinger med en let Skruning over paa højre Halvdel vidnende om, at Redskabet har kastet den smalle Furestrimmel tilhøjre ligesom en Muldfjælsplov. Skæret er dog altfor smalt til, at det kan hidrøre fra en Muldfjælsplov. Dets lange, svære, firsidede Skaftstilk kunde derimod udmærket godt anbringes paa en Ard af Døstrup Type. At en Ard kan vende Furen eensidigt er iøvrigt ikke noget ukendt Fænomen: det omtales saavel fra Sverige¹⁸⁾ som fra fransk Nordafrika¹⁹⁾ og Iran²⁰⁾.

Et af de betydningsfuldste Bidrag til Plovens Historie i vort Land har Professor Gudmund Hatt ydet ved det Materiale, han gennem sine Undersøgelser og Opmaalinger af jyske Oldtidsagre har skaffet tilveje²¹⁾. Disse Agre kan efter Formen deles i to Undertyper, hvoraf den typologisk ældste bestaar af korte, brede Felter, oftest af en noget uregelmæssig Form, som vanskeligt kan tænkes opstaaet ved Pløjning med Hjulplov. Den typologisk set yngre Agerform bestaar derimod af lange, smalle Felter, der, selv hvor de omgivende »Digevoldinger« er udflydende, let skelnes fra højryggede Agre ved de uregelmæssigt indskudte Tværvoldinger. Det ligger nær, som en fransk Forsker har gjort, at sætte lange Agre i Forbindelse med Hjulploven. Thi med dette tunge Redskab og dets fire-otte Oksers Forspand vil man helst undgaa de hyppige Vendinger, som Krydspløjningen med Arden kræver. Ogsaa den engelske Forsker E. Cecil Curwen sætter den længere Agerform i Forbindelse med Ønsket om mindre hyppige Vendinger²²⁾. Men han forklarer Sammenhængen ved, at man har faaet bredere Skær og enkelt Mulfjæl paa Ploven, og at man af den Grund opgiver Krydspløjningen. Støttet paa et tvetydigt

¹⁸⁾ Oscar Almgren: Nordische Felszeichnungen als religiöse Urkunden. Frankfurt a. M. 1934, S. 335.

¹⁹⁾ C. G. Feilberg: Et Hovedværk om Ploven . . ., S. 196 f.

²⁰⁾ Elskværdigt meddelt mig af C. G. Feilberg.

²¹⁾ Hovedværket er her »Prehistoric Fields in Jylland«. Acta Archaeologica, Vol. II, Fasc. 2, 1931, S. 117—158. En udtømmende Liste over Professor Hatts Publikationer vedrørende Oldtidsagre findes i nærvær. Tidsskrift, XI, 1936, S. 116, Note 12.

²²⁾ E. Cecil Curwen: Prehistoric Agriculture in Britain. Antiquity, I, 1927, S. 280 ff.

Sted hos Plinius, slutter han, at det bredere Skær og Muldfjælen muligvis er en sydgermansk Opfindelse, der indførtes til Britannien med Sakserne. Den ny Plovtype og den ny Pløjemaade, mener han, maatte i Forening med den af dem afledede længere Agerform stille større Krav til Forspandets Udholdenhed, hvorfor dette øgedes fra to til otte Okser.

Paa Forhaand skulde man vente, at ikke blot Agrenes Form, men ogsaa den Maade, hvorpaa de afsamlede Sten er anbragt, kunde fortælle noget om den anvendte Plovtype. De hidtil publicerede Opmaalinger er ikke foretaget, hvor Jorden var rig paa større Sten, hvorfor de kun viser ganske enkelte Stendynger. I Professor Hatt's store Publikation nævnes i Teksten, at Stendyngerne ofte er samlede omkring en jordfast Sten. Dette er maaske Aarsagen til, at de, som det ses paa Professor K. Friis-Johansens Fotografier fra Fogstrup i Tem Sogn, hyppigt ligger spredt ud over Agerfelterne. Ofte er de langagtige i Agrenes Retning, og det samme kan undertiden iagttages ved de ude i Agerfeltet liggende Stendynger — vistnok navnlig, hvor Agertypen er den rektangulære. Af dette sidste kan sluttes, at man her fortrinsvis har pløjet paa langs af Ageren. Det ligger da nær at tænke, at enten Hjulforstellet eller Muldfjælen har bevirket denne Forandring i Pløjemaade. Hvor Jorden mange Aar i Træk er under Dyrkning, som det sandsynligvis har været Tilfældet paa Oldtidsagrene, bliver den imidlertid ikke saa sammengroet, at ikke en Muldfjælsplov skulde kunne trække Furer baade paa Kryds og Tværs. Det maa være andre Omstændigheder, der fik Bonden til at opgive Kryds- og Tværs-Pløjningen og indføre den lange Agertype. Man maa her gætte paa Hjulforstellets Fremkomst.

2. *Middelalderlige Fund og Billeder.*

Fund af Plovsvær og Langjern. Efterfølgende Oversigt gør ikke Krav paa at være udtømmende, idet Provinsmuseernes Materiale endnu ikke er gennemgaaet. Det bedst daterede Fund stammer fra Nationalmuseets ikke publicerede Undersø-

gelse af Boringholm Voldsted, Hvirring Sogn, Nim Herred²³). Det bestaar af et knivformet Stykke Egetræ (Fig. 8), som sikkert har udgjort Langjernet af en Plov. Stykkets hele Længde er 0,608 m og Bladets største Bredde 0,075 m. Æggen er ikke ganske skarp, ca. 0,01 m tyk, og paa de nederste 0,06 m er den øjensynligt afslidt. Bladets højre Side er temmelig stærkt hvælvet, medens venstre Side er plan med Tendens til Hulhed. Bladets Ryg er 0,025 m bred og danner en noget aaben Vinkel med den plane Side. Skaftet er let afrundet paa Kanterne, og hele Stykket en Smule vreden som Følge af Indtørring. — Boringholm nævnes sidste Gang i 1406, og Museets Udgravninger 1906—12 har vist, at Gaarden var anlagt ude i en Mose, kun delvis opført paa en lille, naturlig Holm. Opfyldningen bestod væsentlig af Gødning og Affald, og i denne fugtige, konserverende Masse fandtes »Langjernet« sammen med en Mængde Genstande af forskellig Art, alle, forsaavidt de kunde dateres, hidrørende fra 1300-Tallet. Tidsfæstelsen af Stykket er saaledes udmærket. Snarere kunde man maaske tvivle om, hvorvidt Fundet virkelig kan fastslaaes som »Langjernet« til en Plov. Navnlig er det Skaftets noget afrundede Kanter, der vækker Betænkelighed. Det kan i denne Forbindelse anføres, at Taphulsudhugninger i det øvrige Træværk fra Fundet gennemgaaende er foretaget paa den Maade, at man først har boret fire Huller i Firkant og derpaa hugget det mellemliggende Stykke ud, hvorved Taphullets Hjørner er blevet afrundede²⁴). Paa samme Maade er Langjernshullet i Plovaasen vel frembragt. Ogsaa den nævnte Afslidning paa nederste Del af Æggen tyder paa, at Stykket er et »Langjern«, idet Langjernet paa en Plov jo kun er beregnet paa at løsskære det øverste faa cm tykke Grønsvær, samt hindre Sulen i at slæbe med Græsrodder etc., og ikke at skære Furen løs helt til Bunden.

²³) Museumsinspektør Chr. Axel Jensen har elskværdigt gjort mig opmærksom paa dette Fund og tilladt mig at publicere det. Om Undersøgelsen af Boringholm se Chr. Axel Jensen's Afsnit i Daniel Bruun: Danmark, III, Kbhvn. 1920, S. 773 ff. samt Trap: Danmark, VII, 4. Udg., Kbhvn. 1926, S. 420 f. (samme Forf.).

²⁴) Iflg. elskværdig Oplysning fra Museumsinsp. Chr. Axel Jensen.

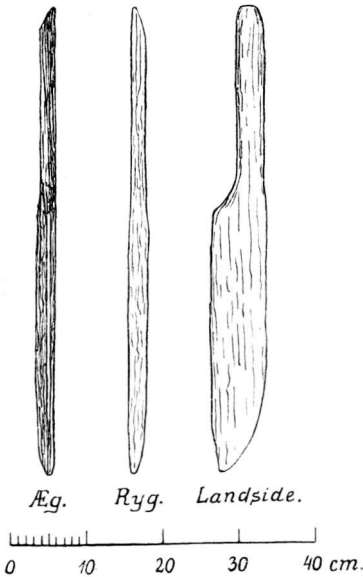

Fig. 8. »Langjern« af Træ.
Boringholm, Jylland.

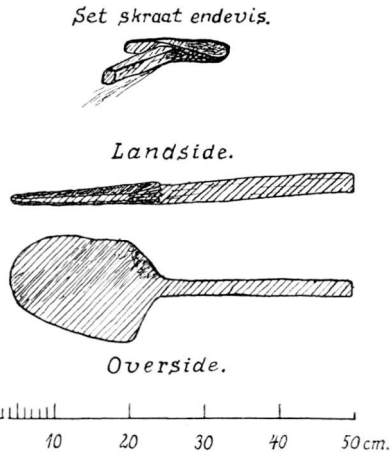

Fig. 9. Symmetrisk Plovskaer.
Gl. Lindholm, Sjælland.

Ved Udgravninger i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede paa Voldstedet Gl. Lindholm, Gevninge Sogn, Voldborg Herred, fandtes Plovskaeret Nr. D 2849 (Fig. 9). Stykkets hele Længde er 0,46 m, hvoraf Skaftet udgør 0,265 m. Skaftets Bredde er 0,02 m, Tykkelsen 0,023 m. Bladets største Bredde er 0,135 m, største Tykkelse 0,028 m. Venstre Rand er ca. 0,01 m tyk, hvorimod højre Rand er skarp, navnlig nærmest Skaftet, hvor den vel som Følge af tyndere Udhamring og maaske stærkere Slid er noget medtaget. Formen minder umiskendeligt om Ard-Skaeret fra Borris — endog det let vredne Slidspor paa Bladets Overside kan iagttages. Dette Slidspor vidner om, at Furen er blevet kastet tilhøjre, og i Betragtning af Bladets Bredde, er det her naturligt at tænke sig, at Skaeret stammer fra en Muldfjælsplow — eller i hvert Fald fra et Pløjerredskab, der undertiden har været forsynet med Muldfjæl. Hvad kan da være Aarsagen til, at Ardskaerets Form bevares ved Muldfjælsplowen? Konservatisme? Eller har

det symmetriske Skær paa Muldfjælspløven sit naturlige Formaal? Det følgende Materiale vil bidrage til Besvarelse af Spørgsmaalet.

Sammen med Plovskæret Nr. D 2849 fandtes et smedet Langjern, Nr. D 2850 (Fig. 10). Stykkets hele Længde er 0,58 m, hvoraf Skaftet udgør ca. 0,24 m. Skaftets Tykkelse foroven er 0,035 m, forneden 0,028 m, og dets Bredde 0,035 m. Bladets Æg er 0,265 m lang og Bladets største Bredde 0,09 m. Stykket indbragtes til Museet brækket i to Stykker ved et Brud øverst paa Bladet.

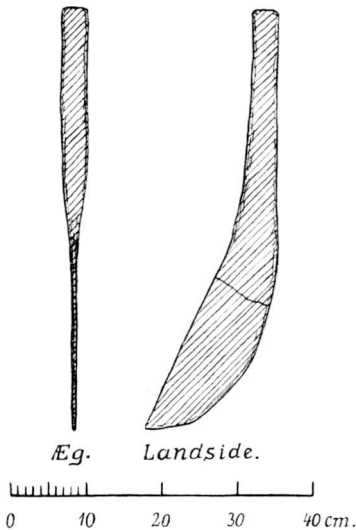

Fig. 10. Langjern.
Gl. Lindholm, Sjælland.

Til Datering af de to Fund fra Gl. Lindholm tjener, at der sammen med dem fandtes Munkesten og Genstande fra Renaissance-tiden. Voldstedet ligger paa Toppen af en Banke omgivet af Mose, og i den ældre Middelalder stod her en Borg, som iflg. Sophus Müller muligvis er identisk med Erkebiskop Eskil's Borg,

som blev indtaget af Valdemar I. Men i den yngre Middelalder og senere laa her vistnok en Bondegaard, og da en Beretning om Fundomstændigheder for de to Plovdele savnes, kan den Mulighed ikke afvises, at de skriver sig fra nyere Tid²⁵⁾.

Fra Taarnborg Voldsted, Taarnborg Sogn, Slagelse Herred, stammer et Fragment bestaaende af de forreste 0,09 m af et lignende Plovskær som Nr. D 2849. Dette Fund er gjort ved Nationalmuseets Udgravninger i 1890'erne²⁶⁾. Af daterbare ledsa-

²⁵⁾ Trap: Danmark, II, Kbhvn. 1920, S. 358.

²⁶⁾ W. Møllerup: Nationalmuseets anden Afdeling. Redegørelse for dens Virksomhed siden 1892. Kbhvn. 1908, S. 62 f. — Trap: Danmark, III, Kbhvn. 1921, S. 190 f.

gende Fund kan nævnes ca. 170 Mønter fra Christoffer II's Tid, en Kande af glaseret Ler, og Skaar af Lerkar. Ligeledes fandtes 3 Kornsegl. Det bevarede Murværks Alder lader sig ikke sikkert bestemme; men Borgen blev ødelagt i 1326. Paa Erik af Pommern's Tid blev Murene nedbrudt, og Stenene ført til Korsør. Selvom Plovskærfragmentet ikke i sig selv siger stort, har det dog Betydning som Støtte for Dateringen af det øjensynlig ligedannede Skær fra Gl. Lindholm.

I Nationalmuseets Protokol omtales under Nr. 12965 et Fund indleveret i 1853 af Peter Danielsen i Bromme ved Sorø. Fundet, der var gjort i en Alens Dybde ved Grøftgravning i Nærheden af Bromme, bestod af to massive, spadeformede Redskaber af smedet Jern, det ene 0,47 m, det andet 0,334 m langt. Begge havde firkantede Skafter; »de have ikke nogen meget skarp Eg og have maaske kunnet tjene som et Slags Plougjern«. Efter en Skitse i Protokollen at dømme har de været af lignende Form som Nr. D 2849. Stykkerne selv er desværre bortkomne.

Et Fragment af et Plovskær (Nr. D 9478) af mere moderne Udseende fremdroges i 1917 ved Undersøgelsen af Voldstedet »Borgsted« ved Grønsund Færgegaard, Fanefjord Sogn paa Møn²⁷⁾. Det bestaar af de forreste 0,115 m af et usymmetrisk Plovskær afbrækket efter en ujævn Brudlinje. Den venstre Rand er 0,01 m tyk og danner en plan Landside for Skæret, medens den skraa højre Rand er formet som en skarp Æg. Underfladen er bagest mod Brudlinjen let hvælvet. Stykket er indleveret af Kaptajn H. U. Ramsing og Magister Poul Nørlund som Udbytte af Undersøgelser og Udgravninger paa Voldstedet. Det er vistnok fundet i den askeblandede Muld i Brøndsænkningens Tragt, hvorfra tillige fremdroges Potteskaar fra ca. 1300, Fragmenter af middelalderlige Mursten og en Del Pilespidser af Jern. Helt sikkert dateret er Fragmentet dog ikke, idet Voldstedet i længere Tid havde været under Plov, da Undersøgelsen foretoges.

Ved Udgravningerne af Ravnsborg, Birket Sogn, Lollands Nr. Herred²⁸⁾, fandtes i 1914 et Plovjern af trekantet Form med

²⁷⁾ NM. II. J. Nr. 87/17 og 531/20. — Trap: Danmark, III, S. 514 f.

²⁸⁾ C. M. Smidt: Ravnsborg. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1929, S. 15 ff.

skraa Æg og med Skafttap udgaaende fra det ene Hjørne. Stykket selv er ikke forefundet, men Maalene nævnes i Nationalmuseets Protokol. Det noget sammentrykte Skaft er i Tværmaal $0,015 \times 0,012$ m og maaler i Længden $0,105$ m. Æggen maaler $0,24$ m, de øvrige to Sider henholdsvis $0,21$ og $0,17$ m. Ravnsborg er anlagt o. 1335 og blev nedbrudt i 1510. De ved Undersøgelsen fremdragne Sager stammer, saavidt de har kunnet dateres, fra den yngre Middelalder. — De to sidst omtalte Fund tyder paa, at der i Middelalderens senere Aarhundreder ikke alene anvendtes symmetriske, men ogsaa usymmetriske Plovskær.

Afbildninger af middelalderlige Plove. Det ældste danske Plovbillede findes i Frøs Herreds Segl, der stammer fra o. 1300²⁹⁾ (Fig. 11). Det fremstiller en firsidet Hjul-plov med tydeligt angivet Højremuldfjæl, øjensynligt symmetrisk Skær samt let krummet Langjern. Hjulene er otte-egrede, og Stjerten bagudbøjet, saa den danner en Vinkel paa o. 90° . Muldfjælstiveren udgaar fra Løbets Midte, hvilket dog kan skyldes Fejltegning. Skæret maa opfattes som symmetrisk, idet dets Overkant (venstre Side) ellers maatte ligge i Forlængelsen af Skafttappen, d. v. s. Løbet.

Fig. 11. Frøs Herreds Segl fra o. 1300. $\frac{3}{4}$.

Det næstældste Plovbillede findes mig bekendt i Adelsmanden Laurens Tuesen's Segl (Voldborg Herred) stammende fra 1425³⁰⁾. Det viser en firsidet Ard med Langjern. I Virkeligheden er det det samme Redskab, der under Navn af »den sjællandske Krog« (jfr. Fig. 3 b) saa sent som i 1850'erne anvendtes til Nedmuldning af Bygsæden paa Sjælland. Denne Krog havde forlænget Aas,

²⁹⁾ Nr. MMLIX i Nationalmuseets II Afd.

³⁰⁾ A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarh. Kjøbvn. 1898, S. 68, H. XLII. 1. — Danm. Riges Hist., II, S. 626, Fig. 385.

der gik frem mellem Trækdyrene til et Aag. Aaget var, hvor man pløjede med Stude, anbragt foran disses Horn. Dyrene trak altsaa med Panden. Anvendtes derimod Heste som Forspand, blev Aaget anbragt som Bugaag tæt bagved Dyrenes Forben og fastspændt med Remme op over deres Rygge³¹).

Fra Slutningen af 1400 Tallet kendes fire Gengivelser af Plove paa Kalkmalerier i danske Kirker. Det første findes i Elmelunde Kirke paa Møn og stammer fra Tiden omkring 1470 (Fig. 12)³²).

Fig. 12. Firsidet Ard fra o. 1470. Elmelunde Kirke, Møn.

Det fremstiller en Bonde, der pløjer med en firsidet Ard forspændt med to Heste. Stjerten er forsynet med Haandtagsknag ligesom paa Døstrup Arden og den sjællandske Krog. Paa denne Knag er Tømmen fastgjort. Stjertefoden er tappet ned i Løbet, der bestaar af en mod Forenden tilspidset, svær Træblok, hvis Spids gør det ud for Skær. I Nærheden af Spidsen er Sulen ind-

³¹) J. C. la Cour: Svingplovens Indførelse i Danmark. Tidsskr. for Landokonomi, 4, III, 1869, S. 379. — Samlinger om Agerdyrkning og Landbrug (L. M. Wedell), 2. Hefte, 1805, S. 46. — Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden (Krarup og Tuxen), V, 1904, S. 167. — G. Sarauw: Frederiksborg Amt. Bidrag til Kundsk. om de danske Provinser, VI, 1831, S. 198.

³²) Fotografi i Nationalmuseets II Afd. — Danmarks Kirker, Præsto Amt, ved Chr. Axel Jensen og Victor Hermansen, 2. Halvbd. Kbhvn. 1933—35, S. 982 f. og 1066.

tappet. Aasen er indføjet i Sulen, hvorimod det ikke kan ses, om den ogsaa er indtappet i Stjerten, eller om den her er bladet fast paa venstre Side. Redskabet er forsynet med et let krummet Langjern, skønt det ikke har Muldfjæl. Hestene trækker i en Hammel ved Hjælp af Bringesele (ogsaa den sjællandske Krog var i nyere Tid undertiden forsynet med Hammel³³). Bagest paa Aasen hænger en Økse til Ophugning af Agertorn o. lign. i Ageren.

Det næste Billede findes i Øxendrup Kirke, Gudme Herred paa Fyn (Fig. 13)³⁴). Det viser ligeledes en firsidet Ard fra Slutningen af 1400 Tallet. Men Stjert og Løb synes her at være lavet

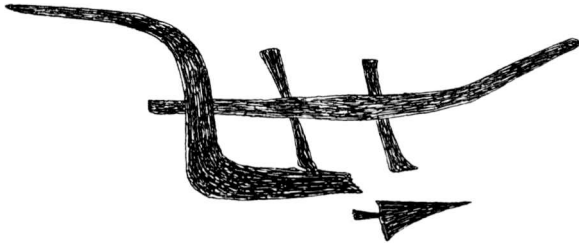

Fig. 13. Firsidet Ard fra o. 1500. Øxendrup Kirke, Fyn.

af eet Stykke krogvokset Træ. Et symmetrisk Skær med Skafttap er anbragt nedenfor Langjernet, men ikke i Forbindelse med Løbet. Kunstneren har maaske villet vise, at Skæret var aftageligt? Aasen er vistnok indtappet i Stjerten, ligesom Sulen er indføjet i Løb og Aas. Lidt foran Langjernet bøjer Aasen ret stærkt opad. Spor af Trækanordning er ikke afbildet; men Aasen forekommer at være alt for kort til at have gaaet frem mellem Hestene som en Forstjert. Muligvis er den dog ikke afbildet i det rigtige Forhold til selve Arden, og den stærke Krumning opad tyder unægtelig paa, at Redskabet har været trukket ved Hjælp af Nakkeag.

Det tredje Billede stammer fra Gerrild Kirke, Randers Nørre Herred (Fig. 14), og er ligeledes udført i Slutningen af 1400 Tal-

³³) Anton Christensen: Redskabslære. Kbhvn. 1926, S. 6, Fig. 3, gengivet Fig. 3b i nærvær. Artikel.

³⁴) Akvarel i NM II.

let³⁵⁾. Man ser her en Mand, der pløjer med en Hjul-Ard. For-spandet bestaar af to Okser og to Heste, der alle trækker ved Hjælp af Skagler. Manden holder en Pisk i sin hævede venstre Haand og ser ikke ud til at have nogen Plovdreng til Hjælp. Med sin højre Haand styrer han Arden, hvis Stjert er stærkt krummet. Stjerthandelen understøttes af en lodret og en skraat fremadrettet Stiver. Stjertfoden er sammenføjet med Løbet lige bagved Sulen, saa at Løbet rager bagud med en lang Hale, hvor-

Fig. 14. Hjul-Ard fra o. 1500. Gerrild Kirke, Jylland.

paa de nævnte to Stivere er fastgjort. Skærets Form er ikke helt sikkert, idet Kalkmaleriet paa det Sted var stærkt medtaget. Et Fotografi af Maleriet før Restavreringen, beroende i Nationalmuseet, viser dog efter min Opfattelse utvivlsomt et symmetrisk Skær set ovenfra. Ved Restavreringen har Ploven derimod, som Fig. 14 viser, faaet et usymmetrisk Skær med Æggen i venstre Side — hvilket ellers er ganske ukendt i Danmark. Fejlen er undskyldelig, idet Konservatoren, der udbedrede det medtagne Maleri, ikke har vidst, at man i Middelalderen almindeligvis afbildede Plovskæret set ovenfra; men den viser, hvor forsigtig man skal være med at benytte et restavreret Billede som Kilde. — Plov-

³⁵⁾ Fotografi og Akvarel i NM II, samt Beretning af Eigil Rothe 1908.

aasen understøttes af en Forkærre med to syv-egrede Hjul, der ligesom Skæret ses halvt fra oven. Hammelen er anbragt paa selve Aasens Forende.

Det fjerde Plovbillede fra danske Kalkmalerier (Fig. 15) stammer fra omtrent samme Tid som de andre, og findes i Hald Kirke, Nørhald Herred, Randers Amt³⁶). Redskabet skal symbolisere et bedende Ægtepar som flittige og arbejdsomme og er vel af den Grund anbragt i et Hjørne, hvor der var en Plads at ud-

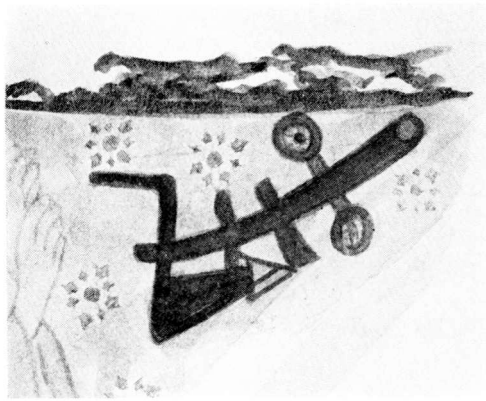

Fig. 15. Hjul-Ard fra o. 1500. Hald Kirke, Jylland.

fylde. Stjert og Løb er vistnok ikke dannede af eet Stykke Træ, idet Vinkelen imellem dem er skarp. Løbet ses ovenfra. Men alligevel er Sulen kun tegnet til dets venstre Kant, ikke til dets Midte. Sulen ser ud til at være et temmelig knudret Stykke Træ. Skæret har samme Form som paa Gerrild Arden, men deles ved en Linje parallelt med højre Rand i Forlængelse af Løbets højre Side. Hjulene er fire-egrede og helt fladt tegnede. I Forenden af Aasen ses Hullet, hvori Hammelen fastkrogedes.

Kalkmaleriernes Fremstillinger maa naturligvis tages med et vist Forbehold, idet Kunstneren kan tænkes at være kommet langt borte fra og muligvis ikke har Begreb om at pløje. De

³⁶) Beretning med Akvarel af Eigil Rothe 1899 i NM II. — Daarlig Gengivelse i Danm. Riges Hist., II. Kbhvn. 1898—1905, S. 626, Fig. 386.

samme Indvendinger rejses mod Træsnit-Kunsterne, som i Middelalderens Slutningstid udførte de Fremstillinger, der menes at være Forlæg for Kalkmalerierne — og det med saa meget større Vægt, som Træsnittene ikke i første Række var beregnede for Lægmand. Forlægene er dog vel ikke ganske slavisk efterlignede. Kalkmalerierne skulde jo Søndag efter Søndag fryde Bondens Øje under Messe og Prædiken og maatte derved komme ud for skarp Kritik, hvis et og andet ved det Redskab, Bonden levede sin Hverdag med, var fremmedartet eller misvisende fremstillet. Ploven var Hverdagen, som Englene og Djævlene hørte Fantasien og Søndagen til. Forholdet mellem Kalkmaleri og Træsnit trænger til nøjere Undersøgelse. Foreløbigt maa det være nok at paa-pege den Variation, der karakteriserer Kalkmaleriernes Plovfremstillinger. Skønt tilhørende samme Tid gengiver hver især af de fire omtalte Plovaftbildninger øjensynligt specielle Karakteristika ved Redskaberne. Tyske Træsnit fra o. 1500 viser ganske anderledes Manér i Udførelsen af Pløjescener³⁷).

Et Billede af en Hjul-Ard, der i meget minder om Redskabet fra Hald Kirke, findes i Bøking Herreds Segl fra 1496³⁸); blot er Sulen anbragt lidt længere tilbage, medens en Skraastiver gaar fra Løbets Forende op til Sammenføjningen mellem Stjert og Aas. Ogsaa fra Kongeriget eksisterer der en Række Plovaftbildninger i Herredsseglene, men først fra 1500—1600 Tallet. De er gennemgaaende værdiløse som Kilder³⁹).

Som Afslutning paa det danske Billedmateriale fra Middelalderen maa nævnes en Plov fra Titelbilledet til Jakob Ulfeld's

³⁷) North West European Plough-Types, S. 276 f. — Chr. Axel Jensen og Victor Hermansen gør i Danmarks Kirker, Præsto Amt, 2, S. 1066, netop ogsaa opmærksom paa Pløjescenen i Elmelunde Kirke som et folkeligt Islæt i Elmelunde Mesterens rige Ikonografi. Museumsinspektør Kai Uldall har gjort mig opmærksom paa et vævet Tapet fra Tiden henimod 1700 paa Gl. Estrup. Det viser Perspekt af Orbæk, men den Pløjescene, som fremstilles paa Marken, er øjensynligt udført efter internationalt Monster og minder meget stærkt om Vergil-Træsnittene fra Strassburg 1502.

³⁸) Ludvig Andresen: Von alten Siegeln und vom Besiegeln in Tondernschen Harden bis 1700. Nordelbingen, 6. Bd., 1927, S. 416, Abb. 2.

³⁹) Trap: Danmark, IV, VI og VII og A. Thiset: Om danske By- og Herredsaaaben. Tidsskr. for Kunst-Industri, 1894, S. 41, 56—57 og 59.

Jordebog over Ulfeldsholm (nu Holckenhavn), Bavelse og Selsø Gods 1588 (Fig. 1)⁴⁰). Det er vistnok ikke muligt med Sikkerhed at afgøre, hvorvidt Redskabet er en Hjulplov eller en Hjulard. For den første Tolkning taler, at der mellem Stjertfod og Sule i umiddelbar Tilslutning til Løbet med Krydsskravering er tegnet et Brædt, som kan forestille Muldfjælen. Saadan som det er anbragt, ser det dog nærmest ud til at være et Indskud til Støtte for Plovrammen, og man maa da tale om en Hjulard. For denne Tolkning taler maaske ogsaa, at Redskabet kun er forspændt med to Heste, men navnlig det Forhold, at de mørke Striber, der angiver Plovfurerne, spaltes af Plovlegemet paa en Maade, som lader formode, at Mulden kastes op til begge Sider fra Skæret. Skæret er symmetrisk; men saaledes kunde det, som vi har set, ogsaa godt være paa Muldfjælsploven. Det synes iøvrigt at være paasat Løbet ved Hjælp af Skaftdølle, ikke som de middelalderlige symmetriske Skær ved en Skafttap. Hjulforstellet er øjensynligt konstrueret med Vendeskive og Stjert som paa en Vogn, og naar Vendeskiven er anbragt ovenover Aasen, maa det skyldes en Fejltegning. Det samme maa være Tilfældet med Aasen og Forstjerten, der er tegnede ud i eet. Hestene trækker ved Hjælp af Bringeseler og Skagler i en Hammel, der er fastgjort paa Forstjerten.

Blandt andre Kilder til Plovens Historie i Danmark kunde man tænke sig de højryggede Agre og hele Agerinddelingen samt Driftsformerne anvendt. Professor Erik Arup har i sin Danmarkshistorie vist Vejen, og Gösta Nordholm i Lund har dateret højryggede Agre til Valdemartiden⁴¹). Men endnu er de nævnte Forhold for lidt afklarede til at finde Plads i en kort Oversigt. Heller ikke de skriftlige Vidnesbyrd om Plovbruget, som de findes i Landslovene og andetsteds, er tilstrækkeligt undersøgt.

Slutning. Naar man overfører almindelig Kildekritik paa Arkæologiens Omraade, bliver Resultatet, at vi med Sikkerhed kun

⁴⁰) Originalen paa Holckenhavn. Fotografi og Akvarel i NM II.

⁴¹) Gösta Nordholm: Kungsängen Räfteu eller Kungsmarken. Skänegillet i Stockh. Årsskr. 1936, S. 35 ff.

kan spore Forekomsten af Pløjeredskaber i Nordevropa tilbage til Broncealderen. Dette behøver dog ikke at betyde, at Ploven først da kommer i Brug hos os. Det forekommer tværtimod sandsynligt, at den er kommet ind i Landet sammen med Agerbruget. Forekomsten af flere forskellige Plovtyper paa Helleristningerne kan tyde paa, at en lang Udvikling er gaaet forud. Men det kan ogsaa for en Del skyldes det forhaandenværende Materiales Beskaffenhed og lokale Dyrkningsmetoders Indflydelse. Arden forspændtes, som overalt i Oldtiden, med Okser, der trak i den forlængede Aas ved Hjælp af et Aag. Af Agrenes Form i England kan sluttes, at man pløjede paa Kryds og Tværs — paa samme Maade som man i vore Dage harver med Kultivator! Dersom Svedjebrugsteorien viser sig at holde Stik, skulde man vente at finde Svedjearder ogsaa paa dansk Omraade. Der er derfor al mulig Grund til at paakalde Landmænds og Tørvegraveres Opmærksomhed overfor, hvad de finder i Moserne — og navnlig at gøre dem klart, hvor uhyre vigtigt det er, at mystisk udseende Trægenstande bliver taget op af Fagmænd, idet man kun da kan naa til en sikker Datering.

Ved Overgangen til Jernalderen vidner Døstrup Arden om, at Spade-Ard Typen stadig er i Brug. Men samtidig optræder den egentlige Plov; Muldfjælploven. Den har et firsidet Skelet og en højrevendende Muldfjæl. Tømmerby Ploven viser, at den firsidede Konstruktion ikke behøver at være svagere end de tidligere anvendte. Rimeligvis har den firsidede Plov straks fra Begyndelsen været en *Hjulplov*. Agrenes og Afsamlingsdyngernes Form tyder paa, at man lidt efter lidt er gaaet over til at pløje paa langs, og dette kan næppe alene skyldes Muldfjælens Optræden. Snarest maa man gætte paa, at det er den længere og tungere Hjulplov og det velsagtens talrigere Forspand, som den har afstedkommet, der har gjort de hyppige Vendinger besværlige. Derfor har man gjort Agrene lange og smalle. At dette ikke er sket pludseligt, vidner de jyske Oldtidsagre om. Den af Professor Arup herhjemme fremførte Teori om Plovfællesskabet synes efter de nyeste Undersøgelser og Fund ikke at være holdbar. Hvor talrigt Forspand vor ældste Hjulplov krævede, ved vi

ikke. Først fra Middelalderen har vi Materiale til Belysning af dette Spørgsmaal. Men det mærkelige er her, at den i vore Dage saa meget omtalte otte Oksers Plov — efter mine Undersøgelser — ikke findes affbildet et eneste Sted. Hjularden trækkes paa Bayeux Afbildningen af eet Dyr (øjensynligt et Æsel), og kun sjældent forekommer Redskabet forspændt med mere end to Okser eller Heste. Hjulploven forspændes snart med to og snart med fire Dyr, og det samme synes at være Tilfældet med de engelske Svingpløve, der dukker op i 1300 Tallet. Hvad de 24 Furer i Ageren angaar, kan man vanskeligt føre dem tilbage til førromersk Jernalder, idet Oldtidsagrene viser en gradvis Overgang til den lange Agertype, og selv denne er af varierende Bredde. Endelig er man i Vestjylland stødt paa Rester af Jernalderslandsbyer paa Steder, hvor der senere kun fandtes Enestegaarde⁴²⁾. Hjulploveteorien har dog i Forbindelse med Professor Arups øvrige Undersøgelser vedrørende Landsbysamfundet i Middelalderen virket som et frugtbart Incitament. Den har sat vigtige Problemer under Debat og vakt en Interesse for Udforskningen af Landbokulturen i Middelalderen, som sikkert inden længe vil kunne opvise betydningsfulde Resultater.

Arden fortsatte imidlertid sin Eksistens gennem Middelalderen og helt frem til vore Dage. Det samme gælder Hakken og Ager-spaden. Disse simple Redskaber har haft deres særlige Domæner: Arden den løst muldede, aarligt dyrkede Ager, Hakken og Ager-spaden de smaa, stenede eller meget fugtige Omraader ud mod Oceanet. Det er derfor naturligt at formode, at ogsaa Hjulploven har haft sin særlige Mission. Man kan her gætte paa Nyopdyrkning, maaske undertiden i Form af en Inddragning af den sværere Jord under Kultur. Interessant er i denne Forbindelse nogle Bemærkninger i Chr. Sommerfeldt's Prisaafhandling til Landhus-holdningsselskabet 1775 angaaende Jordbruget i Norge. Han skriver om Forholdet mellem Ard og Plov⁴³⁾:

⁴²⁾ Iflg. Oplysning fra Hr. stud. mag. Halkær Christensen.

⁴³⁾ Agerdyrknings-Katekismus eller Grundregler for et retskaffent Jordbrug i Norge . . . ved Christian Sommerfeldt. Landhusholdn. Selsk. Skr. II, 1790, S. 53 f.

»En Arl er et af de beste Ager-Redskaber, og har mange Fortrin for Plougen:

1) Den er ikke meget sammensat, altsaa let at kjøre og ikke kostbar.

2) Den er lettere at handtere, og lader sig ganske vel trække af en Hest.

3) Den smuldrer, løsner og menger Jorden bedre, er altsaa bedre skikket for de Hoved-Hensigter, hvorfor Jorden kjøres.

Arlen bør altsaa heller bruges end Plougen, hvor det gaar an.

Mange Steder, hvor Ploug før har været i Brug, begynder de nu at kjøre Arl, og finder sig vel derved.

Men Ploug er fornøden, naar man vil oparbejde Nyelænde, eller man har en stiv og haard Jord at kjøre. «

Paa den aarligt dyrkede Ager var det vigtigt at smuldre og blande Jorden. Dette er maaske Forklaringen paa, at man i Midlaldren — og forresten ogsaa senere — finder symmetriske Skær anbragt paa Muldfjælspløve. De usymmetriske Skær, som Fundene ogsaa opviser, har muligvis været beregnet til Opdykningsbrug og Pløjning af gammelt Græsland.

Man kunde nu spørge: Hvoraf kan vi nu vide, at Kalkmaleriernes formodede Afbildninger af *Hjularder* staar til troende, da vi ellers ikke hører noget om dette Redskabs Eksistens i vor Historie? Her er det da saa heldigt, at vi i Landbohøjskolens Redskabssamling som Nr. A 3 har et saadant Instrument bevaret, stammende fra det gamle danske Omraade (Hyby Gods, Bara Härred, Malmöhus Län) (Fig. 16). Den er skænket til Redskabssamlingen i 1907, men er sandsynligvis mindst hundrede Aar gammel i sine Hovedbestanddele. Redskabet her synes helt og holdent at være bygget til Ardens Formaal. Men det er iøvrigt ikke usandsynligt, at man i ældre Tid og paa mindre Ejendomme kan have sat Muldfjæl paa sin Hjular, naar man skulde pløje gammelt Græsland eller opdyrke Hede og Skovjord, ligesom det jo var en let Sag at aftage Fjælen igen, naar den med sit særlige Formaal ikke længere var nødvendig.

De nyeste Undersøgelser peger i Retning af en betydelig Parallellitet indenfor Brugen af Plovtyper i Fortiden. Og intet borger

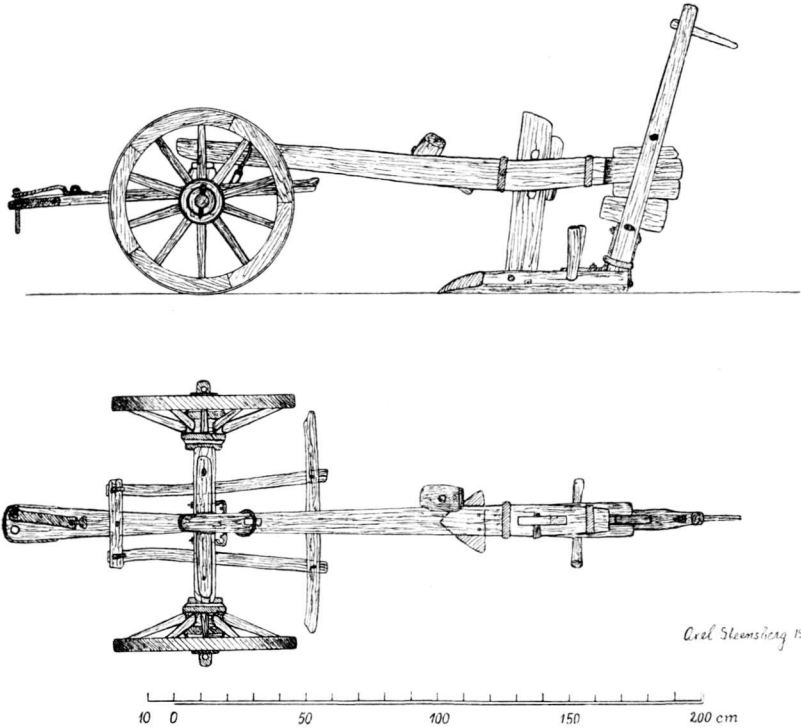

Fig. 16. Hjul-Ard fra o. 1800. Hyby, Skåne.

for, at Billedet ikke ved nye Fund kan komme til at tegne sig endnu mere broget. Navnlig kunde man vente, at Redskaber fra en eventuel Svedjebrugskultur skulde komme for en Dag. Men foreløbig venter der Plovforskeren et Arbejde med at gennemgaa Provinsmuseernes Samlinger og ransage de gamle Slægtsgaardes Loftter for »værdiløst« Skrammel, et Arbejde, som ikke kan bringe gunstige Resultater uden Medvirkning fra mange Sider. Naar engang det danske Landbrugs Historie i forhistorisk Tid og Middelalder for Alvor skal behandles, vil der da forhaabentlig, hvad vort vigtigste Dyrkningsredskab angaar, staa et betydeligt bedre Materiale til Raadighed end det, hvorpaa nærværende lille Oversigt bygger.

STEDNAVNEFORSKNING.

Af *Vilhelm Marstrand.*

I »Fortid og Nutid« XI (1935), 39—47 har magister *Kristian Hald* taget en enkelt side af det stof, jeg i bogen om Aabenraa har søgt at bringe orden i, op til kritik. Den slutter med en smuk anerkendelse af min fremstillingsform. Den er jeg glad for. Selv har jeg lidt under vanskelighederne ved at faa stoffet fremlagt i nogenlunde tilgængelig form, da alle undersøgelserne griber ind i hinanden, og gensidigt betinger de vundne resultater. Trods anerkendelsen maa jeg dog af magister Halds øvrige kritik erkende, at mine vanskeligheder paa dette punkt ikke har været indbildte. Det er ikke lykkedes mig at gøre formen klar nok til, at han har forstaaet de ledende forudsætninger for de udførte undersøgelser.

Det ses allerede af overskriften til hans kritik. Den taler om »stednavneteorierne« i min bog, et ud fra hans forudsætninger maaske naturligt udtryk, men det er ikke teorier jeg har søgt at opstille, men at indordne foreliggende kendsgerninger i et kronologisk modsigelsesfrit system, akkurat som geologer og arkæologer bestemmer tiden for de undersøgte genstandes tilblivelse »med en nøjagtighed, som man ikke hidtil har drømt om at opnaa«. Istedetfor at glæde sig herover afviser magister Hald denne mulighed, hildet i det han har lært, at sprogforskerne alene har forstand paa og dermed eneret til at drøfte de spørgsmaal, der her er tale om.

Et eksempel vil let overbevise om, at denne paastand ikke kan blive rigtig ved at gentages saa hyppigt, som den er blevet det. En sprogvidenskabsmand med vor tids viden og indsigt paa dette omraade stilles om et par tusind aar overfor den opgave at udtale sig om tiden for vore stationsbyers opstaaen. Selv med et meget righoldigere materiale til raadighed, end det vi har, naar talen

er om ting sket for et par tusind aar siden, saa vil han ikke kunne løse opgaven gennem sprogvidenskabelige undersøgelser af nogensomhelst art. Det rigtige svar, tiden c 1870—c 1920, kan kun gives, naar han til løsningen inddrager jærnbannerne i undersøgelsen. De kan være til, de kan være forsvundet, men deres spor vil ikke i et bakket land som Danmark kunne forsvinde, og kun ved deres hjælp kan disse bydannelser holdes ud fra de yngre bydannelser, som efter den tid er opstaaet ved landevejene i bilernes tid. Selve navnene vil ingen vejledning kunne yde, fordi de spænder over oldtidsnavne som Jelling, middelalderlige navne som Borup og nyere navne som Charlottenlund, ja en saadan faldgrube som Hellerup ved København, der ikke er et torp, men en nydannelse fra 1700-aarenes slutning.

Dette eksempel viser for alle, der kan se, at sprogvidenskabens krav om eneret til at udtale sig om landsbynavnes alder er uberegtiget, bunder i en forveksling af navnet og tingen, af ganske tilsvarende art som den man ler ad, naar den træffes hos fortidens eller hos naturfolkernes medicinmænd, men som man gerne tager alvorligt, naar man møder den hos nutidens videnskabsmænd. Ganske simpelt fordi man til enhver tid har respekt for de resultater, de særligt kyndige naar. Og ingen vil med nogensomhelst ret kunne bestride, at nutidens sprogvidenskab har naaet resultater, det er værd at respektere og at beundre. Selv har jeg efter bedste evne søgt at udnytte disse resultater, og ikke paa noget punkt er jeg mig bevidst at være i modsætningsforhold til de naaede detailresultater, endsiges til disse metoders anvendelighed paa selve navnestoffet. Men ingen maa heller glemme, at det navnene betegner, selve landsbyerne, kan undersøges og tidsbestemmes ad mange andre veje. Det er med bebyggelsens historie som med rigernes. Det er paa grænserne, at »historien« skabes, og ad forbindelsesvejene til omverdenen, at den fuldbyrdes.

Saa meget om det almindelige. I magister Halds *detailkritik* kan jeg kun i ringe grad genkende min egen fremstilling. Han bruger en side til at gengive mit sproghistoriske ræsonnement for at henføre de ældste torper til Knud den stores tid. Jeg, der bestrider muligheden af en saadan bestemmelse. Henføringen er

alene sket paa historisk grundlag. Hjemsendelsen af vikinghæren i 1018, umuligheden af i tiden efter at vinde jord i udlandet maatte naturnødvendigt føre til jordhunger i indlandet. Og jeg har vist, at et stort antal torper i Sønderjylland kan sættes meget nær samtidigt med den regulering af grænsen mellem Slesvig og Ribe stift med samhørende flytning af Urnetinget, som fandt sted c 1028. Dertil har jeg saa knyttet bemærkninger om den yderligere støtte for den tidsfastsættelse man kan finde igennem de engelske torpnavne. Min fremstilling heraf kan ikke være særlig god, ti i selve gengivelsen af, hvad jeg derom har sagt, findes ikke blot flere misforstaaelser, men en positiv fejl, der vel skyldes en erindringsforskydning. Magister Hald skriver nemlig: »Da Marstrand ikke kan tænke sig, at det samme »lydskred« er foregaaet uafhængigt i Danmark og England«. Rent bortset fra, at det kan jeg, saadan som magister Hald opfatter udsagnet — det er blandt andet derfor, at jeg ikke har omtalt de tyske forhold, som han nævner, og som viser, at der i det gamle Saxon i tidlig kristen tid har fundet en lydudvikling sted ganske parallel med den man træffer i Syd-England — saa var det jeg skrev, jeg ikke kunde tænke mig, at ændringerne »er foregaaet ens i Syd-England og Danmark, men forskelligt i Danelagen«. Det er virkeligt noget helt andet, og jeg forstaar slet ikke, at magister Hald vil antyde muligheden af, at thorp i Northumbria kan være ældre end kristen tid, naar han med Ekwall som kilde loyalt anfører, at forholdene i Lincolnshire er som af mig nævnt i Northumbria, begge tilhørende Danelagen.

Bedre staar det heller ikke til med hans gengivelse af mine bemærkninger om det kendte sted i Jydske Lov, ifølge hvilke de der bor i adelby kan kalde torpmændene tilbage, om den skade torpet volder dem er dem utaalelig. »Dog har de 3 vintres hævde paa deres udflytning, ukæret paa tinge, da maa man ikke opdele dem (ophæve torpet)«.

Magister Hald hævder, at ordet torp her har betydningen »udflytterby« i al almindelighed. Ja selvfølgelig, en saadan lovbestemmelse kan ikke omgaas ved, at man giver udflytterbyen et navn, der ikke ender paa torp. Men han overser, hvad enhver let kan

se af gengivelsen, at bestemmelsen er fuldkommen prohibitiv. Ingen kan flytte ud paa den risiko, i løbet af de første vanskelige aar at kunne blive tvunget tilbage i adelbyen. Lovbestemmelsens hensigt har derfor kun kunnet være at legalisere de bestaaende torper. At dette trods »aldershævd« var paakrævet endnu i 1241 har jeg godtgjort ved at vise et tydeligt eksempel paa tilbageflytning af et torp saa sent som c 1200, og jeg har yderligere gjort opmærksom paa, at en lovbestemmelse af denne ved første øjekast mærkelige art er i god overensstemmelse med dansk lovgivning og den dag idag praktiseres i byggevedtægter, vejvedtægter og lignende. At gengive dette ved at sige, at jeg har anset torperne for »grundlagt af trælle, som man kunde anvende andre og strengere lovbestemmelser paa« er at vende min fremstilling paa hovedet.

For min opfattelses rigtighed anser jeg det derimod for meget værdifuldt, at magister Hald anser det »muligt vel endog sandsynligt, at torpgrundlæggelsen i stor udstrækning er knyttet til trælleholdet«. Større indrømmelse ønsker jeg ikke, ti talen er om frigivne, og der kan ikke godt herske tvivl om, at overtallige bondesønner har været med i arbejdet, særligt i den yngre gruppe: torperne, i hvis forled der indgaar personnavne.

Naturligvis er jeg klar over, at gamle danske navne er i overvældende flertal i denne gruppe. Det af mig anvendte udtryk: »Det forklarer, at navnene fortrinsvis er kristne« er en fejl, indkommet ved at et oprindeligt »forklarer navnlig, at en del af navnene er kristne« er blevet rettet som vist. Det havde været bedre blot at slette ordet navnlig. Fejlen er overset, og spiller ingen rolle for argumentets rigtighed, men en fejl er det, og jeg beder den undskyldt.

Til enigheden paa dette punkt knytter sig enighed paa andre og væsentlige punkter, og dette er værd at bemærke, da resultaterne er naaet ad meget forskellige veje. Saaledes, at man ikke af de bevarede gamle genitivendelser i sønderjyske fornavne kan slutte til højere alder af disse. At der blandt de sønderjyske torpnavne »ikke findes eet eneste, som med sikkerhed kan henføres til et helgennavn eller andet kristent personnavn« kan dog ikke genoplive teorien i dens ældre form. Dette forhold forklares bedre

ved min redegørelse for, at særlig mange af de sønderjyske torper er blevet til i Knud den stores tid, takket være godsinddragning med paafølgende udstykning, hvilket automatisk maa føre til, at der var mindre jord til torper i den yngre tid. At saadanne dog ogsaa findes her, er imidlertid sikkert nok. Blandt dem træffer man 3 *Vollerup* og Lille- og Munk-*Volstrup*. De har navn efter 4 forskellige Olav'er. Dette viser, at magister Halds oplysning ikke kan bruges som vist, ti selv om navnet Olav henregnes til de ældre danske, saa kan den hyppighed, hvormed det her optræder, dog kun tilfredsstillende forklares ved at regne med opkaldelse efter den i 1031 helgenviede norske kong Olav, hvis søn Magnus 1047 vandt den store sejr paa Lyrskov hede. Noget lignende kan vistnok ogsaa siges om enkelte andre navne.

Af stor betydning er ogsaa enigheden om, at der blandt torpnavnene kan udskilles en særlig gruppe, hvis forled *ikke* er et personnavn. Magister Hald anslaaer antallet til c 15 % af totalantallet, jeg har gennem nogle stikprøver skønnet lidt over 20 %. Forskellen er som det ses ikke stor, og uden betydning for de spørgsmaal her drøftes, af hvilke det vigtigste er, om den her nævnte gruppe svarer til et ældre alderstrin, eller om begge navnegrupper er opstaaet jævnsides hinanden. At det første svar er det rigtige, har jeg udførligt søgt at begrunde i bogen om »Aabenraa«. Holdepunkterne herfor er, at ligger torper af begge grupper op til hinanden, saa kan »navnetorperne« jævnlige ses at være yngre end de andre, mens jeg endnu ikke har mødt eksempler paa det modsatte, og at torperne af den anden gruppe ofte kan tidsfæstes til Knud den stores tid.

Særligoplysende er de i »Aabenraa« afbildede forhold ved Nyherreds tingplads i Angel, hvor et ældre Lipping, hvis navn den gennem sognene løbende aa endnu bærer, er afløst af Kværn, Sørup og Serup. Da disse 3 sogne hver har en tingskov i de 3 hjørner, som støder op til det vejkryds, i hvis 4de hjørne tingpladsen laa, og da deres kirker maa være jævngamle og herredets ældste, eftersom de alle 3, og kun disse, betalte 24 s. i kathedraticum, hvilket ellers sædvanlig kun betales af een kirke i herredet, saa maa baade herredets, torpernes og kirkernes opstaaen hen-

føres til Knud den stores tid. At Nyherred derved bliver ældre end mange andre senere udskilte herreder, er ikke mere mærkværdigt, end at landets 3 Nykøbinge hører til de ældre købstæder, og at Kongens Nytorv er ældre end Raadhuspladsen og Axel-torv, skønt navnene umiddelbart tyder paa det modsatte.

Exemplet anføres her saa udførligt, fordi det umiddelbart viser, at forleddet i *Sterup* maa regnes *ikke* at være et personnavn, hvor meget jeg iøvrigt giver magister Hald ret i, at den statistiske chance for et personnavn er større. Men denne chance kan kun komme i betragtning, hvor talen er om et forsvundet torp, hvis navn kun kendes fra et eller andet aktstykke, eller et torp, hvor de topografiske forhold ikke tillader slutninger med hensyn til alderen, hvorfor dette sidste altid først maa undersøges. Ogsaa gennem historiske betragtninger kan man af og til finde vejledning. Naar Saxo beretter, at Erik egode er født det sted, hvor alteret i Slingerup kirke staar, saa er det naturligere i denne bys forled at finde navnet paa den kongsgaard, han er født i, end et personnavn.

Da Erik egode fødtes c 1056, saa viser dette tilfælde yderligere, at udstykningen af kongsgaarde er fortsat ogsaa i tiden efter Knud den store, hvilket naturligvis ikke er andet, end hvad man maatte vente. I Knud IVs store godsgave i 1085 til domkirken i Lund nævnes kun eet torp, *Tollathorp*, og det tilhører den ældre type. Torper med navneforled fra tiden forud har det endnu ikke været mig muligt at paavise. Tages dette sammen med, at torpdannelsen i alt væsenligt maa være afsluttet inden 1100, da der ellers ikke vilde være bygget kirker i saa mange torper, som tilfældet er, men alene i adelbyerne, med, at Roskilde-kroniken fra c 1138, og det vil sige den til ærkebisp nylig udnævnte *Eskil* karakteriserer Oluf hunger som en god konge, broderen Erik egode som en mand, der gav »almuen ubillige og uretfærdige love«, lige paa tværs af det, disse 2 kongers tilnavne fortæller om misvækst under den første, god aaring under efterfølgeren, og med, at det saa sent som i 1241 var nødvendigt at lovgive til gunst for torperne, som man da ellers skulde mene var til gavn for alle, ja saa kommer forestillingen om et »jordran« paa Oluf hungers tid c 1090 af sig selv. Mange torper er i

aarenes løb forsvundet, og enkelte steder kan en tilbageflytning af adelen paavises. Det vidner om hvor haardt der har været kæmpet om jorden. At de fleste torper holdt sig skyldes andre faktorer end de rent juridiske — det fælles arbejde i bekæmpelsen af Venderne, og den store guldskat fra Arkona, som muliggjorde store offentlige arbejder, der fik hele befolkningen til at tænke paa noget andet. Jeg henviser her til tidens vældige kirkebyggeri, til dens mange slotte og borge, og til ingeniørarbejder af et saadant omfang som indretningen af de inderste dele af Haderslev fjord og Flensborg fjord til landets største mølledamme, der altid havde vand nok til driften af de tilhørende kongelige møller.

Mere er det næppe nødvendigt her at sige om enkelthederne i magister Halds kritik, skønt der nok kunde tilføjes adskilligt, navnlig en dokumenteret tilbagevisning af paastanden om, at min tidsfæstelse af ornum og navne paa -um, »savner enhver støtte i overleveringen«. Den er som det vil ses af min bog netop begrundet ved at indordne de foreliggende kendsgerninger i de rammer, overleveringen har givet os.

Men tilbage staar et par almindelige betragtninger om kritikens art. Det er nu engang saadan, at jo mere man dygtiggør sig i et eller andet speciale, des større udsigt er der til, at man taber forbindelsen med jorden. Jeg kan selv tale med herom, jeg er af gammel byslægt, kender al den ensidighed, ethvert omhyggeligt fagstudium fører med sig. Gennem omfattende expropriationer til baneanlæg og vejanlæg har jeg imidlertid genvundet den medføling med jorden, som har lært mig at forstaa, hvordan landbefolkningen føler i forhold til jorden. Og uden medføling her vil det ikke være muligt at forstaa, hvordan dette lands bebyggelse er blevet til og har udviklet sig gennem aartusinder.

Om jeg har lært nok, maa jeg overlade til andre at afgøre. Men saa meget har jeg lært, at man ikke kan betegne hovedresultaterne i et foreliggende arbejde for »helt forfejlede«, blot fordi de ikke stemmer med det man i sin ungdom har lært paa det omraade, der er ens speciale.

For en gammel artillerist ligger det nær at sammenligne magi-

ster Halds angreb med bueskydning mod en kanon. Pilene kan saare betjeningsmandskabet, men de gør ingen virkning paa kanonen. At magister Hald efter det ovenfor oplyste ikke har været heldig i bueskydningen, udover den ene træffer han fik, skal jeg i denne forbindelse se bort fra. Kanoner maa nu engang nedkæmpes med kanoner eller endnu kraftigere vaaben.

Jeg har søgt at indordne hele vor overleverede viden og alle mig kendte ældre iagttagelser samt en masse selvstændige ny i tidsmæssig ret følge. Jeg har afstaaet fra at fremlægge iagttagelser og resultater, efterhaanden som de er fundet, men gennem et taalmodighedsarbejde af et omfang kun faa er istand til at danne sig et begreb om, blevet ved at ordne om, til jeg har fundet en ordning, der er fri for modsigelser. Det er denne ordning sagen drejer sig om. At der her og der vil kunne finde forbedringer sted, ligger i sagens natur. Jeg kan paa mange punkter idag gøre finere iagttagelser og naa sikrere resultater, end da »Aabenraa« udkom. Men i hovedordningen har jeg endnu ingen modsigelser fundet, selv om jeg nok vil udtale mig lidt anderledes om det der ligger forud for kelto-skytisk tid. Saa denne ordning kan kun fældes ved at bygge en *rigtigere ordning* op, omfattende alt det stof, jeg har fremført, og det ny, der kan vise min ordnings urigtighed.

Indtil det sker, kan lokalhistorikere med fuld forstrøtning bygge videre paa de vundne resultater, uddybe og forfine dem. Ti de har den forbindelse med jorden og virkeligheden, som man aldrig maa tabe af syne.

Og som magister Hald ogsaa er istand til at faa. I alt hvor han bygger paa egne iagttagelser, er hans fremstilling klar. Men det er til skade for hans afsluttende dom, at han har forladt sit iagttagelsesgrundlag, og overset, at han i det har gjort mig indrømmelser af et omfang, jeg ikke i første omgang, end ikke i drømme, havde ventet at møde fra den side han repræsenterer. For den ærlige aabenhed, hvormed han har gjort dette, vil jeg gerne slutte med en uforbeholden tak til ham. Det jeg har vendt mig imod, er blot de ting, som han er ved at arbejde sig ud af, som jeg har gjort det, og som man maa ud af, hvis man vil bringe

orden i alle disse ting. At de »skolede filologer« ikke før har drømt om muligheden af at kunne naa saa sikre tidsfæstelser, er ikke en klippegrund der kan bygges paa. Med mit ordningsforslag er, uanset hvad enderesultatet maatte blive, beviset ført for, at det er *muligt*. Og alt hvad sprogforskningen gennem sine metoder kan bidrage til at belyse, skal af mig blive anerkendt og udnyttet med al den respekt som jeg iforvejen har for deres arbejde, og som ogsaa jeg kræver for de af mig udarbejdede metoder og de resultater, de fører til.

Ovenstaaende Indlæg, som Redaktionen modtog i Januar 1936, fremkom snart efter i den af Ingeniør Marstrand i Fjor Foraar udgivne »En Grøn bog«. Trods dette har Redaktionen ment at burde imødekomme Forfatterens Ønske om at faa Indlægget trykt i »Fortid og Nutid«. Med efterfølgende Gensvar fra Magister Hald afsluttes Diskussionen vedrørende Ingeniør Marstrands Bog om Aabenraa. *Red.*

SVAR TIL INGENIØR MARSTRAND.

Af *Kristian Hald*.

Jeg forstaar ikke, at Ingeniør Marstrand af min Kritik af hans Bog har kunnet faa den Opfattelse, at jeg skulde mene, at Sprogforskerne alene har »Forstand paa og dermed Eneret til at drofte de Spørgsmaal, der her er Tale om«. Jeg nærer, selv om det ikke direkte kom frem i mine kritiske — altsaa væsentlig negative — Bemærkninger, ingen som helst Tvivl om, at Vejen til større Indsigt i vore Stednavnes Kronologi og Landets Bebyggelseshistorie gaar gennem et Samarbejde mellem Sprogvidenskab, Arkæologi, Historieforskning og eventuelt endnu flere Videnskaber. Det »Sprogvidenskabens Krav om Eneret til at udtale sig om Landsbynavnes Alder«, som Ingeniør Marstrand taler om, er iøvrigt, saa vidt mig bekendt, aldrig blevet fremsat. Det kunde vel ogsaa vanskeligt fremsættes i et Land, hvor netop en *Historikers* Arbejder paa dette Felt har været af banebrydende Betydning.

For saa vidt er jeg altsaa ganske enig med Ingeniør Marstrand. Men, og her er vi ved det springende Punkt, naar sproglige Ræsonnementer spiller en saadan Rolle for Bevisførelsen som hos

Marstrand, er det nødvendigt, at Forfatteren er fortrolig med Sprogvidenskabens Metode, thi ingen Kæde er som bekendt stærkere end dens svageste Led. Denne Fortrolighed er Ingeniør Marstrand imidlertid ingenlunde i Besiddelse af, hvad han da ogsaa Gang paa Gang demonstrerer. Fra de ovenstaaende Modbemærkninger til min Kritik kan jeg fremdrage nye Eksempler, der fortræffeligt illustrerer Rigtigheden af denne Paastand. Som Bevis for, at der findes sønderjyske Torper fra Tiden efter Knud den Store, henvises der til Navnene *Vollerup* og *Volstrup*. Disse er ifølge Marstrand sammensat med Mandsnavnet *Olaf*, og den Hyppighed, hvormed dette Navn saaledes optræder i Torpnavnene, kan kun forklares ved at antage, at de paagældende Landsbyer er fra Tiden efter Olaf den Helliges Kanonisering i 1031. Nu har Marstrand utvivlsomt Ret i, at Olaf, om end oprindeligt i Dansk, har faaet sin store Udbredelse ved Opkaldelse efter den norske Helgenkonge. Det gale er blot, at Vollerup og Volstrup ikke er sammensat med dette Navn. Ingeniør Marstrand har her ladet sig narre af en tilfældig Lydlighed. Olaf skal i Genitivsform ende paa *-s*, saa alene af den Grund er det fuldstændig umuligt, at det kan indgaa i Vollerup. Den rigtige Forklaring er sandsynligvis givet i Danmarks Stednavne VI p. 317, hvor første Led er forklaret som Ordet *Vold* »Slette, Græsgang«. I Volstrup er der heller ingen Grund til at antage Olaf som Forled. Det skrives i Registrum Capituli Slesvicense fra 1352 (Afskr. 1661—70) Volstorp, 1451 Walstorp, 1499 Walstorpp. Hermed falder altsaa Marstrands Bevisførelse. Et andet Eksempel: Det skaanske *Tollathorp* fra Knud den Helliges Gavebrev 1085 forklarer Marstrand af det gamle Ord *Tul* »Taler, Præst«. Havde det været det Ord, der indgik i Stednavnet, skulde vi imidlertid have ventet Skrivemaaden Thula(r)thorp; »Tul« hedder i Genitivsform þular i den bekendte Indskrift paa Snoldelevstenen. Formen Tollathorp viser til fuld Evidens, at Navnet er sammensat med det gammeldanske Personnavn *Tolli*, der ogsaa indgaaer i andre danske Stednavne. Der findes altsaa faktisk et sikkert Eksempel paa, at Navne paa *-torp* kunde sammensættes med Personnavne før Oluf Hungers Tid!

Ligesaa umuligt er det naturligvis, at et Navn som *Bjolderup* kan være sammentrukket af *Bolderslev Torp* (Aabenraa p. 33). Ingeniør Marstrand vil muligvis lade sig overbevise herom, hvis han nøjere studerer Navnets ældre Former (Danmarks Stedn. VI p. 314).

De anførte Eksempler maa være nok til at vise, at filologisk Skoling og filologiske Detailundersøgelser er nødvendige for at naa til sikre Resultater, som der med Tryghed kan bygges videre paa.

En anden Svaghed ved Marstrands Undersøgelser er de mange ganske vilkaarlige Antagelser, hvormed der opereres, som om det var fastslaaede Kendsgeninger, skønt Forfatteren ikke har ført — og ikke kan føre — noget som helst Bevis for deres Rigtighed.

Jeg kan for Eksempel ikke indse, hvorfor det i *Slangerup* er naturligere at søge et gammelt Navn paa en Kongsgaard end et Personnavn. Saksos Beretning om, at Erik Ejegod er født paa det Sted, hvor Altret i Slangerup Kirke staar, oplyser virkelig intet som helst om Navnets Oprindelse. Ej heller kan jeg forstaa, hvorfor *Sterup* nødvendigvis skal være sammensat med et Appellativ, selv om Ingeniør Marstrand skulde have Ret i, at det var samtidigt med det nærliggende Sørup.

Til Slut et Par Ord om de engelske Torpnavne. Det er naturligvis en vanskelig Sag for en Anmelder at hævde det modsatte, naar Forfatteren selv paastaar, at han er blevet misforstaaet. Imidlertid er der i det mindste ikke Tale om nogen »Erindringsforskydning«. Min Imødegaaelse er skrevet efter en grundig og gentagen Gennemgang af det paagældende Afsnit, og naar jeg nu læser det igennem paany, kan jeg med min bedste Vilje ikke komme til andet Resultat, end at Marstrand bruger Ligheden mellem de sydengelske Navne paa *-trop*, *-drop* og de danske *-rup*, *-trup* etc. til at bevise, at de danske Torpnavne er dannet efter engelsk Forbillede. Det hedder herom ordret: »Disse [de danske Torpnavne] er ikke dannet som Navnene i Danelagen, men som Navnene i Syd-England, og da man ikke ret vel kan tænke sig Lydskred foregaa ens i Syd-England og Danmark, men forskelligt i Danelagen, saa maa de danske Navne være dannet efter en-

gelsk Forbilledede, og kan da tidligst være opstaaet under Knud«. Her overfor er det, jeg har paavist, bl. a. ved Henviſning til tyske Forhold, at de to Udviklinger er indbyrdes uafhængige. Jeg forstaar ikke, at der her kan være Tale om nogen Misforstaaelse.

Læserne vil af det anførte forstaa, at jeg maa fastholde min Dom over Ingeniør Marstrands Værk. Bevisførelsen svigter Gang paa Gang paa Grund af Forfatterens manglende Skoling og Trang til at operere med ubeviselige Postulater. Den, der bygger videre paa hans Resultater, bygger i Sandhed ikke paa Klippegrund.

ANMELDELSER.

Menneskets Indvandring til Norden.

V. Nordmann: Menneskets Indvandring til Norden. Danmarks geologiske Undersøgelses Skrifter, III. Række Nr. 27. (Reitzel 1936).

Studiet af de ældste menneskelige Efterladenskaber i vort Land har altid noget tillokkende ved sig, ikke alene fordi de er saa primitive, men ogsaa fordi det er saa uendelig længe siden og stammer fra en Tid, da Landet saa helt anderledes ud end nu. Men det er vanskeligere for Ikke-Fagfolk at komme ind i end de senere Perioder i Oldtiden, hvorfra vi har fyldigere Fund og som ikke ligger os saa fjærnt. Man maa derfor hilse Fremkomsten af denne Bog med Glæde, fordi den paa en god og overskuelig Maade giver os Besked om disse gamle Kulturperioder, det vi plejer at sammenfatte under Benævnelsen »Ældre Stenalder«; og den beretter ikke alene om Danmarks ældre Stenalder, men ogsaa om Forholdene i vore Nabolande, Tyskland, Sverige, Norge, hvor netop de seneste Aars Forskninger har bragt overraskende nye Fund for Dagen, Fund, som ogsaa har stor Betydning for Bedømmelsen af vore egne Forhold. Dr. Nordmann er af Fag Geolog, og det giver Bogen det ekstra Plus, at alle de forskellige Fund sættes paa Plads i deres rette geologiske Milieu; for disse gamle Perioder er et nøje Samarbejde mellem Arkæologer og Geologer en absolut Nødvendighed. Paa den anden Side gør det, at Forfatteren ikke er Fag-Arkæolog, at hans Vurdering af de forskellige Fund bliver hovedsagelig refererende, ikke saa personligt præget; men man maa dog beundre den Viden og sunde Dømmekraft overfor det arkæologiske Stof, som Forfatteren alligevel viser sig at være i Besiddelse af. Overfor saa problematiske Stykker, som »Eoliterne« fra Vangede Grusgrav, »Palæoliten« fra Harebjerg og »Boret« fra Randers Fjord, forholder Forfatteren sig rent refererende — utvivlsomt klogt, da disse Stykker ikke er anerkendt af de fleste danske Arkæologer — heller ikke af mig selv.

Efter en kort Indledning om Istidens Menneskeracer og Kulturer faar vi en udførlig Omtale af de nye, meget vigtige Fund

af Rensdyrjæger-Lejre i Nærheden af Hamburg (Meiendorf, Ahrensburg), der i Tid kan sammenstilles med vore ældste Kulturlevn, Rensdyrhakkerne og Pilespidsen fra Nørre Lyngby. En meget grundig Omtale faar den første Kulturperiode, som vi ved noget videre om, Maglemose- eller Mullerup-Kulturen. »Benalderen«; det endnu ældre Klosterlund-Fund er kun lige netop naaet at komme med i en Fodnote. Og ogsaa den senere Ertebølle-Kultur med dens Køkkenmøddinger faar en grundig Behandling, ligesom man faar en Del at vide om vigtige nye Fund i Sverige (Sandarna) og Norge (Fosna, Komsa).

Alt ialt er det en Bog, som enhver, der interesserer sig for Arkæologi, vil have Glæde af at læse; den er rigt illustreret — og forbavsende billig!

Therkel Mathiassen.

Skaanes Folkedragter.

Sigfrid Svensson: Skånes Folkdräkter. En dräkthistorisk Undersökning 1500—1900. Nordiska Museets Handlingar: 3 (Norstedt & Söner, Stockholm 1935).

Det foreliggende Værk er et overordentlig grundigt Arbejde, der foruden at behandle Emnet til Bunds, giver et videre Udsyn end man er vant til at finde hos dragthistoriske Forfattere. Opbygningen er klar og overskuelig, hver enkelt Dragtdel er behandlet for sig og de ledsagende Udbredningskort giver et Overblik over Stykkernes Forekomst paa forskellige Tidspunkter. I sin historiske Udredning af de forskellige Dragtdele viser Forfatteren gentagne Gange, at Stykker, som af andre Forfattere henregnes til Modelevn fra en forholdsvis sen Tid, maa have en langt ældre Oprindelse. Dette gælder f. Eks. »den grå rocken«, den graa Mandsfrakke, der hidtil har været anset for en Efterkommer af det 17. og 18. Aarhs. Kjol, men, som Forfatteren viser, maa nedstamme fra middelalderlige Dragtformer, som de kendes fra Dragterne fra Herjolfsnes. Særken med den løse Overdel. »Oplod«, hvor Ærmerne er skaaret i eet med Blusen, har ganske samme Snit som danske Broncealder-Kvindedragter, medens Særken med Skulderremme ligner Broncealder-Mandsdragterne. Denne sidste Form anser Dr. Svensson, i Modsætning til andre Forskere, f. Eks. U. T. Sirelius, for den ældste. Og der fremdrages endnu flere overbevisende Eksempler paa enkelte Klædningsstykkers store Ælde.

Efter Omtalen af de enkelte Dragtdele behandles samlede Dragter, saasom Festdragt, Sørgedragt, Brudedragt o. s. v., samt Smyk-

ker, Hovedbeklædning, Sko og hvad der ellers hører til Klæde-
dragten.

I det sidste Kapitel fremsætter Dr. Svensson overordentlig inter-
essante Betragtninger over de forskellige Livsvilkaars Indfly-
delse paa Folkedragternes Opstaaen og Forsvinden. I et agerdyr-
kende Land som Skaane vil Priserne paa Landbrugsprodukterne
altid faa en afgørende Indflydelse paa hele Levesættet. Høje Pri-
ser bringer Luxus og Fornyse i Dragtmoden, efterfølgende lave
Priser virker hæmmende og derigennem konserverende paa Mo-
den. En anden Ting, der for Skaanes Vedkommende har indvir-
ket stærkt paa Dragtskikken, er Sveriges Erobring af Landet. Fra
at være en af Hovedlandsdelene i Danmark, blev det i Sverige
til en afsidesliggende Provins. Dette forklarer Renaissancemodens
store Indflydelse paa de skaanske Folkedragter og de mange Lev-
ninger af denne Mode, der har holdt sig langt op i Tiden.

Forfatteren omtaler ogsaa Militæruniformernes, Haandværker-
nes og Landsbyskrædernes Indflydelse paa Dragtskikken, — lige-
som han paaviser Handelsforbindelsernes Betydning.

En vigtig Del af Bogen udgør Udbredningskortene, der for
storeste Delen er udarbejdede paa Grundlag af Skiftefortegnelser.
Dr. Svensson har undersøgt over 900 Skifter i Tidsrummet ca.
1700—1825, et Arbejde, der beviser, hvor vigtigt et Led af Folke-
dragtundersøgelserne de arkivalske Studier er. Hele Grupper af
Klædningsstykker er nemlig totalt forsvundne og kendes kun fra
skriftlige Kilder. En Undersøgelse, der kun byggede paa de be-
varede Dragtdele, vilde altsaa give et meget ufuldkomment Bil-
lede af Dragtskikken.

Bogens Billedmateriale er fortrinligt og viser Snitmønstre, Foto-
grafier af enkelte Dragtdele samt hele Dragter efter samtidige
Afbildninger.

Enhver der interesserer sig for Studiet af Folkedragter vil i
Dr. Svenssons Værk finde en uvurderlig Hjælp. Bogens hele An-
læg gør den ikke alene egnet til Haandbog, den giver ogsaa de
friske Impulser som Folkedragtundersøgelserne trænger til.

Ellen Andersen.

Danmark-Norge i det 18 Aarhundrede.

Albert Olsen: Danmark-Norge i det 18. Aarhundrede.
(Gyldendal 1936).

Hans Jensen: Dansk-norsk Vekselvirkning i det 18.
Aarhundrede. (Jespersen og Pio 1936).

Forholdet mellem Danmark og Norge i det 18. Aarh. har siden
1814 i højere Grad været Genstand for norske end for danske

Undersøgelser. Det centrale Spørgsmaal er, om Norge i væsentlige Henseender blev behandlet som en Provins, skønt det statsretsligt var et selvstændigt Rige. Siden Nicolai Wergelands bidske Fremstilling af »Danmarks politiske Forbrydelse imod Kongeriget Norge« har norske Historikere som Keyser, Aschehoug og fremfor alle Sars skildret Norges Fornedrelse og Forurettelse i Fællesskabstiden, mens navnlig Yngvar Nielsen og Ludv. Daa har imødegaaet dem. Yngre Historikere som Worm-Müller og Koht ser i Forbindelsen med Danmark især en Hindring for Norges nationale Fremgang, men Koht har tillige fremhævet de indre Klasseudsættningers Betydning; den norske Bondestand rejste sig ikke blot mod Enevældens Embedsstand, men ogsaa mod Borgerskabet. Fra dansk Side er den mest indgaaende Vurdering af Problemet Danmark-Norge givet i Edv. Holms store Fremstilling af Dobbeltmonarkiets Historie i Perioden 1660—1814. Holm har i flere Henseender med Held underbygget den Opfattelse, at Enevældestaten bestræbte sig for at handle retfærdigt, ligesom han udførligt har paavist Fælleskulturens Betydning. Naar Holm ofte stod ret svagt og indrømmende overfor de behændigere norske Nationalister, skyldtes det, som Albert Olsen fremhæver, især at han vel erkendte de økonomiske Spørgsmaals Betydning, men ikke kunde trænge til Bunds i dem.

Netop paa dette Punkt yder Alb. Olsen et vægtigt Bidrag til Belysning af Unionens sidste Aarhundrede. Hovedafsnittet »Befolkningsforhold og Økonomi« er ikke mindst i Kraft af det betydelige og for en stor Del nye statistiske Materiale et dygtigt Indlæg i den hundredeaarige Strid om, hvorvidt Norge blev forfordelt ved Regeringens Monopol- og Toldpolitik. Det er tillige en social Undersøgelse, idet Forf. f. Eks. gør Rede for, hvorledes det danske Kornmonopol og det norske Jernmonopol havde ulige Virkninger indenfor de forskellige Befolkningsklasser. Københavns Handel og Industri blev begunstiget ikke blot paa Norges, men ogsaa paa de danske Provinsers Bekostning; de norske Stiftsbyer nød Fordele, som danske Provinsbyer ikke havde. Det merkantilistiske Produktionssystem blev i det hele mere hemmende for dansk end for norsk Handel; det var ikke Hensynsfuldhed mod Norge, man evnede blot ikke fra dansk Side at udnytte Norge som Industrimarked. Noget lignende gjaldt m. H. t. Bankpolitikken, hvor Norge blev forsømt og derved utvivlsomt forskaanet for det Krak, der under Napoleonskrigene ramte Danmark. Hvad de administrative Forhold angik, maatte Almuen døje mange Misbrug, fordi man savnede en norsk Centralstyrelse med virkelig Myndighed overfor den lokale Embedsstand; denne blev dog

i Aarhundredets Løb kvalitativt bedre. I Afsnittet »Social Struktur« advarer Forf. mod det gængse, noget skæve Billede af den frie norske Bonde og den trælbundne danske; der var baade velstillede og fattige Bønder i Danmark som i Norge, og der fremdrages Eksempler paa, at det ikke stod helt ringe til med Bondens Kundskaber. Rigtigt er det Synspunkt, at adskillige danske Godsejere ved at betrygge Gaardbrugerne mod »de udsugende Husmænd og Tjenestefolk« vilde sikre sig mere hoveridytige Bønder. Bemærkningen om, at Husmændene ikke blev taget i Betragtning ved Landboreformerne, gælder ikke; det blev de — men Resultaterne kan diskuteres.

Af stor Interesse er det Afsnit, der belyser den norske Nationalismes Vækst, som den *økonomisk* finder Udtryk i Kritik af Administration og Lovgivning samt i Kravet om Institutioner til Udnyttelse af Rigets Erhvervs muligheder, *kulturelt* navnlig i Samlingen om den norske Universitetssag. Forf. paaviser, at den økonomiske Særpatriotisme gaar tilbage til 1722; midt i Aarhundredet fremkommer Forslag om en norsk Bank og et norsk Landøkonomi- og Handelskollegium. Fra 1770'erne bliver den nationale Utilfredshed mærkbar, og med Dyrtiden følger ikke ringe social Uro. Der blev gjort den norske Patriotisme flere økonomiske Indrømmelser, men det standsede ikke dens Vækst. Som det norske Samfunds sociale og økonomiske Struktur var, maatte en Frigørelse være kommet, uanset 1814. For generaliserende synes det dog, naar Forf. anfører, at »det danske Folk saa med Sympati paa den norske Bevægelse« i Modsætning til det danske Embeds aristokrati, der holdt igen længst muligt.

Dr. Hans Jensens Fremstilling er for de fleste Afsnits Vedkommende langt mindre indgaaende, men noget mere overskuelig. Hans Vurdering af, hvad Statsforbindelsen betød for begge Lande, bygger overvejende paa ældre Forskningsresultater. Dette gælder ogsaa Skildringen af de sociale og økonomiske Forhold, mens Omtalen af den landboretlige Udvikling viser de Synspunkter. Forf. har fremført i »Dansk Jordpolitik« I. Mere traditionelt fremhæver han den ansporende Betydning, Opfattelsen af de friere norske Bønder fik for Bondefrigørelsesværket i Danmark, og dvæler ved den norskfødte Reformpolitiker Chr. Colbjørnsens Indsats. Man kunde have ventet, at denne i sit Hjemlands Bondeforhold havde set den straalende Top, hvorfra vi (i Danmark) var sunket, og hvortil vi atter skulde op. Men det sidste gælder ikke ganske. Med Rette gør Forf. opmærksom paa, at Colbjørnsen ikke tog norske Bestemmelser til Rettesnor for danske Reformere, og at

han kun i Danmark blev Socialpolitiker, mens han i Norge snarere virkede for økonomisk Liberalisme end for Bondebeskyttelse. Man kan tvistes om, hvorvidt Kernen i Colbjørnsens særprægede Personlighed er »ægte norsk Sindelag«. Men sikkert bør man se ham ved Holbergs Side som en norsk-dansk Kulturrepræsentant, der i sin Livsgerning gav Udtryk saavel for Unionens naturlige Mening som for den hjemlige Enevældes Samfundsideer og Oplysningstidens mere verdensborgerlige Aand. — Forf. tildeler utvivlsomt Enevældens dansk-norske Embedsstand en for betydningsfuld Rolle. Vel har han Ret i, at der ikke i Danmark som i Norge var Betingelser for et socialt Modsætningsforhold mellem Bønder og Embedsmænd, men naar han udtaler, at det 18. Aarhundredes Embedsvæsen for danske Bønder blev »den store frigørende Magt«, ser han Tingene fra oven. Set nede fra Bonde-samfundet maa reformvenlige Godsejere og Embedsmænd samt gode Landbrugskonjunkturer siges at dele Æren for Frigørelsen og Fremgangen. Var Godsejerstanden ikke i saa stor Udstrækning blevet vundet for Landboreformerne, ogsaa ved økonomiske Indrømmelser, turde det have været smaat bevendt med Embedsstandens »frigørende Magt«.

I Skildringen af den aandskulturelle Vekselvirkning hævder Hans Jensen, at det afgørende Modsætningsforhold var mellem et dansk-norsk nationalt Fællesskab paa den ene Side og Tysk-heden paa den anden. Den norske Nationalisme, hvis økonomiske Resultater bliver fremhævet af Alb. Olsen, tager sig beskeden ud i Hans Jensens Fremstilling. Han tiltræder Edv. Holms Opfattelse: at de norske Krav ved Aarhundredets Slutning blev gjort mindre aggressivt gældende, mens Alb. Olsen som nævnt paa-peger, at den norske Nationalisme tog adskillige Stik hjem og bevarede en usvækket Appetit. Hos den ene Historiker ser man da Billedet af et norsk Samfund, der langt ind i det 19. Aarhundrede levede videre paa den aandelige Arv fra Foreningstiden, hos den anden et Norge, som ved Aarhundredskiftet af nationale, sociale og økonomiske Aarsager gik i Skred bort fra Helstatsgrundlaget, hvad der i det lange Løb skulde føre til en lykkeligere Udvikling, med gensidig Respekt mellem de to Folk. — Naar Skilsmis-sen er kommet paa Afstand, vil nogle fortrinsvis mindes, at Ægteskabet dog i mange Maader *var* lykkeligt, mens andre hellere konstaterer, at Parterne *siden* kom til at se paa hinanden med Sympati og Forstaaelse!

F. Skrubbeltrang.

1536—1936. Nyere Litteratur om Reformationstiden i Danmark.

Vi er stive i at fejre historiske Mærkedage her i Danmark. Hvert Aar har sine Jubilæer — Købstæder fejrer 700- eller 800-Aars Jubilæum, Institutioner, Bevægelser, Foreninger, alle ønsker de at markere »de runde Tal« ved at mindes Fortiden. Alle disse Anledninger beriger som oftest den historiske Litteratur med Festskrifter, hvis Kvalitet og Værdi vel ofte kan være problematisk. Intet Under da, at ogsaa Højtideligholdelsen af 400-Aaret for Reformationens Indførelse i 1936 satte sine Spor paa Bogmarkedet. I en Række forskellige Publikationer søgtes det dengang skete levendegjort for Nutidens Øjne. Nu — post festum — kan der derfor være Grund til at give en mere samlet Oversigt over, hvilket Udbytte den historiske Læseverden har faaet af »Jubilæet«.

Først vil det imidlertid være rimeligt at se lidt paa, *hvorledes det i det hele staar til med vor Viden om de betydningsfulde Aar i Danmarks Historie*, der under et sammenfattes i Navnet »*Reformationstiden*«. Det maa her først fremhæves, at nogen virkelig tilfredsstillende, til Bunds gaaende og alsidig Fremstilling af Reformationstiden i Danmark (Tiden 1520—36) foreligger der ikke. I næsten hele den foreliggende Litteratur spiller Behandlingen af den kirkelige Udvikling Hovedrollen eller i hvert Fald en meget væsentlig Rolle. Det er naturligt, da den lettest springer i Øjnene, og det er klart, at uden den stærke aandelige Bevægelse, som udgik fra Luthers nye Forstaaelse af Evangeliet, vilde Udviklingen have artet sig ganske anderledes. Men for at man kan forstaa dens hurtige Succes, maa en Række andre Faktorer studeres og tages med i Betragtning, først og fremmest de sociale Forhold og den politiske Udvikling i Tiden. Hvilke af disse forskellige Fænomener man vil give Prioriteten, vil altid blive en Skønssag — det er som bekendt umuligt at skrive Historie objektivt. Men givet er det i alle Tilfælde, at de forhaandenværende sociale og politiske Forhold i Tiden begunstigede den nye Reformationsbevægelse overordentlig stærkt, og at det ikke lader sig gøre at isolere den kirkelige Udvikling fra disse Faktorer. Mange vil gaa saa vidt, at de vil hævde, at »Reformationen« aldrig vilde have sejret alene i Kraft af sin aandelige Magt.

Men hvorledes ligger Landet med Hensyn til vor Viden om disse forskellige, hver især saa betydningsfulde Faktorer? Svaret maa blive, at Landet kun er delvis udforsket — nogle Omraader indgaaende, andre mere overfladisk. Daarligst staar det til med Udforskningen af de sociale Forhold. Der savnes en virkelig vi-

denskabelig Undersøgelse af de forskellige Samfundsklassers Kaar. Heller ikke den politiske Udvikling er til Bunds undersøgt. Et meget vigtigt Bidrag er givet af *Kr. Erslev* i Disputatsen om *Konge og Lensmand i 16. Aarhundrede*, der klart belyser de Følger, Statsomvæltningen 1536 fik for Kongedømmet og for Adelen. Igennem denne Bog faar man ogsaa et Indblik i Kirkens, navnlig Bispernes, sociale Position (Godsbesiddelsen). Alligevel er her et Punkt, der kunde uddybes nærmere. Og hvorledes var *Bønderne* egentlig situeret? Blandt dem mærkes i disse Aar en tydelig Opposition mod Kirken, men at bedømme dens Baggrund er kun muligt, naar man klart kender deres Levekaar. Og *Borgerne*? De spiller jo en Hovedrolle for Reformationsbevægelsen. Alle disse Ting maa undersøges meget nærmere, før man for Danmarks Vedkommende kan afveje de forskellige Faktoreres indbyrdes Forhold, deres større eller mindre Vægt.

Bedst oplyst ligger den kirkelige Udvikling. Siden *Münters Den danske Reformationshistorie I—II* (1802) har adskillige Forskere saavel i talrige Enkeltundersøgelser som i større Fremstillinger helliget denne Side af Sagen deres væsentlige Interesse. Nævnes kan her *H. F. Rørdam* og *A. Heise*. Ogsaa *C. Paludan-Müller* har beskæftiget sig indgaaende hermed, selvom det maa indrømmes, at den politiske Udvikling har hans Hovedinteresse. *I de senere Aar* er Hovedindsatsen gjort af *Oskar Andersen*, der er en fremragende Kender af Tiden. Ved hans Forskning er mange Ting blevet stillet i et nyt Lys og gjort klarere. Nogen større samlet Fremstilling af Reformationen foreligger ikke fra hans Haand (en udmærket kortfattet Oversigt har han givet i »Kirkeleksikon for Norden«), men i en Række videnskabelige og populære Afhandlinger har han nedfældet sine Resultater, som allerede er godt i Gang med at præge de almindelige Fremstillinger af Tiden, som er kommet i de sidste Aar, f. Eks. Arups Danmarks-historie II, C. P. O. Christiansens Afsnit i »Det danske Folks Historie« og — for at nævne en Skolebog — Ilsoes nye Lærebog i Nordens Historie. Da flere af disse for Bedømmelsen af Reformationstiden saa vigtige Afhandlinger er publiceret ret forskellige Steder, vil det sikkert her være paa sin Plads at give en ganske kort Oversigt over deres Indhold.

Af de rent videnskabelige maa særlig to Publikationer nævnes. Først den glimrende kildekritiske Afhandling i Universitetets Festskrift 1917 *Overfor Kirkebruddet* (ca. 200 S.). Hovedemnet er Spørgsmaalet om Chr. II's Stilling til Lutheranerne i Begyndelsen af 1520'erne og til den danske Kirke i disse Aar. Som det vil vides, beskyldtes Chr. II ved sin Fordrivelse for at have indkaldt

lutherske Prædikanter. Oskar Andersen undersøger nu de magre Kilder, først og fremmest Svaning, og kommer til det Resultat, at Chr. II's Indkaldelse af Mænd fra Wittenberg i Aarene 1520 og 1521 maa ses som Udtryk for Kongens Interesse for en Reform af Kirken indenfor de bestaaende Rammer, men at Kirkebrud og Reformier ud fra det almindelige Præstedømmes Grundsætninger laa ganske udenfor hans Horisont. Engagementet af Karlstadt (der i knap 3 Uger opholdt sig heroppe) har været en Misforstaaelse — Kongen har næppe kendt Karlstadts yderliggaaende Tanker. Afhandlingens andet Hovedafsnit er en Gennemgang af Chr. II's Love. Overfor Paludan-Müller o. a. fremhæves det, at det er et Fejlsyn at tro, at Kongen ved disse Love tiltog sig Herredømmet i Kirken. De nye Love maa — ligesom Kongens Forhold til Wittenbergerne — »godskrives hans kirkelige Interesses Konto«. Begge Dele er Vidnesbyrd om en alvorlig Stræben efter at forny Livet i Romerkirkens danske Kirkeprovins — i Overensstemmelse med de Tanker, som navnlig »Bibelhumanismen« gjorde sig til Talsmand for. Noget helt andet er Chr. II's praktiske Administration, der viser den største Ringeagt for Kirkens Privilegier og dermed for Pavestyret. Særlig fremhæver Oskar Andersen, hvorledes Chr. II's Stilling til Bispesædernes Besættelse har arbejdet det kommende Kirkebrud i Møde. Hovedansvaret for de aandeligt magtesløse og til Dels moralsk uværdige Bisper lægger han dog paa Pavestolen, der intet gjorde for at modsætte sig Kongens Ønsker — tværtimod ved sin Embedspolitik forplumrede Forholdene yderligere.

Oskar Andersens anden større videnskabelige Afhandling findes i *Festskriftet til Kr. Erslev* (1927) og har Titlen: *Er 1527 i retslig Henseende Epokeaaret i dansk Reformationshistorie?* (44 S.). Den former sig som et Opgør med C. Paludan-Müllers glimrende Undersøgelse om »Herredagene 1526 og 1527« og som en Genoptagelse og Godtgørelse af den før Paludan-Müller gængse Opfattelse, at Herredagen i Odense 1527 skaber en ny retslig Tilstand i den danske Kirke, der paa afgørende Maade omstyrtede den katolske Kirkes Hjemmegrundlag, idet Herredagen lovsikrede Tolerance for Lutherdom og paa væsentlige Punkter nedskar Hierarkiets Retsmyndighed. Paludan-Müller havde hævdet, at Loven, Constitutionen, af 1527 kildemæssigt svæver i Luften. Efter en nøje Prøvelse af Paludan-Müllers Bevisførelse naar Oskar Andersen til det Resultat, at den danske Kirke virkelig ved Herredagen 1527 blev gjort »taalsom og tvedelt«. Og han mener at kunne rekonstruere den kgl. Ordinas, der blev Slutresultatet af Herredagen 1527. Den maa have omfattet 3 Punkter: 1) den

har fastslaaet Bispernes Forpligtelse til overalt, hvor det tiltrængtes, at beskikke Præster, der kan prædike det hellige Evangelium, 2) den har fastslaaet fuld Prædikefrihed overalt, hvad enten særlig Kaldelse forelaa eller ikke forelaa, paa Betingelse af, at der prædikedes »retteligt og renligt« efter Skriften og med Ansvar overfor Kongen og Rigsraadet, 3) den har givet Tilladelse til Udtrædelse af Klostre og til Coelibatsbrud. Betydningsfuld er navnlig Paavisningen af, at Katolikker og Lutheranere faktisk er ligeberettigede siden 1527, og at Normen for den danske Kirke op til Bispernes Reaktion 1533 var »Evangeliet«. Det maa her erindres, at den danske Kirke siden 1526 havde afbrudt Forbindelsen med Rom.

Af Oskar Andersens mere populære Oversigter er den interessanteste en Skildring med Titlen *Reformationens Begyndelse og Hans Tavsens*, trykt i Diakonissestiftelsens Aarbog 1925—26. Paa godt 50 Sider gennemgaas en Række af de væsentligste Træk ved den kirkelige og kirkepolitiske Udvikling fra Chr. II til 1536, og Oskar Andersen faar her Lejlighed til at fremkomme med adskillige nye Synspunkter og Oplysninger. Den reformkatolske og bibelhumanistiske Retnings Betydning understreges stærkt, det fremhæves, hvorledes først 1526 bliver Reformationens Gennembrudsjaar i Danmark, og om Hans Tavsens siges adskilligt nyt. Interessant er bl. a. Konstateringen af, at Hans Tavsens sandsynligvis har tilhørt Lavadelen (Tavsens ikke et -sen-Navn, men et Slægtsnavn. Hans Tavsens var Munk i det fornemme Antvorskov). Fortællingen »Paa Tave Bondes Ager« betegnes heroverfor som højst tvivlsom. Det fremhæves, at Hans Tavsens Studieophold i Wittenberg maa være sket med Antvorskovpriorens Billigelse, fremdeles, at hans Forflyttelse til Viborg ikke maa ses som en Straf, men skyldes, at man havde mere Brug for ham der til Undervisning af Munkene og til at prædike, endelig, at han ikke selv er udtraadt, men maa være blevet udstødt af Klostret 1526. Ogsaa her lægges der den største Vægt paa Herredagen i 1527, der kaldes et afgørende Punkt i vor Reformations Historie.

Angaaende selve Kirkeændringen 1536 har Oskar Andersen fremstillet sin Opfattelse i en Artikel i »Dansk Kirkeliv mens Tiderne skifter«, 1933, med Titlen: *Da den danske Kirke skulde ordnes evangelisk* (28 S.). I 1. Afsnit. »Herrebispernes Fald«, fremhæves navnlig, at Rigsdagen Oktober 1536 ikke drømte om, at nogen *ny* Kirke skulde stiftes, men at det heller ikke antydes, at Romerkirken længere er noget eksisterende Fænomen i Danmark. De vedtagne Bestemmelser skal blot sikre Evangeliets For-

kyndelse i den *bestaaende*, men siden Statskuppet bispeløse, selvstændige Landskirke. I 2. Afsnit skitseres Kirkeordinansens Tilblivelse og Indhold. Selvom denne Afhandling modsat Oskar Andersens øvrige Skrifter i nogen Grad har aktuel Kirkepolitik for Øje, har den dog Interesse ved sin Udredning af den Kirkeopfattelse, der var ledende for dem, der gennemførte Nyordningen af den danske Kirke 1536.

Har nu »Jubilæumsaaret« 1936 givet Anledning til ny Landvinding med Hensyn til vor Viden? Svaret maa blive: paa et enkelt Omraade, men iøvrigt: Nej! Ingen Doktordisputats er blevet inspireret af Tanken om Mindeaaret, kun en enkelt videnskabelig Afhandling har set Lyset — de øvrige udkomne Bøger er alle af populær Karakter. Som man kunde vente, skyldes Nyvindingen *Oskar Andersen*, der har udsendt I. Del af en grundig videnskabelig Biografi om *Poul Helgesen* (»*Paulus Helie*. Ungdom og Uddannelse c. 1485—1519. Universitetsaarene 1519—1522«. Gad. 138 S.). Med Rette fremhæver Oskar Andersen i Forordet, at man herhjemme har været altfor tilbøjelig til at hæfte sig ved den *negative* Forberedelse til Reformationen (Manglerne ved Romerkirken), og at den Betydning, som Bibellhumanismen navnlig gennem Poul Helgesen har haft for Danmark, endnu ikke er kommet til sin Ret. Den foreliggende Litteratur om Poul Helgesen er enten forældet eller subjektivt præget, og navnlig efter Fremkomsten af den nye Udgave af Poul Helgesens Skrifter maa det derfor paaskønnes i allerhøjeste Grad, at der nu til Bunds bliver skabt Klarhed over, hvad vi egentlig ved om denne mærkelige Skikkelse. Opgaven er ikke let. For den Periode af Poul Helgesens Liv, som den foreliggende Bog omfatter, er Kildematerialet saa sparsomt, at det næsten synes ubegribeligt, at Bogen alligevel er blevet saa omfattende. Her viser det sig, af hvor afgørende Betydning det er for Biografiforfatteren at være nøje inde i hele den Tid, hvori den biograferede Person optræder. Ud fra sin enorme Viden om Tidens Kirkeforhold, Klosterpraksis, Teologi m. m. er det lykkedes Oskar Andersen at raade Bod paa de manglende konkrete Oplysninger ved at drage Slutninger, dels om Poul Helgesens ydre Løbebane som Munk, dels om hans Synspunkter. Her gør Oskar Andersen dog ogsaa udstrakt Brug af hans senere Skrifter. Naturligvis bliver meget af det, der paa denne Maade kan siges, rene og skære Hypoteser, men de er videnskabeligt underbyggede og derfor Sandsynlighedsberegninger af stor Værdi. Nægtes kan det dog ikke, at man undertiden griber sig i at nære en stille Tvivl om en eller anden Hypoteses Gyl-

dighed. Men det betyder ikke, at man derfor underkender den Grundighed, hvormed alle Muligheder drøftes og afvejes. Netop dette giver Biografien dens høje videnskabelige Kvalitet. I Bogens første Del (Ungdom og Uddannelse) forelægges — udfra hvad man iøvrigt ved om Karmeliterordenen — den sandsynlige Gang i Poul Helgesens Studier — baade de ydre Rammer og indholdsmæssigt. Det er i dette Afsnit næsten kun Formodninger, der kan fremsættes, hvad Forfatteren selv er den første til at indrømme. Givet er det, at Poul Helgesen paa et eller andet Tidspunkt inden 1519 har tilegnet sig Bibelhumanismens Synspunkter i Modsætning til Ordenens stærke skolastiske Præg. Hvorledes han er kommet i Forbindelse med denne Bevægelse, lader sig ikke fastslaa (ethvert Vidnesbyrd om, at han har studeret i Udlandet, mangler). Men at Reformkatholicismen har haft Indpas blandt Karmeliterne, kan bl. a. ses af, at Provincialen Anders Christensen giver sin Tilladelse til Udgivelsen af Poul Helgesens nu tabte Tale om »Simonien Fordærv« 1517. Ogsaa Oprettelsen af Karmeliterkollegiet i København 1519 ser Oskar Andersen som Udtryk for Reformkatholicismens Ønske om Kirkelivets Fornyelse gennem »alvorlige Studier« og særlig bedre Bibelkundskab. Bogens anden Del giver en Fremstilling af de teologiske Synspunkter, Poul Helgesen maa formodes at have gjort sig til Talsmand for, mens han virkede som Lektor i København 1519—22, væsentligt baseret paa hans senere Skrifter. To Ting fremhæves særligt: 1) hans stærke Betoning af Skriften (der for ham omfatter alt det overleverede), men heroverfor hans Hævden af Kirken som øverste Autoritet ogsaa ved Skriftfortolkningen; 2) hans Lære om den rette Guds frygt, som Mennesker opnaar ved Tillid til Guds Naade, ved Syndsforladelse, men som saa ogsaa maa sætte sig Spor i Livsførelsen (»gode Gerninger«). Vigtigt er det, at han afviser al menneskelig Fortjenstlighed, naar Talen er om Frelsen. Poul Helgesen blev af mange beskyldt for at være »Lutheraner«. Men selvom han virkelig i mange Maader sympatiserer med Luther, vil han dog gerne »dele« Luther i to Dele: det, der er »kættersk«, og den Kritik af Kirken, hvori Luther har Ret, og Brud med Kirken udelukker efter hans Mening Frelsesmulighed. »Misbrug ophæver ikke Brug«. Poul Helgesen fik ved sin Lærervirksomhed stor Betydning for mange af de Mænd, der senere blev ledende i Reformationsbevægelsen, men størst Betydning fik han efter Oskar Andersens Mening ved, at hans Synspunkter efterhaanden vandt en saadan Udbredelse, at der i Fr. 1's første Aar var et stort Parti, der haabede, at Bibelhumanismen kunde løse Vanskeligheden paa det kirkelige Omraade. I Bogens Slutning udredes

det vanskelige Spørgsmaal: Poul Helgesens Forhold til Chr. II. Lige til 1522 — den skæbnesvangre Prædiken — nærrede Poul Helgesen en naiv Tro til Chr. II's alvorlige »reformkatolske« Sindelag. Hans »onde Gerninger« maatte skyldes onde Raadgivere. Bekendt er det, hvorledes Poul Helgesen oversatte Erasmus' Bog »En kristen Fyrstes Lære« for Kongen. Nyt er det, at Oskar Andersen betvivler, at den Bog, han oprindeligt skulde have oversat, var Machiavellis »Il principe«. 1522 holdt Poul Helgesen for Chr. II den Prædiken, der fremkaldte Bruddet med Kongen og Ophøret af hans Lærervirksomhed. Her drøftes indgaaende, naar denne Prædiken er holdt (St. Hansdag — men hvilken? 24. Juni eller 29. August) og Prædikenens Indhold. Oskar Andersens Poul Helgesen-Biografi er Jubilæumsaarets betydningsfuldeste »Mindebog«. Med Forventning ser man hen til den bebudede Fortsættelse, til hvilken endnu større Interesse vil knytte sig.

Af populære Skildringer af Reformationstiden er der ialt fremkommet tre: *P. Severinsen: Hvordan Reformationen indførtes i Danmark* (192 S., Lohse), *Michael Neiiendam: 1536. Den danske Reformations Historie folkelig genfortalt* (138 S., Gad) og *L. P. Fabricius: Vor Kirkes Reformation* (383 S., Lohse).

Pastor *Severinsens* Bog er udgivet med Støtte af Kirkeministeriet (Prisen derfor saa lav som 1 Kr.), og den er blevet til efter Opfordring fra Rigets Biskopper. Dette giver den et Slags officielt Præg. Det er aabenbart Meningen, at den skal være Folkebogen om Reformationen. Det er da ogsaa lykkedes Forfatteren at give en fyldig og i mange Henseender god Orientering i Emnet. Men Fremstillingen lider unægtelig noget under Forfatterens Iver efter at faa det mest mulige med, væsentligt og uvæsentligt mellem hinanden, hvorved Overblikket let gaar tabt, ikke mindst paa Grund af den hyppige Brug af Citater fra Samtidens Litteratur — ofte uden Anførselstegn. Hertil kommer, at Stoffets Ordning og Udvalget af det flere Steder virker lidt tilfældig, ligesom der heller ikke i større Grad er gjort Forsøg paa at sætte de kirkelige Begivenheder i Relation til Samtidens øvrige Historie — socialt som politisk. Denne bliver næsten kun et Appendiks til det kirkelige. Sproget i Bogen er ikke alle Steder lige godt. Enkelte Steder kommer det derfor ikke helt tydeligt frem, hvad Forfatteren har villet sige. I sin Tendens er Bogen udpræget protestantisk — den former sig nærmest som et Art Forsvar for Lutherdommens Sejr i Danmark.

Ogsaa de to andre Fremstillinger søger — som naturligt er — at forklare Nutiden, hvorfor Reformationen maatte komme. *Michael Neiiendam* er ikke blind for, at politiske og økonomiske

Motiver har spillet deres Rolle ved Reformationens Sejr. Men de er for ham kun Bimotiver overfor »Historien om Menneskets Tilbagegang til Bibelens enkle og stærke Vidnesbyrd om Guds Tugt og Kærlighed«. Han vil hævde, at den politiske Sejr havde været uholdbar i Længden, »om den ikke var bygget paa en Menighed af levende Sten«. Dette Synspunkt forhindrer dog ikke, at Skildringen af, hvad der foregik i selve Reformationssaarene, faar alle de væsentlige Træk ved Udviklingen frem. Hertil kommer, at selve Fremstillingen ved sin Form virker fængslende og inciterende, omend Billedet undertiden bliver lidt flimrende og en Smule vanskeligt at fastholde paa Grund af Forfatterens Tilbøjelighed til at presse de flest mulige Tanker og Synspunkter ind i de enkelte Sætninger. Bogen er fortrinligt illustreret og har ogsaa Litteraturhenvisninger. Den vil derfor være udmærket egnet som Grundbog for Studiekredse el. lign.¹⁾

Den tredje af de udkomne Reformationshistorier er lagt meget bredere an end de to forrige. Det skyldes, at den fremtræder som et Særtryk af II Bd. (1. Halvbd.) af samme Forfatters »Danmarks Kirkehistorie«. Det er et meget omfattende Arbejde, der er nedlagt heri. Paa en velskrevet Maade gives her en meget udførlig Fremstilling af Tidens Kirkehistorie — ingenlunde selvstændig (det prætenderer Værket heller ikke at være), men en Popularisering og Kodifikation af Forskningens hidtidige Resultater. Fremstillingen tynges dog i nogen Grad af sin Bredde. Det er, ligesom Forfatteren med Magt vil have alt med, og Hovedlinierne træder derfor ikke altid lige skarpt frem. Hovedvægten lægges naturligvis paa den kirkelige Udvikling, men Forfatteren fremhæver tillige de sociale og politiske Mometers store Betydning f. Eks. for Bøndernes Stilling og for Fr. I's Politik (Begunstigelse af den lutherske Bevægelse som et Modtræk mod Chr. II og bestemt af Ønsket om Fred indad). Et ekstra Plus ved Værket er den udmærket illustrerede Oversigt over det 16. Aarhundredes kirkelige Kunst, der er et velegnet Hjælpemiddel til Orientering i dette Emne.

Udover de historiske Fremstillinger har »Mindeaaaret« foranlediget Udgivelsen af to Kildepublikationer af meget forskellig Karakter. Den ene er udsendt af Rigsarkivet som 1. Bind af en Serie Gengivelser i Facsimile af vigtige Aktstykker fra Arkivets Samlinger (*Fra Rigsarkivets Samlinger. I. Reformationen i Danmark*. Gengivelser af Aktstykker og Breve ved *Bjørn Kornerup*.

¹⁾ Som saadan og til Selvstudium vil man ogsaa kunne anvende *G. Jørgensen: Reformationen i Danmark* (udgivet af Udv. f. Folkeoplysningens Fremme 1919), der er knap saa akademisk præget som Neiiendams Bog.

Levin og Munksgaard). I overordentlig nydeligt Udstyr gives her i Facsimile Prøver paa en Række vigtige Kilder til Reformationens Historie. Man præsenteres for Haderslevartiklerne af 1528, for Udkastet til Kirkeordinansen, for Breve fra Luther, Melancthon og Bugenhagen til Chr. III og for selve den afgørende »store« Reces af 30. Oktober 1536. Udvalget er foretaget med megen Omhu og Omfanke, og alle de gengivne Dokumenter er ydermere transskriberede, saa at det kan lade sig gøre at anvende Udgaven som en Art palæografisk Læsebog for Begyndere i Studiet af Reformationstidens Historie. Rigsarkivet har ved Udsendelsen af dette Værk sat et meget smukt Monument i Anledning af Jubilæet, og det maa i allerhøjeste Grad paaskønnes, at man saaledes paa en langt mere direkte Maade, end det kan ske gennem Fremstillinger, har bragt Nutidens historiske Læseverden Fortiden ind paa Livet. At blive stillet Ansigt til Ansigt med Tidens Dokumenter giver en ganske anderledes Fornemmelse af »Historie«, end der kan opnaas ved selv en nok saa fængslende Skildring.

Dette Synspunkt har ogsaa været bestemmende for Udgivelsen af Jubilæumsaarets anden Kildepublikation, Pastor *Max W. Olsens »Den danske Kirkeordnans af 1539 og andre Aktstykker vedrørende den lutherske Kirkereformations Indførelse i Danmark. Udgivet paa Nutidsdansk«* (Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck, 174 S.). Altsaa en Modernisering af de vigtigste kirkehistoriske Aktstykker fra de afgørende Aar, beregnet ikke paa »Fagmanden«, men paa kirkehistorisk interesserede Læsere, der herved paa en nem Maade kan faa Lejlighed til at stifte Bekendtskab med »Sagens Akter« uden først at skulle stilles overfor palæografiske eller sproglige Vanskeligheder. Alene udfra dette Synspunkt kan Berettigelsen af en Udgave som den foreliggende forsvares. Videnskabelig Værdi kan en saadan »Behandling« af Kilder aldrig faa. Selvom der anvendes den største Omhu ved »Oversættelsen«, vil det ikke kunne undgaas, at visse Udtryk ikke bliver dækkende. En Sammenligning med H. F. Rørdams Udgave af Kirkeordinansen i »Danmarks Kirkelove« viser da ogsaa, at Udgiveren i sin Iver efter at modernisere stundom har givet Oversættelser, som — omend de ikke er direkte misvisende — dog nærmest maa betegnes som ikke helt korrekte. Men det skal indrømmes, at Opgaven er vanskelig. Det beror paa et Skøn, hvor meget man vil »skrive om« paa Nutidsdansk. Til Udgaven er knyttet en Indledning, der giver en almindelig Oversigt over Reformationstidens Historie. Af større Værdi vilde det have været, hvis Udgiveren i Stedet havde indskrænket sig til at give en virkelig »Indledning« til Aktstykkerne med en Fremhæven af

netop deres særlige Interesse som Illustrationer til Udviklingen. En saadan »Ramme« om Aktstykkerne kunde have lettet Tilgangen af deres Indhold mere end en almindelig Oversigt over den kirkehistoriske Udvikling, som i og for sig turde være overflødig i en Udgave som denne. Eksempelvis gengives Haderslevartiklerne af 1528 midt i den historiske Indledning, uden at det rigtig kommer frem, hvilken Interesse der knytter sig netop til dem som Vidnesbyrd om Lutherdommen i Danmark. Trods denne Mangel maa Bogen dog siges at have afhjulpet et Savn ved at gøre den nuværende Folkekirkes Grundlag mere tilgængeligt for den almindelige Læseverden.

Til Slut skal endnu nævnes det store Festskrift, som Præsteforeningen har udsendt, »*Luthers Arv og Danmarks Kirke*«. En Bestemmelse af dette falder udenfor denne Afhandlings Rammer, da det ikke i sit Anlæg er et »historisk« Værk, men udelukkende tager Sigte paa at lade Nutidens Kirke besinde sig paa Arven fra Fortiden. Et enkelt af Bidragene fortjener dog at fremhæves her: Provst, Dr. theol. S. A. Beckers Afsnit om »*Hovedskikkelser og Hovedpunkter i den danske Reformations Historie*«. Kort og klart giver han det væsentlige i Udviklingen, men dog saaledes, at han ikke bare prøver at vise Gangen i det, der skete, men ogsaa Berettigelsen deraf, særlig i Slutningskapitlet: »Kunde Kirkebruddet være undgaaet?« Til Festskriftet hører en Fortællelse over danske Biskopper siden Reformationen, stiftvis opført.

En ikke ringe Høst er saaledes bragt i Lade i Mindeaaet 1936. Er der vel ikke i større Grad Tale om nye Landvindinger, saa har Aaret dog øget Mulighederne for at leve sig ind i de bevægede Reformationsaars Historie. Men endnu er Bogen om den danske Reformations Historie ikke skrevet.

Johs. Lomholt-Thomsen.

Oversigt over topografisk litteratur 1936.

Det store kirkeværk *Danmarks Kirker*, som nationalmuseet udgiver, er blevet fortsat med Sorø amt, der skrives af Poul Nør-lund og Victor Hermansen. 1. halvbind omfatter to så interessante kirkebygninger som Sorø kirke og Sct. Bendts kirke i Ringsted, interessante både ved deres bygningshistorie, deres grave og deres rige inventar. Der foreligger en del monografier om begge kirker, men her findes stoffet samlet og behandlet under en synsvinkel, og mange nye iagttagelser er tilføjet. Den vejledning, der indleder det nye bind, er bl. a. et fortrinligt kursus i den arkitekturhistorie, som vore kirker byder på. Hovedplanen fra det

tidligere udgivne bind om kirkerne i Præstø amt er naturligvis bibeholdt heri, og værdien af de indgående beskrivelser behøver ikke yderligere at understreges. Gennemgangen af Sorø kirkes bygning er udarbejdet af nationalmuseets direktør, dr. M. Mackeprang.

Vilh. Lorenzen: Lambert v. Haven, Christian V's Generalbygmester (Medd. fra Foreningen til gl. Bygningers Bevarelse). Arkitekturhistorikere har i de senere år advaret mod kritikløst at henføre de offentlige bygninger til de kongelige bygmestres personer, samtidig med at flere af forfatterne har leveret bevis for, hvilke bygninger der med sikkerhed kan tilskrives disse embedsmænd under enevælden. Til Christian V's generalbygmester har Vilh. Lorenzen nu med sikkerhed henført Griffenfeldts gravkapel ved Helligåndskirken samt Vor Frelzers Kirke (dog uden spiret), hvorimod han stiller sig tvivlende over for v. Havens andel i Reformert kirke i København og Trinitatis kirke i Fredericia. Det er rimeligt, at v. Haven har været med til at approbere disse såvelsom Christkirken i Rendsborg, men dermed ophører hans andel i deres tilblivelse. Af slotsarkitektur tilskriver forfatteren generalbygmesteren audienssalen og galleriet på Frederiksborg samt nogle mindre arbejder på Københavns slot og på Jægersborg, medens han anfører, at v. Haven fik en plan til et nyt kongeslot på det gamles plads kasseret. På Charlottenborg kan havefløjen muligvis skyldes ham, derimod er det givet, at han opførte Nørreport og sandsynligvis Kronværksporten på Kronborg.

Peter Linde: Christianshavn. 3. (Erhvervsforlaget). De udkomne tre hefter med beskrivelse af de fund, der er gjort i bygningerne i de nedrevne kvarterer på Christianshavn er fornøjelige og meddeler læserne noget af den samme glæde, som har behersket forfatteren. Som et lille eksempel skal anføres fundet af det kønne hængsel på en pulterkammerdør, som forfatteren (og tegneren) påviser stammer fra et af de ryddede stolestader i Vor Frelzers kirke. Undersøgelserne som helhed havde fortjent en bredere skildring og et rigere billedstof.

Frederiksborg Slot og Frederiksborg Have. Tekst af Frederik Weilbach. Med Bidrag af Christian Elling og Niels Maare. (Nyt nordisk forlag). Et stateligt værk, men — på grund af kunstakademiets opmålingsplaner, der udgør en stor del af bindet — i et kedeligt og lidet handigt format. Af en række tidligere publikationer og en del nye oplysninger og nyfundne planer har Frederik Weilbach formet en læseværdig skildring af slottets og havens tilblivelse og skæbne gennem tiderne. Christian Elling har skrevet om de dekorative malerier på slottet, og Niels Maare har

skrevet en som det synes lidt for kortfattet redegørelse for slottets restaurering gennem de sidste år. Dette retfærdiggøres kun gennem denne forfatters tidligere publikationer om emnet, thi netop disse restaureringer og afdækninger giver mere end noget andet forståelsen af barokkens interiørkunst. På enkelte punkter burde de fotografiske illustrationer være ført à jour, og hvorfor har »Rosen« i billedteksterne fået tildelt det fade navn Maskeradesalen p. gr. af Plafondens maskeradescene).

Mogens Strunge: Absalon og Amager (Levin og Munksgaard). Strunge er ingen skolet historiker, men han er en ivrig samler og en livfuld fortæller. Han drager småsnakkende ud ad vejen, og hvis en sidevej interesserer ham, vandrer han ud ad den og har oftest ondt ved at komme ind på hovedvejen igen på nogenlunde anstændig vis. Hvad han har sat sig for at vise eller bevise, det skal bevises, og det udarter let til en kamp mod vejr møller. Et allerede tilintetgjort formentligt modargument hentes ind påny, for at det kan blive kastet ud med endnu større kraft. Hans form kan omtrent gives saledes: »Om dette skulde der egentlig stå meget mere interessant, men det vil jeg skrive om i en anden bog« eller »dette vil jeg ikke forklare her, det kommer i en af de bøger, jeg senere vil skrive og som jeg opregner bagi, men derimod vil jeg gøre et sidespring til noget helt andet og fortælle, at Danmarks nationalfarver oprindeligt var blå og gult, men dem overlod vi svenskerne, da vi selv fik Dannebrog«, og læserne fortsætter af sig selv »ja og vrøvl er det altsammen og uden forbindelse hverken med realiteter eller kulturhistorisk udviklingssæt for anvendelsen af farver i faner og i dragter«.

Mogens Strunge: De Thurah og hans Amagerbog fra 1758. Om Mesteren for vor Frelsers Taarn. (Levin og Munksgaard). I denne bog har forfatteren sparet lidt på kraften og krudtet. Til optrykket af nogle sider af »Amagerbogen« har han knyttet nogle personallistoriske bidrag og enkelte andre oplysninger, navnlig som de ses fra Amager eller endog fra Taarnby kirketårn. Iøvrigt får læseren at vide, at Amagerbogens enkeltheder vil blive nærmere forklaret — i en senere bog. Det kan vist kaldes kædepublikation.

Jagtslottet Eremitagen i Jægersborg Dyrehave 1736—1936 (Berlingske forlag). Typografisk set kan denne bog vist uden modsigelse kaldes for årets smukkeste i dansk boghøst. 140 af trappe- rummets kakler, som i bogen påvises at være fremstillet 1734 på fajancefabrikken i St. Kongensgade, er meget raffineret anvendt som forsats, og papir, sats og billedgengivelser er i højeste klasse. Ove Bauditz, der døde inden bogen udkom, har skrevet stedets

og slottets historie. Stoffet er godt indsamlet og er behandlet i en behagelig kultiveret form. Af Haakon Spliids rige billedstof, der er samlet i et afsnit for sig, er navnlig detailtegningerne fortrinlig gjort. I interiørerne er skyggerne undertiden for dybe og forstyrret derved helhedsindtrykket.

Laurits Pedersen: Gennem Helsingør (Nyt nordisk forlag). Bogen er nærmest beregnet som en topografisk ledetråd for helsingørerne selv og for byens danske gæster, men den er ikke blot blevet en turistbog af stor værdi, men en god håndbog i byens historie og topografi. Skulde ikke Laurits Pedersen med hans store viden om byen kunne gøre dette, hvem da — men at gøre det, så at bogen fuldt opfylder flere krav og holder mere end den lover, når man tager den i hånden, det er kunst! Der er ideer heri, som andre forfattere og forlag bør skrive sig bag øre. Se blot forfatterens fortrinlige bykort og deres morsomme anbringelse.

Arthur Fang: Sct. Jørgensbjerg. Roskilde 1937 (Erh. Flensborgs forlag. — Udgivet af Sct. Jørgensbjergs sogneråd og udsendt som årbog for 1936 af Historisk samfund for Københavns amt). Det er en diger bog til beskrivelse af et enkelt sogn, og dog erklærer forfatteren at emnet ikke er udtømt. Et lignende mærkeligt sogn findes heller ikke i Danmark. Det er delt i to adskilte dele af en købstad, med hvilken dets bymæssige bebyggelse på begge sider nu er smeltet sammen, det har rummet en kongeborg, et bispeslot, tre kirker, en »mild stiftelse« og et gods, der ejes af landets hovedstad, der her har skabt nordens største sidsygehospital. Det kan derfor ikke undre, at forfatteren har opgivet enhver teknisk opbyggen af sit arbejde, det være sig i kronologi eller andre sammenhængende skildringsformer. Men skildringen i korte træk af de to adskilte dele og af »Det gamle Bjerg«, der er blevet bogens altoverskyggende hovedkapitel, efterfulgt af en udredning af de sidste årtiers udvikling, er ikke blevet ringere deraf. Det er et omfattende og morsomt stof, der er indsamlet, og forfatterens sprog er letløbende og malende. Et rigt og meget morsomt billedstof virker hyggende i forbindelse med de mange skildringer af »Bjerget«s særprægede beboere.

F. Vestergaard: Bidrag til Ørslev Bys Historie fra 1728 til vore Dage (Eget forlag). Begynder øerne at komme med? Medens Jylland og ikke mindst Midt- og Sydjylland årlig har kunnet udsende hele rækker af hjemstavnsbøger og sognebeskrivelser, støttet af offervilje på stedet, har øerne hidtil holdt sig beskedent tilbage. Nu har i Præstø amt Ørslev sogns sparekasse og sogneråd støttet fremkomsten af denne bog, hvori forfatteren som indled-

ning skildrer agerbrugets opkomst og udvikling — på tre sider. Man har svært ved at tro, at det hele virkelig var så let og ligetil, som det fremgår heraf. Derefter følger en række vederhæftigt gengivne men ret tilfældige bidrag til sognets historie, men uden forsøg på en bearbejdelse af stoffet. Er disse cirkulærer, breve og kendelser i tungtflydende og tit vanskeligt forståeligt sprog ikke tung kost selv for sognets interesserede beboere? Forlanger disse virkelig ikke at få det omsat i klar nutidstale og bearbejdet, så at de ikke selv møjsommeligt skal arbejde sig frem til forståelse og sammenhæng? Eller *skal* historie være tung og manende ved sin tunghed som bibelsproget var for os i vore yngste år! Tænk, at højskolen har virket med sit »levende ord« i vort folk i så mange generationer. Man tror det knap.

C. C. Haugner: Nakskov Købstads Historie III (Nyt nordisk forlag). Som man i 2. bind af dette arbejde savnede fylde i behandlingen af tiden mellem 1750 og 1800, er der perioder inden for 3. binds enkelte afsnit, hvor man må spørge om årsagen til vitterlige lakuner. Dette kan dog kun i anden række lægges forfatteren til last. Når en rationel nedskæring af stoffet er nødvendig — og det er den altid, når man står over for en udgivelse — må der fremkomme bare pletter, som den, der i årevis har siddet med stoffet, enten ikke kan få øje på, eller som han har fremkaldt med vilje, fordi indholdet her efter hans mening ikke har samme interesse som det øvrige. At forfatteren standser sin skildring ved 1914 vil sikkert de fleste tilgive ham. Om han var standset før, ja helt ved år 1800, ligeledes — men skal en sådan bog sælges, vil folk have lov til at kigge lidt ind ad »egne vindeverrer«. Forfatteren har her udført et dygtigt arbejde og er forsigtigere i sin domfældelse over adskilligt end i de foregående bind. Naturligt er det også, at journalisten i disse afsnit ofte har måttet gå forud for historikeren. — Billedstoffet med underskrifter og noter er i dette bind som i de foregående det bedste, der endnu er fremkommet i en dansk købstadstopografi.

Laurits Maaløe: Assens gennem 700 Aar (Udg. af Historisk samfund for Odense og Assens amter. I kommission hos Hempelske bogh., Odense). Et flittigt, årelangt arbejde er sluttet med denne bog. Ingen der så og mærkede til forfatteren under hans studier var i tvivl om, at det vilde blive en grundig og måske lidt tør, saglig bog. Hvad det sidste angår tog man dog fejl. Forfatteren skriver livligt nok, men han må kæmpe med sit eget anlæg af bogen, hvori hver topografisk enhed, hver institution i afsnit for sig er ført op fra de ældste tider til vore dage. Herved taber både forfatteren selv og læseren overblikket over *byens historie*. Og

hvorfor har forfatteren ikke udnyttet det rige stof til købstadens historie, som ligger i Kancelliets brevbøger og andre trykte kilder, i langt højere grad end tilfældet er. Der findes hist og her nogle misforståelser, som når der skrives, at der efter 1719 ikke var nogen kirurg, men kun bartskeerere i byen, og der anvendes nu og da forældede ord og vendinger i den moderne stil, som når der skrives opgaver i stedet for opgifter (pag. 143) o. l., men som helhed er det en god og velunderbygget skildring af købstaden. For den, der søger oplysninger af særlig art, er den let at finde sig tilrette i, og yderligere er den forsynet med et godt navne- og sagregister.

Jydske Købstæder. Arkitektur og Kultur. Tekst af Harry Søiberg, H. Zangenberg og Helge Søgaard. Tegninger af Hakon Spliid. (Jespersen og Pio). I hovedsagen er det Zangenberg og Søgaard, der har leveret teksten, idet den første skriver om byplaner og gamle bygninger, den sidste om byernes kulturhistorie. Begge har leveret fortrinlige oversigtsartikler, men hos dem begge volder det anstrængelse at fremdrage de særlig *gydske* træk. På flere områder giver de blankt op. Zangenberg har skrevet en interessant udredning af købstædernes byplaner, som i hvert fald kan give anledning til en diskussion om dette emne, men over for arkitekturen holder han sig beskedent tilbage. »Man kunde selvfølgelig finde adskillige Fællestræk ved en Sammenligning fra By til By mellem Bygninger fra samme Tidsalder, men lige saa ofte havde Husene dog faaet et vist Præg, der var særegent og karakteristisk for den By, hvori de var blevet rejst«. Mon Zangenberg ikke selv har følt, at det, han skitserer i denne ene Sætning, hvormed læseren spises af, netop var det man ønskede. At noget sådant ikke lå i bogens plan gælder ikke med den titel og det anlæg, som er blevet givet denne. Med al respekt for Søgaards vederhæftige kapitel om bindingsværket må det dog siges, at han hverken er arkitekt eller arkitekturhistoriker af et sådant format, at han formåede at tage den opgave op, som Zangenberg af en eller anden grund lod ligge. Han har i et og alt holdt sig til bindingsværket, men dette alene gør ikke fyldest over for de forventninger, hvormed man tager bogen i hånden. Dygtigt har Søgaard løst opgaven med på så få sider at give et overblik over købstædernes kulturelle historie. De benyttede eksempler og det tilknyttede billedstof er så *gydsk* som det kan være.

Den, der har ansvaret for bogens planlægning, bærer også ansvaret for den fremsatte kritik, der måske havde fået en anden form, om der i et forord var blevet anført, hvad der står som en lille oplysning under de første noter: at teksten kun er tænkt

som baggrund for det udmærkede billedmateriale, som Haakon Spliid har leveret. Men er der »især lagt Vægt paa at fremdrage Begivenheder og Tildragelser, som kan supplere det Indtryk, Billederne giver om Livet og Kulturen i ældre Tider i de jyske Byer«, finder i alt fald anmelderen, at dette billedstof *netop* opfordrer til et overblik over jyske købstæders arkitektur, fuldt så meget som de iøvrigt interessante byplanstudier.

C. Klitgaard: Vendsysselske Veje. Fra Middelalderen til ca. 1860. (Sigettys Boghandel, Hjørring). Landevejsstudierne begynder at tage fart. Nye kulturhistoriske og topografisk-historiske billeder dukker frem, og mosaikken, der skaber hjemstavnsfølelsen, faar dybere perspektiv derved. Som saa meget andet, kan vejenes historie betragtes under forskellige synsvinkler. Hugo Matthiessen har i sine bøger derom vist os en, Carl Klitgaard præsenterer os for en anden. Den er jordbunden og næsten materiel i forhold til Matthiessen. Vandrer han fra Nørre Sundby ud ad de vendsysselske veje, er han nøgtern som faa. Ikke den mindste manglende planke i en bro undgaar hans opmærksomhed, hans øje registrerer hver lille ændring fra han sidst befor vejen, og nægtes kan det ikke, at en del af de besværligheder, som tidligere tiders rejsende har udstaaet, overføres på læseren, så at han fornemmer dem som sine egne. Men interessant er vandringeren trods alt, og det gaar her som altid, naar man vandrer ud ad landeveje, at man oplever meget mere end vejen selv, ikke suset af de store kulturelle og historiske begivenheder, som når Matthiessen tager en ved hånd, men det har forfatteren heller ikke tilstræbt. Han har ønsket at give et pålideligt, nøgternt billede af, hvor slette vejene var lige op mod vor egen tid, og hvor store farer, den rejsende var udsat for. Med stor nøjagtighed har han udarbejdet kort over ældre og yngre vejstrækninger, men desværre er kortene saa småt gengivet, at man med blotte øjne har vanskeligt ved under læsningen at følge ruterne.

Hugo Matthiessen: Limfjorden. Fortøninger og Strejfllys (Gyldendal). Når Matthiessen skriver et kapitel som »Fjorden rundt« og derefter gennemgar den historie, der knytter sig dertil, den færdsel, der har fundet sted over den paa de smalleste steder, de mennesker, der har levet ved dens bredder, og den værdi, fjorden har haft for deres liv, kultur og levesæt, maa selv den, der før har følt sig stedkendt ved fjordens bredder, forbavsnes over, hvad denne kringledede strøm er og har været. Gennem forfatterens øjne ser man det hele i sammenhæng og udvikling, og man fatter dybere end nogensinde før, at Limfjorden er en verden for sig, en Amazonflod i mindre stil, men med lige så mange overraskelser

som denne i sit gem. Har man nogensinde krydset op ad fjorden mellem lave strandenge, rundet en pynt, en lerklint, kender man fryden ved at mætte sit øje med det helt nye indtryk, der pludselig byder sig til, men man er ikke, som efter læsningen af denne bog, klar over, at man ved at vade i land er kommet til en helt anden egn med andre sæder, skikke og levevilkår, og heller ikke, at man ved at runde næste pynt og f. eks. lande på modsat bred kommer til et helt nyt land, hvor selv sproget kan volde vanskelighed efter det, øret hidtil har vænnet sig til. Før blot en menneskealder siden kunde man gøre en hel Niels Klim'sk rejse til fremmede stater ved at sejle fra Hals barre til Agger og besøge kysterne. Nu udjævner jernbaner og automobiler forskellene, men forfatteren har fæstnet billederne, så at man ser og fornemmer dem og glæder sig over denne særlige form for dansk kulturhistorie, skrevet af en forsker, der ikke kan sættes i klasse med nogen som helst anden på dette og lignende områder.

Kr. Isager: Skeletfundene ved Øm Kloster (Levin og Munksgaard). Det er ikke så meget det lille afsnit om klosterfundamenterne, der interesserer i denne bog, thi deres historie var kendt forud. Derimod får man gennem dr. Isagers undersøgelser klostret befolket, og heri er der noget nyt, som hidtil har været forbeholdt en snævrere kreds. Man bliver bekendt med den tapre abbed Jens, der i 1246 forfulgte hesterøverne og blev såret i venstre arm, så at han tre år senere måtte trække sig tilbage fra sin ledende stilling, ødelagt af smerter efter læsionen. Vi lærer biskop Peder Elavson at kende, den høje prælat med det karakterfulde, brede ansigt, som i sin høje alder led af leddegigt og en stiv hals. Og vi fornemmer hele den øvrige klosterbesætning, lærde og læge, i deres daglige liv. Mest hører vi om deres svagheder, men gennem forfatterens patologiske undersøgelser får man meddelt et kulturbillede af høj værdi. Her er atter et nyt studieområde, der hjælper med til at gøre fortiden levende for os.

Salomon J. Frifelt og T. Tobiassen Kragelund: Teglstensbrokker i en Plovfure (Gyldendal). En fortrinlig titel til en topografisk eller arkæologisk bog, absolut for god til de elskværdige, men meget beskedne bidrag til en vestjydsk hjemstavns historie. Bogens husmandsagtige karakter forøges af nogle almanaktegninger: Margrethe von Rosenørn, der i 1777 sad i riddersalen på Kjærgaard, har haft den mærkelige idé at tage sin tip-tip-oldemors kjole på, der i næsten 200 år må have hvilet i kisten, medens den første selvejer i Kragelund, der stedes for hende, har iført sig en ubestemmelig karnevalsdragt og ladet sin gode bondekiol blive hjemme.

H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn i Vester Horne Herred. Udgivet af Historisk Udvalg for Ovtrup Sogn. Varde 1935. — Den jydsk og ikke mindst den sydjydske kærlighed til hjemstavnen manifesterer sig stadig. Et historisk udvalg i et enkelt sogn har formået i løbet af få år at få udgivet en bog på næsten 500 sider, der detailleret skildrer arhundreders liv på denne plet af Danmarks jord, og en i sådant arbejde rutineret mand som H. K. Kristensen har skrevet den, så at det hele får liv og værdi. Et »kapitel-citat« fra Hans Währlins »Boken om Skane« viser, at forfatterens synsfelt i topografien ikke er snævert, og dette dokumenterer sig også i hans behandling af bogens stof. Et særlig stort arbejde har han nedlagt i gårdbeskrivelserne, der ofte føres tilbage til 14- og 1500-tallet. Det må være en fryd for hver ejer af en sådan gard, og det er noget sådant, der gør hjemstavnfølelsen stærk og vækker interessen for det, der ligger over det daglige stræb.

J. Heltoft: Kongehøjene og Runestene i Jelling (Reitzel). En tidligere udgivet turistbeskrivelse er blevet omredigeret, saa at den med sine billeder og kort ogsaa kan anvendes under historisk læsning i skolerne. At føre netop de til Jelling knyttede stridspunkter ind i undervisningen kan vel synes umiddelbart risikabelt, men det lille hefte er virkelig en god orientering i sagen. Der findes et fortrinligt og meget oplysende kort over byen og dens markjorder med tilhørende navne.

Arnold Hansen: Kolding Løve Apotek gennem 350 Aar. Udgivet af N. P. Nielsen. (V. Schæffers forlag, Kolding 1935). Løveapoteket i Kolding er et af Landets ældste, og ved det rige stof, der er indsamlet til beskrivelsen af de skiftende apotekeres liv og levned, er ikke blot apotekets historie blevet klarlagt, men det er blevet placeret godt i købstadens historie. Dets arkiv findes i privateje på Koldinghus, og af de righoldige noter fremgår det, at forfatteren har haft god hjælp i en række forstudier til apotekets historie, som I. O. Brandorff har gjort. Billedstoffet er velvalgt og oplysende.

Søren Alkærsig: Vejen Sogn i Malt Herred I (Udgivet af et Udvalg. Vejen 1936). Ud fra en skotsk hjemstavnforskners ord om, at en by ikke blot er et sted i rummet, men et drama i tiden, har Alkærsig skrevet om Vejen sogn, således som han for få år siden skrev om Askov, blot synes hans vingefang at være blevet endnu større og hans sikkerhed tit forbløffende for en lægmand. Ikke blot er stoffet godt indsamlet og dygtig behandlet, men bogen er overordentlig velskrevet. Af en ikke stedkendt læser den med velbehag, fordi man allerede fra de første sider mærker, at denne forfatter arbejder med sit stof, til det er blevet levende for ham

og ikke giver det fra sig, før det har faet lødighed ved fjernelse af alle slagger. Mere end de fleste steder ser man her, at øjet ikke er nok for en topografisk skildrer, der må hjerte til, og det har denne forfatter. Det bliver en smuk bog, når den ad åre er afsluttet.

Otto Smith og Victor Hermansen: Ribe Bys Historie 1730—1820 I (Nyt nordisk forlag). I fortsættelse af den i 1929 udkomne Ribe bys historie fra 1660 til 1730 er nu udkommet første halvbind af perioden fra 1730 til 1820. Dette halvbind, der er skrevet af Otto Smith, behandler byens administration og det borgerlige liv med hovedvægten lagt på næringslivet, medens Victor Hermansen i et følgende halvbind vil behandle alt hvad der knytter sig til kirker, skoler og fattigvæsen inden for det samme tidsafsnit.

Ludvig Andresen: Zweihundert Jahre Waisenhaus in Tondern 1735—1935. (Verlag Gustav Rothe, Tondern). Den lille sirlige bog er et godt bidrag til såvel selve byen Tønders som til de humane institutioners historie i Slesvig og til pietismens indtrængen i Danmark overhovedet. Særlig bemærkelsesværdig er den snævre forbindelse mellem børneforsorgen, skolevæsenet og forlagsvirksomheden ved det i vejsenhuset oprettede trykkeri. Dette sidste fik ikke sine forlagsprivilegier fornyet i den prøjsiske periode, og efter byens tilbagevenden til Danmark har nye sociale love fuldstændig ændret baggrunden for den gamle stiftelses virksomhed — netop ved 200-året for dens oprettelse efter den store brand, der lagde så meget af byen øde.

Fra *Tidsskriftlitteraturen* og periodiske publikationer kan nævnes følgende historisk-topografiske høst:

Fra *København* er H. U. Ramsing (Staden København og dens borgere) gennem nogle studier over Sct. Clemens sogn kommet ind på betragtninger over *stadens ældste kirkehistorie*. I 1370'erne fandtes der i selve København 5 og på Amager 3 kirker. Af disse sidste var Taarnby kirke den ældste og ikke identisk med Borgby kirke, som var Ladegaardens kirke. — I 200-året (1935) for *det Harboeske enkefruekloster* i Stormgade 14 har Erik Rode udarbejdet en beskrivelse af klostrets grund, bygninger og formue og dertil føjet personallistoriske oplysninger om stifterinden og om en del andre til klostret knyttede personer. — Victor Krohn er i sine *Kastels-studier* nået frem til bygningen »Loppeteatret«, det gamle eksercerhus af træ, der begyndte sin tilværelse som Vauxhallsbygning paa Vesterbro i 1800'ernes begyndelse og som efter flytningen til kastellet fik en meget broget militær tilværelse.

— *Christian IV's bryghus*, der med sit mægtige teglstenstag forlener partiet om Frederiksholms kanal med en egen skønhed, rummer i sin tilblivelseshistorie mange gåder. Charles Christensen har forsøgt at nå et stykke videre frem med at råde dens runer, men til et endeligt resultat når man neppe, før bygningen engang — forhåbentlig inden alt for længe — bliver underkastet den gennemgribende restaurering, som den ærligt fortjener. — Otto Smith har gjort rede for den del af *fæstningsglaciets historie* uden for Vesterport, som kom til at rumme Tivoli, Kongens klub og en del private og kommunale virksomheder. — I spørgsmålet om, hvorvidt gadenavnet er *Rigensgade* eller *Rygensgade* slaar A. Frømhøjs fast, at det første er det rigtige, og at københavnernes stød på første stavelse er en sen udformning. Det er rigets gade, der er tale om!

Af artikler fra *Nordsjælland* findes af N. Nielsen en kort oversigt over *Tisvilde jøgedgaards historie* gennem 175 år (Frederiksborg amt). — En offentliggørelse af pengeuddelingen fra *Sct. Helene kildes* blok (af Erh. Quistgaard) fra årene 1666 til 1782 giver en del bidrag til amtets historie. — Anders Uhrskov beretter om udgravningen af *Ebelholt kloster*, der paabegyndtes af interesserede folk på egnen og fortsattes af nationalmuseet ved Arkitekt C. G. Schultz, efter at arealet var blevet erhvervet af Frederiksborg amts spare og laanekasse, som skænkede det til nationalmuseet. Således har atter lokalt initiativ og offervillighed på en egn givet stødet til interessante udgravninger, som nationalmuseet med sine sparsomme bevillinger havde maattet lade ligge, hvis ikke denne hjælp var blevet ydet. — H. C. Terslin har (Fra det gl. Gilleleje) offentliggjort en gammel remse, der på en ikke altfor respektfuld måde omtaler en række lokaliteter i *Gillelejes* omegn og har yderligere kommenteret den. Desuden omtaler han sammesteds en række grave langs stranden, hvor i tidens løb strandvaskere er blevet stedt til hvile.

Otto Smith og Albert Thomsen har i to af hinanden uafhængige artikler (Fra Holbæk amt) og ud fra hver sit synspunkt behandlet *Holbæks* grundplan, idet sidstnævnte har taget sit udgangspunkt i kortet til Resens atlas, medens den første ad hypotetisk vej har søgt at klarlægge byens opkomst og ældste udvikling. I samme hefte har J. Sørensen givet en på erindringer bygget skildring af Holbæk i slutningen af forrige århundrede. — C. M. Smidt har redegjort for de seneste undersøgelser vedrørende *Kalundborgs befæstning* (Fra Nationalmuseets arbejdsmark). Af pengemangel har det taget 25 år at nå så vidt med undersøgelser

og restaureringer af de sidste rester af Esbern Snares borg, og endnu er der ikke skaffet penge til sikring af de betydelige fund. Et interessant bybefæstningsanlæg er nu helt klarlagt og vises i en rekonstruktionstegning: Øvrebyen omgivet af mure med tårne og af vand fra Munkesøen i gravene, dertil i vest og i øst forborge, hvoraf sidstnævnte var selve slottet, og disse mindre afsnit ligeledes omgivet af vand. Slottets rester ligger nu gemt under brosten og huse, men er tidligere blevet undersøgt ved grundgravninger, nu har vestre forborg i Lindevænget fået sine grundmure afdækket og undersøgt. — Uafhængigt heraf, men som et meget interessant supplement hertil har Henrik Larsen (i Fra Holbæk amt) offentliggjort en række arkivalske studier over Kalundborgs opståen og ældste historie. Af brud med tidligere opfattelse kan nævnes, at han påviser, at Kordilgaden må have fået sit navn af Kor-dal, idet dalen må være den, der ligger mellem Sct. Olai kirkegård og Møllebakken. Desuden understreger han, at Kordel oprindeligt betegnede en hel bydel og ikke blot en gade. Desuden har forfatteren konstrueret et kort over byens marker og dens nærmeste omgivelser. — I samme hefte som sidstnævnte artikel har P. Olsen skildret *Algestrup* i Asmindrup sogn, »en torpby i en torpegn«, og Hans Ellekilde har samlet, hvad den oldnordiske digtning fortæller om *Samsø*.

[»Fra Præstø Amt«, »Fra Sorø Amt« og »Bornholmske Samlinger« er ikke modtaget ved redaktionens slutning].

Poul Nørlund har givet en foreløbig beskrivelse af hvad der hidtil er fremdraget af *Trelleborg* ved Slagelse (Fra Nationalmuseets arbejdsmark). I gafflen hvor Vaarbyaa og Tudeaa løber sammen ligger en ringformet vold, som længe har været kendt. Man har hidtil troet, at det drejede sig om en af de sædvanlige ældgamle tilflugtsborge for folk og fæ, men afdækninger og undersøgelser har nu vist, at man står over for en efter de strængeste geometriske principper anlagt borg, der indtil videre må antages at være en militærlejr fra vikingetiden. Ganske forbløffende er husenes form, hvortil der ikke er fundet mage noget andet sted i Europa, skønt selve anlægget må være blevet til under indflydelse fra syd.

Jan Steenberg har skrevet om de på *Lolland* kendte korbuekrucifikser (Lolland-Falsters årbøger). — C. Strandgaard har beskrevet *Stubbekøbing* kirke og dens nærmeste omgivelser: kirkegården og kirkeboderne. — Frederik Grejsen har nedskrevet sine erindringer fra *Rødby*. Ved udtørringen af Rødby fjord er der gjort et interessant fund, som C. G. Schultz har undersøgt

og beskrevet, nemlig en langstrakt pælespærring. Forfatteren har gjort rede for alt, hvad fundet i sig selv kan berette, og har dernæst forsøgt gennem undersøgelser af den gamle kystlinies ændringer at konstatere, hvortil pæleværket har været anvendt. Det viser sig at dreje sig om en middelaldersikring af sejlløbet gennem Homindes vestre arm, muligvis en sikkerhedsforanstaltning rettet mod venderne.

Kr. Taarup har givet en skildring af »Carolinekilde« i Paarup Sogn nær Odense såvel i dens periode som helligkilde i »Bispens lund« som i dens romantiske periode i begyndelsen af forrige århundrede samt fremhævet dens betydning som samlingssted ved folkefester. (Odense og Assens amter). — Christine Reimer fælder som så mange andre en tåre over vore gamle landevejskroers ublide skæbne både i virkeligheden og i litteraturen. Til hjælp for den fremtidige forsker offentliggør hun et auktionskatalog fra 1831, da *Gribsvad* kro mellem Middelfart og Nyborg blev solgt. — G. Rosenberg har redegjort for udgravningsresultaterne fra det højsatte vikingeskib ved *Ladby* nær Kerteminde fjord (Fra Nationalmuseets arbejdsmark). — J. C. A. Carlsen-Skiødt har skrevet om fortidsfund og stednavne i *Kerte* sogn samt om gårde i samme sogn (Fynsk hjemstavn 1937).

Mogens Mackeprang har berettet om det interessante indhold af en grav fra romersk jernalder i *Brænde-Lydinge* sogn nordøst for Brahe-Trolleborg i Svendborg amt. Særlig bemærkelsesværdig var indholdet af et træskrin med amuletter og undergørende planter. Fundet er indlemmet i Fyns stifts museum. (Fra Nationalmuseets arbejdsmark).

I *Jydske Samlinger* er et hefte på næsten halvfjerde hundrede sider ganske helliget en afhandling om de gamle retskredse i *Jylland*. I et indledende afsnit har forfatteren, Mogens Lebeck, fremsat nogle almindelige betragtninger over syssel, herred og birk, og når man har vænnet sig til de undertiden meget mærkelige sætningsforbindelser og ordstillinger, er der her et rigt stof til både eftertanke og indsigelse. Et kort over tingenes grænser og kongelevs områder er virkelig værdifuldt, så må forfatteren iøvrigt selv stå til ansvar over for lokalhistoriske forskere for sin anbringelse af virkelig stedfæstede eller formodede tingsteder. I næste afsnit er optrykt de jyske landsdommeres betænkning af 1687 angående retskredsens reduktion, et dokument af overordentlig stor historisk-topografisk værdi, som enhver fremtidig forsker vil søge til. Endelig har forfatteren i sidste afsnit om de enkelte retskredse samlet en fyldig række oplysninger, der ligeledes i

fremtiden vil blive brugt som en virkelig god håndbog i en række topografiske spørgsmål, og hvori spørgsmålet om tingstederne yderligere underbygges ved henvisninger til en række kilder. — Til belysning af oldtidens bebyggelsesforhold i Jylland under en bestemt synsvinkel: tilstedeværelsen af jernmalme, har Gudmund Hatt i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie offentliggjort nogle nye iagttagelser vedrørende oldtidens jernudvinding dels fra *Tem* sogn ved Silkeborg, dels fra *Nørre Omme* sogn i Vestjylland og dels fra *Flade* sogn ved Frederikshavn.

Anton Jacobsens artikel om vandmøller i Vendsyssel er fortsat og afsluttet med det afsnit, som forfatteren selv nåede at behandle: *Dronninglund* herred. — C. Klitgaard har skrevet *Stenbjerggaards* ældre historie (Børglum sogn). — Theofil Nielsen har skrevet om *Hirsholmene*, den lille øgruppe nordøst for Frederikshavn, og J. Carl Christensen har offentliggjort præsten Morten Bechmanns beskrivelse af *Læsø* fra 1755. — Erik Horskjær har beskrevet *Vendsyssels* klokker og P. Rønn Christensen *Kokkedal* i Torslev sogn. J. S. Vanggaard har skrevet om Vandsted og Vanggaard i St. Hans sogn, Vennebjerg herred, med gode oversigtskort over jorderne. (Alt i Vendsysselske årbøger).

Henrik Larsen har skildret et »Vesterhavs-sogn«, *Lodbjerg* (Thisted amt), medens P. Rønn-Christensen ved at skrive om adelspersoner og selvejerbønder i *Vester Han herred* fra 1537—1660 også har givet en del bidrag til dets topografiske historie. N. Sodbergs uddrag af kirkebøgerne fra herredet er fortsat (og sluttet?).

Chr. Jørgensen har fortsat sine fortrinlige undersøgelser af det »underjordiske« *Aalborg* (Fra Himmerland og Kjær herreder). Opdagelserne er ikke så epokegørende som de, der i første omgang afstak grænserne for den ældste købstadsbefæstning, men der er dog gjort meget bemærkelsesværdige iagttagelser. Bl. a. konstateres det, at den øst—vestlige strandvold, der skulde være årsagen til byens opståen netop paa dette sted, slet ikke eksisterer, noget der kun kan glæde anmelderen, der altid har anset linien Algade—Bredegade for at være af nyere oprindelse. Hertil kommer beretninger om fund fra de ældste fiskerlejer på stedet, om gammel brolægning, supplerende fund af befæstningen ved Vesterport o. m. m., altsammen stof, der ved tid og lejlighed i forbindelse med nye fund vil være med til at bygge det ældste Aalborg op. — Kr. Værnfelts beskrivelse af øen *Egholm* i Limfjorden er fortsat med gårdenes historie og med det kirkelige og verdslige styre af øen. — Th. Johansen har fortsat (eller sluttet?)

den slags oplyser redaktionerne desværre meget sjældent) sin *Aarestrups* historie. Beskrivelsen er god, men så fyldig, at forfatteren føler det nødvendigt at meddele, at der en nat i 1735 blev stjålet to sengs klæder paa Torstedlund. — I *Borremose* i Vesthimmerland er der fundet en holm, som man for ca. 2000 år siden udbedrede til tilflugtssted for egnens beboere under fjendtligt overfald. Johannes Brøndsted har (i »Arbejdsmarken«) skrevet om de indledende undersøgelser, der er foretaget, og som har afdækket den stensatte vej ud til holmen samt dennes befæstningsanlæg; vold og grav. Selv den kimbriske ingeniørs målestok er kommet for dagens lys.

I M. Brandts skildringer (i Skivebogen) af »egns personer« fra reformationen er der kun meget lidt, der virkelig er knyttet til egnen. Der er dog en beskrivelse af de interessante trætavler i *Højslev* kirke, Fjends herred. Det er »gravsten«, hvoraf den ene, nu meget utydelige, henføres til kirkens sidste katolske præst, Ib Jensen, medens den anden, endnu læselige, har været lagt over hans søn og efterfølger i kaldet, der døde 1591.

Som bidrag til *Holstebro* historie har Johan Hvidtfeldt skrevet en artikel om byens markeder før år 1700 med mange gode positive oplysninger. Det må være en lapsus, når forfatteren som indledning skriver: Næsten alle danske købstæder skylder handelen deres oprindelse! En købstad kan *kun* opstå af handel, eller som H. U. Ramsing og Vilh. Marstrand udtrykker det i deres Horsensstrid: Uden købmænd, ingen købstad. — A. Tang Barfod har offentliggjort et foredrag om *Nørre Vosborg* og dens ejere gennem 600 år. — Esbern Jespersen har på sin djærve måde meddelt nogle træk af *Vind* præstegårds historie. — Fra *Olstrup* sogn, Bølling herred, har Therkel Mathiassen berettet om tre interessante høje med grave fra Megalitikulturen, to med Dyssekamre uden store overliggere og en med jordgrave (Aarbøger for nord. oldkynd. og hist.).

Om *Aarhus* har R. Berg afsluttet en gennem flere hefter fortsat beskrivelse af byen i treserne og halvfjerdserne af forrige århundrede. Den behandler mere det borgerlige liv end den egentlige topografi (Aarhus stift). — Diskussionen om *Horsens'* tilblivelse og ældste topografi har bl. a. ført de stridende parter ind på spørgsmål af stor almen interesse, nemlig baggrunden for vore købstæders opkomst. Medens H. U. Ramsing giver privilegerede købmandsgilder den fremtrædende rolle ved købstædernes anlæg, står Vilh. Marstrand efter anmelderens opfattelse på en del solidere grundlag ved at hævde, at købstæderne er groet op på de for handel bekvemteste steder. — P. Ladefoged har givet en ind-

gående beskrivelse af udskiftningen af *Lyngaa* by i Sabro herred o. 1802. — Niels Kristensen har skrevet nogle bidrag til skolerens historie i *Galten* og *Støvring*. — Therkel Mathiassen har med sine hjælpere foretaget en systematisk gennemgang af hele *Gudenaalomraadet*, hvor der fandtes ialt 138 virkelige bopladser af dem, der er blevet karakteriseret gennem Gudenaakulturen, i alder liggende mellem Mulleruptiden og Køkkenmøddingtiden, d. v. s. ca. 5000 før vor tidsregning og med tilknytning sydpå (»Arbejdsmarken«).

Den geologiske tilblivelse af landskabet fra Kaløvig til Horsens fjord, fra Kattegat til Heden har Mathias Møller behandlet i en artikel i »Østjydsk Hjemstavns« (Vor Hjemstavns tilblivelse), medens J. Kr. Findal har beskrevet *Aarhus Aa* fra dens udspring i Astrup sogn til dens indtræden i Aarhusdalen. I samme tidsskrift findes en tabellarisk oversigt fra 1769—1935 over *folkemængden* i de østjydske købstæder fra Randers til Horsens og i landsognene fra 1769—1930. Povl R. Povlsen har skrevet om hedeopdyrking ved *Frijsenborg* og R. P. Randløv om stednavne i *Taaning* sogn, medens Kristian Hald har behandlet stednavnene i *Øster-Lisbjerg herred*. — Det topografiske Indhold af de to første hæfter af »Skildringer af Hads Herreds Historie« knytter sig for størstedelen til *Odder* (f. eks. kroen og kirken) eller *Rathlousdal* (parken), men der findes også artikler om det holstenske hus paa *Gyllingnæs* og om et brøndfund fra udgravningen af voldstedet *Bjørnkjær*.

Af *Vejle* apotek har Arnold Hansen givet en indgående beskrivelse fra 1783, da apotekerken madam Mühlensteth døde. Det er i hovedsagen skiftet efter hende, der har været kilde til beskrivelsen. — Reformert kirke i *Fredericia* har fået sin portal fra 1735 tilbage. P. Honoré fortæller om, hvordan den forsvandt og hvordan den kom tilbage. — Et lille billede af, hvorledes *Fredericia* så ud i 1772 får man af et brev fra rytterofficeren grev C. W. Ahlefeldt, som K. C. Rockstroh har offentliggjort (altsammen i »Fra Vejle amt«).

N. C. Hansen har skrevet en række betragtninger over navnet *Vardes* fremkomst (Fra Ribe amt), og C. Lindberg Nielsen har drevet undersøgelser angående *Vardehus'* plads og er kommet til det resultat, at et ældre anlæg har ligget nogenlunde midt i *Vardegaards* marker samt at det i 1439 ødelagte *Vardehus* fra ca. 1300 har ligget på *Lastebanken*. — Fra *Ølgod* sogn har H. Øllgaard skrevet om en række oldtidslevninger: en boplads fra den yngre stenalder, to stykker stenlagt vejbane gemt under heden og rime-ligvis stammende fra grænsen mellem oldtid og middelalder, og

endelig en opgravet døbefont og et stenalterbord med relikviemmemme. — Søren Alkærsig beretter om en undersøgelse af den såkaldte Frederik Munks lejr i *Aastrup* og af voldene i *Klelund* og har godtgjort, at begge er flyvesandsvolde, muligvis opstået o. 1684. — M. A. Ebbesen har givet en oversigt over udstykningen i Ribe amt gennem de sidste 25 år. — I tilslutning til tidligere års undersøgelser vedrørende jernudvinding har Jens Chr. Frederiksen berettet om nogle jerngruber og en gårdtomt i *Lintrup* i Malt herred.

H. Zangenberg har opmålt og beskrevet en gård på *Rømø*, der med sin særlige indretning og sine lågestøtter ved indgangen er en fortrinlig repræsentant for øens sømandskultur («Arbejdsmarken«).

Otto Smith.

En Bemærkning til Kaptejn Smiths Kritik af C. J. T. Thomsens Realregister, Fortid og Nutid XI, 70—71.

Det ligger i Sagens Natur, at Aarhus Stifts Aarbøger ikke kunde udgive Overretssagfører Thomsens Realregister til Aarhus Bys Skøde- og Panteprotokoller 1683—95 under et, men af Hensyn til Aarbøgernes andre Opgaver maatte trykke et Afsnit hvert Aar.

En Følge af denne Udgivelsesmaade er, at Forfatteren under sit fortsatte Arbejde kan finde Stof om Ejendomme, der tidligere er behandlet.

Om disse nye Oplysninger skriver Forfatteren i Aarbogen 1934, S. 25: »Da jeg stadig gennemgaar nye Arkivalier, vil dissers Oplysninger m. H. t. tidligere behandlede Ejendomme for at lette Oversigten fremkomme samlede som et Tillæg«.

Vi kan ikke se, at der er Grund til at rette Bebrejdelser til Redaktionsudvalg og Forfatter og raade os til at gøre det, vi allerede havde besluttet og meddelt Læserne: at udgive et Tillæg til Slut.

Mon der ikke altid vil blive Anledning til at meddele et Tillæg til Arbejder af den Art og det Omfang, naar de maa udgives hæftevis.

Ejler Haugsted.

Fra Historisk Fællesforenings møder gennem 20 år mindes jeg, at jeg flere gange har drøftet redaktionsproblemer med hr. Ejler Haugsted. Jeg skulde gerne gøre det også skriftligt, om pladsen tillod det. Der findes jo dog årbogsredaktioner, der over for vigtige opgaver fraviger deres udgivelsesform. Jeg regner denne udgivelse for så interessant, at jeg i et redaktionsudvalg

vilde have kæmpet som en løve for at få det færdige manuskript udgivet i sammenhæng. Derved undgaas for alle interesserede det ubehag og det tidstab, som må og skal fremkaldes, når man skal opsoøge stoffet, der er fordelt over flere bind, og hvor man endda ikke kan vente at finde de oplysninger samlet på eet sted, som virkelig hører sammen. Dette set fra det redaktionelle standpunkt. Hvad materialet angår kun dette: Jeg har selv i over ti år arbejdet med et tilsvarende stof fra en købstad, der langtfra har den almene interesse og den topografiske kapacitet som Aarhus har. Med min gode vilje kommer dette arbejde ikke i trykken, så længe jeg kan øjne arkivalier, som bør gennemgås.

Otto Smith.

Litteratur om Almuekultur og Folkeminder 1935.

I Bind XIX af Samlingsværket »Nordisk Kultur« (J. H. Schultz' Forlag 1935) behandles de nordiske Folks ikke-kirkelige Tro. Den ansete norske Forsker, Dr. *Nils Lid*, er Bindets Redaktør. Han har selv skrevet et stort Afsnit om magiske Forestillinger og Brug. I et følgende Afsnit skriver den danske Medarbejder, Dr. *F. Ohrt*, om Trylleformler, deres Anvendelse, Alder, Udbredelse og Overlevering. Og endelig i Slutningsafsnittet fremstiller Docent *C. W. von Sydow* i Lund i kort Oversigt, hvilke Slutninger, der kan drages af den vældige nordiske Folkeoverlevering — hvor Jylland er bedst repræsenteret — om overnaturlige Væsener, Dødetro m. m. Det er meget fængslende Læsning. Ganske vist er der ikke i Danmark mange Rester tilbage af den gamle Folketro, men det er alligevel af Betydning at vide Besked om, hvad det var, der optog Sindene ved Siden af Kirkens Forkyndelse. Værdifuldt er det at få en rationel Forklaring på mange af Folketroens Fænomener. Ikke mindst v. Sydow har talrige Oplysninger om Grundlaget for de forskellige Troforestillinger.

Et Oversigtsværk af en anden Art end Bindet »Folketro« i »Nordisk Kultur« er *Jan de Vries' Håndbog: »Altgermanische Religionsgeschichte«* Bd. I (Berlin und Leipzig 1935, 335 S., ill.), hvori man straks møder en Oversigt over Forskningens Historie vedrørende de gamle Germaners Religion. I en Række korte Kapitel meddeles så, hvad der vides om Germanernes Religion. Man hører om Religionen fra de ældste Tider til ind i Vikingetiden, om Kulturpåvirkning sydfra, om Kult, Ofringer, Præster, Gravriter o. m. m. Også religiøse Elementer i Agerbrugernes Tilværelse og i Familielivet, Magi, Naturdæmoner og adskilligt an-

det inddrages i Fremstillingen, hvor også folkloristisk Materiale tilvejebragt i Nutiden er udnyttet. Jan de Vries' Religionshistorie kan betragtes som et Parallelværk til Olrik-Ellekildes »Nordens Gudeverden«.

Af Specialundersøgelser over folkloristiske-religionshistoriske Emner bør først nævnes *Gunnar Granbergs* Disputats: »Skogs-rået i yngre nordisk Folktradition« (Uppsala 1935, 300 S.), et Værk, der på Grundlag af en uhyre Overlevering bringer Orden i de tusindtallige Optegnelser om de Væsner, man i Danmark almindeligvis kalder *Ellefolk*. Dr. Granberg anvender en sikker typologisk og geografisk Metode. Det lykkes ham herved at inddele Sagnene og Trosforestillingerne om Ellefolket i en Række Kapitler, hvori de forskellige Særtræk underkastes et indgående Studium. På 35 Kort har Forfatteren anskueliggjort de enkelte Motivets Udbredelse i de nordiske Lande. Traditionen om Skogs-rået, Ellefolkene, er fortrinsvis knyttet til de sydsandinaviske Skovegne. I Jylland er Sagn om Ellekvinder, der forstyrrer Kul-milepasserne ganske naturligt fortrinsvis knyttet til Roldskov og Silkeborgskovene. Gunnar Granberg gør også Rede for det psykologiske Grundlag for Ellekvindernes Optræden i Skovene. Det er i Jægeres, Skovhuggeres og Kulmilepassernes Fantasi, der i Skovensomhedens Isolation let bliver udtalt erotisk præget, at de fleste Sagn og Forestillinger om Ellefolk er opstået¹⁾. — Også for danske Forskere har Granbergs dygtige Værk sin store Interesse, både ved sin Metode, og fordi man deri også får en Part af den danske Folkeoverlevering analyseret.

Her må ikke lades unævnt, at *Lis Jacobsen* i sin Bog: »Forbandedesformularer i nordiske Runeindskrifter« (udg. af Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Del 39: 4, Stockholm 1935, 81 S. + XXVII Sider Plancher) ledsager sine skarpsindige Runetolkninger med religionshistoriske Oplysninger, idet der fremføres nyttige og interessante Bemærkninger om de gamle Nordboers Forestillinger om Tilværelsen i Graven og om den Straf, der ramte Nidingsmænd og Gravskændere. De nordiske Besværgelsesformularer sammenstilles virkningsfuldt med Oplysninger om antik Dødekultus, hentede fra *J. P. Jacobsens* uforglemmelige Værk: »Manes«, som enhver nordisk Folklorist ikke bør undlade at drage Nytte af²⁾.

¹⁾ Emnet er også behandlet af *H. Ellekilde* i Nordens Gudeverden, 401 ff. og af *C. W. v. Sydow* i Nordisk Kultur XIX, 128 ff. Alle tre Forskere har samme Opfattelse af de psykologiske Forudsætninger for Ellefolkssagnene.

²⁾ Til Dr. Lis Jacobsens Bemærkninger, anf. Skr., 61 om det ubegravede Lig kan gøres opmærksom på den udbredte Skik at dække Liget (*hylja hræ*) ved Stenkast etc. (se Danske Studier 1929, 43).

I *Nomina Germanica*, Hyllningsskrift til Bengt Ivar Hesselman 21. Dec. 1935 (Uppsala), har *Gunnar Ekholm*, S. 192 ff. skrevet en Artikel, hvori han søger at sandsynliggøre, at Stednavne på *Brud-* skulde sigte til en ældgammel Frugtbarhedskultus, hvor Bruden skulde svare til Tacitus' *terra mater*, *Nerthus*. Mod denne Opfattelse retter *Gunnar Knudsen* i Danske Studier 1935, 161 ff. en virkningsfuld Kritik, idet han påviser, at Stednavnene af Brudevæltetypen er afledte af trafikale Sagn om væltede Brudevogne, idet der sikkert slet ikke så sjældent skete Kørselsuheld, når Brudeskaren iflg. visse Egenes Skik kørte hjem fra Kirken som Lyn og Torden. Det er en hel Sagngruppe, vi får undersøgt og forklaret i Knudsens Afhandling, der viser, hvor frugtbart Samarbejdet mellem Stednavneforskere og Folklorister undertiden kan være.

Dr. *Inger M. Boberg* har fortsat sin systematiske Undersøgelse af Folkemindestof knyttet til Oldtidshøje, denne Gang fra Sorø Amt (Hist. Arb. f. Sorø Amt 1935) og Falster (L.-F. Arb. 1935). Navnlig Optegnelserne fra Sorø Amt om Bjærgmænd og Højfolk er gode og talrige. — Frk. Boberg har også gennemgået, hvad der findes i Svend Grundtvigs Samlinger af Folkesagn fra Thy og Mors (Hist. Arb. f. Thisted Amt 1935, 1936), af hvilket Stof hun meddeler en Række karakteristiske Prøver (Sagn om Ellefolk, Nisser, Dværge, Spøgeri, Højsagn m. m.) samtidig med at der gives Oplysninger om Sv. Grundtvigs Meddelere fra Thisted Amt.

Det er også et stort Stof, *Johannes Tholle* gennemgår fra alle Landets Egne vedrørende Folketro og Sagn knyttet til Vegetationen. I Fra Frederiksborg Amt 1935 har han således i en velordnet Fortegnelse samlet et omfangsrigt og godt Materiale om Træer, Blomster, Erhvervsplanter m. m. i nordøstsjællandsk Folketro.

Den flittige Lokalhistoriker *Jens A. Petersen* har i Vejle Amts Arb. 1935, 249 ff. behandlet Værnetræer i de otte Sogne og fremdraget en halv Snes Eksempler herpå (i Danske Studier 1928 er kun nævnt to Værnetræer fra det nævnte Landområde).

Et Eksempel på Folketradition i Præsteindberetningerne til Ole Worm 1638 er nævnt i Århus Stifts Årbøger 1935, 53 ff., medens man i *Karen Rasmussens* Optegnelser fra Ubby (Fra Holbæk Amt 1935, 136 ff.) stifter Bekendtskab med Nutidstradition om Midler mod engelsk Syge og om en godmodig Heks' Handlinger.

✱

I det på Chr. Erichsens Forlag udkomne, flot udstyrede Værk: »Danmark i Fest og Glæde« har Dr. *Henrik Ussing* leveret de mere folkloristiske Bidrag, idet han i fire omfattende Afhandlin-

ger har skrevet om Gilder og Fester i Oldtid og Middelalder, Gamle Gilder og ny Fester (Tiden 1750—1820), Lavsgilder og Arbejdsglæde på Landet i svundne Århundreder samt Årets Høj-tider og Fester på Landet i det 19. Århundrede. Ussings Bidrag er præget af alle hans bedste Egenskaber som Forsker og Skribent. Udfra et godt Kendskab til hele det store Emne — spændende fra Oldtid til Nutid — er det lykkedes Dr. Ussing at meddele nogle fængslende Oversigter over Gilde og Fest, især i Landsbyerne, for de ældre Tidens Vedkommende dog også i Herreborgene. Værd at fremhæve er hans Gennemgang af *Folkevisens* Bidrag til Oplysning om Glæde og Fest i de gamle Tidens Danmark.

Skildringen af den danske Bonde, af Landsby og Købstad, afsluttes i »Danmark i Fest og Glæde« for Arene fra 1870 til vore Dage med en Artikel af *Johan Skjoldborg*, der i noget tilfældig Orden og uden særlig Afpasning af Stoffet skriver om Grundlovsfester, Himmelbjærg- og Dynæsfester, Markeder, Malkegilder m. m. — Glemmes må ikke Dr. *Eiler Nystroms* Bidrag om Menigmænds Glæder, Kilderejser, Dyrehavsbakkeliv og andre uden-dørs Forlystelser. Dr. Nystroms indholdsrige Afhandling hører til det store Værks førende Bidrag, præget som den er af Forfatterens sjældne Viden om det behandlede Emne og af hans Evne til på begrænset Plads at fremmane levende Billeder af svundne Slægters Fester og Glæder.

Det er også et smukt Arbejde, der foreligger fra *Arthur Fangs* Pen i Bogen »Den gamle Købmandsgaard« (Berlingske Forlag 1935). Fra Udstyrets Side er der intet sparet. Kunstneren *Alfred Larsen* har ledsaget Teksten med en Række særdeles smukke Tegninger, der viser Stilen og fremmaner Stemningen i de gamle Købmandsgårde. Der er naturligvis forholdsvis mange Billeder fra Århus med »Den gamle By«. Teksten svarer til Billederne som Hånd til Handske. I et klart og farvemættet Sprog fortæller Fang klogt og med det ham særegne Lune om Livet i de nu næsten forsvundne gamle, statelige Bindingsværksgårde. — *R. Berg* har i en Skildring af de gamle Håndværkerhjem i *Grenå* og *Århus* (Århus Stifts Årbøger 1935—36) udfra Barndomsoplevelser givet talrige Oplysninger om det flittige, nøjsomme og tildels lykkelige Liv, der levedes i Købstædernes Håndværkerkredse, inden Nutidens Teknik slog Småhåndværkerne ud.

Henrik Ussing har fortsat med at skildre danske Egnes Folkekultur i den smukt illustrerede Bog: »Mellem sydfynske Sunde« (Danmarks Folkeminder Nr. 41, 300 S.), idet han på Grundlag

af *Thorvald Hansens* Optegnelser fra de små Øer Syd for Fyn har givet en levende Skildring af Øboernes Hverdag og Højtid, medens Folkedigtningen vil blive behandlet i et senere Bind. »Mellem sydfynske Sunde« udgør det nødvendige Supplement til *Achton Friis' »De danskes Øer«* I. I et indledende Kapitel gives hos Ussing en Del Oplysninger om de sydfynske Øers Historie, hvorved man får den historiske Baggrund for det 19. og 20. Århundredes Folkeoverlevering, der naturligvis på små, isolerede Landområder er rigelig til Stede og fyldt med gamle Særtræk. — Det bør nævnes her, at *H. C. Frydendahl* i sit Tidsskrift »Fynsk Hjemstavn« 1935 ff. har meddelt værdifulde Skildringer af Folkeliv og Sædvaneret på de sydfynske Øer — og at *C. H. Have* i Bidraget: »Fra Hov Sogn« (Fynsk Hjemstavn 1935, 97 ff.) har offentliggjort fortræffelige Optegnelser om Folkeliv og Historie knyttet til det nordlangelske Sogn Hov.

Også fra Vestjylland er der Arbejder at nævne. Det er således ganske underholdende at læse *Salomon J. Frijelts* og *T. Tobiassen Kragelunds* Bog: »Vi tapper af Tønden« (Gyldendal, 134 S.), hvori man modtager »en lille Skænk af vestjydsk Hjemmebryg«, til Dels fortalt på Folkemålet. I den illustrerede Bog læses om Julebagning, Julefest, Offersedler, Staffensdag, Kyndelmisse, Mikkelssdag, Begravelse, Slagsmål o. s. v. — *H. P. Hansens* Skrift: »Wålle Gro' Gre't« (1935) indeholder Skildringen af en af Herningegnens Originaler, Ole Christensen, der var Broder til Laust Glavind. Det er meget fornøjeligt at læse Hansens på Folkemålet skrevne Beretninger om den gamle Omstrejfer, hvis hele Livsfærd og Vandel ligger i Plan med mange af de øvrige Standspersoner. Forfatteren har skildret i sine Bøger om Natmandsfolk og Kjæltringer, kloge Folk, Jens Provst m. fl. Foruden at give et Indtryk af Wålle Gro' Gre't, der hørte til det gamle Bondesamfunds Udskud, får man også et lærerigt og fornøjeligt Indtryk af det Folkeliv, der levedes i 1850—70'erne, især i Herningegnen. Mange Gange må man briste i Latter over Hansens Skildringer.

I *Adslev-Slægten*s Slægts-Årbog 1935 (Forlag i Skanderborg) findes i *Niels R. Møllers* »Erindringer fra min Barndom og Ungdom i Adslevgaarden« Oplysninger om Natvægteren i Adslev, om Fester og Højtider, Hyrdedrenge, Skolegang, Markarbejde, folkelig Vækkelse m. m. Man læser også med Glæde *Ulla Thorns* Erindringer fra *Stilling* og *Morten Overgaard*s Minder fra det gamle *Ingerslev*, Byer, hvor den udbredte Adslevslægt stadig har Medlemmer.

P. A. Petersens Afhandling om *Lime* Sogn i Sønderhald Herred (Fra Randers Amt 1935, 49 ff.) indeholder bl. a. Oplysninger om

Sognets Sagnverden og gammel stedlig Folketro, medens der i Bidraget om *Veggerslev Sogn* (samme Årb.) findes en udførlig Fremstilling af Pinsefesten i Sognet, ligesom der om gammel Byggeskik er anført gode Meddelelser fra *Veggerslev*, der er det djurslandske Sogn, der har den udførligste Overlevering om Forårsfester. — I *Vejle Amts Årbøger 1935*, 170 ff. har *Marius Hansen* offentliggjort Minder fra *Erritsø*, navnlig om Bygninger, Haver, Fattigvæsen, Skolegang m. v., helt igennem gode Ting fra et Sogn, hvis Minder ellers er velkendte. — Oplysende Enkeltheder findes også i *Peder Hedegaards Beretninger i Vejle Amts Årbøger 1935*, 242 ff. fra *Ringgive Sogn* om Originaler, Pjaltekræmmere (noget på Folkemålet) m. fl., medens *Henry E. Pedersen* i *Thisted Amts Årbog 1935*, 111 ff. giver en Karakteristik af den kendte thylandske Studepranger *Kræn Foged* (død 1883), der kørte langt omkring i stiv Vogn og købte Stude. Hans Færd sydpå fortælles der helt godt om. — Nyt Stof findes i *Chr. Larsens Bidrag i Thisted Amts Årbog 1935*, 82—84 om Kyndelmisseaften i Thy. Et af de mange Bylavsgilder er her fortrinlig omtalt.

Af andre Emner fra den gamle Landsby kan — foruden Stykket i *Sønderjydske Årbøger 1935*, 274—307 — fremhæves *Helene Stranges Afhandling* (L.-F. Årb. 1935) om en gammel vestfalstersk Håndværker, Hjulmand *Peder Jensen* fra *Alstrup*. Gode Oplysninger om hans Arbejde og hans Indtægter findes i de udførlige Uddrag af hans Regnskabsbog fra 1872—74, som Frk. *Strange* har udgivet. — *O. P. Jensens Stykker* i *Præsto Amts Årbog 1935* om *Malkøllesjov i Vallo* og *Bryllupsskik i Vedskølle* er ikke til at kimse ad.

Videre findes i Tidsskrifterne *Danske Folkemaal*, *Fynsk Hjemstavn*, *Sønderjydske Maanedsskrift* og *Sprog og Kultur* gode Bidrag af almuehistorisk og folkloristisk Art. Eksempelvis kan nævnes *H. P. Hansens* udførlige, rigt illustrerede, museale Afhandling i *Sprog og Kultur 1935—36* om *Løb og Løbinding*, et Stykke folkelig Industrihistorie, som det var på høje Tid den kyndige Museumsmand fik taget op til grundig Undersøgelse. I samme Tidsskrift har *Niels P. Bjerregaard* i sin Udgave af *Nille Høsts' Optegnelser* ydet et kærkomment Bidrag til *Vadskningens Historie*. *C. Klitgaard* har (Spr. og K.) skrevet om *Anne Grubbes Lægebog* og *H. P. Hansen* om *Maren Haanings Cyprianus*. — I *Fynsk Hjemstavn* fortsættes Udgivelsen af *Vedel Simonsens Optegnelser* om *Svenskekrigen 1658—59*, *Eskel Sørensens Optegnelser* om gammel Folketro, medens *Erna Lorenzen* har leveret Træk af gammelt Bondeliv i *Orsted*. — I *Sønderjydske Maanedsskrift* glæder man sig mest over de Hæfter, der især har koncen-

treret sig om at meddele Stof fra et enkelt Sogn, f. Eks. *Løjt og Felsted*. Fra Sønderjylland må også nævnes *H. Zangenbergs* Afhandling i Turistforeningens Arbob 1935 om gamle Gårde i Sønderjylland og Byggeskikken i disse. — *Kristen Møllers* sprogligt indstillede Arbejde om Tærskning (i Danske Folkemaal) må ikke glemmes under den mere summariske Omtale af mindre Tidsskriftsbidrag.

Om *Folkedragter i Hedeboegnen* har *Fanny Fang* (Fra Kbhvns. Amt 1935) givet en detailrig og instruktiv Oversigt, ligesom hun også skriver om den særlige Hedebosyning, om Tilvirkning af Sengeklæder, Skjorter m. m. Hedeboegnens særlige Bondekultur får vi ellers lidt at vide om i *V. Mortensens* populære Hjemstavnsforedrag (Fra Kbhvns. Amt 1935), der giver en kort Oversigt over Emnet.

Et morsomt og lærerigt Bidrag til Oplysning navnlig om dansk Folkekarakter finder man i *Anders Uhrskovs* to-Binds Værk: »Dansk Folkevid« (Gyldendal 1935—36, 160 og 168 S.), hvis Indhold er tilvejebragt gennem adskillige Års flittig Indsamling. I en Række Kapitler har Uhrskov anbragt Vittigheder og Anekdoter i Mængde om Emner som Mand og Kone, Husbond og Tyende o. s. v. Det er særdeles nyttigt for Forskningen at have Samling og Orden på så flydende og uhandleligt et Traditionsstof som Folkeviddet, og Bogen er meget underholdende. Uhrskovs Bøger er prægtige Udtryk for dansk Folkelyne, og de vil i Fremtiden få deres Plads sammen med så klassiske Værker som *Arlauds* »Bevingede Ord« og *E. Maus* »Ordsprogsskat«.

*

Indenfor Litteraturforskningen kan man undertiden have Held til at træffe på Arbejder, der bringer Oplysninger af Interesse for Folkeminddeforskningen. Dette gælder næsten altid Værker om Folkeviserne. *Ernst Frandsens* Bog: »Folkevisen« (1935) er et udpræget æstetisk Arbejde, der har sin store Interesse ved de nye Forskningssynspunkter, det indeholder, og ved den Indtrængen i et stort Stof, det bærer mangfoldigt Vidnesbyrd om. *Helge L. Skjødts* Afhandling i Danske Studier 1935, 8 ff. om de katolske Elementer i Trylleviserne er først og fremmest et kirkehistorisk og litteraturhistorisk Arbejde, men det indeholder dog så mange Enkeltheder om katolskpræget Folketro, at man ikke her kan undlade at gøre opmærksom på Hr. Skjødts Undersøgelse. — I Danske Studier 1935, 173 ff. er meddelt de folkloristiske Forudsætninger for *Holger Drachmanns* Eventyrkomedie »Der var engang —« (1885), ligesom der i Dansk Udsyn 1935 i Afhandling

om *Niels Jeppesen* og *Henrik Pontoppidan* fortrinsvis er gjort opmærksom på det kulturhistoriske Element i disse Digteres Værker, medens der i min Bog: »Jenle og Jenlefesterne« (1935), 4—11 er givet Oplysninger om Sagn og Historie knyttet til den Plet, hvor Jyllands store Digter rejste sin Gard, og hvor der i Arene 1908—29 holdtes en Række Folkefester.

*

Vedrørende Folkemindeindsamlingens Historie er at anføre min illustrerede Fremstilling af Træskomand *Jens Kristensen* i *Ersted*, hans Liv og Levned. Bitte-Jens var en af *Evald Tang Kristensens* bedste Fortællere, og så var han Fader til Billedhugger *Anders Bundgaard*, der i sine bedste Værker, bl. a. Gefionspringvandet, har hentet Motiver fra sin Barndoms Sagn- og Eventyrverden i Egnen ved *Roldskov*. Skildringen af Jens Kristensen (i *Fra Himmerland og Kær Herred* 1935, 462—84) yder altså ikke alene Bidrag til vor Folkemindeindsamlings Historie, den indeholder også Ting af Interesse om en stor Kunstners Udspring og Barndomsomgivelser.

*

Sønderjydske Stednavne, hvoraf 8. Levering (Gads Forlag) nu er udkommet, er det stadig en Glæde at gøre opmærksom på³⁾. Nu er Værkets fjerde Bind færdigt, hvorefter der tages fat på Sønderborg Amt. I det sidst fremkomne Storhefte behandles de sidste af Felsted Sogns Stednavne, hvorefter følger Fremlægnin-gen og Tolkningen af Navnestoffet fra Varnæs, Adsbøl, Gråsten, Kværs, Rinkenæs, Holbøl og Bov Sogne. Man må påskønne den praktiske Inddeling af Navnematerialet efter Landsbyer i Sognene. F. Eks. er Bov Sogn delt i ni Afsnit. Ikke mindst for Lokalhistorikere er denne Udgivelsesmåde at foretrække. Der findes en Mængde fængslende Tolkninger fra de nævnte Sogne, ligesom man ved mange Navne finder Oplysninger af kulturhistorisk og folkloristisk Art.

August F. Schmidt.

Mindre Anmeldelser.

Herbert Jankuhn: Haithabu. Eine germanische Stadt der Frühzeit. (Karl Wachholtz, Neumünster). — Intet Mindesmærke fra vort Lands Fortid er saa berømt og saa besøgt som Danevirke. Indenfor det Komplex af Voldanlæg som Danevirke bestaar af, har Opmærksomheden i den sidste Menneskealder i stigende Grad været rettet mod

³⁾ Jfr. *Ivar Modéer: »Namn från Sønderjylland«* (i *Nomina Germanica*, Hyllnings-skrift til Bengt Ivar Hesselman den 21. Dec. 1935, 322 ff.). I dette Bind Afhandlinger findes talrige Oplysninger om danske Stednavne, bl. a. i Bidrag af *Gunnar Knudsen, Marius Kristensen, Manne Eriksson, Karl Gustav Ljunggren* o. fl.

den imponerende og velbevarede Halvkredsvold ved Haddeby Nor nær Slien. Mellem Noret og Volden ligger en 25 ha stor Plads, hvor Kielermuseet nu i en Aarrække har foretaget Udgravninger, der i egentlig Forstand kan betegnes som epokegørende. Det er herved paa vist, at paa denne Plads har i Oldtidens sidste Aarhundreder, fra Begyndelsen af 800'erne til op i 1000-Tallet, liget en efter Tidens Forhold stor By, ved Siden af *Birka* oppe i Mälaren Nordens ældste By. De talrige Fund belyser især Byens nære Handelsforbindelse med Nederlændene og Rhinegnene, men giver i det hele et rigt Indblik i Tidens Kultur (f. Eks. Husbygning). Det kan nu betragtes som fastslaaet, at man her har fremdraget Resterne af det ældste »*Slesvig* eller *Hedeby*«, der omtales som en vigtig Handelsplads og et omstridt strategisk Punkt i samtidige skriftlige Kilder. Med ovennævnte Fremstilling foreligger nu omsider en førstehaands Oversigt over Hedeby (eller som Tyskerne kalder det: *Haithabus*) Historie. De arkæologiske Undersøgelser er endnu langtfra afsluttede, men de har allerede bragt saa mange vigtige Oplysninger, at denne foreløbige Redegørelse, skrevet af Lederen af de store Udgravninger dernede, vil være af uvurderlig Nytte for enhver, der ønsker Orientering i Emnet. Hertil bidrager dens i god Forstand folkelige Fremstilling, dens fortrinlige, righoldige Billedstof og dens enestaaende billige Pris (5 RM.).

Otto Rydbeck: Den medellida borgen i Skanör. Historik, undersökningar och fynd. (Skrifter utgivna av kgl. humanistiska vetenskapsamfundet i Lund, XX, 1935.) — Fra Slesvig-Hedeby flyttedes i den tidlige Middelalder Tyngdepunktet i Handelslivet ved Østersøen til Lübeck, men i Sammenhæng dermed ogsaa til Øresund, hvor *Skanörhalvøen* blev Hovedcentret i det store Sildefiskeri og Sædet for de vigtige Skaanemarkeder. De synlige Levninger fra Skaanemarkedernes store Tid i 13.—15. Aarh. er ikke mange; Dietrich Schäfers bekendte Kort over de forskellige Hansestæders »Fed« paa Skaaneøret er udarbejdet paa Grundlag af Dokumenter. Endnu staar dog de to anselige Sognekirker i Skanör og Falsterbo samt Ruinerne af Falsterbo Slot og Borgkullen af Skanörs Borg tilbage. Begge Voldsteder er blevet arkæologisk undersøgt, Borgen i Skanör for en Snes Aar siden af Professor *Otto Rydbeck*, den hidtidige Leder af Lunds Universitets historiske Museum. Resultaterne af Rydbecks Udgravninger, hvorved der er fremdraget Fundamenter af anselige Bygninger og en Rigdom af interessante Smaaafund, stammende fra Tiden o. 1225—o. 1425, foreligger nu i en fyldig og rigt illustreret Publikation, der tillige giver en Udsigt over Skanörhalvøens og Skaanemarkedernes Historie.

R. S.

Mogens B. Mackeprang: Fra Rensdyrjægere til Vikinger. Danmarks Land og Folk i Oldtiden. (Jespersen & Pio.) — Siden Sophus Müller for over en Menneskealder siden udgav sin mesterlige populær-videnskabelige Fremstilling af Danmarks Forhistorie, »Vor Oldtid«, har lykkelige Fund og systematisk Forskning tilsammen mægtig udvidet og revideret vort Kendskab til Oldtiden. Under disse Forhold har man i de senere Aar følt Savnet af en brugelig overskuelig Fremstilling af vort Lands Oldtidshistorie stadig stærkere; Dr. Johs. Brøndsteds nyttige Oversigt i »Det danske Folks Historie I« har som Led i et Serieværk ikke fuldtud kunnet raade Bød paa dette Savn. Mogens Mackeprangs Bog, der i mange Henseender ligger paa Linje med Brøndsteds Fremstilling, har den Fordel fremfor Brøndsteds, at den fremtræder som et selvstændigt Værk, der er ført up to date og forsynet med udførlig Litteraturliste og Register. Ved sin sobre Fremstilling og sine oplysende Billeder er det en virkelig nyttig Bog, der dog paa ingen Maade overflødiggor den »ny Vor Oldtid«, som man stadig maa haabe vil fremkomme inden alt for længe.

R. S.

De store Landboreformer og Handelsfrihedens Tid. Et Mindeskrift 150 Aar. (Nyt nordisk Forlag, Arnold Busck 1936). — Dette Mindeskrift (i Anledning af den store Landbokommissions Nedsættelse i Høsten 1786) lægger ikke nyt Materiale paa Bordet, og selv om det i Hovedsagen trofast bygger paa den ældre Historieforsknings Resultater, er det i nogen Grad præget af sin Tendens: at lade Nutiden se sig i Spejl paa Fortidens økonomiske Politik. Men Værkets fire Forfattere, V. Starcke, N. Bredkjær, Abel Brink og J. L. Bjørner, har skildret Stavnbaandstiden, Landboreformerne og Handelsfrihedens Gennembrud i en klar og anskuelig Form, i Reglen med skarp Sans for, hvor Problemerne ligger. Af særlig Interesse er Abel Brinks Oplysninger om Hartkornsskatternes Historie. Der kan gøres kritiske Indvendinger, dels mod den agitatoriske Udnyttelse af Stoffet (f. Eks. ved Sammenligninger mellem Fortidens Hoveri og Nutidens Renteslaveri og mellem Selvforsyningspolitik nu og da), dels ogsaa mod enkelte Oplysninger, der maa karakteriseres som forældede og for ufuldstændige (Omtalen af Gaardnedlæggelse og Udparcellering burde saaledes efter Skriftets hele Karakter have været mere præcis og udførlig). Historieskrivningen om Stavnbaands- og Reformtiden trænger ikke saa meget til Gentagelse, selv om denne har et friskt og aktuelt Tilsnit, som til Udvidelse og Fornyelse.

F. S.

ÆLDRE STENALDERS PROBLEMER.

Af *Therkel Mathiassen*¹⁾).

Med Worsaaes og Japetus Steenstrups Opdagelse af Køkkenmøddingerne midt i forrige Aarhundrede blev man klar over, at der havde boet Mennesker i Danmark meget længere, end man hidtil havde tænkt; en »Ældre Stenalder« blev konstateret, en Periode, hvor man benyttede grove, uslebne Flintredskaber, og hvor man levede udelukkende af Jagt og Fiskeri. Med Udgivelsen af det store Værk »Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark«, hvis Hovedforfatter var Sophus Müller, i 1900, var man naaet til en foreløbig Afslutning af denne Periode; Ertebølle-Kulturen, som den nu kaldes, var sat paa Plads, kulturelt og tidsmæssigt, repræsenterende — mente man da — det ældste Afsnit af vort Lands Forhistorie.

Men allerede samme Aar, 1900, fremkom Fundet i Mullerup Mose, der aabnede vore Øjne for en endnu ældre Kultur, Maglemose- eller Mullerup-Kulturen, fortrinlig belyst ved Sarauws Publikation²⁾. I 1917 fremkom den næste Boplads fra denne Kultur, Sværdborg, udførlig publiceret af Friis Johansen³⁾. Denne ældste Periode, »Benalderen«, var nu vel oplyst, og Forskellen fra den yngre Ertebølle-Kultur traadte klart frem: Maglemose-Kulturen er en Indlandskultur, knyttet til Skovsøer, med mange Benredskaber: Benodde med og uden Modhager, Økser af Ben og Hjortetak, Spidsvaaben, primitive Flintredskaber med faa og daarlige Økser, men tillige, navnlig i Sværdborgfundet, en over-

¹⁾ Foredrag holdt ved det 6. Nordiske Arkæologmøde i Danmark 1937.

²⁾ I Aarbøger for Nord. Oldkyndighed 1903, S. 148 ff.

³⁾ I Aarbøger 1919, S. 106 ff.

raskende Mængde Mikroliter, der viser en forfinet Flækketeknik; intet Spor af Keramik. I Modsætning hertil har vi Ertebølle-Kulturen, en udpræget Kystkultur, med bedre og navnlig mere makrolitiske, stortformede, Flintredskaber, navnlig mange Skive- og Kærneøkser, med Tværpile og grov Keramik, medens Benredskaberne, hovedsagelig Hjortetaksøkser og Prene, træder stærkere tilbage. Hertil kommer saa Tidsforskellen: Maglemose-Kulturen hører hjemme i Fastlandstiden, da Østersøen dannede den ferske Ancyclus-Sø og Fyrren var fremherskende Skovtræ, medens Ertebølle-Kulturen tilhører Litorinahavets Tid med fremherskende Egeskov.

De senere danske Publikationer om disse Æmner — Thomsens og Jessens om Brabrandfundet⁴⁾, Broholms om Holmegaard og Langø⁵⁾ og Westerbys om Bloksbjerg⁶⁾ — har ikke ændret noget synderligt i dette Billede; i Bloksbjerg har vi dog en Boplads, der tidsmæssigt slutter sig til Ertebølle-Kulturen, men kulturelt staaer paa et ældre Stadium.

De seneste Aar har imidlertid frembragt adskilligt af Interesse til Belysning af vor ældre Stenalder.

Paa Grundlag af Pilespidsen fra Nørre Lyngby og det nedenfor samme Klint fundne Slagvaaben af Rensdyrtak har tyske Arkæologer opstillet en *Lyngby-Kultur* som det allerældste Stadium af vor Forhistorie — unægtelig et noget spinkelt Grundlag! Men at der har levet Rensdyrjægere heroppe, viser disse Stykker og de to andre tilsvarende Slagvaaben, fra Odense og Horns Herred, dog. I de sidste Par Aar er fem nye tildannede Rensdyrtakker kommet til: Slagvaaben fra Samsø og Horsens Fjord; en Tak med Mærker efter en Snorebevikling fra Kallerup mellem København og Roskilde; en ved Grunden afskaaret Tak, fundet i en Grusgrav ved Randen af Mullerup Mose; og endelig et Skaff med en Grube for et større Blad, fundet ved Rimmer Strand mellem Struer og Lemvig. Udgravningen af de store, rige, holstenske Rensdyrjæger-Lejre Meiendorf og Ahrensburg har dog

⁴⁾ Aarbøger 1906, S. 1 ff.

⁵⁾ Aarbøger 1924, S. 1 ff., og 1928, S. 129 ff.

⁶⁾ E. Westerby: Stenaldersoplads v. Klampenborg, Kbh. 1927.

kastet et stærkt oplysende Skær over denne vor allerældste Stenalder.

Paa Sjælland er der fremkommet to nye, betydelige Bopladsler fra *Maglemose-Kulturen*: Den største i *Lundby Mose*, i samme store Mosedrag som Sværdborg-Bopladsen og liggende under ganske lignende Forhold. Efter Knud Jessens Pollenanalyse skal Lundby-Fundet være det ældste af de sjællandske Maglemose-Fund, noget, der dog synes vanskeligt at underbygge med arkæologiske Grunde, da Fundet kulturelt set slutter sig meget nært til Sværdborg. I Vestsjælland er der udgravet en mindre Boplads i *Vindehelsing Mose*, 3—4 km fra Mullerup; ved sin grove Flintteknik og daarlige Mikroliter slutter dette Fund sig nært til Mullerupfundet.

Paa Fyn er den første Boplads fra Maglemose-Kulturen fremgravet, i *Snarup Mose* under Egeskov Gods i Syd-fyn. Stedet er en ikke-tørvedækket Holm i en større Mose, og Pladsen indeholder følgelig kun Flintsager: Skive- og Kærneøkser, Skrabere, mange Mikroliter, baade lancetformede og trekantede; navnlig de mange ligebenede Trekanter giver dette Funds Mikroliter et Særpræg. Enkelte Tværpile og Skaar af grov Keramik tyder paa senere Alder, og det samme tyder Pollenanalysen paa, idet denne nærmest giver ældre Ertebølletid.

I Jylland er der ogsaa fremkommet et Bopladsfund fra Maglemose-Kulturen, og dette faar særlig Interesse ved, at det staar paa et mere primitivt Stadium og ogsaa geologisk set er betydeligt ældre end de sjællandske Maglemose-Bopladsler. Stedet er *Klosterlund*, ved Randen af den nu udtørrede Bølling Sø, mellem Silkeborg og Herning. Bopladsen, der blev udgravet i Fjor, ligger paa en nu tørvedækket Sandterrasse; paa Grund af Jordbundens Kalkfattigdom var alt Ben opløst; men der var betydelige Mængder af Flint, over 1000 Redskaber, foruden Masser af Flækker, Blokke og Affald. Af Redskaber har vi nogle faa Skiveøkser, en Del flere Kærneøkser, men alle smaa og yderst tarvelige, Spidsvaaben, Flækkebor, mange smaa Skiveskrabere, Flække- og Spaanskrabere, Høvlskrabere, Flækkeknive, Stikler, Slagsten og et Par Hundrede Mikroliter, oftest forholdsvis store og grove, lavet af daar-

lige Spaaner; nogle af dem ligner de Pile, Uroksen fra Vig er skudt med. Den meget daarlige Flækketeknik, i Forbindelse med de daarlige Økser, de grove Mikroliter og de mange Hovlskrabere og Stikler giver Klosterlund-Fundet et ældre Præg end de sjællandske Maglemose-Boplads. Pollenanalysen, udført af Dr. Johs. Iversen, viser da ogsaa, at Klosterlund er fra Overgangen mellem Birke- og Fyrreperioderne, lige ved Tiden for Hasselens Indvandring, altsaa betydelig ældre end de sjællandske Boplads; Klosterlund er Danmarks ældste kendte Boplads.

I den efterfølgende Tid herskede i det indre Jylland den saakaldte *Gudena-Kultur*. Den første, der paaviste Boplads fra denne Kultur, var den jydsk Lærer Frode Kristensen i Tørring, ved Gudenaens øverste Løb. I Løbet af de sidste to Aar har Natinalmuseet foretaget en Undersøgelse af denne Kulturs Udbredelse og Karakter. Det er paavist, at den har eksisteret over hele det mellemste og vestlige Jylland, ja helt op til Thy og Vendssysel. Der kendes nu 3—400 Boplads fra denne Gudena-Kultur, aabne Boplads, der oftest ligger paa Sandmarker nær Aa eller Sø; de er af meget vekslende Størrelse, fra smaa Pletter med lidt Flintaffald i Overfladen til store Arealer med Mængder af Affaldsstykker, Flækker og Redskaber; aldrig er der fundet Dyreknogler eller Benredskaber paa disse Boplads. Særlig rige Omraader er: Tørringegnen, hvorfra der kendes en Række rige Boplads; alene en, ved Havstrup Sø, har givet 1300 Mikroliter. Egnen Syd for Rye, hvor vi ved Salten Langsøs Østende og Rye Bro har nogle af de største Boplads. Karup Aas Kildeomraade, med rige Boplads omkring Bølling Sø og ved Skygge. Holstebroggen, hvor Konsulent P. O. Overgaard har paavist en Række Gudena-Boplads, der næsten alle ligger paa en lav Sandterrasse nede i Storaadalen, medens den yngre Stenalders Boplads ligger paa de højereliggende Terrasser ovenover Aadalen.

Der kendes fra Gudena-Kulturen over 14,000 Redskaber, foruden Tusinder af Flækker, Blokke og Affaldsstykker. Særlig iøjnefaldende er den gode Flækketeknik, der frembringer smukke regelmæssige Flækker, baade større og ganske smaa, mikrolitiske, og følgelig er det Flækkeredskaberne, der dominerer, især Mikro-

liter, hvoraf der kendes over 4000, hørende til en hel Række forskellige Former: Lancetter, Trekanter, Rhomber, Trapezer, hvortil kommer 3700 Tværpile. Af større Flækkeredskaber er der en Mængde Flækkeskrabere, Bor, Flækkeknive og Stikler; desuden er der Skiveskrabere, Høvlskrabere, Skive- og Kærneøkser (små, men ofte gode), Spidsvaaben og Slagsten.

Benredskaber er der som sagt ikke fundet paa nogen af selve Bopladserne; men der er af og til fundet saadanne i Moser nær disse; saaledes maa Typer som Benodde med små Hak i Kanten og Økser af Hjortetak og Urokseknogler antages at have været kendt af Gudena-Folket.

I det store og hele er det ensartede Sager, der findes paa de mange Gudena-Pladser; men dog viser der sig en Del Forskelligheder, naar man gaar i Enkeltheder, navnlig i Forholdet mellem Antallet af Mikroliter og Tværpile, og dette skyldes antagelig en Forskel i Tid: De ældste Bopladser har mange Mikroliter og faa Tværpile, samt Kærneøkserne dominerende overfor Skiveøkserne; paa andre er der omtrent lige mange Mikroliter og Tværpile, medens den yngste Gruppe har stærkt dominerende Tværpile. En Række Bopladser i Skanderborg-Omraadet viser ved sin paafaldende grove Teknik muligvis Paavirkning fra Aarhusegnens Ertebølle-Kultur.

Paa næsten alle de større Bopladser er der fundet nogle faa af Yngre Stenalders Redskabstyper: Brudstykker af slebne Flintøkser, Pilespidser med Flige o. l. Saaledes har vi i det bedst undersøgte Omraade, selve Gudena-Systemet, ialt 22 Bopladser, der hver har givet over 50 Redskaber, og af disse er der fundet yngre Typer paa de 21; den eneste »rene« Plads er en af dem, der efter Tværpilenes Faatallighed maa anses for at høre til de ældste. Spørgsmaalet er nu, om disse yngre Sager er tilfældige Indblandinger, tabt under senere Besøg paa disse gamle, rige Fiskepladser, eller om de betyder, at Gudena-Kulturen som saadan har vedvaret langt ned i Yngre Stenalder og Sagerne da er erhvervet fra de omboende Agerdyrkere. De yngre Sagers Forekomst selv paa mindre Gudena-Bopladser tyder nærmest paa det sidste; og dette bekræftes af Dr. Iversens pollenanalytiske

Undersøgelser: Gudena-Kulturen har været lige fra Maglemosetid til ned i Yngre Stenalder. Ved en af de ældste Boplads, Revelmose ved Vissinggaard, fandtes en typisk, rhombisk Mikrolit nede i Moselag, der gav Maglemosetid; en Gudena-Boplads ved Klosterlund gav Ertebølletid, og den store Boplads ved Havstrup Sø synes at have været beboet fra Ertebølletid ned i Yngre Stenalder. Det ser saaledes ud til, at vi i Gudena-Kulturen har en primitiv Jæger- og Fiskerkultur, der har holdt sig ved de midt- og vestjydske Vandløb gennem meget lange Tidsrum. Disse Egne synes at have henligget mere eller mindre folketomme lige indtil Enkeltgravskulturen med dens Jordbrug og Kvægavl tog den i Besiddelse; vor anden Yngre Stenalder-Kultur, Megalit- eller Stengravs-kulturen, synes jo aldrig at have faaet rigtig fast Fod her, men har holdt sig til Øerne, Øst- og Nordjylland. Først med Enkeltgravsfolkets Kultivering af Landet forlades de gamle Gudena-Boplads efterhaanden; man flytter nu op paa det højere, tørre, dyrkelige Land og er ikke længer saa afhængig af Aaen og dens Fisk.

Hvor stammer Gudena-Kulturen fra? At mange af dens Redskabsformer har deres Oprindelse i den jydske Maglemose-Kultur, som vi kender den fra Klosterlund-Fundet, er der ingen Grund til at tvivle om; dette gælder Redskaber som Økserne, Skivekrabere, Stikler, Hovlskrabere m. m. Men der er kommet noget nyt til, en finere Flækketeknik og et helt nyt Mikrolitsamfund med Rhomber, Trapezer og Tværpile. Dette maa skyldes Paa-virkning fra den mellemeuropæiske Sen-Tardenoisien-Kultur, der er udbredt fra Frankrig gennem Belgien, Tyskland og Polen til ind i Rusland, en Kultur, der netop præges af en fin Flækketeknik og et ganske lignende Mikrolit-Samfund som Gudena-Kulturens: dens Boplads har en ganske lignende Beliggenhed som dennes: Paa Sandmarker ud mod Ferskvand.

I Fastlandstiden, Ancylostiden, synes vi saaledes at have haft to parallelle danske Kulturer, en ødansk, Maglemose-Kulturen, og en jydske, Gudena-Kulturen; og af disse synes den sidste at have vedvaret langt ned i Tiden, medens den første synes hurtigere at være blevet overvældet af Kyst-Kulturen, Ertebølle-Kulturen.

Der er dog fremkommet enkelte Fund, der tyder paa, at ogsaa Maglemose-Kulturen i en noget ændret Form har fortsat noget ned i Tiden; saaledes er der omkring Aamosen paa Sjælland fundet flere Bopladser, der foruden de sædvanlige Maglemose-Typer ogsaa indeholder Tværpile. Noget lignende var jo ogsaa Tilfældet med den fynske Boplads i Snarup Mose.

I Litorinatid dominerer *Ertebølle-Kulturen* ved Øernes, Øst- og Nordjyllands Kyster og ogsaa flere Steder inde i Landet, som vi kender det fra en Række Bopladser paa Lolland (Godsted, Vester Ulslev).

I den sidste Tid er der af Dr. Iversen og stud. mag. J. Troels-Smith paabegyndt en Række Undersøgelser over Litorinahavets Transgressioner og Bebyggelsens Forhold hertil, som stiller adskilligt i et nyt Lys; de er dog hidtil kun publiceret som Foredrag, hvoraf et kort Referat er trykt. Medens man hidtil har ment, at Litorinahavet steg jævnt til sin Maximumshøjde, der faldt sammen med Ertebølle-Kulturens Højdepunkt, og derpaa atter faldt, synes der nu at have været Stigning og Fald flere Gange, saa der har været 3, ja maaske 4 Litorina-Transgressioner, og af disse har den sidste (eller maaske næstsidste) været den højeste. Den ældste synes at strække sig langt tilbage mod Maglemosetid og er repræsenteret ved meget skæve Tværpile, Trindøkser af Grønsten og Benspidsler med Flintægge (Bloksbjerg, Fundet i Københavns Frihavn); muligvis hører en Række mærkelige, grove, helt palæolitisk udseende Redskaber, der er fundet i Stavnsfjorden paa Samsø, ogsaa herhen. Den yngste Litorinasenkning synes at gaa helt ned i Yngre Stenalder; Troels-Smith har ved Pollenanalyse sandsynliggjort, at Brabrand-Fundet, der ellers anses for at tilhøre et ældre Afsnit af Ertebølle-Kulturen, er indlejret i Dynd fra denne sidste Transgression. Der er saaledes øjensynlig adskilligt, der trænger til at revideres angaaende Ertebølle-Bopladsernes Kronologi; en Del af dem er rimeligvis samtidige med den yngre Stenalders Dyssebyggere og Agerdyrkere i Indlandet. Lignende Tanker har iøvrigt Professor Rydbeck i Lund været inde paa. Men de nye danske Undersøgelser angaa-

ende Ertebølle-Kulturen er endnu kun netop begyndt, saa der kan ventes Overraskelser endnu derfra.

Vi kommer saaledes i langt højere Grad til at regne med parallelløbende Kulturer end med en Trinfølge af Kulturer, der efterhaanden afløser hinanden. Paa et vist Tidspunkt, i ældre Jættestuetid, maa vi regne med at have haft Ertebølle-Kultur ved Øernes og Østjyllands Kyster, Gudena-Kultur ved Midt- og Vestjyllands Vandløb. Stengravs-Kultur inde i Landet paa Øerne, i Øst- og Nordjylland og i enkelte Strøg i Vestjylland, hvor iøvrigt Enkeltgravskulturen begynder at trænge erobrende frem. Altsaa et ret kompliceret Billede. Det hele ser jo saaledes nu betydelig mere broget og indviklet ud, end man tidligere forestillede sig. Men dette gør jo blot Studiet af denne Periode af vor Oldtid endnu mere tillokkende.

NYUDKOMMEN LITTERATUR ANGAAENDE DETTE ÆMNE:

- Clark, J. G. D.: *The Mesolithic Settlement of Northern Europe*. Cambridge 1936.
- Iversen, Johs.: *Nye Undersøgelser over Litorina-Transgressionerne i Danmark*. Naturhistorisk Tidende, Marts 1937.
- Jessen, Knud: *The Composition of the Forest in Northern Europe in Epipaleolithic Time*. Det kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrifter. Biol. Medd. 1. 1935.
- Mathiassen, Therkel: *Primitive Flintredskaber fra Samsø*. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1934.
- Klosterlund og Snarup Mose. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1937.
- Gudena-Kulturen. Med Bidrag af Johs. Iversen. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1937.
- Nordmann, V.: *Menneskets Indvandring til Norden*. Danmarks geologiske Undersøgelse III, Nr. 27, 1936.
- Schwantes, G.: *Schleswig-Holsteins Vorgeschichte*. Neumünster 1935.
- Troels-Smith, J.: *Datering af Ertebøllebopladsen ved Hjælp af Litorina-Transgressioner og Pollenanalyse*. Naturhistorisk Tidende. Marts 1937.
- Westerby, Erik: *Nogle Stenalderfund fra tørlagt Havbund*. Medd. dansk geologisk Forening 1933.

STUDIER OVER DANMARKS BEBYGGELSE I ÆLDRE BRONZEALDER.

Af *H. C. Broholm*¹⁾.

Det Kildemateriale, der maa benyttes ved Studiet af Danmarks Bebyggelse i den Ældre Bronzealder, falder i 2 Grupper, Fund og jordfaste Mindesmærker.

Da Sophus Müller i Aarene 1904 til 1914 udgav sine banebrydende Arbejder over Jyllands Bebyggelse i Sten- og Bronzealder²⁾, var det hovedsagelig Monumenterne, han anvendte som Kilder; og ved sin Undersøgelse over »Sjællands ældste Bygder« (1927) gik Vilh. la Cour i Sophus Müllers Spor og byggede særlig paa de jordfaste Mindesmærker.

Det er ganske naturligt, at Monumenterne for disse to Forskere kom til at spille en Hovedrolle. Mindesmærkerne har jo det store Fortrin, at deres Plads i Landskabet og deres Forhold til Stedets Natur er kendt. Men en enkelt Gruppe af dem, Højene, lider af den Mangel, at deres Datering ikke er sikker; thi runde Jordhøje opføres som Gravminder lige fra den Yngre Stenalder og til Oldtidens Slutning. Naar man da, ret vilkaarligt, antager, at Hovedmassen af dem stammer fra den Ældre Bronzealder, er man afgjort paa Vildspor, og de Resultater, man paa den Maade kommer til angaaende Bronzealderens Bebyggelse, bliver derfor højst usikre.

Anvender man nu Fundene som bebyggelseshistoriske Kilder, da staar man overfor en anden Ulempe, at man i de allerfleste Tilfælde ikke nøjagtigt kender det Sted i Landskabet, hvor Fundet er gjort; som oftest maa man nøjes med at vide, fra hvilken By eller fra hvilket Sogn det stammer; men saa har Fundene til

¹⁾ Foredrag holdt ved det 6. Nordiske Arkæologmøde i København 1937.

²⁾ Aarbøger 1904, S. 1 ff., 1911, S. 233 ff., 1913, S. 169 ff. og 1914, S. 195 ff.

Gengæld den Fordel, at deres Plads i det arkæologiske System — d. v. s. deres relative Kronologi — er sikker, og rent teoretisk skulde det derfor være muligt gennem en kartografisk Fremstilling af Oldfundene i store Træk at vinde Klarhed over Udvikling og Forskydning af Landets Bebyggelse i forhistorisk Tid. Fra Slutningen af Ældre Bronzealder, da Hovedmassen af Gravene enten anlægges sekundært i ældre Høje eller nedsænkes under flad Mark, er Fundene — eller var det i hvert Fald indtil Jernalderens Marker og Landsbyer begyndte at blive kendt — de eneste Kilder, hvorpaa et Studium af Danmarks Oldtidsbebyggelse kunde grundes.

Det var Betragtninger af denne Art, der fik mig til at gøre et Forsøg paa ved Fundmaterialets Hjælp at tegne et Billede af Danmarks Bebyggelse i den Yngre Bronzealder, og da Forsøget synes at have givet plausible Resultater, tog jeg Opgaven op for den Ældre Bronzealder efter samme Linie. Da mine Undersøgelser over Bebyggelsen udgør en Del af et større systematisk Arbejde om Danmarks Bronzealder, der endnu langt fra er færdigt, beder jeg Dem opfatte mit Foredrag som en foreløbig Meddelelse.

Det Materiale, jeg lægger til Grund, er for den egentlige Bronzealder særlig de talrige Gravfund, og som Kontrolmiddel anvender jeg Motiv- og Depotfundene samt Guldfundene. For den tidligste Bronzealder maa man paa Grund af Mangel paa et større Antal samlede Fund hovedsagelig bygge paa Enkeltfund. Jeg har ordnet Materialet kronologisk og fremstillet det paa en Række Kort; men forinden jeg gaar over til at demonstrere dem, maa jeg sige et Par Ord om den kronologiske Inddeling af Materialet jeg har fulgt, den kan opfattes som en Kontamination af Montelius' og Müllers Systemer foretaget af Hensyn til hvad det nu foreliggende Materiale viser.

Jeg deler den danske Bronzealder i 3 Hovedgrupper:

- Den ældste Bronzealder
- Den ældre Bronzealder og
- Den yngre Bronzealder.

Skellet mellem den ældste og den ældre Bronzealder sætter jeg ligesom Sophus Müller ved Fremkomsten af den tidligste (rund-

hovede) Bøjlenaal; men iøvrigt slaar jeg Müllers 3.—4. Periode sammen og betragter ligeledes hans 5.—6. Tidsgruppe som en Enhed.

Den ældste Bronzealder kan deles i 3 Afsnit. I det første falder Fund af engelske Bronzeøkser og nordiske Økser af Gallemose-Piletyp, Stavdolke og massive Ringe af kontinentaleuropæisk Oprindelse. I den anden maa placeres nordiske Økser med høje Sidekanter, massive Bronzeøkser med Skafthul samt en Del indførte Vaaben og Efterligninger af saadanne. Den tredie Gruppe omfatter de tidligste spiralprydede Bronzer og Fund, der indeholder de første egentlig nordiske Smykke- og Vaabenformer, d. v. s. hele den Gruppe, for hvilken Valsømaglefundene er den vigtigste Repræsentant.

Endelig udskiller jeg Fund af flade Kobberøkser som en særlig Gruppe, der jo for Størstedelen er samtidig med Jættestuetid³⁾.

Det er klart, at de 43 stedfæstede Fund af denne Art, der kendes, og hvoraf de 22 stammer fra Øerne, Resten fra Jylland, og som tilmed hidrører fra en lang Periode, ikke tillader at drage Slutninger af egentlig bebyggelseshistorisk Art. De viser kun, hvilke Egne af Landet der har staaet paa et saadant Trin i Velstand og Kultur, at Befolkningen har evnet at følge lidt med i de Kulturbevægelser, der da spillede en Rolle. Det var, som allerede fremhævet af andre Arkæologer, Megalithkulturens Omraade.

Ogsaa for den ældste Bronzealder kan Omfanget af Bebyggelsen ikke siges at være fuldkommen klarlagt gennem de foreliggende Fund, men i hvert Fald i dens første Afsnit falder dette sammen med Megalithkulturens. Særlig vigtige er ogsaa her de ret talrige Fund af Økseblade uden Skafthul. Af saadanne kendes 104 stedfæstede Fund, hvoraf de 10 indeholder 2 eller flere Stykker; 48 stammer fra Øerne, 56 fra Jylland. Fordelingen af de 26 Fund af Økser, der er gjort paa Sjælland, er ganske karakteristisk. Det er Storebæltskysten samt Egnen mellem Roskilde Fjord og Køge Bugt, der har ydet Hovedmassen af Fundene, og

³⁾ J. E. Forssander: Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas (1936).

fra det sidste Omraade stammer tillige de 3 sjællandske Stավdolke. Men ogsaa Sydsjælland, Falster og Møn har været af Betydning. Paa Fyn er det særlig Kystegnene, der har ydet Fund, medens Øens Indre er ganske fundtomt ligesom Sjællands.

For Jyllands Vedkommende viser Materialet, at hele den vestlige Halvdel er ganske blottet for Fund, og at det hovedsagelig er Halvøens østlige Egne, d. v. s. det gamle Megalithomraade, der har ydet Fundene; det er et Factum, der er værd at bemærke, da disse Egne i den ældre Bronzealder næsten helt mangler Fund. Hvorledes det skal forklares er imidlertid usikkert; men naar ikke alene Økseblade men ogsaa andre Sager findes i de samme Egne, turde det tages som Bevis paa, at det ikke her drejer sig om Tilfældigheder.

Materialet fra den ældste Bronzealders 2. Periode er noget mindre end det, den første Periode har efterladt. Af de 89 Fund, der kan henføres til denne Tid, stammer 48 fra Øerne, 41 fra Jylland, og detaillerede Slutninger tillader disse naturligvis ikke at drage; men de bekræfter, at det virkelig er Vestsjælland, Nordfyn og Østjylland, der spiller en Rolle for Udviklingen af den tidlige Bronzealderkultur og tyder paa, at Nord- og Midtsjælland, hvorfra enkelte Fund nu kendes, er begyndt at gøre sig gældende, en Udvikling der synes at fortsætte sig i den følgende Tid.

De 19 Mark- og Mosefund, der kendes fra den ældste Bronzealders tredie Periode, tyder i hvert Fald ikke herimod men synes snarere at pege paa en Forskydning af Velstanden mod Vest; og denne Antagelse faar en Bekræftelse, naar vi betragter Fordelingen af Gravfundene, som vi hidtil ganske har set bort fra.

Af Gravfund kender jeg fra den ældste Bronzealder 92, hvoraf de 37 efter Sagernes Form og Dekoration med Sikkerhed lader sig henføre til det sidste Afsnit, medens jeg endnu ikke er i Stand til at adskille Fundene fra de 2 første Perioder. Kortet viser, at Gravfundene er fremdragne i de Egne, der har givet Fund fra Mark og Mose, og dette Factum tyder paa, at der ikke er Tale om Tilfældigheder i Materialet. En Ejendommelighed er det dog, at Østjyllands Kystegne ikke har ydet noget Gravfund; og jeg tror, at Grunden hertil er, at de fleste Gravfund stammer fra

2. og 3. Periode, da Metalkulturen allerede var begyndt at trække bort fra Kysten. Gravene fra den 1. Periode har været rene Stenaldergrave.

Skønt jeg maa indrømme, at man, naar man arbejder med arkæologisk Materiale, kan komme ud for Overraskelser, tror jeg alligevel, der er god Mening i Stoffet, og for Øjeblikket tegner Udviklingen sig da saaledes: Det er Øerne og Østjylland, det egentlige Megalithomraade, der modtager de første Metalsager, de tidligste Vidnesbyrd om den nye Tid, der er i Frembrud i Europa; og det er i disse Egne — men først paa et Tidspunkt, da Megalith- og Enkeltgravsfolket er gaaet op i hinanden — at den ældste, hjemlige Metalkultur udvikler sig. Men i Løbet af den ældste Bronzealders 2. og 3. Afsnit sker der, af Grunde, som vi ikke har nogen Mulighed for at erkende, Forskydninger, der fører til, at Bebyggelsen koncentrerer ialt væsentligt paa de Steder, der igennem hele den ældre Bronzealder — og forresten ogsaa i den yngre Bronzealder — bliver de førende, hvad vi nu skal se.

Paa sikker Grund kommer man nemlig med den ældre Bronzealders 1. Periode (svarende til Sophus Müllers 3.—4. Tidsgruppe), der har ydet et overordentlig stort Antal Fund. Ialt kender jeg ca. 1050 Gravfund. Betragter vi Kortet (Fig. 1), der viser alle de Gravfund fra denne Periode, der er mig bekendt, ser man ogsaa nu Fundene samle sig paa visse Strøg, medens andre Egne enten er ganske blottede for Fund eller kun har ydet relativt faa. Fra Bornholm kendes 15 Gravfund, der hovedsagelig er fremdragne nær Kysten.

Paa Sjælland samler Bebyggelsen sig i bestemte Egne, der vel tør opfattes som Smaasamfund eller Bygder.

Bortset fra et lille Omraade nær Ringsted er hele Sjællands Indre ganske blottet for Fund. Det samme er Tilfældet med Størstedelen af Sydsjælland og Stevns, der kun har ydet ganske faa Fund, samt et stort Parti af Nordøstsjælland (særlig Lyngeskronborg Herred). Det er næppe tilfældigt, og muligt er det, at det er Storskoven, der her har lagt Hindringer i Vejen for Bebyggelsen. Ejendommeligt er det ogsaa, at Øens sydøstlige Kyststrækning ikke har et eneste Fund at opvise; og da man iøvrigt

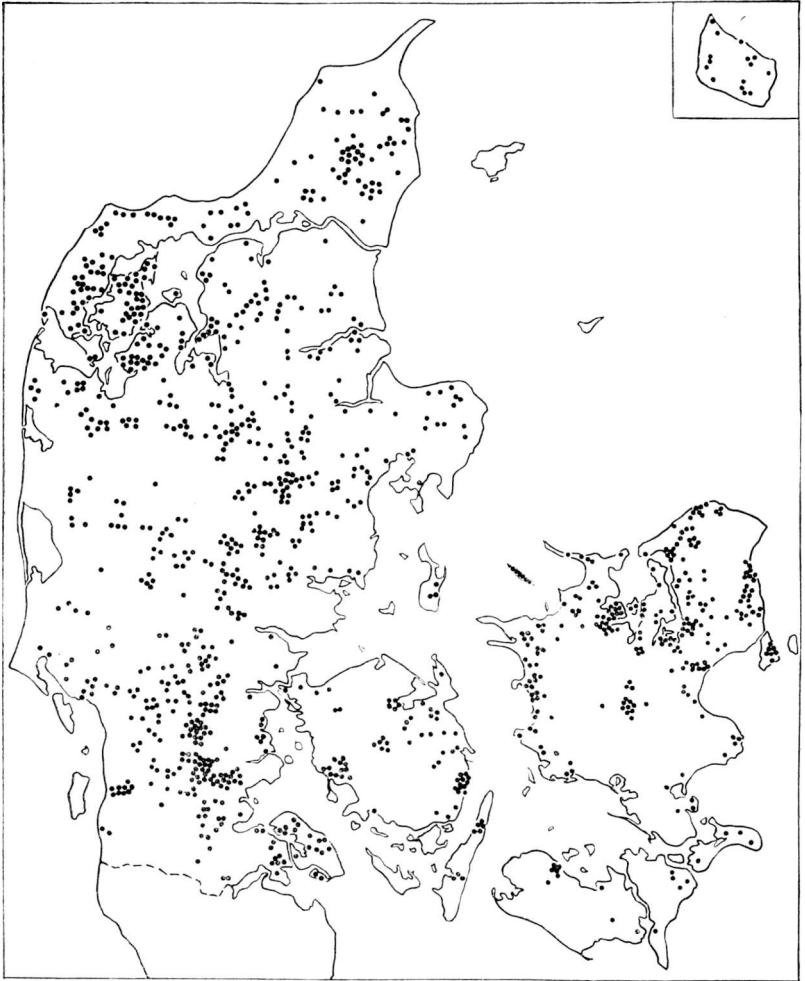

Fig. 1. Danmarks Bebyggelse i den ældre Bronzealders 1. Afsnit.
Kortet viser Fordelingen af 1060 Gravfund.

Sammenlign med Kortene Fig. 1—3 Bebyggelseskortene for Yngre Bronzealder
i min Afhandling: Studier over den yngre Bronzealder i Danmark, Aarbøger
1933.

netop maa karakterisere Sjællands Bebyggelse som en Kystbebyggelse, maa denne Strækning antages af en eller anden Grund at have været uegnet til Beboelse. Som en særlig Bygd opfatter jeg Øens nordvestlige Hjørne, Dele af Holbo og Strø Herreder, hvor der er fremdraget 30 Gravfund. Fundene, der gennemgaaende har et ret jævnt Præg, vidner om Velstand, men ikke om nogen betydelig Rigdom; der er saaledes ikke gjort noget Guldfund i dette Omraade.

I nær Forbindelse med denne Bygd staar en anden, der fra Strø Herred strækker sig mod Sydøst; herfra kendes 18 Gravfund, og til det ene af Gravfundene hører et guldbelagt Sværd, til det andet flere Guldsager. Denne Bygd har Forbindelse med Østsjællands vigtigste, der fra Amagers Sydspids strækker sig langs Øresunds Kyst indtil Hørsholm. Til Trods for at København og Frederiksberg her har udslettet Sporene af Oldtidens Bebyggelse paa et ret stort Omraade, er der indenfor denne Bygd fremdraget 31 rige Gravfund, flere Depotfund samt adskillige Enkeltfund. Af iøjnefaldende Betydning er Egnen omkring Køge Bugt, og herfra strækker Bebyggelsen sig saa godt som uden Afbrydelse op til det lige saa vigtige Omraade, der omfatter det sydligste af Horns Herred, Voldborg og Sømme Herreder, altsaa Egnene omkring Issefjorden og Roskildefjordens sydlige Del, hvorfra man kender 34 Gravfund, og dette Omraade — man fristes til at anvende Ordet Rige — gaar jævnt over i Ods- og Tusse Herreds Bygden, der har ydet en saadan Rigdom af Gravfund og Votivfund, deriblandt Solvognen, at den maa betegnes som Sjællands Hovedbygd; og herfra fortsætter Bebyggelsen langs Øens Vestkyst ned til det ubeboede Omraade mod SØ. Mærkeligt er det at se, at baade Refsnæs og Asnæs, der er rigt bebyggede i den yngre Bronzealder, ikke har noget Gravfund eller Depotfund at opvise, medens Sejro og Samsø ligger som Broer mellem Sjælland og Jylland.

Naar Materialet for de sydlige Øer er saa fattigt, skyldes det sikkert kun, at Jorden er bleven opdyrket, før nogen tog Vare paa Fundene, og man tør næppe af Fundfattigdommen drage Slutninger af negativ Art vedrørende Bebyggelsen. Ogsaa for

Fyns Vedkommende maa Materialet sikkert benyttes med Forsigtighed. Da der i flere af de Egne, der ikke har givet Gravfund, er gjort Fund i Mark og Mose, er der næppe Grund til at antage, at Nord- og Sydfyn ikke har været beboet. Det er tilmed Egne, der i den foregaaende Tid har ydet ret anselige Fund.

Ved et flygtigt Blik paa Jyllandskortet faar man det Indtryk, at Fundene er ret jævnt fordelt over hele Halvøen; men en nærmere Betragtning vil vise, at de ogsaa her samler sig paa bestemte Omraader, der svarer til større eller mindre Bygder.

I sine Vendsysselstudier har Sophus Müller paavist, at Bebyggelsen væsentlig samler sig paa de ældre glaciale Dannelser men mangler paa senglacial og postglacial Grund, et Resultat som de Fund, de sidste 25 Aars Undersøgelser har bragt for Dagen, ganske bekræfter. Der kendes nu fra Vendsyssel 53 Gravfund og 10 Votivfund. Naar store Dele af Kjær Herred og Øster Han Herred mangler Fund, skyldes det sikkert, at Jorden har været for fugtig at bo paa. Jeg kender ikke noget Fund fra de Egne, der var dækkede af Litorinahavet; den lille Gruppe paa 8 Fund, der er bevaret fra Øster Han Herred, stammer fra Sogne, der ligger saa højt, at de ragede op som Øer i Litorinahavet. Lignende Forhold gælder for de i Kjær Herred fremdragne Fund.

Der kan ikke være Tvivl om, at det er Limfjordens vestlige Omraade, Thy, Mors, Salling, og Egnen Syd for Limfjorden, der spiller Hovedrollen i den ældre Bronzealder. Alene fra 3.—4. Periode kendes fra dette Omraade ca. 120 Gravfund, og af disse har flere indeholdt Guldsager. Man fristes til ogsaa her at bruge Betegnelsen Rige, saa vigtigt synes dette Omraade at være. Hvad Grunden har været til, at dette Omraade fik en saadan Betydning, forekommer mig ganske klart; det maa have været Ravhandelen, der har ydet en Basis for Opblomstringen. Til dette Rige slutter sig ganske naturligt Himmerlands vestlige Del med ca. 40 Gravfund, mens det lave Østhimmerland næppe har haft større Betydning.

Vestjyllands Bebyggelse maa have været ret spredt og, som de 50 Fund fra Ringkøbing og Ribe Amter viser, væsentlig knyttet til Skovbjerg og Aadum Bakkeøer, medens Hedefladerne ikke var beboede.

Jyllands Hovedbebyggelse falder paa et bredt Bælte, der fra Randers Fjord strækker sig ned gennem Jylland og Slesvig følgende Grænsen mellem Højland og Flade, og som har ydet ca. 300 Gravfund. I Framlev Herred breder Bebyggelsen sig ud mod Kysten; men ellers er Bosættelsen lige klart afbrudt mod Vest og mod Øst, idet der fra Skanderborg til Aabenraa ligger et bredt Bælte fra Kysten og flere Mil ind i Landet, der kun har givet en halv Snes spredte Fund. Det er næppe tilfældigt. De nye Undersøgelser over Planteresterne i 3 sønderjydske Høje, som Dr. J. Iversen har foretaget, og som vil blive publiceret i Forbindelse med Skrydstrupfundet, har vist, at det er en rig Hedevegetation, der har groet paa de Steder, hvor Højene blev lagt. Sammenligner man mit Højkort med det nye Jordbundskort, D. G. U. har publiceret, ser man, at Bronzealderfundene baade mangler paa den magreste Sandjord og paa den stive Lerjord. Ingen af disse Jordbundsforhold har været brugbare som Basis for vor Bronzealders økonomiske Liv.

Mod Vest breder Fundene sig følgende Kongeaadalen ud til Kysten omkring Esbjerg. Her — som ved Limfjorden — maa der have været en Handelsplads af stor Betydning; thi her omkring finder man over en halv Snes Guldfund. — Skønt Materialet fra Sundeved og Als er meget sparsomt, tyder det dog paa, at disse Egne har huset en ret talrig Befolkning; men den intensive Dyrkning af Jorden har fjernet saa mange Grave, at der næppe er Mulighed for at vinde nærmere Klarhed over Bebyggelsen.

Det Materiale, der er bevaret fra den ældre Bronzealders 2. Af-snit (Müllers 5.—6. Periode), staar ikke tilbage for det, den første har ydet. Jeg kender ialt ca. 1250 Gravfund fra denne Tid, og som Kortet (Fig. 2) viser, stammer de fra saa at sige samme Egne som før. Jeg skal derfor fatte mig i Korthed. Fra Bornholm foreligger 50 Gravfund, jævnt fordelt over hele Øen. Paa Sjælland genfinder man Bebyggelsesomraadet ved Ringsted (10 Gravfund), medens ellers hele Øens Midtparti er blottet for Fund. I Nord-sjælland, ved Roskildefjorden og langs Øresund træffer man den samme Bebyggelse, og fra Køgebugt strækker ogsaa i denne Tid

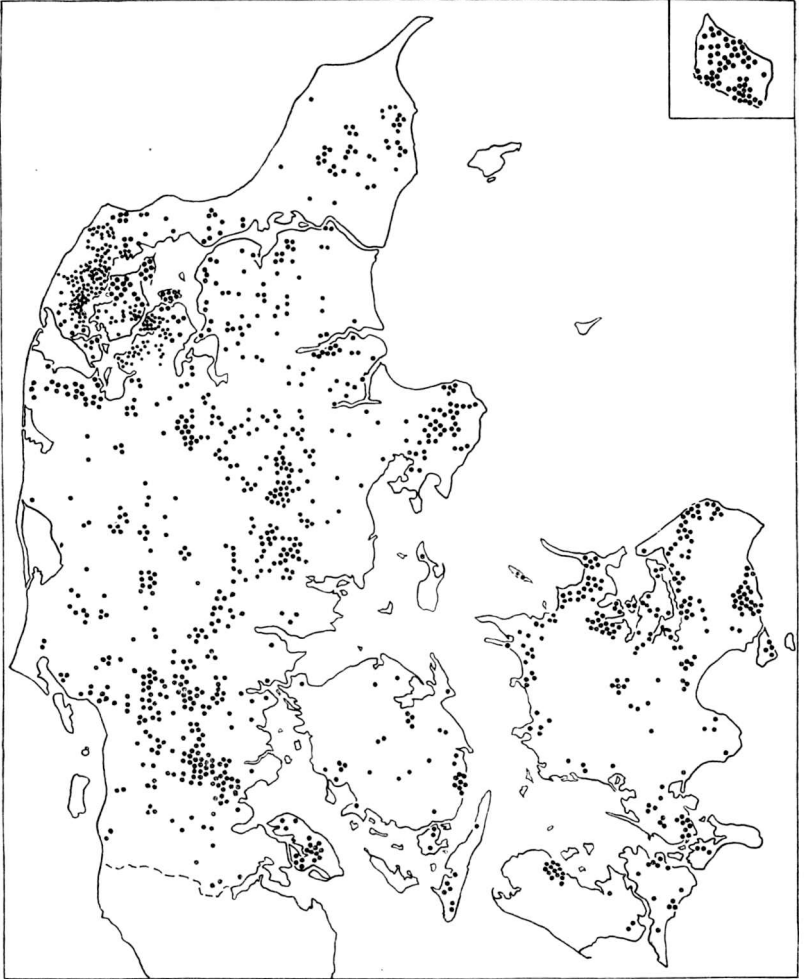

Fig. 2. Danmarks Bebyggelse i den ældre Bronzealders 2. Afsnit.
Kortet viser Fordelingen af 1250 Gravfund.

det bebyggede Omraade sig op mod Roskilde- og Issefjordens sydligste Strøg.

Naar man endvidere konstaterer, at Ods Herreds- og Storebælt-bebyggelsen er knyttet til de samme Sogne som i tidligere Tid, kan de to Bebyggelseskort siges at være næsten fuldstændig identiske. At der nu er en Del flere Fund fra Syd- og Østsjælland, kan bero paa en Tilfældighed; ogsaa for Laaland og Falster haves nu en lidt rigere Fundmængde.

Svagere repræsenteret er Fyn; men da Fundene tildels er fra de samme Egne som i foregaaende Tid, turde der være Grund til at tro, at disse Egne har spillet en Rolle i Kulturudviklingen. Men fuldstændigt er Billedet næppe, saa længe Nordfyn ikke er repræsenteret ved større Materiale.

Betragter vi derefter Jylland, da viser det sig, at man ogsaa her har en næsten forbløffende Overensstemmelse mellem Bebyggelsen i 3.—4. og i 5.—6. Periode. Vendsyssel og Øster Han Herred har ydet Fund fra samme Sogne som før. Limfjordsrigets Betydning er vokset, og en Mængde Guldfund er fremdragne her. Ialt har dette Omraade givet 256 Gravfund, hvoraf 62 indeholdt Sager af Guld, og desuden har Himmerland, der jo kan siges at høre med til samme Omraade, ydet 56 Gravfund hovedsagelig fra Landsdelens vestlige Halvdel. Som i den foregaaende Tid finder vi den vestjydske Bronzealderbosættelse knyttet til Bakkeøerne, medens Østkysten af Halvøen er næsten helt fundtom. Heller ikke ved Aarhusbugten finder vi nogen Bebyggelse, hvorimod Fundene viser en afgjort Fremgang for Djursland.

Det er derfor ikke overraskende at se, at hele det store beboede Midtparti af Nørrejylland er gaaet frem, og at Størstedelen af Nordslesvig ogsaa har ydet en Mængde vigtige Fund. Det forekommer mig, at denne Overensstemmelse mellem Kortene over Gravfundene fra den ældre Bronzealders 1. og 2. Afsnit ikke kan være tilfældig; de maa virkelig i store Træk give et paalideligt Billede af, hvorledes Danmarks Bebyggelse har formet sig i den ældre Bronzealder, og dette Resultat bekræftes, naar man ser, at de ca. 150 fra ældre Bronzealder foreliggende Votiv- og Depotfund, der dog er af en hel anden Karakter og stammer fra Moser, ikke

Fig. 3. Mark- og Mosefund fra den ældre Bronzealder.

Punkt: Samlede Fund, Ring: Enkeltfund fra 1. Afsnit.

Udfyldt Trekant: Samlede Fund, Aaben Trekant: Enkeltfund fra 2. Afsnit.

fra Gravhøje, fordeler sig over Danmark paa ganske samme Egne (Fig. 3). Men skulde nogen endnu nære Tvivl om Paalideligheden af Grav- og Depotfundenes Vidnesbyrd, da vil jeg bede Dem betragte de sidste Kort, der viser, hvorledes Guldfundene fordeler sig. Dette Fundmateriale, der, takket være Danefæløven, er indkommet saa godt som fuldstændigt, viser tillige hvad det er for Egne, der har været i Besiddelse af en særlig Velstand, d. v. s. Produkter, der kunde gives i Bytte for det kostbare fremmede Metal. Limfjordsomraadet staar her afgjort som det vigtigste Handelscentrum, efter dette følger Esbjerg Egnen og Jyllands centrale Bygd; medens Øerne fører en beskednere Tilværelse. Billedet skifter i den Yngre Bronzealder, hvor Øerne saa afgjort træder i Forgrunden; men om dette er det ikke Lejligheden at tale i Dag.

Det er, som jeg flere Gange har fremhævet, kun de store Træk af Landets Bebyggelse, der lader sig fremdrage igennem et Studium af Bronzealderfundene, og det er naturligvis ikke min Mening, at Forskningen skulde blive staaende herved. Tværtimod. Men er der først ved Studiet af Fundenes Fordeling skabt en Mulighed for at finde de Lokaliteter, hvor man kan vente Spor af Bronzealderens Kultur, da maa det næste Skridt blive at søge disse Spor i Marken gennem topografiske Studier og Udgravninger; og her staar endnu et stort Arbejde tilbage — f. Eks. kender man endnu ikke nogen Boplads, ikke en eneste Hustomt fra Danmarks Ældre Bronzealder. Det turde endvidere være uden for al Tvivl, at nye Studier over de i Højene forekommende Planterester vil give vigtige Resultater og kaste Lys over de Naturforhold, der dannede Rammen om Bronzealderfolkets Liv. Jeg haaber, at naar Bebyggelseshistorien bliver drevet videre efter disse Retningslinier, der da vil aabne sig nye Perspektiver, saa at man vil blive i Stand til at komme bag om Fundene og vinde Klarhed over selve den Livsform, den Handels- og Bondekultur, der skabte den økonomiske Baggrund for den enestaaende Kraftudfoldelse Bronzealderen betyder, og naa frem til en dybere Forstaaelse af dette ejendommelige Kulturfafsnit, der virker mere og mere dragende jo længere man giver sig af med at studere det.

VIDENSKABERNES SELSKABS ARKIVKOMMISSION.

Af Poul Møller.

I Henhold til Loven af 4. Oktober 1919 om Afløsning af Len og Stamhuse skete der som bekendt i de nærmest følgende Aar en almindelig Overgang af disse til fri Ejendom. Følgen heraf er blevet, at et stort Antal Herregaarde, der gennem lange Tider havde været i de samme Familiers Besiddelse, i de sidste Aartier er kommet paa nye Hænder. Disse Ejerskifter viste sig hurtigt at medføre en stærkt truende Fare for Tilintetgørelse af de Familiepapirer og Godsarkivalier, som fra gammel Tid opbevares paa Gaardene, og hvis Sikring, Ordning og Registrering er af den største Betydning for Historieforskningen.

I Erkendelse heraf nedsatte Videnskabernes Selskab paa sit Møde den 1. December 1922 en Kommission med det noget besværlige, men rammende Navn »*Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Kommission til Undersøgelse af de i dansk Privat-eje bevarede Kilder til dansk Historie*«. Initiativet var udgaaet fra Professor *Aage Friis*, der valgtes til Kommissionens Formand, og hvem Hovedæren for de opnaaede Resultater af dens Virksomhed tilkommer.¹⁾

Efter at man i Løbet af 1923 havde fastlagt Rammerne for Arkivkommissionens kommende Virksomhed og foretaget nogle orienterende Undersøgelser, indledtes Aaret efter det praktiske Arbejde. Dette former sig saaledes, at der gennem Korrespondance eller ved Besøg paa Stedet søges Oplysning om, hvorvidt der paa de forskellige Herregaarde findes Arkivalier. Viser dette

¹⁾ Udførligere Oplysninger om Arkivkommissionens Stiftelse og Arbejde findes i Beretning om Kommissionens Virksomhed 1922—1936, udg. af Videnskabernes Selskab, Kbh. 1937, samt i dens Aarsberetninger.

sig at være Tilfældet, rettes der Anmodning til den paagældende Ejer om at give sit Samtykke til en Gennemgang af Sagerne med det Formaal at ordne og registrere dem. Da det selvfølgelig ogsaa for Arkivbesidderen er af Interesse at faa Rede paa, hvad hans Arkiv indeholder, opnaas denne Tilladelse som Regel uden Vanskelighed.

Dernæst overdrages den nærmere Undersøgelse af Arkivalierne til en af Kommissionens Medarbejdere, sædvanligvis yngre Historikere, der udfører Arbejdet under Kontrol af erfarne Arkivfolk. Naar Ordningen er tilendebragt, faar Arkivejeren tilsendt et Eksemplar af den udarbejdede Fortegnelse, mens andre Eksemplarer af denne indlemmes i Kommissionens Samling af Registraturer, som er tilgængelig for Historieforskerne i et Omfang, der i hvert enkelt Tilfælde er fastsat efter Forhandling mellem Besidderen og Kommissionen.

Efter endt Gennemgang tilbageleveres Arkivalierne, med mindre Ejeren foretrækker at overdrage dem til et offentligt Arkiv eller Bibliotek, enten som Gave eller som Depositum med Forbehold af Ejendomsretten. Dette er ikke sjældent Tilfældet, bl. a. fordi det ofte er forbundet med store Vanskeligheder paa Gaardene at tilvejebringe fuldt betryggende Opbevaringsforhold, under hvilke Papirerne hverken er udsat for Ødelæggelse af Brand eller af Fugtighed.

I de 14 Aar, der er gaaet, siden Arkivkommissionen paa-begyndte sin Virksomhed, har næsten 400 Besiddere af større Landejendomme ladet Kommissionen gennemgaa deres Arkiver, som derpaa er blevet ordnede og registrerede, for saa vidt de indeholdt *Familiepapirer* eller *Godsarkivalier* af historisk Betydning. Det er saaledes i Løbet af relativt kort Tid lykkedes at faa undersøgt en væsentlig Del af Landets *Herregaardsarkiver*, deriblandt nogle af de største og mest værdifulde.

Til Belysning af, hvad disse private Arkivfunds kan indeholde, skal anføres nogle faa Eksempler: Paa Brattingsborg blev der i det righoldige Godsarkiv fundet Matrikler og Jordebøger 1688 ff., Tingbøger for Samsø Birk 1667 ff., og Skifteprotokoller 1672 ff. Paa Broholm opbevaredes foruden et omfattende Godsarkiv tillige

store Samlinger af Privatbreve til Medlemmer af Familien Sehested. Herlufsholm rummer Rester af det gamle Skovklosters Arkiv, med Pergamentsbreve helt tilbage fra 1100-Tallet, samt Skolens og Godsets Sager, af hvilke de ældste stammer fra det 17. Aarhundrede. Lindenborg Godsarkiv (ca. 250 Pakker og Bind) er deponeret i Landsarkivet i Viborg, mens de derværende værdifulde Schimmelmanske Privatpapirer er gaaet til Rigsarkivet. Arkivet paa Sebberkloster har især Interesse derved, at det indeholder et betydningsfuldt Materiale til Forstaaelse af de historiske Forhold vedrørende Limfjordsfiskeriet. Endelig skal blot nævnes, at der i Vallø Stifts Arkiv findes Adkomstbreve fra 1300-Aarene og Kirkeregnskabsprotokoller, begyndende 1540.

Samtidig med at Arkivkommissionen hidtil i første Række har koncentreret sig om Arbejdet med Herregaardsarkiverne, har den ogsaa, naar Lejlighed gaves dertil, udfoldet Bestræbelser for at sikre *andre private Arkivfunds*. Særlig i de senere Aar, efter at Gennemgangen af Hovedgaardene nu er langt fremskredet, er der i stor Udstrækning foretaget Undersøgelser af Privatpapirer, som opbevares andet Steds. Denne Side af Kommissionens Virksomhed har det vist sig mest formaalstjenligt at organisere paa den Maade, at det praktiske Arbejde udføres efter Samraad med de forskellige Egenes *historiske Foreninger* og under Medvirken af *Lokalhistorikere* og andre stedkendte Folk med historiske Interesser. Denne Fremgangsmaade har for flere Landsdeles Vedkommende muliggjort Iværksættelsen af en planmæssig Opsporing af historiske Kilder, hvis Tilstedeværelse det ellers i mange Tilfælde vilde have været yderst besværligt at faa konstateret.

Den første Landsdel, som paa denne Maade blev gennemtrawlet med det Formaal at komme til Klarhed over, hvad der findes af Kildemateriale spredt rundt om hos Befolkningen, var *Bornholm*. Undersøgelsen og Indsamlingen her tog sin Begyndelse i 1933 og var Resultatet af et Samarbejde mellem Arkivkommissionen, som stillede de nødvendige Pengemidler til Raadighed og førte Tilsyn med Arbejdets Udførelse, og Bestyrelsen for Bornholms Museum.

Omtrent samtidig igangsattes en lignende systematisk Afsøgning af *Nordslesvig*, hvor Kommissionen indledte et frugtbrin-

gende Samvirke med *H. P. Hanssen* og Historisk Samfund for Sønderjylland. Arbejdet blev her tilrettelagt saaledes, at over hundrede interesserede Mænd, fordelt over hele Landsdelen, paa tog sig at gennemsoge hver sit nærmere begrænsede Omraade under sagkyndig Vejledning fra Kommissionens Side. Af disse Tillidsmænd er udarbejdet en lang Række Beretninger og Arkivfortegnelser, og takket være deres Virksomhed har det nye Landsarkiv i Aabenraa modtaget et rigt Kildemateriale, ikke mindst til Belysning af den nationale Udvikling i Grænselandet.

Ogsaa i Vendsyssel har Arkivkommissionen indledt en systematisk Efterforskning, som nyder god Fremme, hvilket først og fremmest skyldes Støtte fra Lokallhistorikeren Postmester *C. Klitgaard* i Hjørring. Det er Hensigten at fortsætte med saadanne Undersøgelser ogsaa i andre Egne, i saa stor Udstrækning som muligt med Bistand af historisk interesserede Folk paa Stedet.

Da Kommissionen gennem sin Virksomhed efterhaanden er kommet i Forbindelse med forskellige *Provinsmuseer*, er det naturligt, at den ogsaa har taget Arbejdet op med at undersøge disse Institutioners Arkiver. Heri er der jævnlig henlagt historiske Dokumenter og Protokoller (f. Eks. Lavsbøger), som man snarere vilde vente at finde i Landsarkiverne, hvortil de da ogsaa i flere Tilfælde er blevet afleveret efter Kommissionens Henstilling. I de senere Aar er der ført Forhandlinger med Museerne i Aalborg, Aarhus (»Den gamle By«), Frederiksværk, Herning, Hjørring, Kolding (Museet paa Koldinghus), Skanderborg, Sønderborg, Thisted og Viborg. For nogle af disse Museers Vedkommende er Undersøgelserne tilendebragt. Det gælder saaledes Sønderborg Museum, hvorfra en Del vigtige Arkivalier — bl. a. Raadstuearkivalier fra Sønderborg Købstad — er blevet overført til Landsarkivet i Aabenraa. I Museet paa Koldinghus fandtes foruden forskellige Arkivalier, Kolding Købstad vedkommende, ogsaa Sager angaaende Stenderup, Varmark, Hejls, Vejstrup, Vojens og Skærbæk. Endvidere opbevaredes paa Koldinghus en Del Privatpapirer (især Breve og Memoirer) vedrørende de to slesvigske Krige. Af Arkivalierne i dette Museum blev nogle overdraget til Rigsarkivet,

andre til Landsarkivet i Viborg. I denne Forbindelse skal endnu blot nævnes, at Landsarkivet for Sjælland fra Frederiksværk og Omegns Museumsforening har modtaget forskellige Papirer vedrørende Gaarden Emilsminde og Familien Mynster.

Et lignende Samarbejde som med Provinsmuseerne har Kommissionen indledt med de *historiske Lokalforeninger* om Ordning og Registrering af de i disses Væрге beroende Arkivalier.

Medens Arkivkommissionens Egnundersøgelser hovedsagelig kommer Lokalhistorien tilgode, udfoldes der stærke Bestræbelser for at iværksætte tilsvarende Eftersøgninger af *personhistorisk Kildestof*, især skriftlige Efterladenskaber efter Mænd og Kvinder, der har spillet en Rolle som Statsmænd, Politikere, Embedsmænd, Forfattere, Videnskabsmænd og Kunstnere o. s. v. Kendskabet til saadanne Personligheders Liv vil selvsagt altid være af grundlæggende Værdi for den almindelige historiske Forskning.

Paa dette Arbejdsfelt som paa de andre har Kommissionen først og sidst haft sin Opmærksomhed rettet mod de Arkivalier, der i særlig Grad truedes af Tilintetgørelse, hvis en Sikring ikke snarest fandt Sted. I de sidste Par Aar er der saaledes foretaget en omfattende Indsamling af Papirer, efterladt af fremtrædende danske *Højskolefolk* og Førere inden for den grundtvigske Bevægelse. Eksempelvis er Højskoleforstander Ludvig Schrøders overordentlig righoldige Privatarkiv, som bl. a. indeholder i Titusindvis af Breve til ham, blevet ordnet og registreret og derpaa af hans Efterladte deponeret i Det kgl. Bibliotek. I hvor høj Grad Kommissionens Arbejde er paakrævet ogsaa paa dette Omraade, ses bedst af den sørgelige Kendsgerning, at adskillige Sager af Interesse allerede nu er gaaet tabt, f. Eks. Højskoleforstander Christopher Bågøs store Brevsamling.

Til alt Held er det dog lykkedes Arkivkommissionen at redde en Mængde Privatarkivalier — saavel hidrørende fra Højskolefolk som fra andre —, der ellers efter al Sandsynlighed i Løbet af en kort Aarrække for Størstedelens Vedkommende vilde være gaaet til Grunde. I alt har Kommissionen til Dato ydet sin Medvirkning til Ordning, Registrering og Sikring af over 100 Privat-

arkiver, efterladt af fremragende Enkeltpersoner eller Familier. I Flæng kan nævnes: Familierne Goos, Guldberg, Hage, Hammerich, Holck-Winterfeldt, Schimmelmann, Thalbitzer og Ørsted; Politikerne Christen Berg, C. St. A. Bille, Lars Dinesen, H. P. Hanssen, Sofus og Svend Høgsbro, Gustav Johannsen, Orla Lehmann, D. G. Monrad, Ove Røde og N. J. Termansen; Forfatterne Herman Bang, Morten Eskesen, J. L. Heiberg, Amalie og Erik Skram samt Vilh. Topsøe; Højskolemændene Thomas Bredsdorff, J. C. la Cour, Povl Hansen, J. P. Kristensen-Randers, Jens Lund, Jens Nørregaard, Alfred Povlsen, Hans Rosendal og Ernst Trier; Officererne C. C. Lundbye, O. H. Lütken og V. H. O. Madsen; endvidere Gejstlige som Vilhelm Birkedal, Valdemar Brücker, Johs. Clausen, C. T. Engelstoft, Olfert Ricard og Th. Skat-Rørdam; og endelig saa forskellige Personligheder som Maleren Carl Bloch, Sceneinstruktør William Bloch, Hofmarskal Johan Bülow, Politidirektør V. C. Crone, Skuespillerinden Johanne Louise Heiberg, Historikeren Edvard Holm, Postmester Josef Michaelsen og Skolemanden Johan Ottosen.

Naar henses til Betydningen og Omfanget af Arkivkommissionens Virksomhed, er det naturligt, at den for længst har vundet almindelig Anerkendelse, saaledes at der — foruden af Videnskaberne Selskab — ydes den økonomisk Understøttelse af Carlsbergfondet, Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og Overretssagfører L. Zeuthens Mindelegat samt af Staten.

DEN NYE FREDNINGSLOV.

Af *Therkel Mathiassen.*

I Foraaret blev der i Rigsdagen vedtaget en ny Lov om Naturfredning, en Lov, der blev vedtaget eenstemmigt, med Tilslutning fra alle Partier; denne Lov traadte i Kraft 1. Juli.

Det, der i denne Lov har særlig Interesse for os, er dens § 2, der lyder saaledes:

*Alle jordfaste Fortidsminder, saasom Gravhøje, Gravpladser, Sten-
dysser og Bøvlastene, Voldsteder og lignende gamle Befæstningsanlæg
samt Ruiner, er fredet¹⁾. Spørgsmaalet om, hvad der falder ind un-
der denne Bestemmelse, og om de nærmere Grænser for det fredede
Område afgøres af Nationalmuseet¹⁾ paa eget Initiativ eller paa Be-
gæring af Ejeren eller vedkommende Fredningsnævn eller Kommu-
nalbestyrelse. Med Hensyn til Fortidsminder, som af Fredningsnæv-
net i Forening med Nationalmuseet tillægges særlig Betydning, kan
det ved Kendelse af Fredningsnævnet bestemmes, at der inden for
en Omkreds af 100 m fra Fortidsmindet ikke maa opføres nogen Byg-
ning, foretages Beplantning eller anden Foranstaltning¹⁾, uden at de
nævnte Myndigheders Godkendelse forud er indhentet. Dersom Næv-
net erfarer, at et Byggeforetagende eller anden Foranstaltning i Nær-
heden af et Fortidsminde af nævnte Art paatænkes eller paabegyndes,
inden Kendelse som foran nævnt foreligger, vil der være at forholde
i Overensstemmelse med Bestemmelserne i § 9²⁾. Der maa ikke fore-
tages Ændringer i den fredede Tilstand uden Nationalmuseets og
Fredningsnævnets Samtykke. Finder Nationalmuseet, at et Mindes-*

¹⁾ Udhævet af Redaktionen.

²⁾ Heri staar bl. a., at Nævnet ved en foreløbig Kendelse, afsagt senest i Løbet af 8 Dage kan bestemme, at den paagældende Foranstaltning indtil videre helt eller delvis stilles i Bero. Herefter skal Sagen fremmes og afsluttes inden Forløbet af en Maaned (en Frist, der dog kan forlænges af Statsministeren), idet Nævnet afsiger endelig Kendelse.

mærkes Værdi er saa forringet, at det har mistet sin Betydning saavel i arkæologisk som i landskabelig Henseende, giver det, efter forud indhentet Tilslutning fra Fredningsnævnet, Ejeren Meddelelse herom, hvorefter dennes fulde Raadighedsret atter indtræder. *Ønsker Ejeren af et saaledes frigivet Fortidsminde helt at sløjfe dette, skal han mindst 3 Maaneder forud fremsende Meddelelse herom til Nationalmuseet, for at dette, om ønskes, forud kan lade det undersøge¹⁾*. Enhver af Nationalmuseet i Henhold til denne Bestemmelse truffen Afgørelse kan, uanset hvem der har rejst Sagen, af Ejeren, Fredningsnævnet eller Kommunalbestyrelsen indankes for Undervisningsministeren.

Nationalmuseet kan tilstille Tinglysningskontorerne Meddelelse, om fornødent bilagt Kortskitse til Opbevaring i Ejendommens Akt, vedrørende de i Retskredsen fredede Fortidsminder, hvorom Notering da finder Sted i Tingbogen.

Hidtil har som bekendt al Fredning af Oldtidsmindesmærker været baseret paa Forhandling med Ejerne og været afhængig af disses Velvilje; mange smukke og værdifulde Mindesmærker er blevet fredlyst ad denne Vej, dels uden, dels mod Erstatning til Ejerne; i de senere Aar er ogsaa en Del Mindesmærker blevet reddet ad den ofte noget langsommelige og kostbare Vej gennem Naturfredningsnævnene. Men mangfoldige Mindesmærker er det ikke lykkedes at faa fredet ad disse Veje, og mange af dem er da endt som Skærver paa Landevejene eller som Fyld i Mergelgrave eller Mosehuller. Omtrent 8000 Mindesmærker var blevet lovformeligt fredet under disse Forhold; men flere Gange saa mange henlaa fuldstændig ubeskyttede, prisgivet de tilfældige Ejeres Forgødtbefindende.

Men nu er hele Spørgsmaalet løst: Vi har faaet en generel Fredningslov, der freder alle jordfaste Fortidsminder, ligesom Sverige har haft det siden 1867 og Norge siden 1905. Men er Spørgsmaalet nu virkelig løst til Bunds med denne Lovs Vedtagelse? Nej, der mangler een meget vigtig Ting: En Præcisering af, hvad der falder ind under Loven; og dette Arbejde paalægger Loven Nationalmuseet.

Hvad kommer ind under Betegnelsen »jordfaste Fortidsminder«? Der nævnes som Eksempler Gravhøje, Gravpladser, Sten-

¹⁾ Udhævet af Redaktionen.

dysser, Bautasten, Voldsteder og Ruiner. Tilsyneladende er dette klart nok; men i Praksis vil der komme mange Tvivlstilfælde. Hvad med en Høj, der staar som en ren Ruin, udgravet til Bunds; eller en lille Rest af en Høj; eller en overpløjet, mere eller mindre udjævnet Høj? Utvivlsomt er de alle Oldtidsmindesmærker; men vil de blive forlangt fredet? Selv om en Høj er udgravet, kan den godt virke smukt i Landskabet og bør i saa Fald bevares; men er den saa ødelagt, at den ikke alene ikke har nogen arkæologisk, men næppe heller nogen landskabelig Værdi, da vil den blive frigivet; ja selv om Centralgraven er urørt, kan en Høj godt være saa ødelagt, at den snarere virker skæmmende i Landskabet end forskønnende, og den vil da blive frigivet, idet Retten til Undersøgelse, forinden den sløjfes, da vil blive forbeholdt. En overpløjet Høj vil i Almindelighed ikke blive forlangt fredet; det er jo næppe Lovens Mening, at der skal fratages Ejeren dyrket Jord uden Erstatning; men der kan dog godt indtræffe de Tilfælde, hvor Loven vil blive benyttet overfor overpløjede Høje, f. Eks. hvis de viser sig at indeholde store Stengrave, der bør bevares; i enkelte saadanne Tilfælde vil det dog maaske være rimeligt at yde Ejeren nogen Erstatning for det afgivne Jordareal.

Lignende Synspunkter vil blive anlagt overfor andre jordfaste Fortidsminder, der ligger under dyrket Jord, som underjordiske Gravpladser og Bopladser. De vil i Reglen ikke blive forlangt fredet paa samme Maade som Høje og Dysser; men anses de for meget værdifulde, vil de ved Hjælp af Loven kunne fredes, enten mod Erstatning til Ejeren, eller saaledes, at denne vedblivende har Ret til at dyrke Jorden over dem, men blot ikke maa grave ned under Pløjelaget eller tillade andre at gøre det: Loven kan altsaa her blive et Middel til at forhindre, at ukyndige ødelægger værdifulde Grav- og Bopladser under dyrket Mark.

Men for at fastslaa, hvad der virkelig kommer ind under Loven, er det nødvendigt at berejse hele Landet fra Ende til andet; Sogn for Sogn maa Oldtidsmindesmærkerne gennemgaas og sorteres i fredningsværdige og frigivne; Resultatet maa meddeles Ejeren, Fredningsnævnene og Dommerkontorerne, saa det kan indføres i Ejendommenes Tingbøger; desuden maa de fredede

Mindesmærker forsynes med Mærkepæle eller -sten. Det er et meget betydeligt Arbejde, Loven paalægger Nationalmuseet, baade ude i Marken og kontormæssigt, paa Museet. Men det er et Arbejde, der maa gøres snarest muligt; først naar dette er udført, kan Loven siges at være rigtig effektiv; inden den Tid vil der utvivlsomt ødelægges meget af Uvidenhed og Ukendskab til Loven.

Uden forøget Mandskab og flere Pengemidler vil Nationalmuseet dog ikke kunne gøre dette indenfor en overskuelig Frist — medmindre da al Gravning og videnskabeligt Arbejde skal standse i en Aarrække. Selv om der med dette forøgede Mandskab sættes fuld Kraft paa og der finder Samarbejde Sted mellem de Provinsmuseer, der er i Stand dertil, vil det dog nok være mindst en Snes Aar, inden Arbejdet er fuldført.

Men bortset fra denne første grundige Gennemgang af hele Landet vil en naturlig Konsekvens af Loven være, at Nationalmuseet maa paatage sig to store Opgaver: Et effektivt Tilsyn med de fredede Mindesmærker og en Restaurering af de noget ødelagte, men dog fredningsværdige Mindesmærker: Fyldning af gravede Huller, Rejsning af væltede Sten, Borthugning af skæmmende Beplantning o. s. v.

Vi har her i Danmark en overordentlig værdifuld Skat i vore mange prægtige Fortidsminder, og der er heldigvis i Befolkningen en voksende Interesse for og Forstaaelse af, at der her er noget, der skal værnes om. Et Udslag heraf er den nye Fredningslov; nu maa man blot haabe, at det ogsaa vil blive muligt at gennemføre den, saa den kommer til at virke efter sin Hensigt.

ANMELDELSER.

Litteratur om Almuekultur og Folkeminder 1936.

Med Udsendelsen af sjette Bind af *Evald Tang Kristensens* »Danske Sagn«, Ny Række (C. A. Reitzels Forlag 1936), udgivet af *Johannes E. Tang Kristensen*, nærmer det store Sagnværks Offentliggørelse sig sin Afslutning. Sjette Bind indeholder Sagn om Fanden og Forbund med ham. Endvidere er der et stort Antal Optegnelser om kloge Mænd og Koner og deres Bedrifter, Hekse og deres Idrætter samt Meddelelser om Menneskets og Kvægets Sygdomme, ialt ikke færre end 840 Sagnoptegnelser. Da Sagnene er inddelt efter handlingsbeslægten Indhold i *Typer*, hvoraf der er 117 i Bindet, er de lette at gå til, og da de endvidere er meddelt efter deres Hjemsted i samme Rækkefølge som Sagnene i Traps Danmark, er de særdeles nemme at benytte for Lokalhistorikere. Der findes Sagn fra så at sige alle Egne af Danmark, flest dog fra Jylland, hvorfor Folk, der fortrinsvis betragter Sagn som lokalhistoriske Fænomener, sjældent søger forgæves i Tang Kristensens »Danske Sagn«, der med den gamle og den ny Række kommer til at udgøre *fjorten* tykke Bind ialt, hvilket vil sige, at vi her står over for en af de største Sagnsamlinger i Verden. Da alle de Tusinder af Sagn er optegnet fra så lille en Plet af Jordkloden som Danmark, vil det forstås, at her er gjort en særlig stor og værdifuld Indsats, bade nationalt og videnskabeligt.

Medens »Danske Sagn« altså indeholder Stof fra Danmark i Almindelighed, er Værket *Morsingboer i gamle Dage* et Forsøg på at vise, hvor omfattende et folkloristisk Stof det er muligt at fremdrage fra et mindre, isoleret Landområde. Det har vist sig, at *Mors* har en rig og særpræget Folkeoverlevering. I tredje Del af »Morsingboer i gamle Dage« (1936, ill., H. Hansens Boghandel, Nykøbing Mors) findes således fremlagt de interessante Sagn om Bjærgfolkenes Overfart; endvidere Sagn om Helliggrave og Stenkast, Sagn om Kirker, Tingsteder, Voldsteder, Herregårde, Krige m. v. Et lærerigt *Sagnkort* over Øen afslutter Sagnafsnittene om *Mors*¹⁾.

¹⁾ I *Hugo Matthiessens* prægtige Bog: »Limfjorden« (1936) er fremdraget adskillige Sagn om *Limfjorden*, ligesom Værket indeholder talrige Træk til Belysning af Almuelivet ved Danmarks ejendommeligste Farvand.

Fra *Fyn* foreligger der også i den nye Litteratur en Bog om gammel Folketro og Skik, nemlig *Inger M. Bobergs* Udgave af Landsdommer *Jacob Bircherods* Optegnelser om *Folketro og Festsik* særlig fra *Fyn* (Danmarks Folkeminder Nr. 43, 1936). Optegnelserne, der stammer fra 1734, er vel ikke særlig indholdsrige, men det er værdifuldt, at mange ubetydelige Småtræk fra Folketroens Overdrev (se f. Eks. S. 57 i Bobergs Udg.) også var kendte i 1734. Mange kuriøse Enkeltheder er der at finde i den fynske Landsdommers Optegnelser, der hermed foreligger i en udmærket Udgave, som opfylder alle Krav om Nøjagtighed og Ud-førlighed i Kommentaren. Det er meget nyttigt at få udgivet vore Folkemindeoptegnelser fra ældre Tider, idet man derigen-nem så også får Indtryk af det almindelige Kulturliv fra den Tid, Folkeminderne blev nedskrevne. I *Bircherods* Optegnelser får man i det hele et ganske ejendommeligt Billede af Tænke-måde og Levevis på *Holbergs* Tid, og de er lærerige at sammen-ligne med *Erik Pontoppidans* Optegnelser fra *Als* fra 1736, udg. af *Jørgen Olrik* i Bogen »Fejekost« (1923).

Af mindre Arbejder vedrørende Sagn og Tro er der forskellige at nævne. Dr. *Inger M. Boberg* har således i »Sagn og Overleve-ring om Oldtidshøje i Horns Herred« (Fra *Frederiksborg Amt* 1936) i en fortrinlig Fremlægning af Stoffet meddelt, hvad der findes fra *Horns Herred* herom. Fra *Thy* og *Mors* stammer de Folkesagn, Frk. *Boberg* har udgivet i *Thisted Årb.* 1936, hentede fra *Svend Grundtvigs* Samlinger i *Dansk Folkemindesamling*. Disse Optegnelser har bl. a. deres Værdi ved at være fæstede til Papiret i en Tid, hvor Traditionen endnu ikke var blevet præget af moderne Oplysning, så man tør gå ud fra, at Sagnene hos *Sv. Grundtvig* i mange Tilfælde er af ret høj Alder. Det samme gæl-der jo også de *sønderjydske Sagn* fra *Sv. Grundtvigs* Samlinger, der findes offentliggjorte i *Sønderjydsk Maanedsskrift* 1936. En lille Sagngruppe har *Gunnar Knudsen* givet en Tolkning af (*Danske Studier* 1935) på sprogligt Grundlag i Afhandlingen: »*Brudevælte*«, hvor det oplyses — i Polemik med den svenske Forsker *Gunnar Ekholm* — at danske Stednavne med *Brud* i Forledet (*Brudepøt*, *Brudhøj*, *Brudesengen* o. s. v.) intet har med Oldtidshelligdomme at gøre, men er *trafikale* Navne, fremståede efter Kørselsuheld el. lign. Brudeskarer kørte forhen i mange Egne i forrygende Tempo hjem til *Bryllupsgården*, og under en så hasarderet Kørsel kunde let *Vogne vælte* og *Sagn* fremstå om *Ulykkesstedet*. — *Sagn* knyttet til *Veje* findes også i *C. Klit-gaards* udmærkede Bog: »*Vendsysselske Veje*« (1936), der også rummer meget almindelig Kulturhistorie. — Også i *John Kvists*

Bog om *Bække Sogn* (1936) er der adskilligt Sagnstof nævnt i Forbindelse med Sognets Stednavne. — en meget praktisk Fremgangsmåde.

Et særligt lærerigt Indtryk af gammel *Almuetro* findes i *Kristiane Olesens* Optegnelser (Hardsyssels Årbog 1936) om Folkeliv og Folketro i *Aulum*. Kristiane Olesen tjente i 1895 på *Aulum Fattiggård* Nord for Herning. Hun fik der meget at vide af de gamle Fattiglemmer, navnlig lærte hun Trosforestillinger at kende, der ved deres Primitivitet vidner om Ælde, hvorfor hendes Optegnelser er værdifulde og ikke bør lades uænsede af Forskere med Interesse for det religionshistoriske Islæt i nyere dansk Folkeoverlevering. — I *Hansine Sørensens* Optegnelser fra *Ejby* ved Middelfart (Hist. Arb. for Odense og Assens Amter 1936, 686 ff.) findes også gode Enkeltheder om ældre Tiders Folketro, især hvad der vedrører *Råd i Sygdomstilfælde*; af sadanne er der mange i *Ejby*minderne. — Om Sygdomme og deres Helbredelse, Trolde i Bakkerne m. m. er der ligeledes Oplysninger at finde i *P. Olsens* Afhandling om *Algestrup* i *Asminderup Sogn* (Fra *Holbæk Amt* 1936).

Ejendommelige Rester af gammel Folketro finder vi i den falstringske Sagndigtning om *Goen og Horsejageren*, som *Hans Ellekilde* har skrevet en detailrig Afhandling om i *Lolland-Falsters historiske Årbog* 1936. *Goen* er den vilde Odinsjæger, til hvem det sidste Neg blev henlagt. Han var en Personifikation af Stormvinden. *Goen* er et Dækkenavn for *Odin*.

Troen på *hellige Kilder* har *Kr. Tårup* leveret et Bidrag om i sin omhyggelige Undersøgelse om *Carolinekildes og Carolinefesternes Historie* (Hist. Arb. f. Odense og Assens Amter 1936). *Carolinekilde* findes i *Pårup S.* Nord for Odense. For et Århundred siden valfartede Odenseanerne her ud til, ligesom Københavnerne tog til *Kirsten Pils Kilde*. — *Erh. Qvistgaard* har i sin Afhandling om *Helene Kilde-Bloks Pengeuddeling 1666—1782* (Fra *Frederiksborg Amt* 1936) vist, hvad de forskellige Beløb gik til, ligesom *Summernes Størrelse*, *Folks Sygdomme* m. v. bliver vel belyst.

Troen på *Træer* betød en hel Del for Folk forhen. *Johs. Tholle* har belyst dette for *Lolland* og *Falsters Vedkommende* (L.-F. hist. Årb. 1936) med alfabetisk ordnede Optegnelser. Værdifuld er særligt, hvad *Tholle* har samlet sammen om *Bytræer*.

Det var ikke blot Naturting, man tillagde særlige Kræfter. Visse Mennesker ansåes for *magtejende*. Derfor udviklede der sig let i svundne Tider *Trolddomssager* som dem, *Niels Steenfeldt* har skrevet om i L.-F. hist. Årb. 1936, henlagt til Tiden 1692—93,

medens den »Maren Kone i Hus«, som *H. K. Kristensen* skildrer (*Sprog og Kultur* 1936), levede o. 1635 i *Sønder Bork*. En Trylleformel fra Pavedømmets Tid (en gammel Salme) får sin interessante Forklaring i Kristensens Undersøgelse. — I Østjydsk Hjemstavn I har *N. P. Østergaard* lærerige Bidrag om det i *Arhuseggen* forhen velkendte Kvindemenneske *Ziasel Kolandsdatter*, der også kunde mere end sit Fadervor. — Det kunde ligeledes den Heks, som *J. H. Jensen* omtaler i sin Skildring af en Hekseproces fra *Skodbolkanten* i Sønderjylland (*Sdj. Mdskr.* 1936).

*

I Litteraturen fra 1936 findes en Del Oplysninger om *Dagligtiv* og *Fester*.

Her bliver først at nævne *H. P. Hansens* Bog: »*Skovlovringer*« (*Danmarks Folkeminder* Nr. 42, 1936, ill.), en Skildring af Folkelivet i *Silkeborg Vesteregn*, bygget på Optegnelser ved Sognefoged *Jens Jensen*, Refshalegård i Kragelund Sogn, m. fl. Det er en værdifuld Forøgelse af Litteraturen om gammelt jydsk Almueliv, der foreligger i *H. P. Hansens* velordnede Tilrettelæggelse af et mangeartet kulturhistorisk Stof. Man hører om Egnen Vest for *Silkeborg*; tillige om gammelt Landbrug, Skove og Skovlovringer, Kirker og Præsteliv, Livsskæbner, Sagn om Sten og Stendysser, Bjergmænd, Ellekvinder, Skatte, Varsler, Genfærd, kloge Folk og Hekse o. m. a. Det er kulturhistorisk set en interessant Egn, som nu er blevet skildret, idet man her både træffer på Hede-bønder og på Folk fra Skovdistrikter. Overlevering og Folkeliv bliver let præget af de uensartede Levekår. Dette bevirker, at man træffer på mange Enkeltheder i Folkemindestoffet fra *Silkeborgegnen*, som umiddelbart fanger Interessen, ligesom også de historiske Oplysninger, *H. P. Hansen* har underbygget Nutidsoptegnelserne med, yderligere forøger Bogens Værdi.

I *John Kvists* »*Bække Sogn*« (1936, ill.) findes gode Skildringer af det gamle Bondeliv i Arbejde og Fest i det store, minderige Hedesogn *Bække* i Andst Herred. De kulturhistoriske Oplysninger er anbragt imellem et Væld af historiske og personalhistoriske Enkeltheder, hvorved Skildringen af det gamle Folkeliv får sin rette Baggrund. — Det samme tør også siges om de udførlige og ret forskelligartede Optegnelser, der foreligger i *Niels Thøgersens* omfangsrige Bog: »*Fra Lindknud Sogn*« (1936, ill.). Da *Lindknud Sogn* er *Bækkes* Nabosogn i Sydvest, vil man forstå, det er ret ensartede kulturhistoriske Forhold, der bliver behandlet i de to Sognehistorier. I *Thøgersens* Arbejde må man særlig fremhæve det uforglemmelige Afsnit om *Hedeopdyrkingen*. Man får unægtelig dyb Respekt for de gamle *Lindknudbønders* utro-

lige Slid for at fravriste Lyngen Magten og gøre Hedelandet frugtbart. Nu er Sognene Bække og Lindknud da også som en Have at regne mod tidligere Tidens fattige Lynghede.

Der er en betydelig Forskel på Hedelandets Folkekultur og det Liv, Landboerne forhen levede i de frugtbare østjydske Egne. Her var gode og gæstmilde Kår, mens hist Fattigdommen og den yderste Nøjsomhed prægede Menneskenes Tilværelse. Af Levekårene i Østjylland får man et klart Indtryk ved at læse de værdifulde Erindringer af Gdr. *Anton Jørgensen, Yderup* nær Brabrand, der er offentliggjort i »Østjydske Hjemstavn« (1936). Anton Jørgensen fortæller om det daglige Liv og Levemåden i Bøndergårdene, og beretter endvidere om Arbejdsdagen, Høsten, Roedyrkningens første Tid, Julegilderne og de øvrige Årets Gilder m. m. — I Forbindelse med Skildringen fra Yderup bør læses Dr. *Marius Kristensens* detaljerede Fremstilling af *Madvæsenet* i en Bondegård o. 1875 i *Lystrup* Nord for Århus (Danske Folkemaal 1936). Det er lærerigt at læse om Føden i Bøndergårdene i Århusegnen og så sammenligne hermed, hvad f. Eks. *H. P. Hansen* fortæller herom i flere af sine Bøger vedrørende Bondekår i Hedeegnene, hvorom man for øvrigt finder nye Oplysninger i Hansens sidste Bog: »*Andelsmejeriet Danalyst 1886—1936*« (1936), hvor der i Bidrag til Midtjyllands *Mejerihistorie* gives instruktive Oplysninger om den gammeldags Behandling af Mælken og Tilvirkningen af Smørret i Bondehjemmene, et Emne, *Niels Thøgersen* også fortæller godt om i »*Fra Lindknud Sogn*«, 272 ff.

I *Salomon J. Frijfelts* og *T. Tobiassen Kragelunds* Bog: »*Teglstensbrokker i en Plovjøre*« (Gyldendal 1936, ill.) er Stoffet hentet fra *Varde-Esbjergene*, og som Titlen antyder, er det navnlig om *Teglovne* og gammeldags Teglblænding, vi hører i den underholdende Bog, hvoraf Partier er fortalt på Folkemålet. Som i *Jacob Jacobsens* »*Tæjelownssjow*« er også her indflettet Sagn og Fortællinger forskellige Steder fra i Skildringerne, der endvidere oplyser om Byggeskik, Gilder, Arbejder o. s. fr.

Fra Egnen Syd for *Kolding Fjord* hidrører de Folkelivsskildringer, *Jens A. Petersen* leverer i sin Bog: »*Mellem levende Hegn*« (Roskilde 1936). I vel afrundede Kapitler fortælles om Højbjergning, Kornhøst, Studehandel, Samkvem med Købstæderne og Christiansfeld, Hørbrådning og Skættegilde, Fastelavnsgilde, Kartegilde, Plovgilde, Klinegilde m. m. Petersen supplerer sin Bog i sit Bidrag i *Vejle Amts Årbog 1936*: »*Sønden Kolding Fjord*«, hvori han udfra en god Folketradition skildrer Grandestævnet i *Grønninghoved*, daglig Levemåde, Bryllup og andre

Gilder, Bygninger, Renlighed, Redskaber, Handel m. m. Det er glædeligt, at Egnen mellem Kolding og Haderslev Fjorde har fået en så flittig Historiker som Jens A. Petersen.

Der er iøvrigt fremkommet adskilligt flere Folkelivsskildringer, end de allerede nævnte, i de historiske Amtsråbøger. Fra *Haslev-egnen* har således *J. Heltoft* i en Skildring af Folkeliv og Folketro for 100 År siden (Hist. Årb. f. Sorø Amt 1936) givet Oplysninger om Klinegilder, Husindretning, Husflid, Lys, Høst, Vejrtrø, Barsedåb, Bryllup, Begravelse m. m. Et ganske godt Bidrag, der fra Fyn har sit Sidestykke i *Hansine Sørensens* Optegnelser fra *Ejby* (Odense og Assens Årb. 1936), hvor man særlig lægger Mærke til Skildringen af Vullegildet og Pøsegildet. — Fra *Skagen* har *Jens Tønnesen* fortalt gamle Minder om Fiskeriet, navnlig om Bjergning af Agn, ligesom han også fortæller om selve Fiskefangsten samt om Overtro knyttet til Fiskernes Beskæftigelse (Vendsysselske Årb. 1936). Mere værdifulde er *Niels P. Pedersens* Optegnelser fra *Brønderslev-egnen* (Vendss. Årb. 1936). Her hører vi om Fattigfolks hårde Kår, Herregårdstyendets Liv, Høstet i Vildmosen m. m. Til det bedste i Afhandlingen hører, hvad Forf. fortæller om den gammeldags *Plejltærskning*, hvorved han kommer til at virke til Gavn for Filologerne, der gerne vil vide Besked om Tærskning, hvad man ser af *Kr. Møllers* instruktive, sprogligt orienterende Oversigt over *Tærskning* i Danske Folkemaal 1935. — *S. Kvist* beretter i sine Minder fra *Vokslev Sogn* (Fra Himmerland og Kjær Herred 1936) om Bygninger, Husflid, Lys, Avl, Hyrdeliv, Leg, Skolegang, Gilder m. v., et ganske pænt Memoirestykke, der indeholder mere om gammelt Bondeliv end *Chr. Wammens* Afhandling om *Kjærby Sogn* (Fra Randers Amt 1936), som fortrinsvis behandler Personalhistorie i den gamle Landsby. — Righoldigere er *J. S. Møllers* Udgave af sin Faders, *Chr. H. Møllers* Optegnelser om *Hjemmeflid i Ringiveegnen* (Vejle Amts Årb. 1936). De travle Vinteraftener var fuldt optaget af Simebinding, Kartning m. v., ligesom man i det hele havde Tiden godt belagt med Strikning, Spinding, Forarbejdning af uldent og Linned, Farvning, Lysestøbning, Arbejde i Gårdens Smedie o. s. fr. — Det er også et godt Bidrag til Vejleegnens Landsbyliv, vi træffer i *Theodor Buchs* Optegnelser fra *Smidstrup Sogn* (Vejle Årb. 1936). Buch fortæller om Bystævnet, der indvarsledes med den såkaldte *Dovendank*, om Bygninger, Tiendegilde, Degneoffer, Fattigforhold, Hegn og Gærdsel, Tærskning, Tærseegilde, Tørvestrygning, Høstet, Mergling, Efterårsarbejdet, Humlehaver o. a. m. — Fra *Fåborg Sogn* ved Varde har *Iver Kr. Frederiksen* fortalt fortrinlige Ting (Fra Ribe Amt 1936) om Hedeopdyrkernes nøj-

somme Tilværelse, om Kostbinding, Aftægtsfolk, Tørvegravning m. m. — *Thade Petersen* har i Sjd. Mdskr. 1936 endnu engang fortalt om sin Hjemø *Romø*, hvis Historiker han er. Denne Gang skildrer han gamle Somandsslægter og gamle Skikke på Øen. — Et smukt Bidrag til Belysning af Livet i *Flensborg* i 1830—40'erne har *H. P. Hanssen* leveret ved i Sdj. Arb. 1936 at udgive sin Farbroder *H. P. Hanssens* Erindringer fra sin Tid som Købmandslærling og ung Købmand i Flensborg, hvortil Meddelelsen kom i 1836. Den gamle Købmands Erindringer får øget Værdi ved den Levnedsskildring, hans berømte Navne giver af ham i Sdj. Arb. 1936, sikkert det sidste Bidrag af denne Art fra den sonderjydske Førers Pen (jfr. Sdj. Mdskr. 1936, 89 ff.).

Andre Årbogsbidrag behandler mere specielle Emner.

Til Belysning af Sædvaneret og Bystyre tjener *Henrik Laursens* Udgave af *Vestervig Sognevedtægt* fra 1813 (Thisted Amts Årb. 1936), hvori bl. a. anføres Bestemmelser vedrørende *Spineholdet*, medens man i *Chr. Bondes* Afhandling »Kousted Bysmed« (Fra Randers Amt 1936) finder gode Enkeltheder, også af personalhistorisk Art, om *Bysmeden* i Kousted, om hans Bolig, Løn, Smedegilde o. s. fr. — I Fra Viborg Amt 1936 har *Jens Østergaard* skildret *Jydepotteindustrien i Gammelstrup* i Fjends Herred. Den illustrerede Afhandling supplerer *Andreas G. Jensens* Bog om Jydepotten. Østergaard er godt inde i sit Emne og behandler det i enhver Henseende fortræffeligt. Ikke alene redegør han for Industriteknikken, men skildrer også dens Udøvere, deres Indtægter og Levesæt. — *Fritz Jacobsens* Fremstilling af *Barkaftagning* i Midtsjællands Skove (Sorø Årb. 1936) giver gode Oplysninger om et nu glemt Arbejde. Egebark var velegnet til Garvebrug, derfor blev det taget af Træerne med særlige Barkjern. Anvendelsen af andre Midler til Læderets Garvning gav denne Virksomhed Dødsstødet.

I Fra Viborg Amt 1936 har *N. Kyø* skildret Sydvesthimmerlands sidste *Rakker*, Christiane Frederiksdatter, der døde i *Gedsted* gamle Fattighus 1882. — Om *Kvembjergfolkene* har *P. Chr. Kæmpegaard* givet Oplysninger i Købstadforeningens Tidsskrift 1936, medens *J. P. Jepsen* i Fra Viborg Amt 1936 har offentliggjort en Levnedstegning af *Kræmmer Hans*, en begavet, vandrende Handelsmand i Karupegnen i 1870'erne. —

Af specielle Arbejder om *Festsikke* er der Grund til at nævne *Hans Ellekildes Afhandlinger*: »Jul i Angel« (Thyras Vold 1936) og »Høstikke i Sønderjylland« (Julehilsen fra Rens Efterskole 1936), begge Bidrag fremgaaede af indgående Studier i den syd-

danske Overlevering. — *Helene Strange* har (L.-F. Arb. 1936) givet en detailleret og instruktiv Fremstilling af gammeldags *Jul* i en nordfalstersk Bondegård, medens undertegnede har leveret en Skildring af gammeldags *Jul* i *Koldingegnen* (Kolding Folkeblad 24. Dec. og 31. Dec. 1936). — Fra *Eggen* ved *Skanderborg* har *R. P. Randsløv* i Østjydsk Hjemstavn I meddelt Oplysninger vedrørende *Bryllup* og Ordsprog herom. — Endelig maa nævnes, at der i *Sprog og Kultur IV* (1936) udførligt er gjort Rede for den til de *indre Kattegatsegne* knyttede særegne *Skik: gøre Vejr*.

Mundheld og Talemåder med lokal Tilknytning er det godt at få indsamlet, da der ofte er gode og morsomme Enkeltheder at finde i sådanne egnsprægede Mundsprog, hvad man ser et smukt Bevis på i *G. Kr. Mortensens* »Mundheld og Talemåder fra Sønderholm ved 1870—80«, der er udgivne i Fra Himmerland og Kjær Herred 1936.

Indenfor *Litteraturforskningen* kan man undertiden finde betydningsfulde Oplysninger om folkløriske Emner, således i *R. Paullis* udmærkede Arbejde: »Bidrag til de danske Folkebøgers Historie« (Danske Folkebøger XIII, 1936), hvor — foruden Folkebøgerne litteraturhistoriske Placering — deres Betydning for Almuen omtales. — *Jakob Knudsens* Brug af Sagn og Folketro i sin Digtning er der givet Oplysninger om i min Bog om *Jakob Knudsen* (1936), der indeholder en Del Randbemærkninger til hans betydningsfulde Forfatterskab.

*

Folkliv. Kungl. Gustav Adolfs Akademien i Sverrig har under Redaktion af *Sigurd Erixon* påbegyndt Udgivelsen af et Tidsskrift: »*Folkliv*«, der skal indeholde Afhandlinger om nordisk og europæisk Folklore, idet der især vil blive lagt Vægt på at meddele Undersøgelser, hvori folkløristisk Metode er anvendt. I det første Hefte af »*Folkliv*« (Bokförlags Aktiebolaget Thule, Stockholm 1937) findes — foruden Anmeldelser — to større Bidrag, begge rigt og meget smukt illustrerede med Lystryk, som viser de mindste Detailler. *Sigurd Erixon* behandler et bygningsteknisk Problem, idet han gennemgår de forskellige Måder, hvorpå de svenske »knuttømrede« Blokhuses vandretliggende Tømmerstokke samles i »Knuter« i Bygningernes Hjørner. Men Forf. drøfter også denne nordskandinaviske Tømmertekniks Forhold til Bindingsværk og Sulebygninger af sydskanadinavisk (dansk) Type og giver Kort over disses Udbredelse i Sydsverrig. — *Uno Harva*, Åbo, der er Hefkets anden større Bidragyder, gør Rede for den gamle, *folkelige Tidsregning* i det egentlige Finland, og viser,

hvorledes der er Lighedspunkter mellem den folkelige Tidsregning i alle de nordiske Lande. Ved at læse Uno Harvas Oplysninger om Kalenderdage med Helgentilknytning erindres man om, at der i Danmark er en righoldig Overlevering netop om dette Emne, hvori den finske Forsker på Grund af sit Kendskab til østeuropæiske Sprog og Dialekter har kunnet give Oplysninger om Spørgsmål, som ellers vilde have henligget uløste. — »Folkliv« bliver efter Førsteheftet at dømme et førende europæisk Folke-mindetidsskrift — dets Bidrag offentliggøres på Engelsk og Tysk — og man har al Grund til at anbefale det på det varmeste for danske Læsere.

*

Sønderjyske Stednavne er med 9. Levering (Gads Forlag) langt inde i femte Bind, der behandler Stednavnene i *Sønderborg Amt*. Sundved og Als er tæt bebyggede Egne, og det er meget underholdende at læse i det sidst udkomne Hefte om de mange historisk kendte Landsbynavne, der minder om vore sidste Kampe for Sønderjylland, om hvis ældgamle Danskhed Stednavneværket giver det mest storartede Vidnesbyrd. »Sønderjyske Stednavne« har fremragende Værdi for Sprogforskere og Historikere.

August F. Schmidt.

Bemærkning til Omtalen af Laur. Maaløes Bog om Assens, Fortid og Nutid, XII, 74—75.

Maa det være mig tilladt at fremsætte et Par Bemærkninger til Herr Otto Smiths Anmeldelse af min Bog om Assens.

Naar Anmelderen spørger, hvorfor jeg ikke har udnyttet det rige Stof til Købstadens Historie, der findes i Kancelliets Brevbøger og andre trykte Kilder i højere Grad end Tilfældet er, kan jeg svare, at jeg ganske vist har lagt Vægten paa de mere levende, lokale Arkivalier, men at Brevbøgerne ikke desmindre er gennemgaaede saalangt, de er trykte, og derefter naar Assensforhold kunde foranledige et Eftersyn. De er iøvrigt citerede 72 Steder blandt Kildeangivelserne, foruden at de flere Steder er nævnt som Kilde i Teksten. Forskellige andre trykte Værker er citerede i et Antal af 66, hvoraf flere gentagne Gange.

Naar Anmelderen skriver, at der »hist og her« findes nogle Misforstaaelser, og som Eksempel herpaa anfører, at jeg har skrevet, at der *efter* 1719 ikke fandtes nogen Kirurg i Byen, men kun Bartskærere, er Eksemplet uheldigt valgt. Jeg har skrevet det modsatte, nemlig ordret (Side 186): *Forud* for Thomas Heering, der blev udnævnt til Stadskirurg ved Kongebrev af 20. Oktober 1719, synes der ikke at have været nogen Kirurg i Byen, men kun — —

Lauritz Maaløe.

Redaktionen skal til ovenstaaende bemærke, at der i Anmeldelsen S. 75 har indsneget sig den Fejl, at der staar »efter« i Stedet for »før 1719«; men Bartskeer og Kirurg var dengang det samme; Barbererne praktiserede som Kirurger.

FORENINGSMEDDELELSER.

Studiekursus i København 18.—22. Oktober 1937.

Paa Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i Næstved 1936 blev der fra en af Repræsentanterne udtrykt Ønske om, at Foreningen nu igen vilde lade afholde et flere Dages *Kursus* i Museumsvæsen, Arkivstudium m. m., af lignende Art som det, der fandt Sted i 1919.

Fællesforeningens Styrelse fandt ogsaa, at det var paa Tide at tage denne Opgave op, og i Marts 1937 udsendte Fællesforeningen og Museumsforeningen en foreløbig Meddelelse om, at der i Dage 18.—22. Oktober vilde blive afholdt et Studiekursus i København med Vejledning i Museumsvæsen, Arkivbenyttelse, Skriftlæsning m. m. I September udsendtes et detailleret Program, hvori anførtes, at enhver der indmeldte sig gennem Foreninger eller Institutioner, repræsenteret i Fællesforeningen, havde Adgang til Kursuset. Derefter indmeldte 70 Deltagere sig til Kursuset, overvejende Folk fra Provinsen: Provinsmuseumsfolk, de historiske Samfunds Ledere, men ogsaa mange »menige« Medlemmer af Amtssamfundene, især adskillige Lærere, der vilde udnytte Efteraarsferien og selv gaa i Skole. Adgangen til Kursuset var gratis.

Mandag den 18. Oktober aabnedes Kursuset af Professor *Knud Fabricius* i Oldskriftselskabets Sal paa Nationalmuseet. Professorens bød som Fællesforeningens Formand Deltagerne velkommen og holdt derefter et orienterende Foredrag om Studiet af Danmarks Historie før og nu, med Udgangspunkt i Erslevs Arbejder om det historiske Studium (»Grundsætninger for historisk Kildekritik« 1892 og »Historisk Teknik« 1911). Efter dette Foredrag talte Museumsinspektør, Dr. *Johs. Brøndsted* om Nordisk Arkæologi nu.

Kursuset var filrettelagt saaledes, at Formiddagene anvendtes til Museumstudier, Eftermiddagene til Vejledning i Arkivbenyttelse o. l. Det havde oprindeligt været Meningen, at disse Efter-

middagstimer skulde tilbringes paa Rigsarkivet, men det maatte man opgive paa Grund af den stærke Tilstrømning til Kursuset, der langt oversteg Forventningerne. Derfor blev Kursusets egentlige Arbejdssted Oldskriftselskabets rummelige og festlige Sal i Nationalmuseet, der med stor Beredvillighed er blevet stillet til Raadighed af Oldskriftselskabet. Mandag Eftermiddag gav Arkivar, Dr. *Hjelholt* i et instruktivt Foredrag Vejledning i Arkivbenyttelse særlig ved slægtshistoriske Studier, og Kgl. Ordenshistoriograf, Dr. *Louis Bobé* holdt et indledende Foredrag om gotisk Skriftlæsning.

Tirsdag den 19. Oktober mødtes Deltagerne tidligt paa Formiddagen næsten fuldtalligt i Nationalmuseets Ældste Stenalders Rum, hvor Dr. *Brøndsted* begyndte en Gennemgang af Oldtidens Haandværk i Form af en Samtaletime, der udviklede sig til en livlig og fornøjelig Meningsudveksling om Forstaaelsen af forskellige vanskelige Oldsagstyper. — Om Eftermiddagen fortsatte Dr. *Hjelholt* sin Vejledning i Arkivbenyttelse, denne Gang med særligt Henblik paa Hjemstavns historie, og Dr. *Bobé* holdt Skriftlæsningsøvelser med Deltagerne; til disse sidste Timer var Deltagerne under hele Kursuset delt i to Hold. — Derefter gav Lektor *Frantz Wendt* en Redegørelse for Institutet for Historie og Samfundsøkonomis Virksomhed; blandt Deltagerne ytrede navnlig megen Interesse for Institutets Avisregistraturer. — Om Aftenen samledes Deltagerne med *Historisk Samfunds* Medlemmer i Universitetets Spisestuer, hvor Kredslæge *J. S. Møller* indledede en livlig Forhandling om Lokalhistorie og almen Historie.

Onsdag den 20. Oktober fortsatte Dr. *Brøndsted* med Gennemgangen af visse Hovedproblemer indenfor Bronzealderens og Jernalderens Tidsrum, hvorunder bl. a. Spørgsmaalet om Plovtypernes Opstaaen og Udvikling gav Anledning til ivrig Drøftelse. — Om Eftermiddagen viste Dr. *Hjelholt* Deltagerne rundt i Rigsarkivet, Dr. *Bobé* fortsatte sine Skriftlæsningsøvelser, og cand. mag. *Gunnar Knudsen* gav i én Time Vejledning i Stednavnestudium.

Torsdag den 21. Oktober gennemgik Museumsinspektør, Magister *Chr. Axel Jensen* om Formiddagen Keramik fra Middelalder og Renaissancetid; om Eftermiddagen besøgte *Dansk Folke-minde-samling*, hvor Magister *Hans Ellekilde* viste Deltagerne omkring, og efter Dr. *Bobé*s Skriftlæsningsøvelser gav Magister *Kr. Hald* Vejledning i Stednavneoptegnelse. Derefter aflagde Deltagerne efter Indbydelse af Dr. *Bobé* et Besøg i *Bakkehuset*.

Kursusets sidste Dag, *Fredag den 22. Oktober*, gennemgik Museumsinspektør *Kai Uldall* dansk Fajance fra det 18. Aarhun-

drede i Folkemuseets nyaabnede Samlinger, og Museumsinspektør *Ellen Andersen* gav Vejledning i Udstilling og Konservering af Textilier. — Senere paa Eftermiddagen afsluttede Dr. *Bobé* sine Skrifflæsningsøvelser, og med Professor *P. Skautrup*s orienterende Foredrag om Dialektoptegnelse var Studiekursuset til Ende.

Dansk historisk Fællesforenings Repræsentantmøde i København, Lørdag den 23. Oktober 1937.

Da Mødet aabnedes Kl. 13 af *Formanden*, Professor *Knud Fabricius*, var følgende Foreninger og Institutioner repræsenteret: *Historisk Samfund*, *De Historiestuderende*, *Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur*, *de historiske Samfund for Frederiksborg Amt, Københavns Amt, Holbæk Amt, Sorø Amt, Bornholm (Bornholmsk Samfund), Lolland-Falster, Odense og Assens Amt, Hjørring Amt, Aalborg Amt, Viborg Amt, Aarhus Stift, Vejle Amt, Ringkøbing Amt, Ribe Amt og Sønderjylland*, endvidere *Rigsarkivet og Landsarkiverne for Sjælland, Fyen og Sønderjylland*, desuden *Nationalmuseets 2. og 3. Afdeling*, *Københavns Bymuseum*, *Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg*, *Købstadmuseet »Den gamle By« i Aarhus*, *Museerne i Holbæk, Kalundborg, Rønne (Bornholms Museum), Maribo, Odense (Fyens Stiftsmuseum), Bogense (Nordfyns Museumsforening), Svendborg, Faaborg, Nykøbing M., Aalborg, Hobro, Randers, Grenaa (Djursland), Aarhus, Vejle, Fredericia, Kolding, Ringkøbing og Ribe*, endelig *Stednavneudvalget og Dansk Folkemindesamling*.

Efter at have budt velkommen meddelte *Formanden*, at Fællesforeningen nu omfatter 113 Medlemmer, hvoraf 20 er Amtssamfund, 26 Arkiver (herunder Byraad), 57 Museer og Resten — 10 — Biblioteker, Foreninger og Institutioner af forskellig Art.

Derefter omtalte *Formanden* det *Studiekursus*, der havde fundet Sted umiddelbart forud for Museumsforeningens og Fællesforeningens Repræsentantmøder (det var i Anledning af dette, at Repræsentantmøderne undtagelsesvis var henlagt til Efteraaret i Stedet for til Forsommeren). *Formanden* drog en Sammenligning mellem dette Kursus og det, der blev afholdt i 1919: man havde denne Gang kunnet glæde sig ved en overvældende Tilslutning, 70 indtegnede Deltagere imod 38 i 1919. I 1919 havde Stednavnestudiet og Kildekritik været de væsentligste Punkter, denne Gang var det Arkæologien, der stod i første Række. Den store Tilslutning til dette Kursus kunde opmuntre til fremtidig Gentagelse med kortere Mellemlum.

Styrelsens Gennemgang af *Artikler i Amtsaarbøgerne for 1935* havde ikke virket opmuntrende til Præmiering; Otto Smiths Bemærkning i Litteraturoversigten, at dette Aars Høst baade i Kvalitet og Kvantitet syntes noget under Middel (Fortid og Nutid XI, 184), kunde man tiltræde; der fandtes ikke nogen Afhandling af en Ikke-Faghistoriker, der kunde anses for værdig til Præmiering, hvorfor Styrelsen er enig om, at man ikke i Aar kan uddele nogen Præmie.

M. H. t. Tilvejebringelsen af en *Vejledning i gotisk Haandskriftlæsning* er siden sidst den finansielle Side blevet sikret; efter at Repræsentanterne i Næstved 1936 havde vedtaget at lade Fællesforeningen afholde Halvdelen af Omkostningerne ved Udgivelsen af Værket, havde man fra Carlsbergfondet modtaget en Bevilling paa 1500 Kr. som Tilskud hertil, og derefter var Dr. Bobé gaaet i Gang med Udarbejdelsen.

Fra Direktør *Arthur Fangs Side* har der tidligere været stillet Forslag om, at Fællesforeningen skulde tilvejebringe en Slags »Katekismus« i *Hjemstavnslære*, en lille, populær Vejledning. Fra Styrelsens Side har man været tilbøjelig til at mene, at en mere udførlig og dybtgaaende Haandbog i dette Spørgsmaal vilde være nyttigere, men netop denne Opgave har imidlertid »Landsudvalget for Hjemstavnskultur« under Ledelse af Lektor *Regnar Knudsen* taget op. Dette Udvalg har allerede i Enkeltheder planlagt en omfattende »Haandbog i Hjemstavnsforskning«, bl. a. indeholdende Vejledning i Egnsgеографи, Geologi, Arkæologi, Folkemaal m. m. Herefter er der fra vor Side ingen Grund til at tage denne Sag op, og Tanken om en Katekismus maa under disse Omstændigheder stilles i Bero.

Efter en kort Omtale af *Tidsskriftet* kom Formanden ind paa, at det muligvis kunde være betimeligt at genoplive nogle af de staaende Udvalg, der tidligere havde været indenfor Styrelsen. — ikke Museumssektionen, der var blevet afløst af Museumsforeningen, men *Arkivsektionen* og *Tidsskriftsektionen*. For den første vilde det være en nærliggende Opgave at tage sig af Spørgsmaalet om Industri- og Handelsarkiver; det havde i sin Tid været paa Tale at faa et saadant oprettet paa Kronborg; en *Tidsskriftsektion* kunde fremskaffe Referater af alt nyt paa almenhistorisk Omraade, der var af Betydning for de lokalhistoriske Tidsskrifter. I en saadan Sektion burde sidde 3 Mand, hvoraf een maatte være særlig fagligt kyndig og een Repræsentant for Provinsen. Formanden vilde foreslaa saadanne Sektioner nedsat paany.

Efter Formandens Beretning forelagde *Kassereren*, Dr. *Holger*

Hjelholt, Regnskabet for 1936 (trykt nedenfor) og Budgettet for 1937. Naar Budgettet for 1937 udviste et Underskud paa ca. 250 Kr., skyldtes det især forøgede Udgifter til Trykkeri og Reproduktionsanstalt. Baade Regnskabet og Budgettet godkendtes.

Under den paafølgende *Drøftelse* af *Formandens* Beretning fraaraadede Dr. *Hjelholt* Oprettelsen af en *Arkivsektion*, — den tidligere havde ikke bestilt for meget. Hvad angaar Industri- og Handelsarkiver, havde *Bro Jørgensen* og *Hjelholt* i sin Tid sammen med Direktør *Klem* undersøgt Forholdene paa *Kronborg* med det Resultat, at der ikke var tilfredsstillende Pladsmuligheder her; forøvrigt var Rigsarkivar *Linvald* interesseret i en Aflevering af saadanne Arkiver til Rigsarkivet, naar dette fik tilstrækkelig Plads; hvis Rigsarkivaren fastholder disse Ansøkelser, maa Spørgsmaalet i nogen Grad falde bort: i hvert Fald vil det da være uheldigt, om Fællesforeningen gennem en *Arkivsektion* vil virke for, at Arkivalierne samles andetsteds.

Magister *Gunnar Knudsen* mente heller ikke, at der var nogen Grund til Oprettelse af en *Arkivsektion*; derimod vilde det være praktisk med en *Tidsskriftsektion*; den kunde passende overtage Bedømmelsen af Aarbøgerne; her vilde et Udvalg paa 3 Medlemmer kunne tage en Beslutning, hvad der for Styrelsen som Helhed undertiden havde sine Vanskeligheder.

Direktør *Klem* (Handels- og Søfartsmuseet): Det kniber nu ogsaa for Museet at faa Plads nok paa *Kronborg*; Handels- og Søfartsmuseet maa snart til at se sig om efter andre Lokaler, eventuelt i Hovedstaden; maaske kunde Spørgsmaalet om Handelsarkivernes Anbringelse løses i Forbindelse hermed.

Landsarkivar *Hans Knudsen*: Man maa ikke glemme, at Handels- og Industriarkiver fylder overordentlig meget, — et stort Handelshus afsætter utrolige Arkivmængder, som Statsarkiverne slet ikke har Plads til. Det vilde under de nuværende Forhold være en behagelig Udvej, om der andetsteds skaffedes Plads til denne Art Arkiver, herunder ogsaa Bankarkiver.

Konsul *Ræder* (Kolding) og Bankdirektør *Jørgensen* (Aalborg) havde erfaret, at Forretningsarkiver hurtigt svulmede op til at omfatte hele Jernbanevognladninger.

Toldforvalter *Spanner* (Bogense) vilde gerne gøre opmærksom paa, at *Udskiftningsforretningerne* fra Udskiftningstiden ofte endnu beroede ved Embederne; kunde Fællesforeningen ikke gøre noget for at opnaa faste Regler for Aflevering af Embedsarkiver?

Formanden udtalte, at Diskussionen havde virket opmuntrende til en Genoplivelse af Arkivsektionen. Dens Arbejde maatte kunne gaa Haand i Haand med Rigsarkivets og Videnskabernes Selskabs Arkivkommission. Det gælder intet mindre end Muliggørelse af et Studium af Handel og Søfart: vi er dog jammerligt slet stillede, naar vi vil vide noget om økonomiske Forhold i gamle Dage; vi har ikke et eneste Handelsarkiv fra det 17. Aarh., vi kan kun studere den florissante Periode ud fra dens Nedslag i Centraladministrationen o. s. v. Ogsaa i det 19. Aarh. kniber det.

Hjelholt mente stadig, at der ikke var tvingende Grunde til Oprettelse af en Arkivsektion: Bestyrelsen kunde jo som Helhed træde ind for denne Opgave. En Arkivsektion vilde koste baade mere Tid og Penge, end Fællesforeningen vilde kunne afse.

Amtslæge, Dr. *Lausten-Thomsen* (Sønderjyll.): Det er dog saa vigtigt, at her bliver gjort noget, ikke just ved Oprettelse af en Arkivsektion, men f. Eks. ved en Opfordring til Handelsforeninger.

Landsarkivar *Knudsen*: Pladsforholdene i Landsarkiverne er saa knebne, at vi, hvor de lokale Pladsforhold er rimelige, maa lade Akterne blive ude, efter at vi har udtaget de Dele, der fortrinsvis er af historisk Interesse. M. H. t. *Udskiftningsakter* gælder, at Landvæsenskommissionssager kun *skal* afleveres fra Arkiver, der bor i By med et Landsarkiv. Og Amterne hævder gerne, at det er af Vigtighed for dem at beholde disse Akter.

Direktør *Fang* (Københavns Amt): Var det ikke en Opgave for Institutet for Historie og Samfundsøkonomi at gennemgaa og registrere visse Handelsarkiver o. l.?

Formanden: Institutet har henvendt sig til visse Virksomheder og bearbejdet deres Materiale for at indlemme en Extrakt deraf i Institutets Arkiv.

Klem: Hvad med *Samfærdsel*? Skal man studere Vejanlæggenes Historie, beror Arkivalierne i Overvejinspektionen; der bør arbejdes paa Aflevering fra Embedsarkiverne. —

Drøftelsen førtes derefter over til Spørgsmaalet om Genoprettelsen af en *Tidsskriftsektion*.

Gaardejer *Søren Alkærsig* (Ribe Amt): Hvilken Opgave skulde en saadan Tidsskriftsektion have?

Formanden: At tage alle Spørgsmaal op, som var af fælles Interesse for Aarbøgernes Redaktioner.

Alkærsig: Det vilde være nyttigt, hvis en saadan Sektion kunde oplyse om nyt historisk Stof af Interesse for lokale Studerende.

Arkivar *Hvidtfeldt* (Landsarkivet f. Sønderjyll.): Det vilde være udmærket, om Sektionen kunde udpege Opgaver, som det vilde være af Betydning at faa løst af de enkelte Samfund.

Formanden foreslog, at Sektionen kom til at bestaa af Sekretæren, 1 Provinsianer og 1 Københavner.

Efter Forslag af henholdsvis Alkærsig og Fang valgtes, foruden den nuværende Sekretær, Bibliotekar *Haugsted* og Professor *Fabricius* til Medlemmer af Tidsskriftsektionen, hvorefter *Formanden* stillede i Udsigt, at Sektionen paa næste Repræsentantmøde vilde forelægge et Program for sin Virksomhed.

Efter at Museumsinspektør *Chr. Axel Jensen* havde aflagt Beretning om *Museumsforeningens Møde* (se Referat i næste Hefte) gik man over til en Drøftelse af, hvor *Aarsmødet 1938* skulde afholdes. Da det kom paa Tale endnu engang at holde Aarsmøde paa Sjælland, protesterede *Lausten-Thomsen* kraftigt og foreslog *Aabenraa* som Mødested til næste Aar.

Under *Eventuelt* fremkom Bibliotekar *M. P. Ejerslev* med en kort Redegørelse for det Arbejde, der udføres af »Sønderjysk Læser- og Bogsamlerforening« og dens Bogsamling, *Gruppeudlaansbiblioteket i Toftlund*.

Biblioteket udlaaner Bøger i større eller mindre Grupper om afgrænsede Emner, men har specielt taget den Opgave op at samle og ordne *Udklip* fra Dagspressen, navnlig Artikler om sønderjyske Emner. Vi er imidlertid begyndt at udvide Emnekredsen til ogsaa at omfatte lokalhistorisk Stof fra det øvrige Land, og her vilde vi gerne henvende os til de amtshistoriske Samfund om Samarbejde. I mange mindre Provinsblade findes en Mængde topografisk, biografisk o. l. Stof, der — systematisk samlet — vil kunne blive en rig Kilde til Oplysning om vedkommende Egn, Personer og Forhold. Vi har allerede indsamlet og ordnet en Del Stof af denne Art, vi har allerede ikke saa faa Folk Landet over, der hjælper os dermed, men der er Brug for flere endnu. Vi venter ikke, at de forholdsvis faa Mennesker, som bærer Arbejdet i de amtshistoriske Samfund, selv skal sætte sig hen og klippe ud; men det er vores Haab, at de kunde skaffe os i Forbindelse med kulturhistorisk interesserede Mænd i Egnen, der vilde tage dette Arbejde op, udklippe de faa ugentlige Artikler, der kunde være Tale om, og sende os Stoffet, naar der var til 10 Øre i Tryksagsporto. Centralen i Toftlund vilde da sortere og opklæbe Stoffet, indhefte det i Mapper og forsyne det med Indholdsfortegnelse. Derefter kan det gaa tilbage til den Egn af Landet, hvor det hører hjemme, og blive der for altid, om det ønskes, idet vi dog beholder Ejendomsretten dertil. Et saadant Arbejde kan vel ikke i Længden udføres helt gratis, men vil aldrig blive bekosteligt i Forhold til den Betydning, det kan have, og foreløbig kan Gruppeudlaansbiblioteket sætte det i Gang, sende dertil beregnede og frankerede Konvoluter ud til Fremsendelse af Udklippene og ordne Materialet.

Som særligt Punkt fulgte derefter en Redegørelse fra Arkivar *J. Ewens*, Matrikulsarkivet, om *Fotografering af gamle Matrikelskort i privat Eje*.

Ifølge Bestemmelse i Forordningen 1781 23. April om Fællesskabets Ophævelse skulde det originale Udskiftningskort afleveres til den

største Lodsejer i Ejerlavet, medens en Kopi af Kortet skulde indsendes til Rentekammeret. Dette sidste blev ikke efterkommet, og de Kopier af Udskiftningskort, der blev indsendt til Rentekammeret, blev for største Delen revideret og benyttet til Matrikelskort. Følgen blev, at der i Matrikulsvæsenets Arkiv kun fandtes forholdsvis faa Udskiftningskort eller Kopier deraf. Da dette betød en stor Ulempe under de daglige Ekspeditioner i Direktoratet for Matrikulsvæsenet, blev der den 15. Febr. 1900 udsendt et Cirkulære til samtlige Amtmænd, hvori de anmodedes om »at tilkendegive samtlige Sogneraad, at man, hvor Udskiftningskort forefindes i vel bevaret Stand enten hos Sogneraadet eller hos »største Lodsejer«, maatte ønske at erholde Lejlighed til at lade saadanne Kort kopiere«; forinden et saadant Originalkort i den Anledning indsendtes, ønskede man dog, at der først indsendtes Meddelelse om, at et saadant Kort findes, for at det kunde blive undersøgt, om der ikke i Forvejen i Matrikulsvæsenets Arkiv findes en brugelig Kopi af det paagældende Kort. Som Følge af dette Cirkulære blev der i Tiden derefter indsendt en Del Udskiftningskort til Kopiering, men Kortene var ofte stærkt medtagne og Kopieringen derfor baade vanskelig og bekostelig. Arbejdet gik derfor ret hurtigt i Staa.

Nu er man gaaet over til at kopiere denne Slags Kort ad fotografisk Vej. Man har ved Fotograferingen nedsat Maalestoksforholdet fra 1 : 4000 til 1 : 20 000, hvorved Kopieringen er blevet økonomisk overkommelig; samtidig faar Kortene Maalebordsbladernes Maalestoksforhold, saaledes at Forholdene i Marken paa Udskiftningstiden og i vore Dage lettere kan sammenlignes.

Foruden Udskiftningskortene findes der i privat Værge et betydeligt Antal Kort, der udviser Forholdene før Udskiftningen; det vilde formentlig være af stor historisk Betydning, om Matrikulsarkivet kunde faa Lejlighed til at laane disse Kort til Fotografering, selvom det er tvivlsomt, om dette kan overkommes med de Midler, der for Tiden staar til Raadighed for Direktoratet for Matrikulsvæsenet. Men det vilde være Skade, om disse Kort, der endnu findes rundt om i Landet, skulde gaa helt til Grunde.

Fang: Kan enhver faa Fotografier af de eksisterende Kort?

Ewens: Ja, bedst ved Henvendelse direkte til Det kongelige Bibliotek.

Efter en Kaffepause holdt Professor *P. Skautrup* Foredrag om Herredstinget og dets Funktion indtil Enevælden.

Om Aftenen samledes Repræsentanterne til en fælles Middag paa Restaurant Wivex, og Søndag Formiddag afsluttedes Sammenkomsten med Udflugt til *Museerne i Lyngby*, hvor Museumsinspektør *Jørgen Olrik* viste Deltagerne de mange »Nyheder« blandt de gamle Gaarde, og hvor Statskonsulent *K. Hansen* efter den afsluttende Frokost i Frilandsmuseets Kro foreviste Landbrugsmuseet.

Referat af Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde den 22.—23. Oktober 1937 vil følge i næste Hefte af Tidsskriftet.

STUDIET AF DANMARKS HISTORIE FØR OG NU.

Af *Knud Fabricius*¹⁾.

Naar der tales om »Studiet af dansk Historie før og nu«, melder Navnet Kr. Erslev sig. Er det Tiden forud for Erslev, som er »før«, og Erslev med hans Efterfølgere, som er »nu«? Eller betegner Erslev det fortidige Standpunkt, og hans Efterfølgere Nuet? Eller er det endelig Tale om tre Stadier: Tiden før Erslev, Erslev og hans Efterfølgere?

Lad det straks være sagt, at det er i den sidste, den tredje, Betydning, jeg her anvender Sætningen.

Erslev betegner unægtelig her i Landet en Milepæl, naar Ta-len er om historisk Metode. Det er rigtigt nok, at han har Forløbere, ikke alene A. D. Jørgensen og C. Paludan-Müller, men den 150 Aar ældre Hans Gram, var inde paa de samme Tanker. Det er ikke saa underligt, naar man tænker paa, hvor enkle, ja selvindlysende de i Virkeligheden er. Men Sagen er, at et er Teori, et andet Praksis. Mange Historikere vilde forud for Erslev være enige om, at en yngre Kilde i Værdi almindeligt burde staa tilbage for en ældre, endnu mere for en samtidig, og aller-mest for et Øjenvidnes Beretning om selve Begivenheden. Eller de vilde være gaaet ind paa, at en Efterretning ikke bliver bedre afhjemlet for os, fordi vi finder den afskrevet hos den ene Forfatter efter den anden. Men naar man kom til Praksis, faldt man som oftest for Fristelsen til at ville redde en meget senere Kilde, hvis den indeholdt interessante, maleriske Træk, som ikke stod at finde i de ældre og samtidige Kilder. Saa gjorde man

¹⁾ Indledningsforedrag ved historisk Studiekursus i København Oktober 1937. I Marts 1938 forelagt i Historiska Föreningen i Helsingfors.

alle mulige Kunstspring for at paavise, at det ikke var umuligt, at disse Træk i den senere Kilde kunde være rigtige. Men Videnskaben beskæftiger sig ikke med det mulige, men med det visse, det vi »véd« — deraf Navnet »Videnskab« —; i det højeste kan den strække sig til at sysle med Sandsynlighed, naar Vished ikke kan opnaas.

Det er Erslevs uvisnelige Fortjeneste at have faaet de Forskningsprinciper, som han desuden bragte i System, knæsatte i Praxis. Efter Erslev har enhver Videnskabsmand, hvad enten han var Fagmand eller Amatør, d. v. s. enhver Historiker, som vilde arbejde selvstændigt med Materialet og ikke indskrænke sig til at skrive sine Forgængeres Resultater af — været nødt til at »bestemme sine Kilders Oprindelse og Ægthed«. Der er her af Erslev gjort en Landvinding, der ikke senere kan gaa tabt.

Nu er der hertil at sige, at Kildekritikens Principer ikke var de samme for Erslev hele hans Liv igennem. 40 Aar gammel formulerede han dem 1892 i sit grundlæggende lille Skrift »Grundsætninger for historisk Kildekritik«. Disse 1½ Ark blev i Virkeligheden de danske Historikers »lille Katekismus«. Han holder sig heri til Kildekritiken og lader i det væsentlige Real-kritiken ligge. I sin Kildekritik deler han Historiens Kilder i »Levninger« og »Beretninger«, og bestemmer de første som 1) alle Frembringelser af Fortidens Mennesker, og som 2) Resterne af Fortidens Mennesker og den dem omgivende Natur. I Modsætning hertil er Beretningerne 1) dels de historiske Fortællinger (herunder ogsaa Billeder), 2) dels Mindesmærker (Indskrifter, Monumenter og Medaljer etc.). Det første er objektive Kilder, mens Beretningerne subjektive; thi ved disse skyder Fortælleren sig altid ind mellem Begivenheden og os som et Mellemled. »Naturligvis er enhver Beretning tillige en Levning«, men den er det vedrørende Fortælleren, ikke angaaende Begivenheden. Det er Beretningerne, som Erslev qua Middelalderhistoriker har størst Interesse for, og han vier derfor Hovedparten af sin Pjèce til at paavise Grundforskellen mellem sekundære og primære Kilder og mellem Førstehaands- og Andenhaandsvidner. En sekundær Kilde er værdiløs for Historikeren,

fordi den kun refererer, hvad vi andet Steds fra kender, og den kan derfor simpelthen udskydes ved Studiet. En primær Kilde indeholder derimod noget, som vi her finder fortalt for os for første Gang. Men heri ligger ingenlunde, at en primær Kilde behøver at stamme fra et Førstehaandsvidne. Utallige primære Kilder stammer netop fra Forfattere, der har deres Viden om den skildrede Begivenhed fra en Mellemand. Kun ved Førstehaandsvidnet, »som har sin Kundskab fra sig selv«, er vi virkelig heldigt stillede, vel at mærke, hvis han da har Evnen og Viljen til at beskrive korrekt, hvad han har oplevet.

Jeg har her i store Træk gengivet Hovedlinjerne i den kildekritiske Metode, som jeg blandt andre studerende modtog ved at sidde ved Mesterens Fødder. Naar man tænker sig disse Principer anvendt paa historisk Materiale, f. Eks. om Erik Glippings Drab eller Slaget paa Falen, vil man forstaa, hvorledes Halvfemsernes akademiske Ungdom kunde føle et nyt Virkefelt, ja en ny Verden aabne sig for dem. Det var en Intelligensskærpning, man var ude for under Øvelserne under Mesterens Ledelse, og naar man strømmede ud fra dem, var man i en Stemning, der maaske kan sammenlignes med en mild Rus af Champagne.

19 Aar senere, da Forfatteren nærmede sig de Treds, udkom »Grundsætningerne« i en ny og udvidet Udgave med Titlen »Historisk Teknik« (1911). Det kan ikke nægtes, at Erslev her ved beredte sine Elever en Overraskelse. Det var forud bekendt, at hans Principer for ham selv var i Støbeskeen; det var saaledes fremgaaet af en Drøftelse i »Historisk Samfund«, hvori navnlig Professor A. B. Drachmann havde deltaget. Drachmann var især kommet ind paa Kildekritiken ved sin Syslen med Roms ældste Historie. Da man nu saa Resultatet paa Tryk, laa det nær at slutte, at det var Tankeudvekslingen med den klassiske Filolog, som havde paavirket Erslev til at modificere sine oprindelige Meninger. Han begyndte med at definere Begrebet »Historie« som et dobbelt: dels som »Fortællingen og Kundskaben om, hvad der er sket«, dels som »selve dette skete«. Dette hang efter Erslevs Anskuelse sammen med, at »Fortidens Hi-

storie egentlig kun eksisterer ved Historikerne«. Heri saa han en Forskel fra Naturvidenskaben. »Træer og Blomster vilde vi se, selv om der ikke var Botanikere; Tordenvejret raser, hvad enten der er Fysikere eller ikke. Men uden Historikere . . . vilde Fortiden ikke være til for os«.

Der synes mig at være det Svar at give paa denne Skepsis, at Erslev her netop forveksler de to forskellige Betydninger af Ordet »Historie«, som han selv har gjort opmærksom paa. Det danske Folk bærer den Dag i Dag sit Præg af Fortidens Begivenheder, f. Eks. i sit Syn paa sin Udenrigspolitik, i sin sociale og forfatningsmæssige Indstilling og i sine Institutioner, saa at det maa siges, at Fortiden ogsaa uden om Historikerne er en Realitet for os. Den har givet vort Folk en væsentlig Del af dets nationale Kultur. Og hvad den historiske Videnskab angaar, er ogsaa Træer og Blomster — videnskabelig talt — for os »tavse« (for at bruge Erslevs Ord om de historiske Fortidslevninger), og selv om man maaske ikke vil kalde hans Tordenvejret for tavst, er det Videnskaben, som lader os forstaa det Sprog, som Tordenen taler. Det gælder om Historiens, som om Naturvidenskabens Objekter, at de i høj Grad »er til for os«, selv om de ikke behandles videnskabeligt. Den læge Læser, som tager en Flintekile eller en Mønt i Haanden, eller som gennemlæser Sakse eller Herodot eller Bismarcks »Gedanken und Erinnerungen«, danner sig et Billede af Indholdet, foruden at han naturligvis faar en aandelig Berigelse ved at sysle dermed. Han er i dette Øjeblik i Virkeligheden »Historiker«. Hvis det ikke var Tilfældet, vilde Erslev vel ikke selv have staaet som Medlem af Bestyrelsen for »Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse«, der havde til Formaal at give Lægmandene det historiske Raastof i Haanden. Men det rigtige i Erslevs Betragtning er, at det Billede, som den ikke-skolede Historiker faar ved at sysle med Raastoffet, i større eller mindre Grad er behæftet med Fejl. Den videnskabelige Metode kan fjerne en Del af disse Fejl, og heri søger den sin Eksistensberettigelse. Men lige saa lidt som Amatøren, kan Faghistorikeren skabe det objektive Billede. Han er ikke Fotograf; men Kunstner.

Fra at behandle Ordet »Historie« i dets dobbelte Betydning gik Erslev derefter over til nærmere at undersøge Historikerens Studiefelt og Materiale. Han bestemte — med Rette — det første som »Livet i Stat og Samfund«, han føjede hertil, at Historikeren ikke kan iagttage dette »umiddelbart«. Men han fortsatte derpaa med disse Ord: »Det ejendommelige ved den historiske Iagttagelse ligger vel egentlig i, at den ikke lader sig gentage, saavist som den historiske Tildragelse ikke kommer igen«.

Man ser her det ejendommelige ved den Erslevske Historieopfattelse, at den udelukkende regner med den politiske Historie, med Tildragelsernes, og Begivenhedernes, Historie. Det maa straks bemærkes, at han har dette Syn tilfælles med sin Tid, og at det først i vort Aarhundrede er blevet Historikerne klart, at andre Grene af Historien, alt, hvad der sammenfattes under Navnet »Kulturhistorie«, er lige saa betydningsfuldt som den politiske Historie. Historien er ikke alene Læren om de enkelte »Tildragelser«, »Begivenheder«; den handler lige saa fuldt om »Tilstande«. Det er ganske vist, at vi heller ikke kan betragte disse »umiddelbart«. Men naar vi studerer Administrationens, Borgerstandens eller Landbrugets Historie, bygger vi ikke alene paa en anden Art af Materiale, men spørger om noget helt andet, end hvad der falder ind under Begivenhedshistorie.

Den sidste sysler t. Eks. med Kongemordet i Roskilde, Triplealliancens Tilblivelse eller Verdenskrigens Udbrud. Men naar vi undersøger Borgmesterstillingens Historie i en eller anden By eller Plovens Udvikling, har vi ikke at gøre med enkelte »Begivenheder« eller »Tildragelser«, men med hele Rækker af Begivenheder, saa at det ikke er af afgørende Betydning for os, at den enkelte Tildragelse »ikke kommer igen«. Kulturhistoriske Begivenheder, som Pløjning og Vaabensvingning, gentages forøvrigt ustandseligt. Her skal endda lades uomtalt, at det kulturhistoriske Studium i Modsætning til det politisk-historiske først og fremmest bygger paa Levningerne, som vi kan iagttage saa meget som helst uden indskudte Mellemmænd; f. Eks. de Oldtidsagre, Prof. Hatt har studeret, og de Plove, som findes bevarede i Museerne.

Lad mig anføre et Eksempel: Hvis jeg vil studere Kronbøn-

dernes Landgildeafgifter i Skanderborg Len paa Christian IV.'s Tid, bestiller jeg i Rigsarkivet en Række Pakker af Lensregnskaber, som indeholder Jordebøgerne over det kgl. Gods i det paagældende Len gennem en lang, sammenhængende Aarrække. Sæt nu, at jeg heri i Løbet af 20 fortløbende Aar finder, at Bonden Mads Jensen i Hvilsted Sogn 20 Gange staar anført med samme Landgilde, men at i det 21de Aar hans Navn forsvinder og erstattes med Christen Madsen, samtidig med at Afgiften forhøjes eller sænkes. Jeg har da med en til Vished grænsende Sandsynlighed Lov til at slutte: 1) at Mads Jensen som Jordbruger er blevet afløst af sin Søn; 2) at Landgilden havde været uændret i hele den første Jordbrugers Tid; 3) at man har benyttet Lejligheden ved hans Afgang til at forandre den. Den eneste Tvivl, jeg mulig kan nære, er om Jordebogen er blevet holdt helt à jour, om Mads Jensen maaske var fratraadt, noget før Jordebogen blev rettet. Men dette er usandsynligt, da alt taler for, at Optræderen havde en personlig Interesse i at opgive rigtigt Navn. Thi en ny Jordbruger skulde i sit første Besiddelsesaar yde en Indfæstning ekstra.

Her har jeg altsaa en Række Tildragelser af samme Art, eller — rettere sagt — den samme Tildragelse gentaget 20 Gange, nemlig at Mads Jensen betaler sin Landgilde. Den enkelte »Tildragelse« kommer ganske vist ikke igen, men en med den identiske Tildragelse vender atter og atter tilbage, og det kan ikke betegnes som en tilladelig Skepsis at betvivle: 1) at Landgilden har været uforandret i den samme Besidders Levetid, og 2) at den er bleven betalt af den paagældende Mand gennem den nævnte Række af Aar. Dette sidste fremgaar af Lensregnskabets Slutsum. Thi man vil vel ikke paastaa, at Lensmanden af sin egen Lomme skulde have indbetalt de Summer til Rentekamret, som han selv opgiver at have hævet af Bønderne?

Et andet Eksempel: Plovens Udviklingshistorie. Jeg har her til Raadighed for mine Studier: 1) En Række bevarede Plove og Rester af Plove — hvis Alder jeg ofte kan bestemme ved geologisk Fastsættelse af de Jordlag, hvori de er fundne (Pollenanalyse); — 2) en Række Meddelelser af literær eller billedlig Ka-

rakter, hvori Plove og Pløjning omtales i ganske tendensløse Forbindelser. De enkelte Aldersbestemmelser for bevarede Plove kan maaske svinge inden for to Tidsgrænser, men Rækkefølgen fremgaar af Loven om Udvikling fra mindre praktiske til stede mere praktiske Former (Hjulploven maa være senere end Ard'en: Svingploven end Hjulploven). Sammenhængen er en Garanti for Helhedsrækkens Korrekthed, selv om de enkelte Led kan være underkastede en vis Usikkerhed. Ogsaa i denne Henseende skiller Kulturhistorien sig ud fra den politiske Historie, saa sandt som den sidste ingenlunde frembyder Billedet af en Udvikling fra lavere til højere Former.

Den største Overraskelse, som Erslev bød sine Elever i 1911, var dog sikkert, at han nu brød Staven over det, der var selve Kærnen i hans lille Bog fra 1892: Den principielle Modsætning mellem Levninger og Beretninger. Hans Ord herom er følgende:

»Det er klart, at hver eneste Beretning tillige er en Lævning; hvad Sakse fortæller om de Danskes Bedrifter, er Beretninger, men selve hans Værk er en Lævning fra Valdemarstiden. Hermed falder allerede Tvedelingen til Jorden«. Sagen er ifølge Erslev i Virkeligheden den, at »det er Historikeren, der snart bruger Kilden som Beretning, snart udnytter den som Lævning, eller rettere Frembringelse«.

I og for sig havde Erslev jo allerede 1892 haft Blik for, at enhver Beretning tillige er en Levning, men han havde den Gang med Rette tilføjet, at den kun var det vedrørende Fortælleren (se S. 146). Nu var han altsaa naaet til at skære Levninger og Beretninger over een Kam. I Modsætning hertil opstillede han et nyt Inddelingsprincip med 3 Klasser. 1) Levninger af Fortidens Mennesker og den dem omgivende Natur; 2) Frembringelser af Fortidens Mennesker, af hvad Art de saa er; 3) Nutidslivet, for saa vidt det tillader Tilbageslutninger til Fortidens Begivenheder.

Her er altsaa »Levninger« i Erslevs tidligere Betydning fordelt paa Klasse 1 og 2, dog overvejende til den sidste, da det jo kun er antropologiske Rester, som henhører til første Klasse. »Beretningerne« staar derimod alle i 2den Klasse.

Det tør vistnok siges, at denne Inddeling ikke er nogen virkelig praktisk Inddeling, da det er de færreste Tilfælde, hvor Historikeren vil kunne bygge noget større enten paa Rester af Mennesket og Naturen, eller paa Tilbageslutninger fra Nutidslivet. Men hvis alle vore Kilder henføres til een Klasse, staar vi i Virkeligheden systematisk set uden alle Hjælpemidler; een Klasse er det samme som ingen Klasse. Lad os da se paa, om der virkelig er nogen Grund til at forkaste Erslevs gamle Inddeling i »Levninger« og »Beretninger«. Erslev indrømmer selv 1911, at man inden for hans 2den Klasse kan udsondre de Kilder, »der indeholder en eller anden Meddelelse fra Frembringeren«, de »talende Kilder«.

Det mest slaende Eksempel paa Væsensforskellen mellem »Levninger« og »Beretninger«, som Erslev anførte 1892, er sikkert Kilderne til det stockholmske Blodbads Forhistorie. Der findes her dels en Dom over de anklagede af 8. November 1520; dels en Beretning af nogle af disse Dommere, forfattet nogle Aar senere. Det første er altsaa en Levning, den sidste en Beretning, og de stemmer daarligt overens i Indholdet. Men at Dommen er blevet afsagt, kan vi ikke betvivle; det fremgaar af, at vi kan tage den originale Dom i Haanden. Naar derfor Dommerne i deres senere Beretning søger at give det Udseende af, at de ingen Dom har fældet, er dette positiv Usandhed. Det er muligt, at Dommen indeholder urigtige Træk, at den slet ikke indeholder Kongens Grunde (de psykologiske Motiver) til Henrettelsen. Men er end de anførte Grunde (Svenskernes Kætteri) omdiskutable, er det dog sikkert, at Konklusionen er det retslige Grundlag, hvorpaa Henrettelsen har fundet Sted. Levningen, Dommen, har her vist sig væsensforskellig fra Beretningen, fordi den er en Rest af selve Datidens Liv, der er bevaret for os, Beretningen er kun en Fortælling om Datidens Liv. Der foreligger her en Kvalitetsforskel.

Et andet Eksempel! Til Forstaaelsen af den atheniensiske Statsmand Solons Møntreform for 2500 Aar siden har vi to Slags Kilder. Af Beretningerne siger en (Androtion), at Solon foretog en Inflation for at lette Landboernes Gæld (»de betalte det

samme i Tal, men mindre i Værdi«); en anden Beretning (Aristoteles) gaar ud paa, at Møntforandringen først fandt Sted efter Gældens Ophævelse; en tredje (Plutarch) bestrider overhovedet Møntreduktionen. Her staar Fortælling mod Fortælling, uden at vi ud herfra kan naa til sikker Erkendelse. Men vi har ogsaa en anden Art Kilder: Levningerne, selve de bevarede Mønter, som viser, at en Inflation maa have fundet Sted¹⁾. Det bliver ud fra dette sikre Faktum vor Opgave, at søge at forklare dette, enten som et Middel til at lette Gælden eller til noget helt andet, nemlig til at forøge Industrieksporten i den følgende Tid. Vi har atter her set, at Levningen er Nedslaget af Fortidens Liv og Virksomhed, hvad enten det er Bygninger, Redskaber, Mønter, Dokumenter eller Breve, og hvis den har Tendens — som Stockholmsdommen —, sigter denne paa Samtiden, ikke paa den historisk interesserede Eftertid.

Erslevs Hovedindvending mod Adskillelsen mellem Levninger og Beretninger var jo, at enhver Beretning ogsaa er en Levning. Men naar vi, for at følge hans Anvisning, ser paa Saksens Beretninger, bliver vi straks klare over, at de som Regel er Levninger til at belyse en helt anden Tid, end den hvorom Fortællingen handler. Saksens Beretning om Knud den Hellige er ganske rigtig en Levning fra Valdemarstiden 100 Aar senere og viser os dennes Idealer og Tænkemaade. Men disse to Ting har intet med hinanden at gøre. Og selv hvor Beretning og Levning hos ham belyser samme Tid, drejer det sig om helt forskellige Emner; Saksens Fortælling om Absalons Valg til Ærkebisp er ogsaa en Levning til Belysning af kirkelig Kultur og Tankegang paa samme Tid. Men det er to ganske forskellige Spørgsmaal, man her stiller. Dette havde Erslev selvfølgelig Blik for, som vi tidligere hørte (S. 151 midtpaa). Men dette er dog ikke noget betydningsløst, og der er da heller ikke noget underligt i, at det samme Stof kan bruges paa ganske forskellig Maade. Leonora Christinas »Jammersminde« er en Beretning om hendes Fangen-

¹⁾ En Klasse Mønter (med Amfora paa Forsiden og inkus Bagside) omfatter 10 Typer med en Vægt, svingende mellem 11,13 og 12,37 Gram; en anden Klasse (med samme Møntbillede) bestaar af 3 Typer med Vægten 7,97—8,60 Gram.

skab, men det er tillige en Levning fra hende som det 17de Aarhundredes Menneske, der belyser hendes Sjæl, Sprog og Skrift og som endelig kan bruges til Studium af Datidens tekniske Hjælpemidler (Papir, Skrift etc.).

Jeg kan derfor kun beklage, at Erslev 1911 lod den skarpe Delingslinje mellem de historiske Kilders Art og Væsen falde, som han tidligere havde opretholdt, og jeg maa stille mig paa den 40aarige Erslevs Side over for den 60aarige Erslev og hævde, at Delingen i »Levninger« og »Beretninger« bør opretholdes som en sund metodisk Skillelinje. Snarere end at opgive den, vilde jeg forsøge at udbygge den yderligere ved at forsøge, om der ikke inden for de to Klasser skulde kunne paapeges andre Delingslinjer af praktisk Betydning. En saadan Skillestreg finder jeg i Begrebet Tendens, hvorved jeg forstaar alle Træk, som føjes til de blotte Kendsgerninger for at paavirke Modtageren (eller Læseren) af disse i en Retning, som Frembringeren (eller Forfatteren) har Interesse af at fremkalde. Det synes mig tydeligt, at medens inden for Levningerne Rester af Mennesket og dets Brugsgenstande, Bygninger, Agre, Rester af Naturen, primitive Levn i Nutidslivet, Jordebøger, Regnskaber m. m. maa betegnes som tendensløse, er der andre Levninger, hvorom dette ikke gælder. Medaljen kan have en Tendens i Portrættets Træk, i tilføjede Appendikser (Vaabenskjolde o. l.), eller i Indskriften; Dokumentet og Traktaten kan være tendentiøs i Motivering for Retshandelen eller for det traktatmæssigt afsluttede. Denne Tendens er dog — i Modsætning til ved Beretningerne — vendt mod Samtiden, ikke mod Eftertiden, og i alle Tilfælde gælder det, som vi saa ved Stockholmsdommen, at Kilden har en forskellig Karakter fra Beretningen, idet den ved sin Udstedelse er et uigen-driveligt Vidnesbyrd om, at en Begivenhed har fundet Sted. Dette er Beretningen ikke.

Jeg har opholdt mig saa længe ved disse metodiske Spørgsmaal for at vise, at Tiden efter Erslev heller ikke er gaaet sporløs hen paa dette grundlæggende Omraade. Det staar tilbage i de færrest mulige Træk at paavise, om der ogsaa paa andre Omraader er en Forskel paa Studiet af Danmarks Historie før og nu.

Først Omfanget. Det er ikke blot en uhyre Forøgelse af det historiske Materiale, der er sket, ved at nyt Kildestof er blevet styrtet ud over Forskerne — som Hvede i en Skibslast —, uden at disse har faaet Tid til at bearbejde det i Fremstillinger, selv om det maaske i Udgaverne er blevet ordnet paa nødtørfdig Maade. Vigtigere end dette er det dog, at helt nye Studieomraader er aabnede for Forskerne i dette Aarhundrede. I 1880erne havde man faaet Blik for »Kulturhistorie« i den af Troels-Lund anvendte Betydning af Ordet, nemlig dels som Skildring af den materielle Kultur (Husets, Klædedragtens, Madens Historie), dels som en Fremstilling af Menneskets Liv fra Vuggen til Graven. Den første Repræsentant herfor paa dansk Grund var i Virkeligheden Allen i hans »De tre nordiske Rigers Historie«, hvori han til den meget brede Skildring af den politiske Historie har føjet et lille og ikke meget dybtgaaende Bind, der indføjedes ved Kullinationen af Christiern II.'s Regering 1520. Videre gik Erslev og Fridericia, der i deres Bind af »Danmarks Riges Historie« (Fridericia desuden allerede i »Adelsvældens sidste Dage«) indføjede Afsnit om de forskellige Stænders Historie og om Statens indre Magtudvikling. Men selv om baade disse og Forfattere som Edv. Holm og Steenstrup tog visse Sider af Kulturudviklingen op, var det dog den indre og ydre politiske Historie, der var Hovednerven i deres Studier. Før 1900 var det ogsaa almindeligt, at Doktorafhandlinger og videnskabelige Opsatser i Tidsskrifter var byggede over Emner, hentede fra politisk og diplomatisk Historie¹⁾. Nu er det langt sjældnere Tilfældet.

Det maa betegnes som karakteristisk for den moderne historiske Forskning, at diplomatisk Historie og Krigshistorie er traadt stærkt tilbage, og at Kirkehistorie og Aandshistorie betragtes som særlige Discipliner, der ikke særligt beskæftiger Historikere af Fag. Erslev definerede 1911 Historikernes egentlige Studiefelt som »Livet i Stat og Samfund«²⁾; hans Efterfølgere vil

¹⁾ Exempler: Allen, Fridericia, Møllerup, Gigas.

²⁾ Under sin Udenlandsrejse 1879 havde han dog givet den Definition af Historieskrivningen, at den medtager alle Fænomener, hvori enhver Tidsalder udtrykker det ejendommelige og vigtige (Friis i Tilsk. 1923 Side 12).

maaske endda være tilbøjelige til at lægge større Eftertryk paa Ordet »Samfund«. Af det aandelige Liv medtages kun de Træk, der betragtes som særligt karakteristiske for den paagældende Tidsalder. Derimod er en Række nye Omraader komne til, først og fremmest Samfundsøkonomiens Historie, der almindeligt — hvad enten man hylder marxistiske Anskuelser eller ej — plejer at stilles i Spidsen af Fremstillingen; endvidere Institutionernes Historie og de politiske Idéers Historie. I større eller mindre Grad tages der ogsaa under de almindelige Studier Hensyn til Lokalhistorien, men iøvrigt dyrkes den i vore Dage med største Iver som særligt Fag, og det samme gælder om Genealogi, Personalhistorie samt de enkelte Fags Historie. At de historiske Specialdiscipliners Antal vil blive yderligere forøget i Fremtiden, er sandsynligt, og at nogle af dem — som Personalhistorien — ydermere vil blive draget ind under den almindelige Samfunds-historie, er ikke mindre troligt.

I Stoffets Ordning inden for de historiske Fremstillinger er der ogsaa indtraadt en ejendommelig Ændring. Rammen om det Hele er stadig, som tidligere, den politiske Historie. Men med Anbringelsen af det kulturhistoriske Stof fulgte man tidligere den Vej, at det indskodes paa vilkaarligt valgte Steder. I Slutningen af forrige Aarhundrede gik man saa (Danmarks Riges Historie) over til at afbryde den fortløbende Begivenhedsskildring paa de Steder, hvor en Kulturstrømning ansaas for at have naaet sin højeste Udvikling (Højmiddelalderen c. 1200; det femtende Aarhundrede; Adelskulturen under Frederik II; Tiden om 1660), og her anbringe Kulturhistorien i Tilstandsskildringer. At denne Fremgangsmaade let fører til Vilkaarlighed, er indlysende. I den nyeste Tid møder vi en anden Fremgangsmaade i Erik Arups Danmarkshistorie, hvor Kulturhistorien fremstilles i smaa Af-snit fortløbende Side om Side med den politiske Historie. Denne Form for historisk Fremstilling har mange Fordele. Faren ved den ligger derimod i, at mange jevntløbende Traade paa samme Tid skal fastholdes af Læseren, hvilket kan gøre det samlede Billede uklart eller uoverskueligt. For at undgaa dette, kan Forfatteren da blive fristet til at udskyde mange Nuancer og trække Linjerne

op med grove Streger, hvilket atter kommer til at gaa ud over det historiske Billedes Korrekthed. Den for Tiden mest yndede Fremstillingsform af et historisk Tidsafsnit synes at være den, først at gøre Rede for den økonomiske Udvikling, derpaa at opbygge den politiske Historie og den almindelige Kulturhistorie paa dette Grundlag, og endelig at sætte Aandskulturen som øverste Etage paa Huset. Denne Ordning vælges ofte ogsaa af ikke-marxistiske Historikere, der vil hævde, at der er en Vekselvirkning mellem økonomisk og politisk Historie. Disse Historikere indrømmer nemlig, at den økonomiske Udvikling lader sig føre tilbage til færre og enklere Faktorer end den politiske og derfor egner sig godt til Udgangspunkt for Skildringen.

I Septemberhæftet af »Tilskueren« 1937 har min tidligere Kollega Aage Friis undersøgt »Danske Historikeres Organisationer og deres Arbejde« i moderne Tid. Han rører heri ved et af de Punkter, hvori Nutiden ogsaa skiller sig fra Fortiden, nemlig det langt stærkere udviklede Samarbejde mellem Forskerne. I en klar og læseværdig Fremstilling — som jeg vil anbefale mine Tilhørere at gøre sig bekendt med — gennemgaar han alle de Institutioner, som har til Opgave at »løfte i Flok«; ikke blot de ældre som Langebeks »danske Selskab« af 1745, Dansk Historisk Forening af 1839, Oldskriftselskabet af 1825, Samfundet for dansk Genealogi og Personallhistorie, Selskabet for Udgivelsen af Kilder til dansk Historie, begge fra 1870'erne, men ogsaa dem, som det 20de Aarhundrede har set skyde frem: Historisk Samfund, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, Den danske Komité for Historikernes internationale Samarbejde, vor egen Dansk Historisk Fællesforening, Amtssamfundene og Hjemstavnsmøderne. Med god Grund peger Professor Friis paa, at den almindelige historiske Interesse i Folket er i Tilbagegang i den sidste Menneskealder, og at dette gælder for alle Landes Vedkommende, men at vi her i Danmark, i hvert Fald endnu, nyder en Frihed i Emnevalg og Fremstillingsform, der er Betingelsen for, at selvstændig Historieforskning og Historieskrivning til Nationens etiske Højnelse stadig kan opretholdes. Heri er jeg fuldtud enig med ham, men jeg tror tillige, at den svigtende historiske Interesse er et

Overgangsfænomen, der ikke vil faa varig Betydning. Til at opretholde og videreudvikle en moderne national Kultur er en selvstændig Historieskrivning en Hovedbetingelse, selv om Døgnets Børn ikke altid har aabent Blik derfor. Men da al Kultur hidtil skyldes en Elite inden for det paagældende Folk, om man vil en aandelig »Overklasse«, føler jeg mig overbevist om, at alt ærligt historisk Arbejde, selv det beskedneste »Dragen Straa til Stakken«, vil bære sin Løn i sig selv, selv om den ydre Anerkendelse derfor i Øjeblikket kan synes den paagældende meget ringe.

DET 18. AARHUNDREDES BONDESKIFTER OG DERES KILDEVÆRDI.

Af *Sigurd Jensen*.

Naar man skal diskutere bondeskifternes værdi som kilde til det 18. aarh.'s historie, kan man straks slaa fast, at hvad fylde angaar, indtager dette materiale en meget dominerende plads. Antallet af de skifteprotokoller og pakker med skiftebreve fra det 18. aarh., der henligger i vore arkiver, skal skrives med tre cifre. De har imidlertid ikke faaet den behandling af forskningen, de fortjener, selv om man i den senere tid er begyndt at faa øjnene op for deres værdi — navnlig værket »Bistrup«¹⁾ af Axel Linvald vidner herom. At den ældre forskning ikke har benyttet dem, men andre kilder til belysning af det 18. aarh.'s bondehistorie, hænger nøje sammen med de interesser og synspunkter, der har gjort sig gældende. Det vil derfor være nyttigt at begynde med den foreliggende litteratur, dens tendenser og kilder²⁾.

Paa grænsen mellem kildemateriale og behandling staar G. Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, 1803—14*. Den giver spredte talmæssige oplysninger fra det 18. aarh. — hovedsagelig baserede paa mundtlige oplysninger fra ældre folk; den er dog væsentlig en detailleret beskrivelse af forholdene o. 1800. — Fra begyndelsen af 1840'erne foreligger to værker. Det ene, C. F. Wegener: *Liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde, 1843*, er interessantere ved sin indstilling end ved sine resultater. Det er en hyldest til kong Frederik VI's minde, og bøndernes kaar før reformerne er derfor tegnet mørkest mulig, for at kongens velgerninger kan straale des mere. Der gøres ikke rede for kilderne, men paavirkning fra det 18.

¹⁾ København 1932.

²⁾ Der er dog kun gjort rede for hovedværker og hovedsynspunkter.

aarh.'s bondevenlige stridsskriftlitteratur mærkes. Sammen med det andet værk — Allen: Haandbog i Fædrelandets Historie, 1840 — grundlægger den det synspunkt, der skulde blive hævdet i lang tid: det er først og fremmest bondens retslige stilling, der interesserer; den gøres til baggrund for hele skildringen. De økonomiske forhold karakteriseres over en bank som meget mørke; men hvor ringe forstaaelse Allen har haft af den økonomiske situation, viser følgende karakteristiske træk: Han anser kornforordningen af 1735 for direkte skadelig for den danske kornavl, idet forbudet mod at indføre udenlandsk korn til Danmark og det søndenfjeldske Norge bevirkede, at landmændene ikke gjorde sig umage nok for at avle godt korn, fordi de altid var sikre paa afsætning. At forordningen bevirkede forhøjede priser, forsoner ham ikke med den. — Hvad kilder angaar, da er det, som man kunde vente, væsentlig forordningerne, han bygger paa.

Der gaar nu nogen tid, før bøndernes historie i det 18. aarh. bliver taget op til fornyet behandling. (En afhandling af »Duncan« i »Tidsskrift for den danske Bondestand« 1861 holder sig indenfor de givne rammer).

100-aarsdagen for stavnsbaandets løsning gør imidlertid paany emnet aktuelt; fra 1888 foreligger en række værker, hvoraf de fleste følger den af Wegener og Allen angivne linie — med udgangspunkt i retsforholdene. Eet værk (Falbe-Hansens) gaar dog en noget anden vej.

I. A. Fridericia: »Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigjørelse« og Johs. Steenstrup: »Den danske Bonde og Friheden« benytter begge et ret uensartet kildemateriale, rejseskildringer, klager, stridsskrifter fra tiden o. lign. Deres tendens er forskellig; Fridericia beklager bonden i høje toner, Steenstrup imødegaaer den tidligere opfattelse som værende altfor mørk. Denne forskellighed i opfattelse staar sikkert i forbindelse med deres forskellige indstilling overfor deres samtids bondeproblem³).

Severin Kjær: »Fra Stavnsbaandets Dage« skal her kun nævnes, fordi den blandt sit ret store, usigtede materiale — mest klager, procesakter og overleverede anekdoter — ogsaa har nogle

³) cfr. A. D. Jørgensen: Hist. Afhandl. III p. 182 ff.

skifter. Disse bliver dog, ligesom det øvrige materiale, behandlet uden system og kritik.

Det epokegørende værk blev imidlertid V. Falbe-Hansen: »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne. Set fra Nationaløkonomiens Standpunkt«. Dette værk behandler — som titlen angiver — emnet udfra et nyt grundlag, det økonomiske. Forfatteren stiller følgende regnestykke op: bondens indtægter bestemtes af det ringe foldudbytte, det ringe kvæghold og de lave priser paa landbrugets produkter; hans udgifter bestemtes af tienden, de høje skatter, den relativt høje folkeløn, udgiften til saasæd og udgiften til bondens nødvendige underhold; resultatet blev nødvendigvis underskud. For at kunne foretage denne beregning maa han nødvendigvis have et talmateriale, og han finder væsentlig dette i kapitelstaksterne. — Paa to punkter kan der imidlertid rettes kritik mod hans behandling: a) han regner med for stort foldudbytte, og hans berettigelse til at anvende kapitelstaksterne som kilde i den udstrækning, han gør, bliver derved tvivlsom; b) han har ikke anvendt den kontrol overfor sine resultater, som han kunde have fundet i skifterne.

Forf. mener, at naar man 1764 paa det Bernstorffske gods paa Sjælland høstede gennemsnitlig 3 fold, saa var dette en minimumshøst⁴⁾).

Hertil kan siges, at Torkel Baden i 1770 regner $3\frac{1}{2}$ fold for et godt resultat⁵⁾; og dette støttes af resultaterne fra den synsforretning, der 1740 afholdtes paa Hørsholm gods. Et par eksempler herfra:

I Karlebo	gav rug 2,	byg $3-3\frac{1}{2}$	og havre 2	fold.
» Niverød	» » 2,	» 5	» » 3	»
» Fredtofte	» » 3,	» $4-4\frac{1}{2}$	» » 3	»
» Heslerød	» » 2,	» 4	» » 2	»
» Ullerød	» » $3\frac{1}{2}$,	» $3\frac{1}{2}$	» » $3\frac{1}{2}$	»
» Auderød	» » 4,	» 4	» » 3	»
» Gunderød	» » 2,	» $4\frac{1}{2}$	» » 3	»
» Havegaard	» » 2,	» $3\frac{1}{2}$	» » 1	»
» Jellerød	» » 2,	» 4	» » 4	»
» Nive	» » 1,	» 1	» » 1	»
» »	» » 3,	» 4	» » 3	»
» Veinbrød	» » 3,	» 4	» » 3	»
» Brønsholm	» » 3,	» 4	» » 3	»
» Kirketelte	» » 2,	» 3	» » 2	»

⁴⁾ anf. værk I p. 24 ff.

⁵⁾ Torkel Baden: Agerbruget i Danmark. Kbh. 1770. p. 56.

Paa de øvrige ca. 30 landsbyers jorder under samme gods var udbyttet noget lignende⁶⁾.

Dette var paa Sjælland, den landsdel, der — ifølge Falbe-Hansen — skulde være den, der gennemgaaende havde det ringeste udbytte. — I Jylland kunde det imidlertid ogsaa være sløjt. Et par eksempler:

Paa Thimgaard (Hing herred, Ringkøbing amt) høstede man i gode aar ikke over $3\frac{1}{2}$ fold rug og 3 fold byg og havre⁷⁾.

Ved en synsforretning i Hedegaard ved Randers i 1775 konstateredes foldudbyttet paa 1 fold og derunder; men det aar havde der dog ogsaa været »Misvækst«⁸⁾.

Iøvrigt maa man give Falbe-Hansen ret i, at der kunde høstes relativt godt i Jylland. Paa Mors kunde man regne med at høste 5 fold sort havre, 7 fold byg og sort havre, $4\frac{1}{2}$ fold rug og 4 fold ærter. I Thy ansaa man for »god Frugtbarhed«: 6 fold rug, 8 fold byg, 9—10 fold havre og 10 fold ærter. Ved Thisted kunde man i særlig gode aar regne med 10—12 fold byg⁹⁾.

Angaaende foldudbyttet kunde forf. ogsaa have hentet sig oplysninger i skifterne. Foretoges der skifte, umiddelbart efter at høsten var kommet i hus, opførtes saavel den indhøstede sæd som den sæd, der udkrævedes til saasæd. Regner man med, at udsæden har været den samme aar for aar, kan man da beregne foldudbyttet i det aar, skiftet er foretaget. Eksempler:

Skifte af $\frac{13}{9}$ 37 efter Niels Nielsen, Gundsøllille: 2 fold rug, godt 4 fold byg og 2 fold havre.

Skifte af $\frac{14}{9}$ 42 efter Anders Andersen, Bybjerg: 2 fold rug, 2 fold byg, 6 fold havre og 2 fold boghvede.

Skifte af $\frac{9}{9}$ 46 efter Ole Larsen, Næsby: godt 3 fold rug, 1 fold byg og 5 fold havre.

Skifte af $\frac{9}{9}$ 46 efter Jens Olsen, Næsby: $2\frac{1}{2}$ fold rug, 1 fold byg, $2\frac{1}{2}$ fold havre og 3 fold boghvede.

Skifte af $\frac{23}{9}$ 48 efter Jakob Sørensen, Vindinge: $2\frac{1}{2}$ fold rug, $2\frac{1}{2}$ fold byg og $1\frac{1}{2}$ fold havre.

Skifte af $\frac{11}{9}$ 51 efter Jens Olsen, Bybjerg: $1\frac{1}{2}$ fold byg og 1 fold havre¹⁰⁾.

Af det foregaaende fremgaar, at man maa regne med et minimumsudbytte, der ligger under 3 fold, og med, at man i visse dele af landet vanskeligt kunde komme op over dette tal. Sætter

⁶⁾ C. Christensen Hørsholm: Hørsholms Historie. Kbh. 1879. Till. XXXIV ff.

⁷⁾ Samme: Agrarhist. Studier. II. Kbh. 1891. Till. CXXXI ff.

⁸⁾ Jydske Saml. 1. rk. 3. bd. p. 24—25. Fodnote 3).

⁹⁾ Agrarhist. Studier. II. Till. CXVI og CXIV.

¹⁰⁾ Skifteprotokol for Roskilde Domkirkes gods. Landsarkivet, Kbh.

man nu, at der gik 1 fold til skatter og afgifter, 1 fold til bondens underhold og 1 fold til saasæd¹¹⁾, har bonden ofte ikke haft korn at sælge, selv i aar med normal høst. Men havde han intet at sælge, da giver kapitelstaksterne intet billede af op- og nedgang i hans kaar. Falbe-Hansens vurdering af kapitelstaksterne som kilde maa da reduceres betydeligt¹²⁾.

Vi maa dog slutte kritikken med at fastslaa, at Falbe-Hansens behandling, der var revolutionerende ved at tage det 18. aarh.'s landbrugs kaar op til talmæssig behandling, stadigvæk er hovedværket om disse forhold — først naar en tilfredsstillende gennemgang af skifterne er blevet draget med ind i behandlingen, vil dette værk være forældet.

Af de to værker, der foreligger fra begyndelsen af 1890'erne, følger Edv. Holm: »Danmark-Norges Historie 1720—1814«, 1891 ff., ret nøje Falbe-Hansens. Det bør iøvrigt nævnes her, at forf. stiller sig meget skeptisk overfor kildeværdien af bøndernes klager; han mener, at de ofte kun skyldtes »Trættekjerhed og Proces-syge«¹³⁾. Fyldestgørende dokumentation af paastanden savnes dog. Det andet værk, C. Christensen Hørsholm: »Agrarhist. Studier«. II. Kbh. 1891, følger den ældre retningslinje; men der gives et mere detailleret materiale end i nogen tidligere fremstilling. Hvor ufremkommeligt der er ad den gamle vej, dokumenterer denne bog bedre end nogen anden. Forf. har gjort et stort arbejde for af hele det spredte stof, som hans forgængere har lært ham at bruge, eller som han selv har fundet frem, at danne et sobert helhedsbillede.

Et enkelt udpluk — f. ex. afsnittet »Om Besiddelses- og Brugsforholdene for Bønderne før de store Reformere«¹⁴⁾ — viser, hvorledes han stiller problemerne op, og hvorledes det kildemateriale, som han

¹¹⁾ Falbe-Hansen: anf. værk I, p. 17.

¹²⁾ Det maa tages i betragtning, at Falbe-Hansen beskæftiger sig med landbrugets kaar som helhed, og ikke specielt med bondestandens forhold. Og for proprietærerne er kapitelstaksternes svingninger naturligvis overordentlig betydningsfulde.

¹³⁾ anf. værk. I. p. 353.

¹⁴⁾ anf. værk. p. 125 ff.

benytter til belysning af dem, ikke giver et klart helhedsbillede, men et kaotisk virvar.

Han nævner først en række udtalelser, der fremhæver, at bonden ikke havde det saa daarligt endda — navnlig for Sjællands vedkommende. Der er udtalelser fra baron Lehn, krigsraad Wedell til Kjærsgaard, etatsraad Teilmann o. a.

Dernæst anføres udtalelser, der fremhæver bondens elendighed; af Molesworth, præsten Søren Sorterup, Pontoppidan o. a.

Saa følger der i almindelighed holdte stikprøver fra enkelte godser: han nævner prins Carls forgæves forsøg paa at forbedre forholdene paa Vemmetofte, udtalelser om forholdene paa Bregentved gods 1714—17, et kort rids af udviklingen paa Herlufsholm, navnlig m. h. t. den stadig tilbagevendende begivenhed, at kongen maa eftergive alle skatterestancer, en beretning om en række særlig daarlige aar paa Valbygaards gods, en udlægs-forretning i Nørvang-Tørrild herreder 1721, nogle visitatsberetninger osv.

Den eneste maade, hvorpaa han trækker linier op, er den, at han deler stoffet i to rubrikker, det, der taler for, og det, der taler mod daarlige kaar for bonden.

Den nyeste skildring af landbruget i det 18. aarh. (bortset fra skildringer af enkelte herregaardes forhold) er givet af O. H. Larsen i »Landbrugets Historie og Statistik«, 1921 (2. udg. 1929 er ikke meget ændret m. h. t. nærværende afsnit) og i det af ham udarbejdede afsnit af »Dänische Wirtschaftsgeschichte«, Jena 1933. Han bygger væsentlig paa eksisterende litteratur (der tales naturligvis kun om nærværende periode), og de gængse synspunkter gøres gældende.

Vi kan da konkludere: Klarest er forholdene stillet op hos Falbe-Hansen; han har det fortrin frem for de øvrige forskere, at han belyser situationen ved talmæssige oversigter, den eneste maade, hvorpaa bondens økonomiske tilstand kan blive fuldt belyst. At det ikke lykkes fuldt tilfredsstillende, skyldes — som vist — det anvendte talmateriale.

Er da skifternes talmateriale bedre?

Hvad skifteforretningen angaar, da foretoges den efter fæstebonden af proprietæren, efter en selvejerbonde (eller proprietær) af amtmanden¹⁵⁾.

¹⁵⁾ O. M. Hofman-Bang: Jens Sørensen og Maren Nielsdatter. Haandbog til Brug ved slægtshistoriske Undersøgelser ved Det jydsk Arkiv. 1927, p. 8 f.

30 Dage efter dødsfaldet mødtes skifteforvalteren eller hans repræsentant med arvingerne i sterboet. Ifølge loven¹⁶⁾ havde øvrigheden intet med skiftet at gøre, saafremt arvingerne alle var myndige og enige. Vi ser da i saadanne tilfælde, at der ikke er foretaget nogen vurdering, men kun ganske kort ført til protokols, at arvingerne enedes »udi al kjærlighed«.

Enedes arvingerne ikke, eller var der umyndige arvinger, — og disse tilfælde repræsenterer det overvejende flertal — foretoges registrering over boets »indgiæld« og »udgiæld«. Under »indgiælden« anførtes boets aktiver, der paa en fæstegaard udelukkende omfattede effekter, paa en selvejergaard ogsaa jord og bygninger. Under »udgiælden« foretoges først en sequestrering¹⁷⁾ af heste, kreaturer, vogne, plove o. lign. til »boets brøstfæld og besætning«¹⁸⁾; dernæst foretoges udlæg til skatter og til dækning af herremandens tilgodehavende, saa først kom andre kreditorers krav.

For at klargøre, hvorvidt det i skiftet givne billede af bondens bo er korrekt, maa det først og fremmest undersøges, om skiftet tager alt med.

Vi konstaterer, at man i al fald har været omhyggelig med at faa selv de mindste ting med (selv hundens lænke, »en bømte med gammelt skrammel« o. lign.); hvad værdigenstande angaar, da finder man ofte i de mere velhavende boer kobber- og tinvarer og undertiden lidt sølv (lysestager, skeer, bægre ell. lign.). — Men penge nævnes meget sjældent.

Eksempler: I skifteprotokollen fra Sæbygaard og Stenshede godser findes for tidsrummet 1719—80 indført 209 skifteforretninger, hvoraf der i de 190 er foretaget opgørelse over aktiver og passiver. I cirka

¹⁶⁾ Danske lov 5—2—16.

¹⁷⁾ M. h. t. sequestreringen cfr. Forordninger af $15/1$ 1701 og $13/2$ 1722.

¹⁸⁾ A. Steenstrup siger om »udgiælden«: Derhen kan regnes, foruden andet Kjøvet eller retsmæssig Giæld, de kongelige Skatter, Rentepenge, Leje, Landgilde og andre Afgifter, Sædekorn, Fødekor, Folkelønninger etc., om disse end ikke alle er forfaldne til den Tid; thi Bonden skal tage sine Udgifter af sin Avl og sin Besætning. Er denne nu engang anslagen til Indtægt, saa maa de Byrder og Udgifter, som vedhænger samme, ogsaa beregnes til Afgang. Med et Aars Indtægt bør altsaa følge et Aars Udgift. — »Den danske Bondes Pligter og Rettigheder«. Kbh. 1802. p. 261.

halvdelen nævnes ret værdifulde kobber- og tinsager, i 8 nævnes sølvsager; men kun i eet skifte nævnes rede penge.

I skifteprotokollen for Søgaard (v. Ringkøbing fjord) findes ialt 69 skifter fra tidsrummet 1720—70. Af dem findes der rede penge i 2. I skifteprotokollen for Hverringe (paa Hindsholm) findes fra samme tidsrum ialt 151 skifter, kun 2 har rede penge. Af Nandrup 51 skifter fra samme tidsrum har 1, af Rodstensejes 151 fra samme tidsrum 2 og af Kølbygaards 191 fra tidsrummet 1708—54 har 3 rede penge.

Der rejser sig da naturligt det spørgsmaal: Blev der stukket rede penge til side ved en række skifteforretninger?

Eet forhold taler herfor, nemlig det, at et meget stort antal af alle det 18. aarh.s bondeboer var insolvente med herremanden som hovedkreditor. Det vilde da være naturligt, om arvingerne søgte at unddrage ham det, der var lettest at stikke til side, de rede penge.

Nogle tal fra tidsrummet 1720—70:

Paa Rodstenseje (Hads hd.)	ialt 155 skifter ¹⁹⁾ ,	deraf 78 insolvente.
» Søgaard (Hind hd.)	» 74 »	» 37 »
» Stensballegaard (Vore hd)	» 70 »	» 31 »
» Nandrup (Nørre hd., Mors). » 37 »	» 37 »	» 28 »
» Sæbygaard og Stenshede (Dronninglund hd.)	» 209 »	» 161 »
» Engestofte (Musse hd.)	» 136 »	» 60 »
» Selsø (Horns hd.)	» 200 »	» 129 »
» Hverringe (Bjærge hd.)	» 151 »	» 96 »

Paa Roskilde domkirkes gods (i Horns, Voldborg og Merløse herreder) var der for tidsrummet 1734—55 ialt 165 skifter, og deraf var 112 insolvente.

Mange forhold taler dog imod, at der skulde være stukket pengebeløb af betydning til side:

1) Bonden havde ikke chance for at skaffe sig ret mange rede penge (cfr. hvad der ovenfor er anført om foldudbyttet), og at hele økonomien paa landet var baseret paa ombytning af og klarering i varer, det viser hele indholdet af skifterne. Klarest træ-

¹⁹⁾ Medtaget i denne forbindelse er kun de skifter, hvor aktiver og passiver er talmæssigt opgjort.

der forholdet frem, naar et bos effekter stilles til auktion; de efterladte købte vel størsteparten, men ogsaa andre bønder i landsbyen anskaffede sig, hvad de trængte til. Det var imidlertid kun meget lidt, der betaltes kontant; det meste fik man paa kredit²⁰⁾. Hvordan hver enkelt af disse kreditposter efterhaanden er blevet afviklet, kan man naturligvis kun sjældent forfølge; men maaden, hvorpaa krav paa dødsboer honoreredes, viser hele systemet. Det skete hovedsagelig paa den maade, at der betaltes med korn eller udlagdes effekter.

2) Herremanden var interesseret i, at intet blev bragt af vejen. Hans foged har sikkert gjort sit bedste for at faa alle aktiver fundet frem — ogsaa penge.

3) Man kan vanskeligt tænke sig, at arvingerne altid har kunnet blive enige om delingen af de penge, der maatte blive skaffet til side. Og uenighed kunde let paakalde herremandens eller hans fogeds opmærksomhed²¹⁾.

Man kan vel da regne med, at selv om der er en vis sandsynlighed for, at der i enkelte tilfælde er stukket penge til side, har dette ikke været det almindelige — det har i al fald kun yderst sjældent drejet sig om andet end smaasummer. At stikke andre ting til side (sølvsaager o. lign.) har naturligvis været endnu vanskeligere.

²⁰⁾ Eksempler fra Rodstenseje: Auktion af $\frac{5}{10}$ 1737, samlet auktionssum 127 rdl. 3 mk. 5 sk.; der kom 9 rdl. 5 mk. 1 sk. ind i rede penge.

Aukt. af $\frac{12}{12}$ 1753, samlet auktionssum 32 rdl. 1 mk. 2 sk.; der kom overhovedet ingen rede penge ind.

Aukt. af $\frac{29}{12}$ 1759, samlet auktionssum 17 rdl. 1 mk. 2 sk.; heller ikke her kom der rede penge ind.

Aukt. af $\frac{31}{1}$ 1760, samlet auktionssum 57 rdl. 4 mk. 3 sk.; der kom 1 rdl. 2 mk. 9 sk. ind i rede penge — Skifteprotokol fra Rodstenseje. Landsark. Viborg.

Hele dette forhold maatte naturligvis skade byernes »bondehandel« overordentligt, cfr. Alb. Olsen: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid. Acta Jutlandica. IV. p. 25.

²¹⁾ cfr. f. ex. skifte af $\frac{13}{4}$ 1734 efter Rasmus Pedersen og Hustru Kirsten Rasmusdatter, Soelbjerg. Nogle af arvingerne hævdede, at andre af dem havde stukket 100 rdl. til side. Dette førte til skænderi og dette igen til en større undersøgelse fra herremandens side. Der blev forøvrigt intet fundet. — Skifteprot. fra Rodstenseje. Landsark. Viborg.

Det næste spørgsmaal bliver nu: giver skiftets vurderingssummer et korrekt udtryk for de værdier, der fandtes i boet?

At der har været utilfredshed med herremandens udførelse af skifteforvalterhvervet, fremgaar af flere udtalelser:

Bang siger: »Proprietæren som Skifteforvalter tilkiender sig selv sin egen Fordring og det endog forlods. — Upartiskhed kan og maae man ikke vente af en Mand, som er Part i den Sag, han skal bedømme, og det er Proprietæren i Skiftebehandlinger efter sin Bonde«²²). Og i *Martsfeldts* efterladte papirer siges der: »Angaaende Forholdet med Skifter hos en Bonde, da er det og heel uordentlige; thi endskiønt Loven og de i dette Fald udgangne kongelige Forordninger fastsætte, hvad der skal høre til en Bondegaards Besætning, bliver dette dog hos de fleste ikke iagttaget. Der toges heller ikke et lovligt Fæld, det er af rette Lovskikkede og Fremmede, men skeer ved Forvalteren og Synsmænd, der er Undergivne, som sætter saadan Fæld, at Fæe og Indboe gaar bort med, saa at Arvingerne faar lidet eller intet, ihvorvel Bonden kort før hans Død har selv taget mod et øde Sted«²³).

Der rejses saaledes anklage mod herremanden dels for at sequestrere for store beløb til boets »brøstfæld og besætning«, dels for i det hele at tildømme sig større værdier, end han havde krav paa; hvordan han gjorde det, viser de tilfælde, hvor der foruden skiftets vurdering af effekterne ogsaa er indført de summer, disse gav ved en efterfølgende auktion. Det ses, at der meget ofte er blevet vurderet for lavt ved skifteforretningen. Vurderingsmænd var ganske vist »to uvildige bønder« fra samme eller en nærliggende landsby, men — som *Martsfeldt* meget rigtigt har set — de var herremandens undergivne, og til stede var en tredie person, hvis standpunkt absolut ikke kunde være upartisk — ridefogden.

Et af de steder, hvor der er blevet vurderet særlig lavt, er godset Selsø. Vi anfører samtlige tilfælde fra tidsrummet 1720—70, hvor vurderingssummen kan sammenlignes med en auktionssum:

²²) *Bang*: Afhandling om Bondestanden i Danmark. 1786. p. 60.

²³) Statistisk, juridisk og litterarisk Bibliothek. 4. bd. 1795. p. 17 f.

Fra 1724:	vurderingssum:	9. 5. 8;	auktionssum:	13. 2. 4.
» 1740	»	18. 4. 11.	»	21. 1. 2.
» 1740	»	21. 3. 14.	»	30. 1. 15.
» 1741	»	12. 2. 7.	»	17. 0. 0.
» 1751	»	854. 3. 11.	»	1266. 1. 6.
» 1752	»	57. 3. 14.	»	67. 0. 0.
» 1756	»	14. 2. 12.	»	19. 0. 6.
» 1758	»	5. 0. 0.	»	6. 0. 0.
» 1758	»	6. 2. 7.	»	14. 2. 2.
» 1758	»	9. 2. 6.	»	12. 2. 7.
» 1760	»	50. 4. 9.	»	52. 3. 12.
» 1761	»	18. 0. 5.	»	30. 5. 6.
» 1761	»	15. 0. 10.	»	32. 5. 8.
» 1761	»	8. 2. 10.	»	13. 1. 1.
» 1763	»	7. 1. 14.	»	15. 0. 7.
» 1763	»	176. 4. 7.	»	411. 5. 9.
» 1764	»	36. 5. 4.	»	42. 5. 12.
» 1764	»	15. 4. 1.	»	22. 4. 10.
» 1767	»	24. 1. 15.	»	48. 0. 5.
» 1768	»	32. 3. 7.	»	59. 2. 2.
» 1769	»	60. 0. 1.	»	111. 1. 3.

En lignende — omend knap saa grel — forskel paa de to summer træffes paa Rodstenseje. Et par tilfældig valgte eksempler:

$\frac{14}{8}$ 1725:	vurderingssum:	120. 1. 0;	auktionssum:	159. 5. 10.
$\frac{12}{9}$ 1728	»	42. 0. 7.	»	56. 2. 12.
$\frac{8}{4}$ 1744	»	22. 3. 14.	»	34. 5. 3.
$\frac{13}{11}$ 1759	»	5. 5. 4.	»	17. 2. 2.
$\frac{9}{2}$ 1762	»	24. 2. 10.	»	38. 1. 7.

Men at man paa dette punkt — som iøvrigt i det hele taget m. h. t. problemerne indenfor nærværende omraade — skal være varsom med at generalisere, viser følgende 4 auktioner fra Engestofte paa Lolland, de eneste paa dette gods fra tidsrummet 1720—70:

Fra 1731:	vurderingssum:	12. 2. 14;	auktionssum:	12. 1. 4.
» 1731	»	26. 5. 4.	»	33. 4. 10.
» 1749	»	14. 5. 14.	»	16. 1. 6.
» 1749	»	42. 4. 6.	»	40. 0. 10. ²⁴⁾

²⁴⁾ cfr. skifteprotokollerne fra de nævnte godser.

Paa to specielle omraader er vi i stand til at følge, hvorledes der atter og atter vurderes for lavt, nemlig ved vurdering af heste og forefundet korn. For hestenes vedkommende kan det gøres ved at sammenligne de summer, forefundne heste vurderedes til, med de summer, de heste vurderedes til, som krævedes til gaardens »besætning«. De første ansattes til priser mellem 2 og 8 rdl.; de sidste sattes til 8—10 rdl.²⁵⁾. Med andre ord: den hest, der af herremanden krævedes til boets »besætning«, skulde være af en bedre kvalitet end den almindelige bondehest. — Hvis man sammenligner de takster, forefundet korn sættes til, med kapiteltaksterne, finder man, at dette korn er sat betydeligt lavere end den officielle notering²⁶⁾.

Nu var en for lav vurdering af aktiverne ikke udelukkende til fordel for *herremanden*. Den kom ogsaa den arving til gode, der overtog fæstet. Han blev fri for at faa boets rekvisitter splittet ved arvedeling, hvis aktivsummen blev holdt under passivsummen. Hans og herremandens interesser faldt her sammen, hvad der kom ham til gode.

Det, der interesserer mest i nærværende forbindelse, er imidlertid, at disse forskelligartede vurderinger gør en sammenligning af tal fra forskellige godser noget usikker; dette svækker skifternes kildeværdi en del.

Hvortil kan man da bruge skifternes tal, naar de to hovedbegrænsninger tages i tilbørlig betragtning — den ret ringe chance for, at der er stukket en mindre sum penge til side, og den betydeligt større for, at der er vurderet for lavt?

²⁵⁾ Et typisk eksempel: Skifte af $29/11$.32, Hvilsted, Rodstenseje Skifteprotokol. Der forefandtes 1 hest til 7 rdl., 1 til 5 rdl., 1 til 2 rdl. og 2 à 4 rdl. Der krævedes 4 heste à 10 rdl.

²⁶⁾ Et typisk eksempel: Skifte af $27/11$ 1720, Fillerup, Rodstenseje.

$1\frac{1}{2}$	td. rug à 1 rdl.	64 sk.;	kapiteltakst 1 rdl.	72 sk.
2	» byg à 1 »		»	1 » 32 »
8	» havre à 48 sk.		»	72 »

Dette korn har vel næppe været aftærsket, alligevel synes fradraget for tærskning lovlige stort. Bonden har ved denne vurdering faaet sin ejendom forringet med 2 rdl. 76 sk. (÷ tærskelønnen).

Den sikreste brug af dem maa være til belysning af tilstanden og udviklingen paa de enkelte godser og — hvis der findes fæste-protokoller til støtte — indenfor den enkelte landsby og paa den enkelte gaard.

Et par eksempler paa, hvad der kan konstateres:

Følgende typiske udvikling kan f. ex. spores paa Roskilde domkirkes gods ved hjælp af skifteprotokollen (der kun er bevaret for tidsrummet 1734—54).

Der var i femaaret	1736—40	15 solvente og	20 insolvente boer
» »	1741—45	18 » »	29 » »
» »	1746—50	18 » »	33 » »
» »	1751—54	1 » »	27 » »

Disse tal kan vi komme nærmere ind paa livet af ved at undersøge nogle enkelte gaarde under nævnte gods.

I. i Næsby, hartkorn 4. 4. 1. 2.

skifte af	$\frac{1}{7}$.	40,	aktiver	105. 3. 2,	passiver	110. 3. 4
» »	$\frac{3}{6}$.	46,	»	97. 3. 0,	»	129. 3. 12
» »	$\frac{30}{5}$.	54,	»	97. 1. 0,	»	126. 0. 15

II. i Næsby, hartkorn 3. 1. 1. 1.

skifte af	$\frac{8}{4}$.	39,	aktiver	129. 1. 12,	passiver	131. 5. 10
» »	$\frac{9}{9}$.	46,	»	94. 3. 12,	»	126. 4. 12

III. i Næsby, hartkorn 1. 7. 3. 2.

skifte af	$\frac{28}{3}$.	49,	aktiver	267. 0. 6,	passiver	236. 4. 8
» »	$\frac{30}{5}$.	54,	»	286. 5. 12,	»	300. 4. 3

IV. i Bybjerg, hartkorn 6. 2. 2. 0.

skifte af	$\frac{15}{8}$.	36,	aktiver	158. 0. 14,	passiver	158. 2. 0
» »	$\frac{5}{4}$.	46,	»	135. 2. 6,	»	164. 5. 3

V. i Bybjerg, hartkorn 9. 1. 1. 2.

skifte af	$\frac{4}{6}$.	37,	aktiver	295. 5. 2,	passiver	214. 3. 2
» »	$\frac{11}{9}$.	51,	»	229. 2. 10,	»	244. 1. 6

Selv om disse tilfælde er for faa til, at man kan slutte noget generelt, saa skulde de kunne vise den principielle fremgangsmaade. Arvedelinger vil — paa grund af de insolvente boers overvægt — kun sjældent gribe forstyrrende ind og da kun i ringe grad, fordi overskuddet ikke er ret stort. Den paa gaarden

beroende aktivmasse paavirkes saaledes hovedsagelig kun af svingninger i bondens økonomi. Forfølgelse af indskrumpling eller udvidelse af denne aktivmasse — som ovenfor — vil give et indblik i godsets økonomi, et indblik, der naturligvis vil blive bedre jo flere gaarde, der kan drages ind i undersøgelsen.

Ved de ovenfor anførte eksempler skulde være skitseret en af de metoder, der maa anses for at give den frugtbareste anvendelse af skifternes talmateriale. Der maa antages at være adskiligt flere; her er blot ikke stedet til at gennemgaa alle. Formaalet har kun været at vise materialets anvendelighed.

Ikke alene bøndernes formuesforhold udtrykt i tal skulde skifterne kunne vise, men ogsaa f. ex. en ting som foldudbyttet (se ovenfor), specifikation af bondens afgifter o. lign. Endvidere maa det anses for at være en nødvendighed, at det museumsmateriale, der foreligger til belysning af bøndernes levevis, kun benyttes under hensyntagen til de oplysninger, der kan hentes ud af skifterne, om genstandene, der findes i boer med forskellig velstand.

Det maa imidlertid formodes, at spørgsmaalene om skifternes anvendelse vil klare sig i hvert enkelt tilfælde. Problemet, til hvis løsning der her skulde være givet et bidrag, er, i hvilken udstrækning man tør benytte dem.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGISTRERING AF UDSKIFTNINGSKORT.

Af *Gunnar Knudsen.*

Ved Dansk historisk Fællesforenings Repræsentantmøde i København den 22. Oktober 1938 forelagde jeg paa Bestyrelsens Vegne en Plan om, at Fællesforeningen skulde tage Initiativet til en landsomfattende Registrering af Udskiftningskort. Forslaget vandt Tilslutning fra alle Sider og Planen skal nu søges gennemført. Jeg skal derfor her i »Fortid og Nutid« give en kort Redegørelse for Sagen og de Veje, ad hvilke man skal forsøge at faa den gennemført.

De, som var tilstede ved Repræsentantmødet i 1937, vil erindre, at Arkivar ved Matrikulsarkivet Johs. Ewens her fremlagde en Række Prøver paa de Fotografier af Udskiftningskort, som man er begyndt paa at lade optage og samle i nævnte Arkiv. Det fremkaldte almindelig Beundring, at det var muligt at naa saa gode Resultater ved Fotografering, og at alle Enkeltheder i Kortene stod klart, saa at hver Linie kunde følges og hvert Bogstav kunde læses, i hvert Fald ved Anvendelse af Lup, og det uagtet Kortene ved Fotograferingen var nedsat fra 1 : 4,000 til 1 : 20,000, og man maatte give Arkivaren Ret i, at dette var en virkelig effektiv Maade at søge disse Korts Bevaring for Eftertiden løst paa.

Udskiftningskortene ligger som bekendt spredt Landet over, for en stor Del i privat Eje. Forholdet var jo det, at der ved Udskiftningen for ca. 150 Aar siden blev overgivet et Udskiftningskort til hver By eller Ejerlav, der skulde opbevares af største Lodsejer paa de øvrige Lodsejeres Vegne. Kortene har tit haft en sørgelig Skæbne, fordi Bøndergaardene var uegnede til Opbevaring af Arkivsager; mange Steder blev Kortene udsat for Fugtighed og gik i Opløsning, undertiden byggede Musene Rede

i Kortrullen og gennemgavede den, og navnlig har de hyppige Ildebrande tilintetgjort en Mængde Kort. Det er vistnok kun et forholdsvis lille Antal af dem, som endnu er i Behold. Bestemmelsen om, at største Lodsejer skulde opbevare dem, blev vel nok i Begyndelsen efterlevet, men gik dog hurtig i Glemme; Kortene blev Tid efter anden udlaant til forskellig Brug og ikke altid leveret tilbage, og de, som laa inde med dem, kom efterhaanden til at betragte dem som deres Ejendom. Mange Kort er i Tidernes Løb havnet i Landinspektørkontorer, Sagførerkontorer og Sognearkiver, og navnlig de sidste, der har fulgt de skiftende Sogneraadsformænd, har tit været meget daarlige Opbevaringssteder.

Bedst gik det med de Udskiftningskort, som under Hensyn til Bestemmelsen om Overdragelsen til største Lodsejer kom til Herregaardene. Paa mange Godskontorer ligger derfor betydelige Samlinger af saadanne Kort, der som Regel har haft bedre Opbevaringsforhold, og som derfor forefindes i god Tilstand. Men her truer en anden Fare, nemlig vor Tids Udstykningsbevægelse. Naar et Gods er blevet solgt til Udstykning, er det ikke altid lykkedes at redde Godsarkivet fra Adsplittelse, selv om man fra flere Sider har bestræbt sig herfor. Den af Videnskabernes Selskab nedsatte Kommission til Undersøgelse af de i dansk Privateje bevarede Kilder til dansk Historie har dog udført et yderst fortjenstfuldt Arbejde med Registrering af vore Godsarkiver, og herigennem vides der allerede Besked om Kortbestanden i mange af dem, og vore Landsarkiver har ofte vidst at sikre sig de mest værdifulde Arkivsager, deriblandt ogsaa Kort, fra mange af de nu udstykkede Herregaarde.

Man kunde spørge, om det ogsaa har nogen Betydning at gemme disse Udskiftningskort, da de jo som bekendt blev udfærdigede i to Eksemplarer, hvoraf det ene findes i Matrikulsarkivet. Jo, det har stor Betydning, for Matrikulsarkivets Eksemplar blev i Reglen brugt som »Matrikulskort« og ført å jour med senere foretagne Udstykninger og Forandringer, og herved blev efterhaanden de oprindelige Forhold udviskede. Lokalhistorikeren er derfor kun gennem det urørte Udskiftningskort med Sik-

kerhed i Stand til at paavise Landsbyens oprindelige Udseende. For Matrikulsvæsenet har Udskiftningskortet stadig Betydning, hvor det drejer sig om at afgøre omtvistede Skel og Vejspørgsmaal. For Stednavnestudiet har Kortene Betydning derved, at de i Reglen indeholder de gamle Marknavne, og det gælder altid om at faa fat paa de ældste Kort, fordi der ved Kopieringer ofte indløber Fejl i Navnene, ja paa Kopikort udelades ikke sjælden Marknavnene, noget som er Tilfældet med adskillige af de Kopikort, som findes i Matrikulsarkivet.

Det hænder jo saa ofte, at den historiske Videnskab rejser Spørgsmaalet om de gamle Forhold paa eet eller andet bestemt Punkt i Landet. Aarsagen kan være et Oldtidsfund, et Stednavn, en indtruffen Begivenhed, og overalt, hvor man kræver præcise Oplysninger, vil det urørte Udskiftningskort være en Hovedkilde, saafremt det kan findes. Man eftersøger derfor dette Kort, og finder man det ikke paa sit rette Hjemsted, i selve Byen, hvor det hører til, prøver man i Arkiverne, fortrinsvis i Matrikulsarkivet (for Sønderjyllands Vedkommende dog Rigsarkivet og Landsarkivet i Aabenraa), men tit maa man spørge forgæves, da mange Kort er kommet andre Steder hen. Man kan ingen Steder faa at vide, hvilke Kort der eksisterer endnu, og hvilke man maa regne for tabt.

Skønt det saavel for Administrationen som for Videnskaben vilde være mest praktisk at samle alle Kortene i eet Arkiv, skal der dog ikke tænkes paa noget saadant, da det, ihvertfald for Tiden, maa anses for uigennemførligt. De, som ligger inde med Udskiftningskort, nærer i Reglen saa stor Interesse for dem, at de overhovedet ikke kan tænke sig at aflevere dem, og naar det til Trods herfor er lykkedes de stedlige Arkiver og Museer at faa fat i en Del af dem, skyldes det nok oftest, at Indehaverne i Forstaaelse af Kortenes Værdi har haft Betæneligheder ved selv at blive ved at gemme paa dem og har ment, at de var mere betryggende opbevaret i de stedlige Arkiver og Museer, hvor Ejerne dog ikke tabte dem helt af Syne, saaledes som hvis de f. Eks. blev sendt til København. Der er vel heller ingen Tvivl om, at efterhaanden som det gaar op for Befolkningen, hvor værdifulde

historiske Minder disse Kort er, vil flere og flere indgaa til Arkiver og Museer, men det vil tage Tid, og i Mellemtiden vil endnu flere af dem gaa til Grunde.

Fra Matrikulsvæsenets Side har man allerede ved Begyndelsen af dette Aarhundrede rejst Sagen om Udskiftningskortenes Bevarelse, idet der fra Landbrugsministeriet under 15. Februar 1900 udgik et Cirkulære til samtlige Amtmænd, hvori det hedder:

»I Følge Forordningen om Fællesskabets Ophævelse af 23de April 1781 § 33 skulde det originale Udskiftningskort afleveres til den største Lodsejer i Ejerlavet, medens en Kopi af Kortet skulde indsendes til Rentekammeret. Ministeriet er imidlertid ikke nu i Besiddelse af brugelige Kopier af Udskiftningskort over alle Byer her i Landet, hvortil Grunden hovedsagelig maa søges dels i, at en Del af dem ikke i sin Tid ere blevne indsendte til Rentekammeret, dels i, at nogle af disse Kopier i tidligere Tider ere blevne benyttede som Matrikuls-kort, hvorved de ere blevne ubrugelige som Udskiftningskort.

Da denne Mangel ofte har været følt som en ikke ringe Ulempe, idet Ministeriet hyppig har været ude af Stand til at besvare Forespørgsler om, hvorledes et eller andet Forhold har været ordnet ved Udskiftningen, har Ministeriet, da det kan antages, at der paa forskellige Steder i Landet findes Udskiftningskort, som endnu ere bevarede i en saadan Tilstand, at en nøjagtig Kopiering af dem er mulig, medens det paa den anden Side kan befrygtes, at disse Kort, der ikke altid opbevares paa den bedste Maade, efterhaanden ville forsvinde eller blive ubrugelige, ment, at der kunde være Anledning til ved offentlig Foranstaltning at lade saadanne Kort kopiere og lade de udfærdigede Kopier opbevare i Matrikulskontorets Arkiv.

Under Henviisning til foranstaaende skal man derfor tjenstlig anmode Hr. Amtmanden om at tilkendegive samtlige Sogneraad, at man, hvor Udskiftningskort forefindes i vel bevaret Tilstand enten hos Sogneraadet eller hos »største Lodsejer«, maatte ønske at erholde Lejlighed til at lade saadanne Kort kopiere. Forinden det paagældende Originalkort imidlertid i den Anledning indsendes hertil, vil det dog være rettest, at der af Sogneraadet direkte til Ministeriet indsendes en Meddelelse om, at et saadant Kort forefindes, for at det, forinden yderligere Skridt foretages, kan blive undersøgt, om der ikke allerede i Matrikulskontorets Arkiv findes en brugelig Kopi af samme.

Man skal derhos henlede Opmærksomheden paa, at den her omhandlede Kopiering vil finde Sted, uden at der derved forvoldes Sogneraadet eller vedkommende Lodsejere nogen Udgift, og at den modtagne Original efter Afbenyttelse vil blive tilbagesendt.«

Som Følge af dette Cirkulære blev adskillige Kort indsendt til Kopiering, ligesom Matrikulsarkivet ogsaa fik enkelte Kort overladt som Gave. Bekostningen ved Kopieringen var ikke ubetydelig, idet den ofte androg 200—300 Kr. pr. Kort. Hvor nøjagtigt man end udførte disse haandtegnede Kopier, kunde det dog ikke undgaas, at visse Detaljer gik tabt. Fotograferingen giver i alle Tilfælde et langt nøjagtigere Billede af Originalen, hvorfor man nu er gaaet helt over til denne Metode, som tilmed har den Fordel at være langt billigere, idet den kun koster nogle faa Kroner pr. Kort.

Kortene fotograferes nu ned til $\frac{1}{5}$, til Maalestokken 1 : 20,000, den samme som anvendes paa Geodætisk Instituts Maalebordsblade, hvorved en direkte Sammenligning med disse bliver mulig. Da Kortene fotograferes ved Anvendelse af Planfilm, og disse opbevares i Arkivet, vil dette altid være i Stand til at levere Kopier til dem, som maatte ønske det, og tilbyder at gøre det mod blot at faa Dækning for de direkte Udgifter, hvilket selvsagt vil være af allerstørste Betydning for alle dem, der driver lokalhistoriske Studier. Endvidere vil det sikkert vise sig at være muligt paa Grundlag af disse Films at fremstille Forstørrelser til Vægkort, egnede til Hjemstavnsundervisning i Skolerne, noget som der fra forskellig Side har været fremsat Ønske om.

Da Matrikulsarkivet nærer stærke Ønsker om at faa sin paa-begyndte Samling af Fotografier af Udskiftningskort gjort saa fuldstændig som overhovedet muligt og ikke vil vige tilbage fra at afholde de hermed forbundne Udgifter, for hvilke der findes tilstrækkelig Hjemmel i det anførte ministerielle Cirkulære fra 1900, har Dansk historisk Fællesforening i Historiens Interesse anset det for sin Pligt at træde til for at yde sin Bistand med at opspore alle de Kort, der gemmer sig rundt omkring i Landet, og at lade optage en Registratur over dem. Kun herved vil det være muligt virkelig at komme til Klarhed over, hvad der er bevaret. Registraturen vil derefter blive stillet til Raadighed ikke alene for Matrikulsarkivet, som i Henhold hertil vil anmode om at faa Kortene indsendt til Fotografering og efter dennes Tilendebringelse returnere dem til Ejerne, men ogsaa for Stednavne-

udvalget og overhovedet for alle, som maatte have Brug for dem, saavel Institutioner som Private.

Fremgangsmaaden ved Registraturens Udarbejdelse er i korte Træk følgende. Fællesforeningen lader udfærdige og udsende trykte Blanketter, der kun indeholder ganske faa Spørgsmaal, som med Lethed lader sig besvare udfra Kortenes Titler (Titler kalder man det gerne indrammede Felt i Kortets Hjørne, hvor der oplyses om, hvad Kortet forestiller, og naar og af hvem det er udarbejdet). Det, der skal oplyses, indskrænker sig væsentlig til Besvarelse af Spørgsmaal om, hvilken By Kortet er fra, hvornaar og af hvem Byen er opmaalt eller udskiftet, om Kortet er i god Tilstand eller defekt, samt hvor (hos hvem) det beror. Og paa hver Blanket skal kun gives Oplysning om eet Kort. Iøvrigt vil der paa Blankettens Bagside blive trykt en kortfattet Vejledning til dens Udfyldning.

Et mindre Antal af disse Blanketter vil blive tilstillet hver Forening eller Institution, som er tilsluttet Fællesforeningen. Viser Antallet sig at være utilstrækkeligt, kan flere Blanketter rekvireres fra Stednavneudvalget, hvortil ogsaa de udfyldte Blanketter indsendes. Stednavneudvalget vil nemlig paatage sig at indsamle og ordne disse Blanketter som et særligt Kartotek, dels fordi Udvalget selv har stor Interesse i at besidde disse Oplysninger og dels fordi Fællesforeningen, som ikke har fast Kontor, vanskelig selv vil kunne besøge det.

I Registraturen vil blive indarbejdet alle de Oplysninger om eksisterende Udskiftningskort, der i Forvejen foreligger i Indberetninger til Matrikulskontoret og til Stednavneudvalget samt i de Registreringer, der som nævnt er foretaget af Videnskabernes Selskabs Kommission til Registrering af Privatarkiver, ligesom Registraturen naturligvis vil komme til at omfatte alle de Udskiftningskort, som findes i Rigsarkivet og i Landsarkiverne.

Da Formaalet saaledes er at faa tilvejebragt en udtømmende Registratur, vil det være af allerstørste Betydning, om Bestyrelserne for Amtssamfundene vil gøre en Indsats for at faa opsøret alle de Udskiftningskort, som findes i privat Besiddelse Landet over. Hvilken Fremgangsmaade de vil vælge, staar dem

naturligvis frit for, men en Henvendelse under en eller anden Form til deres Medlemmer om at yde Bistand vil sikkert være paa krævet og utvivlsomt bære Frugt, da Medlemmerne jo alle er historisk interesserede og har den rette Forstaaelse af Sagens Betydning og sikkert kender Størsteparten af de omspurgte Kort og ved, hvor de er at finde. I mange Foreninger findes lokale Tillidsmænd, der vil kunne yde betydelig Hjælp ved Organiseringen af denne Eftersøgning, ligesom man vistnok ogsaa ved at faa de stedlige Aviser til at skrive om Sagen kan fremkalde værdifulde Oplysninger. Arkiver og Museer, som selv ligger inde med Udskiftningskort, bør drage Omsorg for, at disse bliver registrerede, og paa bedste Maade bistaa Amtssamfundene med at opspore de i privat Besiddelse værende Kort.

Paa Foranstaltning af Direktoratet for Matrikulsvæsenet vil der direkte fra dette tilgaa alle praktiserende Landinspektører Anmodning om at yde deres bedste Medvirkning til Løsningen af Opgaven.

Naar Dansk historisk Fællesforening har taget denne Sag op, er det fordi dette virkelig kan siges at være en Fællesopgave, en Sag, som det ligger i alles Interesse at faa gennemført, og en Opgave, hvis Løsning virkelig skulde være mulig ved Støtte af de Foreninger og Institutioner, som staar samlede under Fællesforeningen. Ingen anden Sammenslutning i Danmark vil have blot tilnærmelsesvis saa gode Betingelser herfor som netop Dansk historisk Fællesforening, og det maa derfor haabes, at Resultatet maa blive saa godt, at saavel Fællesforeningen som dens Medlemmer kan høste Gavn og Ære af det.

SPØRGELISTE VEDRØRENDE
TRÆSKO OG TRÆSKOMAGERI

Af *Ella Jensen.*

Gennem en Række Optegnelser har *Udvalg for Folkemaal* søgt at skaffe Oplysninger om en Del Haandværk, som nu er ved at forsvinde. Blandt disse er Træskomageriet, som nu ikke mere drives i sin gammeldags Form, idet de gamle Træsko, som var helt af Træ, er afløst af Træsko, hvoraf en større eller mindre Del er Læder, og samtidig har Fabrikkerne overtaget Haandværkerens Arbejde. Der findes dog rundt omkring i Landet ikke saa faa Træskomænd, der i deres Ungdom har lavet Træ-Træsko, og hos disse Haandværkere har jeg indhentet største Delen af nedenstaaende Oplysninger. Imidlertid vilde Udvalget gerne have Oplysninger fra saa mange Steder i Landet som muligt, baade om selve Haandværket og om de forskellige Træskotyper, og vi beder derfor dem af Lærerne, der sidder inde med Viden om disse Ting, besvare de fremsatte Spørgsmaal og indsende Besvarelsener til *Udvalg for Folkemaal, Tøjhusgade 9, København K.* Det vilde jo være en Opgave for Provinsmusæerne at indsamle (eventuelt lade en ældre Træskomand lave) de Typer af Træsko, der har været brugt paa Egnen. Dersom nogle Musæer allerede skulde være i Besiddelse af saadanne, modtager Udvalget gerne Oplysninger herom.

Af Literatur kan jeg henvise til:

J. M. Jensen i »Fynsk Hjemstavn« I, S. 151.

M. Kristiansen i »Fynsk Hjemstavn« I, S. 168.

Svend Frederiksen i »Fynsk Hjemstavn« I, S. 183.

Rom: Dansk Husflid, S. 274.

Th. Johansen i »Fra Himmerland og Kjær Herred«, 1935, S. 450 ff.
(med Ill. af Træskomandsværktøj).

Edv. Egeberg i Silkeborg Avis, 15. Maj 1933.

Börje Mårtensson i Budkavlen XVII, S. 51 ff. (med en Mængde Literaturhenviisninger).

Alex. Mutén i Skrifter utg. av Institutet för Ortnamns- och Dialektforskning vid Göteborgs Högskola, IV, S. 149.

Oplysning om den Maade, hvorpaa Haandværket har været drevet.

I Almindelighed har Træskomanden været en Haandværker, der sad hjemme i sit Værksted og alene eller sammen med en eller flere Medhjælpere lavede Træsko til Folk, i nogle Tilfælde saaledes, at han lavede Træskoene paa Bestilling, i andre saaledes, at han lavede paa Oplag og eventuelt solgte af dette Oplag til Købmændene, der saa forhandlede Træskoene videre. Ogsaa paa andre Maader har Træskomanden kunnet afsætte sine Varer, en Træskomand fra Vestsjælland gik f. Eks. en Tid omkring i Odsherred — der var mere træfattigt end hans egen Egn — og solgte sine Træsko der, og i sin Bog »Spinderokkene« fortæller Frants Olsen om, hvorledes »Træskomanden med Stabler af de gulbrune røgede Træsko« tog Opstilling paa Ringsted Marked.

I visse Egne synes Træskomanden imidlertid ikke at have siddet hjemme i sit Værksted — i hvert Fald ikke hele Aaret. Han gik i Stedet omkring fra Gaard til Gaard indenfor et vist begrænset Omraade — ligesom i sin Tid Skræderen — og lavede hvert Sted saa mange Træsko, at hele Familien med Børn og Tyende kunde have nok for en Tid. Han havde selv sine Redskaber med, undertiden ogsaa Snitteskamlen eller Huggeblokken. Resten lagde Gaarden til, og den sørgede ogsaa for det fornødne Materiale.

Endelig har Træskomandsvirksomheden i visse Skovegne været drevet paa en helt anden Maade og under meget større Former. Paa Silkeborgkanten f. Eks. havde de fleste Gaardejere foruden Landbruget et Træskomageri. De havde selv lært Haand-

værket og holdt saa 3—4 Træskokarle. Træskotilvirkningen foregik i et særligt Hus, Træskohuset. Træskokarlene deltog ikke i Landbruget i Almindelighed, men det var Tradition, at de skulde hjælpe til ved Høslætten, og den Tid, den varede, betragtedes næsten som en Sommerferie. De kunde ogsaa ellers hjælpe til ved Landbruget i en snæver Vending, men i Almindelighed arbejdede de kun med at lave Træsko. Disse Træskokarle var i det hele taget mere selvstændige end andet Tyende. »De arbejdede med deres egen Forstand« siger min Hjemmelsmand. De færdige Træsko blev af en Fragtmand bragt til Træskohandlerne i Silkeborg, der sendte dem videre til mindre Forhandlere.

Spørgsmaal:

Hvad kaldtes den Haandværker, der tilvirkede Træsko? (Træskomand, Træskomager, Klodsemager). Er »Klodsemager« en gammel Betegnelse, eller er det en nyere, som alene bruges om den Haandværker, der kun tilvirker Træskobunde, ikke Træsko?

Hvad kaldtes Medhjælperne i en Træskomandsvirksomhed? (Træskokarle — om ugifte? — Træskomænd — om gifte?). Og Læringerne? (Træskodrenge).

Hvad sagdes der om den, der stod i Lære hos Træskomanden? (at han »stod i Træskolære«).

Hed det, at Træskomanden »lavede« Træsko, »gjorde« Træsko, »arbejdede« Træsko, eller havde man andre Betegnelser for Arbejdet?

Hvad hed Træskomandens Værksted (Træskostue)? Havde man særligt Hus til Hulearbejdet (Hulehus)? Hvorledes var det indrettet (aabent mod Syd)?

Lavedes Træskoene paa Bestilling eller paa Oplag? I sidste Tilfælde solgtes de da fra Værkstedet til Private eller til Forhandlere, eller afhændedes de ved Omløben eller paa Torvet?

Kendes det, at Træskomanden har gaaet omkring og arbejdet som ovenfor beskrevet, og i bekræftende Fald hvor langt op i Tiden har dette Forhold varet ved? Hvilke Redskaber bragte han selv med, og hvilke tillagde Gaarden?

Kendes Tilvirkning af Træsko under samme eller lignende Former som de for Silkeborgegnen ovenfor beskrevne? I bekræftende Fald udbedes nærmere Oplysninger herom. Hvad betød et Reb Træsko? Hvor mange Par Træsko gik der paa en Snes? Og hvor mange Snes paa et Læs?

Materiale.

Hvilken Træsart der anvendtes til Træsko, var jo i nogen Grad afhængig af, hvad man kunde faa paa Stedet. I det store og hele synes Jyder og Sjællændere at have anvendt Bøgetræ, mens Fynboerne har foretrukket Elletræ, der dog ogsaa har været anvendt andre Steder end paa Fyn, naar man har skullet have et Par særlig lette Sko. Ogsaa Ahorn, Pil og Ask har været anvendt til Træsko, men ikke i større Mængder.

Træet købtes i nogle Tilfælde paa Roden, i andre i Kævler eller Klov. Købtes det paa Roden, kunde man selv fælde det og maa-ske faa en Gaardmand til at køre det hjem mod at overlade ham Toppen og den øvrige Del af Træet, som ikke kunde anvendes til Træsko, eller man kunde faa Arbejdskraft fra en Gaard baade til Fældningen og Hjemkørslen mod at gøre nogle Dages Høst-arbejde, naar den Tid kom. Nogle Steder har det været Skik, at Træskomanden skulde gøre et Gilde for dem, der var med ved Hjemkørslen af Træet.

Træskoene skulde laves af grønt Træ; tørt Træ var alt for haardt at arbejde i. Havde man faaet Træet hjem, gjaldt det derfor om at hindre, at det tørrede. Man dækkede det gerne til for Enderne med Halm, Tang eller Jord. Man kunde ogsaa lægge det i Vand f. Eks. i et Vandhul, en Grøft eller en Mergelgrav, men Træet blev let sejt derved, i hvert Fald hvis Vandet ikke var rindende.

Spørgsmaal:

Hvilken Træsart (eventuelt hvilke Træsarter) brugtes til Træsko?

Og til Træskostøvler?

Købtes Træet »paa Roden« (brugtes dette Udtryk, eller kendes et andet) eller i Kævle (Knub, Klods) eller eventuelt i Klov (Kløv-træ)?

Hvem fældede Træet og kørte det hjem? Kendes det, at Træskomanden maatte gøre et Gilde den Dag, der kørtes Træ hjem? Hvori bestod dette Gilde, og hvem deltog deri? Havde det noget særligt Navn?

Hvorledes opbevaredes Træet hjemme?

Træets Behandling inden Ophugningen.

Inden det egentlige Træskomandsarbejde begyndte, skulde Træet saves ud i Stykker, svarende til en Træskos Længde (nogle Steder brugte man at save det i Stykker dobbelt saa lange som en Træsko; Stykkerne savedes saa over, naar Træet var flækket). Til dette Arbejde anvendtes en stor Sav, undertiden en Skovsav, undertiden forskellige andre Slags Save. Derefter skulde Stykkerne flækkes ud, hvilket skete enten ved Hjælp af en Økse eller med Kiler, Kløvejærn eller Flækkejærn (se Fig. 1) (d. v. s. en Klinge paa 7—8 Tommers Længde, ca. 4 Tommers Bredde og forsynet med Haandtag) og Kølle, Nødde eller Hammer (Mukkert). Træet skulde helst være saa tykt, at det kunde »firekløves« (d. v. s. saa tykt, at det kunde kløves i 4 Dele, hvoraf hver Del for sig var stor nok til, at der kunde blive en Træsko deraf). Paa Silkeborgegnen har man ifølge Feilbergs Ordbog haft forskellige Udtryk for forskellige Former af Træ til Træskomandsbrug. En »Topskank« forklares af Feilberg som »en kævle til træskobrug, der ender i store sidegrene, der ogsaa kan bruges; af træet kan blive 4—5 kævler »å så æn tåpskank«.« »Tvillinger« forklares — ligeledes hos Feilberg — som »sidegrenene på en kævle til træskoarbejde«, mens en »Rone« skal være »enhver gren, så tyk, at der kan blive træsko af den«.

Spørgsmaal:

Hed det »at save Træet ud«, »at skære det over« eller brugtes eventuelt en tredie Betegnelse?

Hvad hed den Sav, man brugte til dette Arbejde (Skovsav, Skotsav, Skyversav, Stormsav, Træskosav), og hvorledes saa den ud? (eventuelt Tegning). Hvad hed dens enkelte Dele?

Hvad hed de Stykker, hvori Træet savedes ud (Længder, Ruller, Skotter, Trommer, Tonser, Triller, Træskostokke), og var de paa 1 eller 2 Træskos Længde?

Hed det at flække Træet ud eller at kløve det, eller havde man en tredie Betegnelse?

Hvad hed de udkløvede Stykker (Klumper)?

Hvilke Redskaber brugtes ved Kløvningen (Kølle, Nødde, Hammer, Mukkert, Kløveøkse; Kiler, Vægger, Kløvejærn, Flækkejærn)?

Hvorledes saa de forskellige Redskaber ud, havde f. Eks. Nødden

en Jærnplade paa den Flade, hvormed man slog, eller var den forsynet med et Jærnbaand?

Kendes Udtrykkene »firekløve«, »Topskank«, »Tvillinger«, »Rone« (jfr. ovenfor) eller andre Benævnelser for de samme eller lignende Fænomener?

Maaltagning.

Blev Træskoene lavet paa Bestilling, skulde der tages Maal. Paa en Træpind afsattes Mærker, saaledes at man havde angivet Træskoens Længde og Vristhøjde samt Ovrets Længde. Naar en saadan Pind var forfærdiget, blev den paagældende Købers Navn skrevet derpaa, og Træskomanden gemte Pinden til næste Gang. Han fik saaledes en hel Samling Pinde, som han anbragte i en særlig Kasse eller omkring ved Vindueshasperne.

Spørgsmaal:

Hvormed tog man Maal?

Havde den Pind, som eventuelt benyttedes, noget Navn (Fodmaal)?

Ophugning. (Arbejdet paa Huggeblokken).

Nu skulde Træskoen hugges op, d. v. s. have den første grove Tilhugning; denne foretoges paa Huggeblokken, dels med en større Økse (se Fig 2 og 3), der kunde have forskellige Navne, dels med en mindre, som i Almindelighed benævnedes Tingsel (se Fig. 4 og 5). Denne sidste brugtes især til at hugge den Flade indvendig, hvorfra man borede ud, og til at hugge Træet bort under Svangen, saa Klamperne fremkom, hvis man da ikke savede ud til disse. I saa Fald havde man en lille Buesav hertil og anbragte Træskoene i en Savebuk under Arbejdet.

Spørgsmaal:

Hvad hed Arbejdet med at give Træskoen den første raa Tildannelse (hugge op, hugge til, grovhugge, klamphugge, blokke, skotte, klumpe op)?

Hvad kaldtes den Huggeblok, hvorpaa Træskoen anbragtes under Arbejdet (Huggeblok, Huggebuk, Huggeknot, Huggeklods, Skotteknub)?

Hvorledes saa den Økse ud, man brugte til første Del af Ophugningen (et lille Rids m. Beskrivelse udbedes, eventuelt Henviſning til Tegn.) og hvad kaldtes den (Træskoøkse, Tælgeøkse, Skarvøkse, Skotøkse, Bredøkse, Blokøkse, Huggeøkse)?

Hvad hed den Økse, hvormed man foretog den lidt finere Forarbejdning, d. v. s. Udhugningen mellem Hovene og Hugning af den Flade indvendig i Træskoen, hvorfra man borede ud (Tingsel)?

Kendtes flere forskellige Former for Tingsel (Hultingsel el. Krumtingsel, Fladtingsel, Bredtingsel, Hjørnetingsel, Spidstingsel)? Til hvilken Del af Arbejdet brugtes de forskellige Former for Tingsel og hvorledes saa de ud? Hvad kaldtes Arbejdet med denne Økse (tingsle)?

Brugtes Udtrykkene: »at hugge ned« (om Arbejdet med at hugge Træskoen til indvendig) og »at spore en Træsko i Munden« (d. v. s. at hugge en Fordybning som Begyndelse til Træskoens Hulhed, saa at Naveren kan faa ved). Hvad betyder i denne Forbindelse »Munden« af Træskoen. Hvad betyder Stimlerne paa Træskoen? Hvad kaldtes det at tildanne Træet, saa Klamperne kom frem (at hugge til Klamper — hvis man brugte Økse —, at »save Hove« eller »at skære ud til Klamper« — hvis man brugte Sav)?

Udboring (Arbejdet paa Huleblokken).

Naar Træskoen var hugget op, blev den — ved Hjælp af Kiler — med Hæleenden opad anbragt i Hulestolen (se Fig. 6), og skulde nu bores ud, d. v. s. tildannes indvendig. Først borede man for med en Forborenaver, derefter brugtes andre Navere (se Fig. 7) af forskellig Størrelse. Den første kunde bore, de andre kun skære, naar der i Forvejen var boret. Man kunde ogsaa først bore 2 Huller, det ene i Hælen, det andet et Par Tommer længere fremme og saa med et raskt Tag med en Blokøkse hugge det mellemliggende Træ bort, inden man brugte Naverne. Naar nu Træskoen efter Bearbejdelsen med Naverne havde faaet den Façon, den skulde have indvendig, blev den rensat og pudset af med Rensejærnene, der kunde have forskellige Façoner (se Fig. 8 og 9).

Under Arbejdet ved Huleblokken havde Træskomanden undertiden en lille Træplade for Brystet. I denne Træplade var der et lille Hul, hvori Naverens Skaft kunde støttes.

Spørgsmaal:

Hvad hed den Blok, hvori Træsken sattes fast under Udboringen (Huleblok, Hulestol, Hulestok, Rydeblok)? Brugte man at lave Huggeblok og Huleblok i eet, idet man tog et Stykke kløftet Træ og anvendte det brede Stykke til Huggeblok, mens man i det smalle lavede en Fordybning, hvori Træsken sattes fast under Udboringen?

Hvad kaldtes Arbejdet paa Huleblokken (hule ud, bore, bore ud)? Hvad hed den første Del af Arbejdet (at bore for)? Kunde den sidste Del hedde »at rømme« eller »at rømme ud«? Kendtes Udtryk som »at rydde for Tæer«, »at hæle« eller »hælebore« (om Arbejdet med at bore ud til Hæl), »at baldehule« (om at hule Plads ud for Fodbalden), »at spalte ud« (om det ovenfor omtalte Arbejde med at hugge en Del af Træet ud med en Blokøkse) eller »at skrubhule« om den første grove Udhuling? Eller kendes andre Betegnelser for de samme Dele af Arbejdet?

Hvad kaldtes det Redskab, hvormed man borede ud (Naver, Træskonaver, Ryddenaver)? Hvad kaldtes den Naver, hvormed man borede for (Forbor, Forborenaver, Forborsnaver, Forborensnaver)? Kendtes en Naver, som hed »Grovhuleren«? Hvad kaldtes den, hvormed Hælen borede (Hælebor, Hælenaver, Hælebornaver)? Saafremt man brugte Økse til en Del af Arbejdet (jfr. ovenfor), hvad hed da denne Økse, og hvorledes saa den ud?

Hvad kaldtes Spaanerne, som blev efter Udhulingen (Hulespaan)? Brugtes de til noget, f. Eks. til at fyre med i Røgeovnen.

Hvad kaldtes Arbejdet med at glatte Træsken af indvendig (pudse af, pudse ud, rense, skrabe)?

Hvad hed Redskabet, som anvendtes hertil (Rensejærn, Pudsejærn, Skraber, Skrabejærn)? Hvorledes saa dette Jærn ud, endte det i en Krog, en Ring eller en Plade? Saafremt der anvendtes et særligt Jærn til Taaen, hvorledes saa det da ud og hvad kaldtes det (Taajærn)? Var der særligt Jærn til Hælen, hvorledes saa det ud, og hvad hed det (Hælejærn)?

Kendtes det, at Træskomanden brugte en Træplade til at støtte Naverne i under Boringen, og hvad hed denne Plade (**Boreskive**)?

Tælgearbejdet (Arbejdet paa Tælgehesten).

Træsken var nu færdig indvendig og skulde have den endelige Tildannelse udvendig. Denne foregik paa »en Tælgehest«, en Slags Snitteskammel (se Fig. 10) og ved Hjælp af en Baandkniv (se Fig. 11). Naar de var tælgede (snittede) med Baand-

kniven, fik de den sidste Afpudsning med en Skrabe kniv, der kunde se ud som en Baandkniv, hvorpaa det ene Haandtag gik i Forlængelse af Klinge, eller være en slidt Baandkniv; undertiden anvendtes en Ziehklinge. Under Arbejdet beskyttede Træskomanden sig undertiden med en Træplade for Brystet.

Spørgsmaal:

Hvad kaldtes det Apparat, hvori Træskoen sattes fast, mens man tælgede den (Hest, Tælgehest, Tælgestol, Tælgebænk, Snittebænk, Træskobænk, Snittehest, Snitteskammel, Skærebænk, Knivebænk, Skærelad)? Saa det ud som Fig. 10, eller havde det en anden Form? Hvad hed den Del af Tælgehesten, som Baandkniven førtes ind imod (Skærestykke, Snittehoved, Hoved, Kat, Knægt)? Hvad hed det modstaaende Stykke, som trykkes ind mod Træskoen og holdt den fast? Kunde »Knægt« betyde de to Stykker tilsammen? Hed det at snitte, knive (til) eller tælge Træskoen eller at skære den til? Kendtes noget Udtryk for den første grove Tælgning (skrubtælge)?

Hvad hed det Redskab, hvormed man tælgede (Baandkniv, Spaankniv, Bænkkniv, Tælgekniv)? Brugtes Betegnelsen som Bredkniv og Smalkniv for henholdsvis en bred og en smal Baandkniv? Til hvilke Dele af Arbejdet brugtes Bredkniven? og Smalkniven?

Hvad hed det sidste Arbejde med Afpudsningen (gaa efter, skrabe (af), pudse (af))?

Hvad var Navnet paa det Redskab, der anvendtes hertil (Skrabe kniv)? Kunde man anvende Ziehklinge hertil?

Hvad hed den Træplade som Træskomanden havde paa Brystet under Arbejdet (Tælgelæp)?

Bryning og Udsmykning.

Nu blev Træskoen taget af Tælgehesten og skulde saa glattes af i Kanterne, saa den ikke kunde genere Foden, og til sidst blev der »skrevet« paa den, d. v. s. der blev med en Skrivekniv lavet nogle Streger paa Ovret.

Spørgsmaal:

Hvad kaldtes førstnævnte Arbejde (at bryne, skære om, ringe)? Hvilket Redskab anvendtes hertil (en almindelig stiv Kniv — Dolkekniv — eller en Ringenaver)? Hvorved adskiller Ringenaveren sig fra de øvrige Navere?

Hvad kaldtes det Arbejde at lave nogle Streger til Pynt paa Træskoens Ovre (skrive)?

Hvorned gjorde man dette (en Skrivekniv)?

Kendes Udsmykning som den under Fig. 19 beskrevne?

Røgning og Sværtning.

Naar Tildannelsen af Træskoene var færdig, skulde de paa en eller anden Maade tørres; Osen, Saften af det grønne Træ, hvoraf Træskoen var lavet, skulde ud, for at Træskoene ikke skulde mugne, raadne eller revne under Opbevaringen, og for at de kunde være lette ved eventuel Transport og i Brug. Tørringen skete, naar den var mest grundig, saaledes: Træskoene sattes ud i Solen flere Dage i Træk (de kunde ogsaa tørres i Løbet af nogle faa Timer i en Kakkelovn, men saa skulde man være forsigtig og passe paa, at de ikke revnede), og derefter anbragtes de i en Røgeovn, et Rum ca. $1\frac{1}{2} \times 2$ m i Kvadrat og med Aabning opad i Skorstenen. Ilden blev tændt paa Stengulvet, den maatte ikke blusse, kun ulme og ryge. Som Brændsel brugtes tit de grønne Spaaner fra Træskaarbejdet. Træskoene stod paa et Stativ over Ilden. Havde man ingen særlig Ovn til at røge Træskoene i, kunde man bruge den aabne Skorsten; enkelte Træskomænd har nøjedes med mere primitive Metoder som f. Eks. at tørre Træskoene i en Kakkelovn eller at svide dem over Ilden, ligesom man svider en Høne.

I nogle Egne har man brugt at sværte Træskoene, naar de var røgede, mens man andre Steder har gaaet med dem som de var, med den brunlige Tone de fik ved Røgningen.

Spørgsmaal:

Hvorledes fik man Saften ud af det grønne Træ, hvoraf Træskoene var lavet, blev Træskoene tørret og røget (ryget) eller blot det første?

Hvor foregik Tørringen og hvor Røgningen, i Skorstenen, Kakkelovnen eller i en særlig indrettet Ovn, og i sidste Tilfælde hvad hed da denne Ovn (Rygeovn, Røgeovn, Røgekammer, Tørreovn, Kamin)? Hvorledes var en saadan Ovn indrettet? Kendte man, at Træskomanden tillige var Røgemand og røgede Kød og Flæsk for Folk i sin Ovn, naar han ikke brugte den til Træsko?

Brugte man at sværte Træskoene? Hvad brugtes hertil (Kønrøg, Olie-maling, Træskolak, Tjære)?

Tillæg:

Spørgsmaal vedrørende Tilvirkning af franske Træsko.

Kendes der til Brug ved Forarbejdning af Bunde til franske Træsko en Baandkniv, hvis Blad har denne Façon —√—, og hvad kaldes denne (Rendekniv, Indskæringskniv, Fræsekniv), og en Kniv af Façon som Fig. 12; hvad kaldtes denne (Hulkniv, Hulekniv, Krumkniv)? Hvortil brugtes disse to Knive?

Kendes Redskaber som Stikjærn, Oppindertang, Stjerne, Roulette? Hvorledes ser disse Redskaber ud, og hvortil benyttes de?

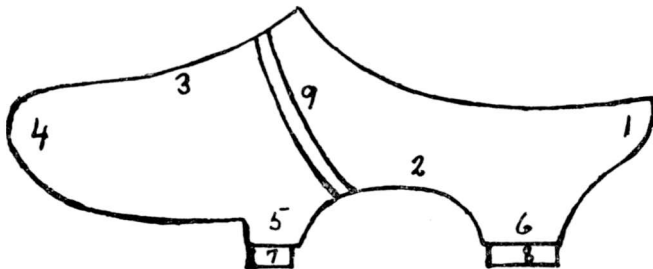
Hvad betyder det at dekorere?

Hvad vil det sige, at Træskoene er »indstukket«?

Hvad betyder det at »bunde et Par Træsko om« og »at slaa Træsko paa«?

Træskoens Dele.

Hvad hed de forskellige Dele af Træskoen:

1. Hæl, Kappe.
2. Svang. Tænkes der herved paa den udvendige eller indvendige Del af Træskoen, eventuelt begge Dele? Hedder det en eller et Svang?
3. Ovre, Overtog, Træovenlæder, Opryk, Ovle, Ovne, Kovs.
4. Næse (Træskonæse), Snude.
- 5 og 6. Bede (henholdsvis Frambede eller Forbede og Bagbede), Træskomede, Stampe, Klampested, Hovsted, Hovbænk, Hov (Forhov og Baghov), Klamp (Forklamp og Bagklamp).
- 7 og 8. Hov, Klamp, Stampe.
9. Kramme, Krampe, Træskogjord. Hvoraf var denne lavet? Kendte man til særlig Udsmykning af den? Holdtes den blank?

Kendes Udtrykket »at kramme Træsko« om at sætte Krammer paa?

Forskellige Slags Træsko.

Der synes at forekomme 3 Hovedgrupper, hvoraf den førstnævnte er den ældste, den sidstnævnte den yngste:

1. Træsko lavet helt igennem af Træ (se Fig. 13—19).
2. Træsko, hvoraf største Delen er af Træ, men som har en Læderbelægning, der fra Vristen kan gaa kortere eller længere frem paa Foden (se Fig. 20—22).
3. Træsko, hvor kun Bunden er af Træ, medens hele Overdelen er af Læder (se Fig. 23—24).

Til første Gruppe hører f. Eks. Krammetræsko, som kan være helovnede (ogsaa kaldet langovnede) eller kortovnede. Paa de helovnede gaar Ovnet højt op paa Vristen, og de bruges mest af Mænd, medens de kortovnede, hvor Ovnet ikke gaar ret højt op, fortrinsvis er Kvindetræsko; (der findes Undtagelser, jfr. Fig. 16 og 19). Oprykstræsko ell. langoprykkede Træsko er formentlig det samme som langovnede Træsko. Til helovnede og kortovnede (der er fynsk Betegnelse), svarer i Jysk langovnede (i Himmerland kaldet sorte Træsko) og stakketovrede, og til de sidstnævnte svarer i Sjællandsk »kortoverlæders« (der er ikke Læder paa disse trods Betegnelsen).

Betegnelsen »Trætræsko« og »danske Træsko« synes at kunne bruges om baade Gruppe 1 og en Del af Gruppe 2.

Til anden Gruppe hører Bazartræsko (jysk Betegnelse), der, naar de bruges paa Fyn og Sjælland, gerne kaldes Jydetræsko (paa Sjælland tillige »Rundlæder« til Forskel fra en lidt anden Form, hvor Læderet gik længere ud paa Taaen, og som kaldtes »Kantlæder« — disse to Benævnelser er vistnok mere Træskomandens Betegnelser end Brugerens). Desuden kaldes Bazartræskoene paa Sjælland undertiden »franske Træsko« (hvilken Betegnelse Jyderne og Fynboerne bruger om Træsko med Træbund og Læderovre). Endvidere hører til denne Gruppe de fynske Landmandstræsko, ogsaa kaldet halvlæders og Lædertræsko.

samt — fra Falster — Træsko med enkelt eller med stoppet Læder (de saakaldte Pudetræske). For Bazartræske, der endnu ikke er forsynet med Læder, har man Benævnelsen Halvtogs-træske.

Den tredie Gruppe kaldes i Jylland og paa Fyn Franske Træske; de kan ogsaa til Tider kaldes Lædertræske (en Betegnelse, der dog ogsaa kan bruges om Landmandstræske, se foregaaende Gruppe).

Foruden disse tre Grupper fandtes en særlig Form for Træske, som havde forskellige Navne: Klodser, Klodsetræske, Tøfler, Trætøfler (se Fig. 25). De havde ingen Forhov, ingen Hælekappe, kort Overlæder og var undertiden foret indvendig. Visse Steder var Mandfolkeklodserne lavet forskellige til højre og venstre Fod, medens Fruentimmerklodserne var ens til begge Fødder. — Der fandtes ogsaa »Overtræsklodser«: Træskobunde uden Forhov og med en bred Læderrem hen over Vristen. Man kunde stikke et Par »Sutske« i dem. I de gamle var der en Staalfjer sat fast i Hælen, saaledes at den trykkede op mod Foden, hvorved Klodsen sad bedre fast.

Til særligt Brug havde man Træskostøvler, som ogsaa kunde kaldes Støvletræske, Træbundstøvler eller Røjsere.

Endelig findes en særlig Slags Træsandaler (Skrævler) til at gaa i Klitterne med.

Udover de ovennævnte Betegnelser paa Træske Hayes en Mængde andre. Man kunde benævne dem efter deres Brugere og tale om Mandfolketræske, Fruentimmertræske, Børnetræske eller Mands-, Karletræske, Kvindetræske eller Fruens-Træske (med Undtagelse af de tre første Betegnelser er dette Handelsbetegnelser fra Silkeborgene). Man kunde ogsaa benævne Træskoen efter det Sted, hvor den kom fra eller solgtes til: Thyboer, Aalborgtræske (af en lidt anden Façon end almindelige Bazartræske), Gjedsertræske, Skovtræske, Skovbotræske, Køgetræske (ligner noget Landmandstræske, men er uden Udboring i Næsen og mere spidse), eller man kunde tage Hensyn til Formen og tale om »skæve (Træske)« — det var en Slags lette Træske, som især solgtes til København: de var bedre afpasset efter Foden

end de almindelige. Endvidere spidssnudede, bredsnudede, rundnæsedede, smaanæsedede og dupnæsedede Træsko. Og endelig findes der Navne som Tomlinger (om Drengetræsko paa 8—9" Længde) og Koltringer (7—8" Træsko).

Spørgsmaal:

Kendes Træsko som de i Gruppe 1 nævnte? Hvad kaldtes de (eventuelt flere Benævnelser efter de forskellige Façon(er)? Hvilken Façon havde de (eventuelt Henviisning til nedenstaaende Tegninger)?¹⁾ Hvornaar omtrent er de gaaet af Brug?

Kendes Træsko som de i Gruppe 2 nævnte? Hvad kaldtes de? Hvilken Form havde selve Skoen? og Læderbelæget paa denne?¹⁾ Hvornaar omtrent er de kommet frem, og hvornaar omtrent er de gaaet af Brug?

Kendes Træsko som de i Gruppe 3 nævnte? Hvad kaldes de? Har de baade Forhov og Baghov eller kun det sidste? Er Kappen af Træ eller af Læder? Hvornaar omtrent er de kommet frem?

Hvilke andre Former for Træfodtøj kendtes (Tøfler (Klodser), Overtræskklodser, Træskostøvler eller andet Træfodtøj)? Brugtes Klodserne kun til Stads? Brugtes de baade af Mænd og Kvinder? Havde man særlige Bunde til Træskostøvler (uden Beder, de saakaldte Klodsbunde)? Kendtes spøgende Navne for Træskostøvler som Benhuse, Kjærhopper ell. lign.? Kendes Betegnelsen Noerstøvler eller Noertræsko, og hvad forstaas derved?

Brugtes nogle af de forannævnte Betegnelser (f. Eks. Fruens, Gjedsertræsko, smaanæsedede, Tomlinger o. s. v.)? Det bedes bemærket, saafremt nogen af Betegnelserne kun bruges af Træskomanden og ikke af Brugeren.

Kendes Betegnelserne Klodsetræsko, Polkatræsko, og hvad dækker de over?

Træskobeslag.

Naar man havde faaet et Par Træsko fra Træskomanden, brugte man i Almindelighed at beslaa dem, d. v. s. forsyne Klamperne og undertiden ogsaa Næsen med et Beslag, der kunde være af Jærn, Træ, Horn eller Læder, hvorved Træskoene blev mere holdbare. Beslaget kunde have Form som en Ring, der sattes om Klamperne, eller som en Plade, der sattes under dem; den havde da Huller, hvorigennem der sloges Søm, som fastholdt Beslaget. Dette kunde ogsaa blot bestaa i nogle store Søm.

¹ Ved Beskrivelsen bedes især givet Opl. om Træskonæsens Façon. Fortid og Nutid. XII.

Spørgsmaal:

Hvad kaldtes ovennævnte Arbejde (beslaa, hove, klampe, knobbe, lappe, ringe, sko)?

Beslog man Skoene straks, inden de toges i Brug eller først naar Klamperne var slidt?

Hvilket Materiale anvendtes som Beslag?

Hvilken Form havde Beslaget?

Hvad kaldtes Beslaget paa Klamperne (Bede, Brohage, Hage, Hage-lippe, Hornbede, (Træsko)hov, Hovetrae, Lap, Lapning, Lapling, Træskobrodde, (Træsko)lappelse, Plathoveder, (Træsko)skoning, Træskobeslag, Træskojærn (Træsko)ring)?

Hvilken Form havde Beslaget paa Næsen? Hvad kaldtes det (Drivekramme, Næsejærn, Næsegjord, -kramme, -plade, Sko, Taagjord, Taaring)?

Kendes det, at man under Træsko, der brugtes til Gravning, satte en Jærnplade for at Spaden under Gravningen ikke skulde slide Hul? Hvad kaldtes denne Jærnplade (Gravejærn)?

Hvad kaldtes de Søm, hvormed man slog Beslaget fast (Hoveddykkere, Klampesøm, (Træsko)næjlinger, Nelliker, Nupper, Træskosøm)?
Hvilken Form havde de?

TEKST TIL TEGNINGERNE.

Fig. 1. *Kløvejærn* (fulde L. 0,34 m, heraf Haandtag 0,105 m, Jærnets Højde 0,07 m), Espe Sogn, Salling H., Svendborg A., se Tekst p. 184.

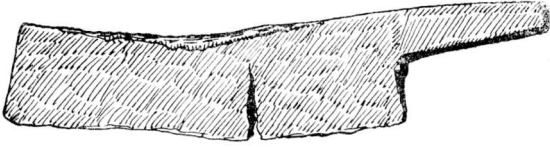
Fig. 2. *Lille Økse* til kortovrede Træsko. Them Sogn, Vrads H., Aarhus A.

Fig. 3. *Økse* til Træskomandsbrug (Hovedets Længde forneden 0,13 m, Højde 0,12 m, Skaftets Længde 0,415 m). Espe S., Salling H., Svendborg A., se Tekst p. 185.

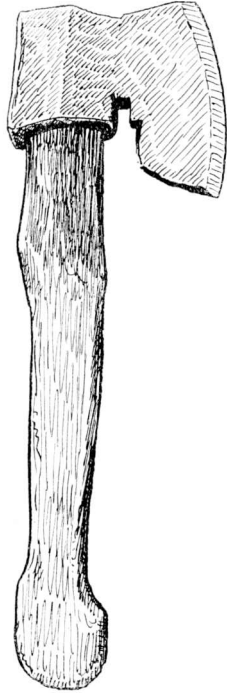
Fig. 4. *Rundtingsel* (Hovedets største Længde i lige Linie 0,18 m, Skaftets Længde 0,223 m). Espe S., Salling H., Svendborg A., se Tekst p. 185.

Fig. 5. *Fladtingsel* (Hovedets Længde i lige Linie 0,139 m, største Bredde ved Æggen 0,086 m, Skaftets Længde 0,23 m). Espe S., Salling H., Svendborg A., se Tekst p. 185.

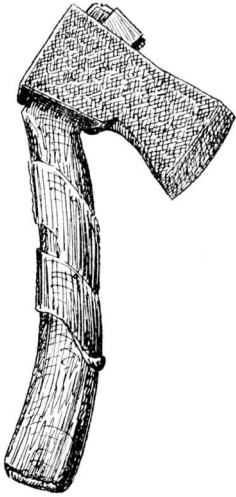
1

3

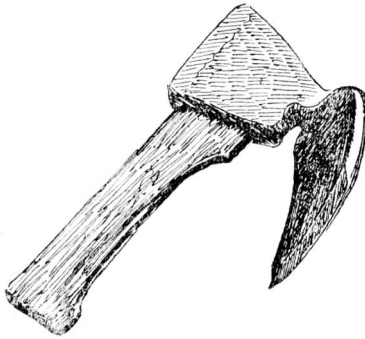
2

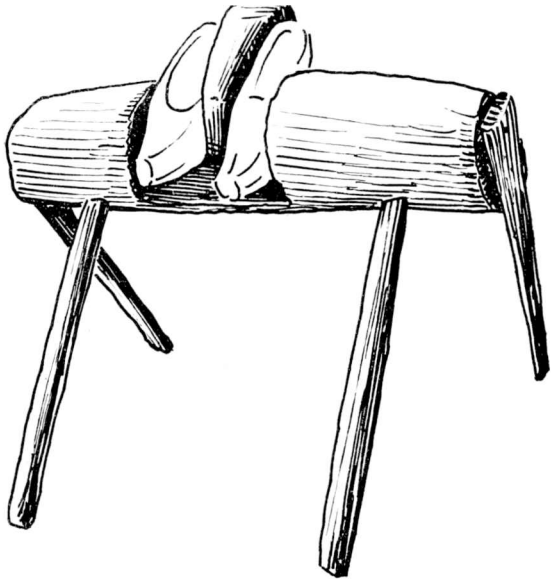

4

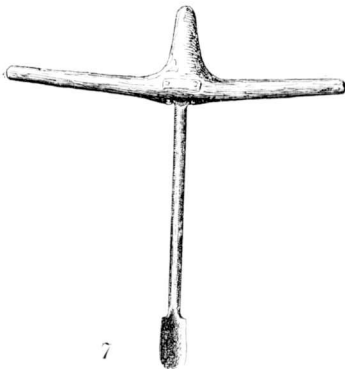

5

6

7

8

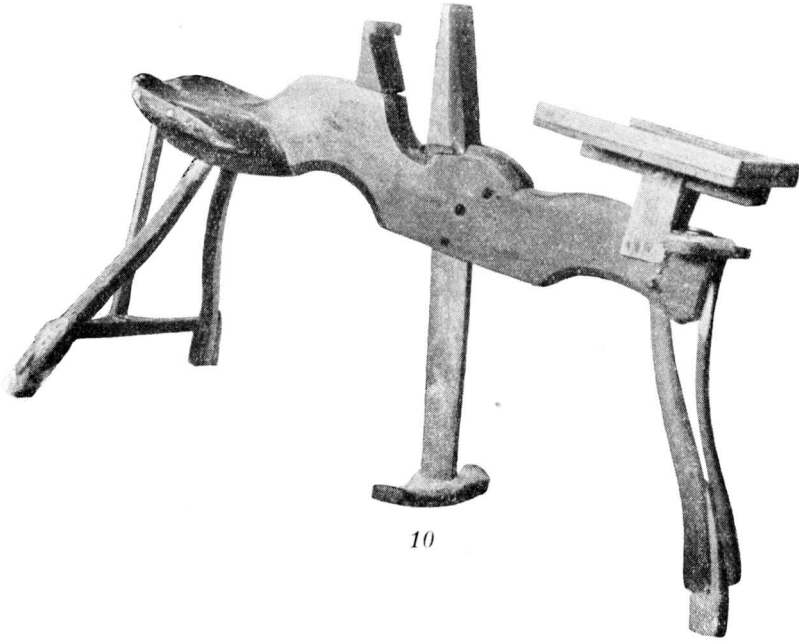
9

Fig. 6. *Huleblok*. Tegning efter Fotografi fra Them Fortidssamling, Vrads H., Aarhus A., se Tekst p. 186.

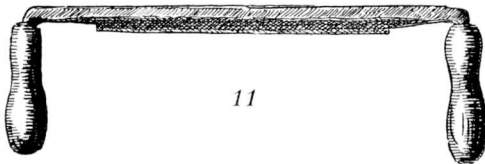
Fig. 7. *Naver*. Them S., Vrads H., Aarhus A., se Tekst p. 186.

Fig. 8. *Skraber*. Them S., Vrads H., Aarhus A., se Tekst p. 186.

Fig. 9. *Taajern* (fulde Længde 0,80 m, heraf Skaft 0,415 m). Espe S., Salling H., Svendborg A., se Tekst p. 186.

10

11

12

Fig. 10. *Tælgehest* fra Silkeborgegnen. Them Fortidssamling, Vrads H., Aarhus A., se Tekst p. 187.

Fig. 11. *Spaankniv* (Knivens Længde ca. 0,35 m, Haandtagets Længde ca. 0,11 m). Espe S., Salling H., Svendborg A., se Tekst p. 187.

Fig. 12. *Krumkniv* (Længde 0,32 m). Flemløse S., Baag H., Odense A., se Tekst p. 190.

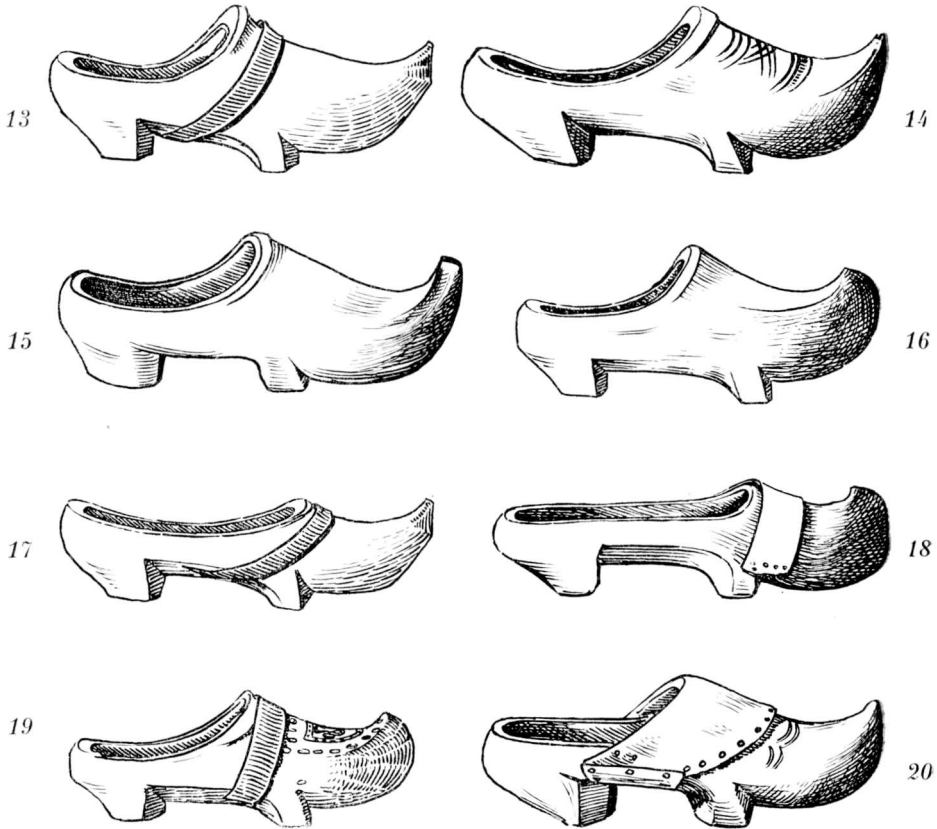

Fig. 13. *Langovrede Mandstræsko med Krampe*, til Kirkebrug. Vrads H., se Tekst p. 191.

Fig. 14. *Mandstræsko med spids opsvingen Snude*. Over Vristen en lav Kam. Randers, se Tekst p. 191.

Fig. 15. *Tybotræsko*. Vrads H., se Tekst p. 191.

Fig. 16. *Langovret Kvindetræsko*. Strø H., se Tekst p. 191.

Fig. 17. *Kortovrede, langsnuvede Kvindetræsko*. Vrads H., se Tekst p. 191.

Fig. 18. *Sorte Kvindetræsko*, vistnok af Elletræ, forsynet med en 2,8 cm bred Messinggjord, hvori er indprikket Ejerindens Navn. Lyø, se Tekst p. 191.

Fig. 19. »*Dansetræsko*« med *Jærnkrampe*. Sværtede paa Ydersiden og dekorede paa Oversiden i rødt, hvidt og sort, se Tekst p. 191.

Fig. 20. *Kortovrede Mandstræsko med Læder*. Denne Type kaldes i Jylland i Almindelighed *Bazartræsko*. Vrads H., se Tekst p. 191.

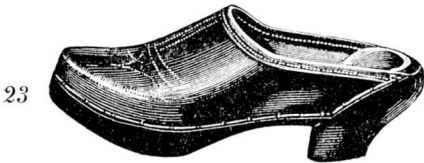
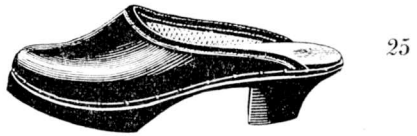
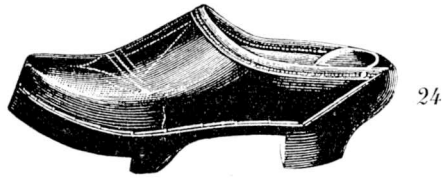
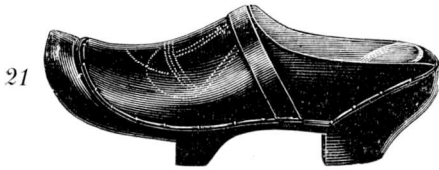

Fig. 21. *Landmandstræsko*. Se Tekst p. 191.

Fig. 22. *Dansk Træsko*. Fyn. Se Tekst S. 191.

Fig. 23. *Fransk Træsko uden Forklamp*. Se Tekst p. 191.

Fig. 24. *Fransk Træsko med Forklamp*. Se Tekst p. 191.

Fig. 25. *Tøffel*. Herningegnen. Se Tekst S. 192.

Fig. 26. *Overtræksklodse eller Gatosche*. Fyn. Se Tekst p. 192.

ANMELDELSER.

Landbrug i Danmarks Oldtid.

Gudmund Hatt: Landbrug i Danmarks Oldtid. Udvalget for Folkeoplysnings Fremme. Folkelæsning Nr. 367. Gad 1937.

Denne Bog er præget af sin Forfatters Forskerglæde, kraftfyldte Aktivitet og hele energiske Personlighed. Det skal straks til at begynde med siges, at Professor Hatt ved sine utrættelige, aarelange Anstrengelser i Marken, ved sin mageløse, aldrig svækkede Lyst til at gaa i Gang med de vanskeligste Problemer — vel at mærke Problemer, hvis Løsning kræver ligesaa megen Udholdenhed for Rusk, Kulde og al Slags Herrens Vejr som Tankearbejde ved Skrivebordet — og ikke mindst ved sin hermed forbundne vaagne Kritik og skarpe Dømmekraft har gjort en Indsats i den kulturhistoriske Forstaaelse af vort Bondesamfunds Tilstand og Udvikling i Aarhundrederne nærmest før og efter Kr. F., som er grundlæggende, og som ingen fremtidig Udforsker af Emnet kommer udenom. For den, som har kendt Forskningens Tilstand og Trin paa dette særlige Omraade i Tiden før Hatt satte ind, og som altsaa gennem personlig Erfaring er i Stand til at anstille Sammenligning, er det en Glæde at fastslaa, hvor meget der ved Hatts Arbejde er vundet og hvor langt vor Viden, sammenholdt med før, er skudt frem. Hvad der i denne Bog handler om Ældre Jernalder (ca. 400 f. Kr.—ca. 400 e. Kr.), og det er det meste, bygger umiddelbart paa Hatts egne Forskningsresultater. Resten er Sammenfatning af, hvad den arkæologiske Forskning i Almindelighed har bragt af Kundskab om Landbruget. Bogen er sprængfyldt af Stof, frisk og ægte Folkelæsning i den Forstand, at den til Løn for et vist Medarbejden hos Læseren giver rig og kærnefuld Belæring.

Bogen har seks Hovedafsnit: Planteavl, Husdyravl, Landbrugsredskaber, Oldtidsagre, Landsby (Hus) og endelig Religion og Samfund. Der skal her kort peges paa nogle af de Resultater, der er naaet, og paa nogle af de Problemer, der paa disse forskellige Omraader har rejst sig delvis just som en Følge af de vundne Resultater.

Først Planteavlen. De Kilder, der staaer til Raadighed paa dette Felt, er i første Række Fund af Korn og Frø, altsaa Rester af selve Maden — men saadanne Fund er i hvert Fald for Sten- og Bronzealders Vedkommende endnu yderst sparsomme — dernæst Fund af Kornaftryk i Lerkar. Det var som bekendt Lærer Frode Kristensen i Tørring, der engang i Halvfemserne opdagede, at der undertiden i Oldtidslerkarrene kunde findes Aftryk af Korn, Kærner, der under Pottemagerens Arbejde tilfældig var indæltet eller paa anden Maade indpresset i det raa Ler og som ved Karrets Brænding ganske vist som oftest forsvandt, men til Gengæld efterlod Aftryk tilstrækkelig skarpe til at bestemme Kornets Art. Det var en Opdagelse af største Vigtighed. Kan nemlig det Kar eller Skaar, hvori Aftrykket findes, nærmere tidsbestemmes, og det er meget ofte Tilfældet med Oldtidspotter, dateres derved samtidig Brugen af Kulturplanten. Arkæologen og Botanikeren Georg Saraauw tog sig for at samle og bestemme saa mange som muligt af denne Slags Lerkaraftryk; han efterlod ved sin Død for godt en halv Snes Aar siden et stort og vigtigt Materiale, der nu danner Grundlaget for videre Indsamling og Bearbejdning. Det er derfor med god Grund, at Hatt tilegner sin Bog Mindet om Saraauw, »der grundlagde Kundskaben om Oldtidens Kornavl i Danmark«.

De første Kornsorter, der ad denne Vej kan ses at dukke op her i Landet, er et Par primitive Hvedearter, de saakaldte »Enkorn« og »Tokorn« (eller »Emmer«); endvidere en Sort af Byg med nøgne Kærner. Disse ældste Vidnesbyrd om Kornavl kan antages i Tid at ligge omkring Midten af det tredje Aartusinde f. Chr. Saa gammelt er altsaa Landbruget i Danmark. Om de første Bønder var Indvandrere, og i saa Fald hvorfra de kom, kan ikke med Sikkerhed eftervises; men saa meget kan siges, at Fundene sandsynliggør, at det tidligste Jordbrug staaer i Forbindelse med Indvandring fra Syd eller Sydøst, en Indvandring, der ligger forud for de ældste Dyssers Tid. Forholdsvis hurtigt, allerede før Aar 2000, øges denne første primitive Kornsortbestand betydeligt, idet ikke blot to mere fremskredne Hvedearter (»Almindelig Hvede« og »Dværghvede«), men ogsaa en Bygsort med avneklædte Kærner dukker op. Men der er, som Hatt bemærker, næppe Tvivl om, at ogsaa andre Nytteplanter har været kendt, saaledes flere Arter af Pileurten, hvis Frø man vistnok har anvendt i Grød og til Dyrefoder.

I Bronzealderen (1500—400 f. Chr.) kommer to nye Kornsorter til, nemlig Havren og Hirsen, Havren for at blive i Landet, Hirsen for efter nogle Aarhundreders Forløb at forsvinde.

Ogsaa i Bronzealderen er der Fund, der tyder paa andre Nytteplanter end netop Kornsorterne; der kan peges paa, at den Gravhøj i Egtved ved Kolding, hvori den berømte Pige med Snorskørtet blev stedt til Hvile i sin Egekiste, var opkastet af Jord, hvis Plantedække i Følge Professor Knud Jessen saa godt som udelukkende maatte have bestaaet af Hvidmelet Gaasefod, hvis Frø er paa een Gang næringsrige og afførende, altsaa særdeles gavnlige. Som den sidste Kornsort kommer endelig Rugen ind, men først efter Jernalderens Frembrud. Den anses, ligesom forøvrig Havren, almindeligt for at være en »sekundær« Kulturplante, hvormed menes, at den til at begynde med har gjort sig bemærket som Markukrudt i den dyrkede Hvede. Hvad iøvrig Ældre Jernalder angaar, altsaa Aarhundrederne nærmest før og efter Chr. F., har det kunnet paavises, for største Delen gennem Hatts egne Undersøgelser, at fire særlige Nytteplanter har spillet en Rolle i hvert Fald for de nordjyske Bønders Landbrug. Disse fire er følgende: Sæd-Dodder, hvis olieholdige Frø havde samme »birkes«agtige Virkning paa Brødet som Valmuefrø nu (for Resten er Dodder ogsaa paavist i Bronzealders Fund); Spergel, der kunde bruges til Foder; Vajd, der avledes for Blaafarvens Skyld; og endelig Hørren. Traade og Tøjstof af Hør kendes i enkelte Fund fra Sten- og Bronzealder, men dens Frø er hidtil ikke set i Fund ældre end Jernalder. Det er imidlertid ikke usandsynligt, at den, ligesom Dodderen, har været dyrket ogsaa i de ældre Afsnit af vor Oldtid.

I det hele taget er der Grund til at gøre opmærksom paa, at hvor vigtige og oplysende end disse Kornfund er, saavel Kærnerne selv som deres Aftryk, saa er de dog som det meste andet arkæologisk Stof, hvad Mængde og Hyppighed angaar, i høj Grad præget af Tilfældighed. Man maa derfor være yderlig varsom med at anlægge statistiske Synspunkter. Professor Hatt er tilbøjelig til at drage Slutninger, der efter mit Skøn er lovlig vidtgaaende, med Hensyn til Hvede- og Bygavlens Frem- eller Tilbagegang i Sten- og Bronzealder alt efter Mængden af de foreliggende Kornaftryk. Det er for farligt og vil altfor let kunne afkræftes af fremtidige Fund. Men det er berettiget at pege paa det almindelige Forhold, at Oldtidsklimaet, saavidt vi kan følge dets Svingninger, synes at have begunstiget Hvede- og Hirseavlens i Sten- og Bronzealder, Havre- og Rugdyrkingen derimod i Jernalder.

Hvad Husdyrene angaar og Spørgsmaalet om, hvornaar de først kom til Danmark, ser det foreløbig efter Fundene ud til, at Okse, Svin, Faar og Ged er bragt hertil i saa at sige færdig

Stand, d. v. s. tæmmede, omtrent samtidig med det første Jordbrug. Hesten synes at have ladet vente noget paa sig. Efter hvad vi til Dato ved, ligger der nogle Aarhundreder mellem Hestens og de øvrige Husdyrs første Opdukken i Danmark. Der er imidlertid mange Vanskeligheder forbundet med Opklaringen af dette Spørgsmaal, ikke mindst den, at det ofte slet ikke lader sig gøre at skelne Vildhestens Knogler fra Tamhestens. Hvad Tamoksen angaar, viser dens Knogler i Bopladsfundene, at den i Yngre Stenalder var temmelig stor (dog mindre end Uroksen), men at den ned gennem Oldtiden bliver stadig mindre, indtil den i Middelalderen er bleven betænkelig lille, næsten dværgagtig. Hvad nu dette kan skyldes, er tvivlsomt nok. Maaske simpelthen en Slags langsom men sikker Rovdrift paa Oksen, i den Forstand, at man udnyttede og sled paa den som Malke- og Trækdyr — for Ploven, som Helleristningsbillederne viser — uden at skaffe den tilsvarende kraftig Ernæring. At man med andre Ord har gjort, hvad Ordsproget siger man ikke skal, bundet Munden paa Oksen der tærsker.

I Kapitlet Landbrugsredskaber er det vigtigste Emne Ploven. Vi har ingen Fund af Plov fra Stenalder. For Bronzealderens Vedkommende viser de sydsvenske Helleristninger adskillige Typer af primitive Pløjerredskaber, der i deres Oprindelse synes at være Gravestok eller Spade forsynet med Trækindretning. Om en Muldfjæl, der kan vende Jorden, er der endnu ikke Tale: disse ældste Pløjerredskaber har kun kunnet rispe eller kradse i Ageren. At vi ikke kender disse enkle og uudviklede Pløjerredskaber fra Stenalderen, behøver dog ikke at betyde, at de ikke dog har været i Brug dengang; dette vil nok Fremtidens Fund nærmere oplyse. Et Spørgsmaal af væsentlig Betydning for Plovstudiet er det, hvornaar Hjulploven optræder. Her har den unge Arkæolog Axel Steensberg gjort en vigtig Opdagelse. Et Plovbrudstykke, der i lang Tid henlaa upaaagtet i Landbrugsmuseet, har nu vist sig efter Steensbergs Undersøgelse vistnok at have tilhørt en Hjulplov, idet nemlig dens bredt indskaarne Stangleje maa have været indrettet til en meget svær Trækstang, saa svær, at et Hjulforstel synes at have været nødvendigt. Dette Plovfragment, der stammer fra Tømmerby ved Silkeborg, og som ved Pollenanalyse dateres til Jernalderens Begyndelse (ca. 4. Aarh. f. Chr.), har saaledes sandsynligvis været en Hjulplov og i hvert Fald en Muldfjældsplov. Den er jævnaldrende med den bekendte Træplov fra Døstrup Mose, som imidlertid er af den fornævnte primitive Type (saakaldt Ard). Er Forstaaelsen af Tømmerby-Ploven rigtig — og Tolkningen støttes af Professor Hatt —

har vi altsaa her Hjulploven flere Aarhundreder før Romertiden. Vi maa da antage, under Hensyn til Døstrup-Ploven, at begge Plovtyper, den gamle og den mere fremskredne, i lange Tider var i Brug jævnsides ned gennem Jernalderens første Afsnit. Bekræfter dette sig, maa den Tanke opgives, at det er Hjulplovens Indførelse i Danmark i Romertid eller Folkevandringstid, der gav Stødet til det Dyrkningsfællesskab, der kendes fra Middelalderens Landsby.

Stor er Professor Hatts Fortjeneste med Hensyn til vort Kendskab til Oldtidsagrene, deres Former, deres System og Datering. Det kan noteres som et sikkert Resultat af hans Forskninger, at Agrene i ældste Del af Jernalderen har været korte, brede, flade, ulige store; altsammen Træk, der tyder paa overvejende Brug af den gammeldags Ard, der kun kan rispe (som Harven), ikke rigtig pløje. Endvidere Træk, der tyder paa Individualisme i Samfundsordningen; endnu ingen gennemgribende »Statsorganisation« i Jordudnyttelsen. Usystematiserede, tilfældige Nyopdyrkninger og Arvefordelinger ligger vistnok til Grund for vor ældste, »keltiske« Jernalders uregelmæssige Samlinger og Net af Agerfelter. De ordnede Skifteforhold, som vi finder i Middelalderen, og som utvivlsomt i hvert Fald delvis gaar tilbage til Oldtidens sidste Aarhundreder, maa ses som et Udtryk for en voksende samfundsmæssig Enhedsmagt, Kongens, eller om man vil, Statens stærke Styre.

Det nærmere Kendskab til den ældre Jernalders Hus og Landsby i Nordjylland indleddes med afdøde Hans Kjærs Udgravninger af Ginnerup-Landsbyen i Thy. Allerede i Kjærs Tid havde dog Hatt begyndt sin værdifulde Indsats ogsaa paa dette Omraade. Efter Kjærs Død har Hatt overtaget Førerskabet med Hensyn til Udforskningen af Jernalderens danske Hus, og her er han nu ubestridt Autoritet. Man maa med største Interesse imødesee den samlede Publikation han forbereder af sine mange Gravninger. Det kan allerede nu siges, at man paa Grundlag af sikre Forskningsresultater kan optrække i hvert Fald den jyske Bondeboligs Udvikling gennem de første 7—8 Hundrede Aar af Jernalderen. Om dette højinteressante Kapitels Enkeltheder, om Langhuset med de tykke Jordvægge, Fællesboligen for Menneske og Husdyr, om dens indvendige Deling og Indretning, Arnested, Bænk, Vand- og Kornbeholdere, Væv, Kværn, Væggens Lerpaneler, Husets indre Stolpestilling, Tagkonstruktion og meget andet, om Landsbyens Langgade, om den korte og den lange Hustype etc. etc. henvises iøvrig til Bogen selv og endnu mere til den kommende bredere og dokumenterede Publi-

kation af Udgravningerne. At vi her har naaet en sikker Kundskab om et centralt kulturhistorisk Emne er indlysende.

Bogen slutter med et kort Afsnit kaldet Religion og Samfund. Som den udpræget Realiteternes Mand Professor Hatt er, har han fulgt den Regel: kun hvor en praktisk, »profan« Tolkning af et Udgravningsfænomen ikke lader sig udfinde, maa man ty til en religiøs. Sætningen er utvivlsomt et sundt Forskningsprincip, og den behøver ikke at skjule eller tilsløre — og gør det heller ikke for Hatt — den ubestridelige Kendsgerning, at Religionen har været en særdeles massiv og bestemmende Faktor i Oldtidens Bøndesamfund. En erfaren Arkæolog og Religionshistoriker som Professor Chr. Blinkenberg har altid haft et aabent Øje herfor (se hans lille Bog om Tordenvaabnet), og Hatt er en altfor kyndig Etnolog til ikke at være ganske klar herover. Men det er lige saa sikkert, at Arkæologen paa de religiøse Tydningers Gebeter maa gaa frem med yderlig Varsomhed. Her som andetsteds i Videnskaben er da den bedste Kombination Fantasi og Kritik, og ingen af disse Dele vil man savne hos Forfatteren af Landbrug i Danmarks Oldtid.

Johannes Brøndsted.

En Gren af den gamle Landbohuslid.

H. P. Hansen: Løb og Løbbinding. Universitetsforlaget i Aarhus. Levin & Munksgaard, København 1937.

»Ved Løb forstaas her Beholdere og enkelte andre Genstande, der er bygget op af en spirallagt Vulst af Straa, og som er syet sammen med tynde Skinner af Træ, med Halmsimer, Garn eller Metaltraad«. Med denne Definition begynder Museumsforstander, Konservator H. P. Hansen, Herning, sin Behandling af Løb og Løbbinding i Tidsskriftet »Sprog og Kultur« 1935. (Se 4. Bd. 1935, S. 49—74, 5. Bd. 1936, S. 1—21, 49—83 og 151—159, samt 6. Bd. 1937, S. 1—9). Undersøgelsen foreligger nu samlet. Det er blevet en fortræffelig Bog i et ualmindelig smukt Omslag. Den begynder med Omtale i trykte Kilder, Fortidsfund, Redskaber, Materialer, Arbejdsmaade og gaar derefter over til Behandlingen af de forskellige Løb-Typer, som man møder i vore Museer, lige fra Bikuber og Halmdøre til Stole, Vugger, Senge og Ligkister. Der gives en kort Vejledning i Konservering af Halm-løb, og det sidste Kapitel handler om Løb i sproglig Betydning. Bogen slutter med et udførligt og for Brugeren uundværligt Sagregister.

Der aabenbarer sig under Brugen af Bogen visse, omend ikke

væsentlige Mangler, som det er Anmelderens Pligt at gøre opmærksom paa. Det skulde i og for sig være en Fordel, at Bogen i sine Detailler ikke tynges af Dispositionen; de enkelte Led flyder jævnt over i hinanden, og af og til gøres der smaa interessante Sidespring. Men Figurnumrene følger i Teksten ikke engang nogenlunde efter hinanden i den Rækkefølge, Billederne er anbragt i, hvilket er særligt generende for den Museumsmand, der skal benytte Bogen som Haandbog. Billederne er ofte for uskarpe, navnlig hvor de skal vise tekniske Enkeltheder. En Forbedring her vilde dog være et ubilligt Krav til Forfatteren, der i Forvejen har økonomisk Tab ved Bogens Udsendelse. Derimod burde de omhandlede Genstandes Museumsnumre absolut have været medtaget. Man kan i Øjeblikket som Følge af denne Mangel komme ud for at søge efter en i Bogen afbildet Genstand i et Museum, hvor det kun har været anbragt som Depositum fra et andet Museum.

Forfatteren behandler Emnet paa sin sædvanlige djærve Maade og gaar undertiden de arkæologiske Specialister i Bedene. Men som den praktisk indstillede Mands Dom faar hans Meningsytringer ogsaa i saadanne Spørgsmaal Vægt. Det er for ham en naturlig Ting i sin Fremstilling stadig at paapege Fænomenernes Sammenhæng med Stedets geografiske Forhold. Han har Øje for, at Lighed i Form ikke altid behøver at betyde Slægtskab. Han drager en Mængde interessante Sammenligninger med Redskabstyper fra Oldtiden, og gør det i Reglen med fornøden Forsigtighed. Hans Paavisning af, at Oldtidens Albuebensdolke efter Slidmærkerne at dømme næppe kan have været anvendt som Vaaben, men snarere har været Løbprægle, synes uimodsigelig, idet tilsvarende Stykker med lignende Slidmærker kendes fra Nutidens Løbbinding. Løbpræglenes Formrigdom maner iøvrigt til Forsigtighed med Hensyn til at lave Typologi paa Grundlag af simple Brugsgenstande. Først under Omtalen af Genstande til personligt Brug, Korsklædebakker, Tæj- og Sykurve samt Send- eller Föringkurve gør egnsprægede Ejendommeligheder sig gældende i stærkere Grad. Ellers ligger Egnspræget mest i det anvendte Materiale. Grynløb og Sædeløb har i Vestjylland gennemgaaende samme Form som dem, man træffer i Skaane og Wales.

H. P. Hansen viser, hvorledes simple Redskaber ofte har haft flere forskellige Anvendelser — en Iagttagelse, der ogsaa er frugtbar, hvor det gælder Oldtidens Redskabstyper. Løb-Skæpper kunde i en snæver Vending bruges som Bikuber. Sælden kunde anvendes dels til at ælte Sigtebrødsdejg og Dejg til Rugkringler

i og dels til at timse Sigtemel over; men den kunde ogsaa bruges som Laag over Dejgtruget, eventuelt tillige over Bryggerkarret. Et Skæppemaal kunde anvendes til Tæjer og en Klyneløb som Sendekurv, ligesom et Sold brugtes til at lægge over en skruk Høne, der ikke skulde ruge.

Det er endelig Forfatterens store Fortjeneste, at han flittigt har samlet Benævnelserne paa de forskellige Løb-Genstande sammen fra Landets forskellige Egne. Som Folkemindeforsker hører han til de dygtigste herhjemme, og ingen har vel i vort Slægtled som han forstaaet at faa de firs-, halvfems- og hundredaarige Bønder og Bondekoner til at rykke ud med deres Viden. Deri har han et betydeligt Forspring for mange af os andre, der sysler med Redskabskultur — et Forspring, der er meget fremtrædende i nærværende Bog. Forfatteren har givet sig i Kast med en speciel Opgave, for hvis Løsning ingen som han havde Betingelser. Løb og Løbinding vil alene grundet paa dens Indhold af Oplysninger om Ting og Talemaader, der forsvinder, faa stedsevarende Betydning for Kulturforskningen.

Bogen fortjener at studeres flittigt paa vore Provinsmuseer, blandt hvilke det af H. P. Hansen ledede Herning Museum er et af de faa, hvor der er gjort en virkelig betydelig Indsats i Studiet af vor Folkekultur.

Axel Steensberg.

Slæder og Vogne.

Gösta Berg: Sledges and Wheeled Vehicles. Ethnological studies from the wiew-point of Sweden. Nordiska Museets Handlingar: 4. — Stockholm-Copenhagen.

Dr. Gösta Berg ved Nordiska Museet i Stockholm har til Emne for sin Disputats valgt et af Kulturforskningens mest centrale Spørgsmaal: Samfærdelsmidlernes Udvikling. Forfatteren har ikke haft til Agt at skrive et Leksikon over Fakta, men en videnskabelig Oversigt, der placerer de svenske Fænomener indenfor Emnet i deres internationale Sammenhæng og navnlig indenfor den nordeuropæiske Kulturzone. Denne, der menes oprindeligt at have været nær beslægtet med Nordasiens, kom allerede i Oldtiden ud for en kraftig og langvarig Paavirkning fra Middelhavskulturen. Dens Rester kan dog forventes at have levet videre i Periferien yderst mod Nord, og paa Grundlag af disse skal man kunne rekonstruere den oprindelige Kultur.

Allerede Dispositionen: Baadformede Slæder og Skindslæder, Opbyggede Slæder, Kaner, Kærrer og Slædekærrer, firhulede

Vogne, giver Læseren Indtryk af en skematisk Opfattelse af Begrebet Udvikling. Og ved Gennemlæsning af Bogen viser det sig snart, at Udviklingen følger den logiske Menneskehjærnes klare Baner. Alt lader sig faktisk rekonstruere med den største Sandsynlighed ved Hjælp af en Mængde ubekendte X'er. Undertiden lades Læseren i Uvished om Underbygningens Paalidelighed, som naar det forbliver unævnt, hvorvidt en Række Pollenanalyser af mosefundne Slædemeder er baseret paa Tørveprøver fra selve de paagældende Træstykker, eller de i Lighed med Svavarbo-Plovens er taget paa Findestedet. — I andre Tilfælde er Underbygningsmaterialet saa sparsomt og spredt, at man indenfor en hvilken som helst anden Videnskab end Ethnologien rimeligvis vilde undlade at fremsætte nogen Konklusion og nøjes med at pege paa Muligheder. Man behøver i den Forbindelse blot at gennemgaa Bogens iøvrigt udmærkede Kort over Fænomenernes Udbredelsesomraader i Sverige. — Endelig er der de Tilfælde, hvor Videnskabsmandens Indstilling overfor Tingene aabenbart er en ganske anden end den Bondes, der lod dem fremstille. Man behøver maaske ikke engang at være Bonde som Anmelderen for at indse, at det for Brugeren først og fremmest gælder om at fremstille en Genstand, der egner sig til det Arbejde, den skal udføre. Og det skulde derfor ikke virke overraskende, om denne Opgave — naar Betingelserne er ensartede — kan løses paa nogenlunde samme Vis efter forskellig Tid og Sted. Det er dette geografiske Islæt i Kulturudviklingen, hvis Betydning Gösta Berg advarer mod at overdrive. For ham er Kulturlaanet fra Folk til Folk det afgørende for Redskabernes Udseende.

Gösta Berg har med sin Bog forsøgt at rejse Spiret inden de sidste Murskifter er anbragt i Taarnet. Det kan være fristende, men bør kun gøres i populære Oversigter, hvor Lægmanden har Krav paa en Sammenhæng, selvom mange af Forbindelseslinjerne maatte blive problematiske. For Forskeren bliver det første Krav en nøjagtig og udførlig Beskrivelse og Registrering af Fænomenerne. Først naar dette er gjort, tør han forsøge at rekonstruere Sammenhængen. Dernæst maa det for ham være lige saa vigtigt at konstatere Mangel paa Kulturvandring som det modsatte. Og det maa være ham lige saa kært at konstatere en Udvikling fra sammensatte, »højtudviklede« Fænomener til usammensatte, »primitive« som i omvendt Retning. Hvad der for Øjeblikket haardest tiltrænges er Detailundersøgelser. Forfatteren omtaler selv Savnet af en Undersøgelse over Udbredelsesforholdet mellem Kærre og firhjulet Vogn i Europa i moderne Tid. Dette havde været en overkommeligere Opgave at tage fat paa. Der raader

aabenbart ogsaa nogen Forvirring angaaende dette Udbredelsesforhold i ældre Tid, og paa dette kunde en Gennemgang af de utallige middelalderlige Miniaturer, der i de senere Aar er blevet reproducerede, i nogen Grad raade Bod. Som Støtte for sin Antagelse, at den firhulede Vogn er ældre end Kærren, anfører Berg med J. Parkes som Kilde, at Vognen af sproglige Grunde maa antages indført til England fra Nederlandene i det 16. Aarh. Altsaa hører England til Kærrens oprindelige Udbredelsesomraade. Desværre nævner en af Berg gentagne Gange citeret Kilde, Cyril Fox, at firhulede Vogne afbildes i The Luttrell Psalter, der blev til i East Anglia o. 1340. Dette er kun et enkelt Eksempel paa, hvor usikker en vidtspændende Oversigts Slutninger bliver, saa længe Enkeltspørgsmaalene ikke er grundigt behand- lede.

Naar alt dette er sagt, maa det billigtvis fremhæves, at Gösta Bergs Værk gennem sin Rigdom af Sagoplysninger og Litteraturhenvi- sninger har bragt Forskningen et stort Skridt videre. Bedst kan Bogen sammenlignes med Paul Lesers »Die Entstehung und Verbreitung des Pfluges«, omend den ikke som denne gør Krav paa at være udtømmende for de fra Forfatterens Hjemland fjærnere liggende Egne. Der er en Del gode Tegninger i Teksten og en Rigdom af smukke Tavler med Fotografier.. En udførlig Litteraturfortegnelse afslutter Bogen (endog Konversationsleksikonet er med), men den erstatter ikke Savnet af et Sagregister.

Læsningen efterlader et levende Indtryk af, hvor langt videre Svenskerne er naaet i Indsamling og Registrering af Folkekulturoplysninger end vi. Maatte der ogsaa hos os findes Midler og skolet Mandskab til denne Indsamling, som maa ske i den ellefte Time.

Axel Steensberg.

Den nordiske Arkæologis Barndom.

Carl S. Petersen: Stenalder, Bronzealder, Jernalder. Levin & Munksgaard 1938.

Et af de yngste Skud paa de humanistiske Videnskabers ærværdige Træ er den forhistoriske Arkæologi, saa ung, at den vel knap endnu har fundet — og faaet — sin rette Plads blandt de beslægtede Discipliner, og dog saa gammel, at dens Oprindelse og første Udvikling maa siges at have betydelig Interesse.

I »Stenalder, Bronzealder, Jernalder« har Overbibliotekar, Dr. Carl S. Petersen skildret denne Udvikling, paa een Gang levende

og med stor videnskabelig Grundighed og Objektivitet. Meget nyt Materiale er taget frem og sammen med det allerede trykte, men stærkt spredte, er det arbejdet sammen til et anskueligt Hele. Men ikke til en blot faglig Opridsen af den nordiske Arkæologiske ældste Historie; det er en kulturhistorisk Skildring af hele Tidens videnskabelige Verden, af det Milieu, som Forhistorien vokser frem i. Man følger det unge Væsen gennem dets Barndom og første Ungdom, ser og forstaar dets Stridigheder og sejge Kamp for at hævde sig og gøre sig gældende som en selvstændig Videnskab.

To Mænd bærer frem for nogen denne Udvikling, Christian Jürgensen Thomsen og J. J. A. Worsaae, og om disse to drejer Bogen sig væsentligst. Mest om Worsaae som Fagets egentlige videnskabelige Grundlægger, men uden derfor at underkende Thomsens Betydning, der vel ikke er mindre, men som delvis ligger paa noget andre Felter.

De første Kapitler er viet Thomsen og hans ligesaa geniale som forsigtigt fremsatte Treperiodesystem: Stenalder — Bronzealder — Jernalder. Af stor Værdi er det, at der er draget et skarpt Skel mellem dette og den Tredelingstanke, som f. Eks. P. F. Suhm i det 18. og Vedel Simonsen i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede beskæftigede sig med, og som allerede havde fundet Udtryk hos den romerske Digter Lucretius. Tredelingstanken er en spekulativ, skønlitterær Hypotese, der ikke kunde anvendes i Praksis og heller ikke blev det, medens Treperiodesystemet er den paa praktisk Erfaring og positive Iagttagelser grundede Inddeling af den Tid, der ligger forud for enhver historisk Efterretning. Selv i moderne Lærebøger er Vedel Simonsen nævnt som Skaberen af Systemet. Dr. Carl S. Petersen viser klart, at dette er med Urette; det er Thomsen alene, der omkring 1818 har Æren af at have opdaget og udformet det og dermed har lagt Grunden for al senere Forskning.

Interessant er den videre Udredning af, hvorledes 1830'ernes Historikere indsaa Betydningen heraf. For os er Thomsens Opdagelse af skelsættende Art, men Datiden opfattede den ikke stort anderledes end Tredelingstanken og forstod ikke, at andre Kilder end Saxo og Snorre kunde anvendes for de ældste Tider.

Da optræder Worsaae paa Arenaen. Ved klar Kritik og først og fremmest gennem Udgravninger og Undersøgelser i Marken — for os noget selvfølgeligt, men for Datiden noget nyt — afkræftede han flere af Historikernes lærde Formodninger. I 1841 udgravede han saaledes simpelthen nogle Høje ved Skodborg, der mentes at gemme Ligene af de i Slaget paa Lyrskov Hede 1043

faldne Vendere. Han fandt kun Bronzealdersager i dem og kunde klart vise, at Hypotesen om Venderne intet havde paa sig. Aaret efter led en saare romantisk Teori om et mosefundet Kvindeligt samme Skæbne. Det var fremdraget faa Aar før i Haraldskær Mose ved Vejle og af Historikeren N. M. Petersen bestemt som Dronning Gunhild.

Men af større Betydning var hans Indsats i Runamo-Sagen. I 1832 nedsatte Videnskabernes Selskab en Kommission, bestaaende af Runologen Finn Magnussen, Historikeren C. Molbech og Geologen J. Forchhammer til Undersøgelse af visse Tegn paa en blekingsk Klippe, Runamo. Forchhammer erklærede Tegnene for kunstige, og Finn Magnussen tydede de formentlige Runer som et stavrimet Kvad, hvori Harald Hildetand før Braavalla-slaget anraaber Guderne om Sejr. Trods svensk Kritik blev Tydningen 1841 udsendt i det store Værk »Runamo og Runerne«. Tre Aar efter tog Worsaae til Orde i et selvstændigt Arbejde og viste, at hele »Indskriften« var Naturspil, almindelige Revner i Klippen: Runamo-Affæren var een stor, beklagelig Fejltagelse.

Men en Videnskab kan lige saa lidt som noget andet bygges op paa det negative. Med klar Forstaaelse af Worsaaes store positive Arbejde har Dr. Carl S. Petersen videre behandlet, hvad han har ydet af skabende Arbejder, især det banebrydende lille Skrift fra 1843: »Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie«, den første Oversigt over et Lands Forhistorie, der overhovedet er fremkommet.

Bogens sidste Del behandler Køkkenmøddingerne, deres Opdagelse og den deraf følgende Strid om Stenalderens Tvedeling. Spørgsmaal, der har givet Anledning til Meningsudvekslinger af den voldsomste Art selv længe efter Hovedpersonernes Død. Hvem er Opdageren af disse Mindesmærker? Worsaae eller Japetus Steenstrup, der begge (sammen med Forchhammer) var Medlemmer af den Kommission, som Videnskabernes Selskab nedsatte 1847 til Udforskning af de da gaadefulde Østersbunker. Med en Detektivs Skarpsindighed gaar Overbibliotekaren gennem hele det Materiale, trykt som utrykt og kendt som hidtil ukendt, der foreligger. Med stor Klarhed stilles Problemerne op, og det er sikkert rigtigt, naar han kommer til det Resultat, at det er Worsaae, der ved sin Undersøgelse af Mejlgaard-Dyngen i Djursland maa have givet den rigtige Tydning af Forholdene.

Den mere videnskabelige Side af Striden, om Tvedelingen af Stenalderen, bliver derefter behandlet. Ved en Række Uddrag og Citater fra de to Parter faar man et godt Indblik i Stridens centrale Problemer. Worsaae ansaa Køkkenmøddingerne for at

tilhøre en ældre Periode og en ældre Kultur end de store Stengrave; Steenstrup bestred dette skarpt og mente, at de to Fundgrupper hver med sine Oldsager repræsenterede »to Sider af een og samme Kulturtilstand«. Da Striden endte 1861, stod Paastand mod Paastand. Eftertidens Forskninger har dømt Parterne imellem, dog heller ikke uden lidenskabelige Meningsudvekslinger (Sophus Müllers og Zincks Polemik i 90'erne). Det er Worsaaes Opfattelse, der har sejret, og skønt det i de seneste Aar ved nye naturvidenskabelige og arkæologiske Undersøgelser har vist sig, at den rene Køkkenmødding-Kultur har levet i praktisk talt uændret Form ret langt ned i Yngre Stenalder, ændrer det intet i Forholdet. Selv om der nu foreligger det af Steenstrup saa ihærdigt men forgæves eftersøgte Køkkenmøddingfund med iblandede — vel at mærke samtidige — Splinter af slebne Flintokser, Lerkarskaar af Typer, som findes i de store Stengrave, og Husdyrknogler, forskyder det dog ikke den hidtidige Opfattelse, at Køkkenmøddingkulturen er fundamental forskellig i Næringsliv, Redskabsteknik etc. fra den Yngre Stenalderes Kultur: de griber blot kronologisk noget ind over hinanden.

Bogen slutter ved C. J. Thomsens Død 1865, da den nye Videnskab allerede havde sin Barndom bag sig. Men Arkæologien i Dag kan ikke forstaas uden Kendskabet til denne Periode. Man maa derfor være Dr. Carl S. Petersen taknemlig for, at han har skildret den paa en saa smuk og afrundet Maade.

C. J. Becker.

Skibsfarten i det danske vadehav.

N. H. Jacobsen: Skibsfarten i det danske vadehav. Udgivet af Geografisk selskab. Hagerup. 1937.

Når denne bog kommer i serien: det kgl. danske geografiske selskabs kulturgeografiske skrifter (redigeret af dr. Niels Nielsen. Bind II) og dertil er antaget som *doktordisputats*, så kan den slutning hurtigt gøres, at den indeholder endel mere, end hovedtitlen umiddelbart lader formode. Undertitlen: *en erhvervsgeografisk studie*, siger straks ikke så lidt mere. Vi skal se hvordan.

For ukyndige kan iøvrigt hovedtitlen synes mærkelig. Kan der overhovedet sejles af betydning i vadehavet? Så kommer man i tanker om Ribe, som jo dog omkr. 12—1300 var Danmarks vigtigste ud- og indførselssted, og der må nok også i meget ældre tid — efter oldtidsminderne at dømme — have været ikke så lidt sejlads ialfald til et par steder: Ballumegnen og Esbjerg-egnen. Jamen så var vel besejlingsforholdene bedre end de er

blevet i nyere tid? Men det mener forf. ikke. Det er bade med sejløbene og vadehavet i det hele i bogstavelig forstand gået op og ned, jfr. f. eks. dr. Nordmanns undersøgelser ved Misthusum (ud for Skærbæk), og sejløbene har skiftet ikke så lidt, men alt ialt synes de ikke at have været bedre i ældre tider end de er nu.

Men de *betød* overmåde meget mere for landets handels- og erhvervsforhold. Sålænge skibenes størrelse og styrke var en sådan, at man nødig vovede sig nord om Skagen, igennem det farlige Skagerak (jfr. at svenske vikinger på deres vestfærd menes at have benyttet Limfjorden!), da *var disse noget usikre sejløb i vadehavet virkelig Danmarks åndehuller ud mod den så meget højerestående vesteuropæiske kultur!* Det var jo den del af Danmark, der lå nærmest de vestlige kulturlande, og fra disse kystegne gik handelsveje tværs over halvøen, mest bekendt er den, som gik til Hedeby og Slesvig, noget senere har der mulig været en lignende forbindelse (gennem Kongeådalen) mellem Ribe og Kolding.

I meget lange tider, og før *vor* historie begynder., var det *Fri-serne*, som drev denne skibsfart. Fra omkring 1100 er den mest i vore egne hænder, og havde navnlig mod syd, fra Ribe, Tønder, Ballum, Højer og mange flere steder, stor betydning ved den *vareudveksling*, som den fik istand med de sydvestlige lande: Korn, honning, jydepotter, skind, en tid også heste *fra* Danmark, og klæde, øl, vin m. m. *til* Danmark, væsentlig til Ribe. Det var byens *stortid*, — alene denne historie om en by i vækst og velstand i 500 år og dernæst en 300 årig stagnation, så indbygger-tallet gik langt under det halve, er overordentlig interessant at læse, uagtet man iforvejen kender dens hovedtræk. — Det bliver i nogen måde *Hjerting* og *Fanø*, der kommer til at afløse Ribe som handelspladser og skibsejere, men naturligvis alligevel slet ikke i så fremragende stilling som før Ribe, thi omkring 1400 var *omlandsfarten* (nord om Skagen) begyndt for alvor, idet skibene var blevet større og stærkere og man også havde fået *kompasset* til hjælp.

Da var det så også for omtrent et halvt årtusind forbi med den dominerende rolle som denne skibsfart i vadehavet havde haft (vel i det mindste i 1000 år). Men som bekendt har den i den nyere tid taget revanche, idet *en enkelt* af disse sejlrender, Grådyb, nu ikke blot, ved at give adgang til en af Danmarks største havne, så langt overgår alle de andre vaderender i betydning, men konkurrerer som skibsvej stærkt håde med bælteerne og Øresund. Atter, kan man sige, har skibsfarten fra vadehavet fået betydning som forbindelse med den store verden.

Det kan måske i denne korte sammenfatning skimtes, at denne bog omfatter mange betydelige historiske spørgsmål, handelsveje, skibsbygning, havne, landændringer, trafik, en stor mængde produktions- og forbrugsgrene osv., og at den således holder adskilligt mere end den lover.

Nogle indvendinger har man jo gerne. Jeg tror ikke, at fanikerne vil gå ind på, at skulder og rødspætter er det samme. Side 217 er der tale om studenes vægttab på den lange march fra N. Vosborg til Hamborg, og det kunde være af megen interesse at få nogle tal derfor, men når udgangspunktet ikke er mere bestemt end at studene »sikkert« ved afgangen vejede 600 kilo, så kan man vel lige så gerne lade den opgave ligge. — Jeg mener heller ikke, at den sammenligning, der efter Listtoldbøgerne 1642—43 drages mellem tonnagen i den sydlige og den nordlige del af vadehavet, er ret meget værd, når man dog må regne med, at en stor del af skibene fra Hjærtning, Ho og Nordby ofte har valgt vejen gennem Grådyb.

Endelig er der den gamle travet om studehandelens nedgang, dels på grund af den danske toldforhøjelse 1718 (hævet 1719), dels på grund af den hollandske indførselstold 1724. Den er for over 40 år siden kortelig tilbagevist af E. Holm (Danmarks-Norges hist. 1720—30, henvisn. s. 39), siden udførligere af undertegnede (jyske saml. 3—3—527). Det var rart, om en sådan evindelig genganger omsider kunde blive stedt til hvile! Det hollandske toldpålægs nøjere historie kender jeg desværre ikke. Er det blevet hævet lige så hurtigt som det danske, så er det jo ikke så sært, at heller ikke dettes indflydelse kendes i statistiken. *Det gør det nemlig ikke.* Tallene kan ses i rigsarkivet (»miscellanea vedkommende grænsetoldvæsenet« og »Mallingiana«); de viser for Kolding og Ribe, som til 1790 var de væsentlig lovlige toldsteder, for årene 1700—17 en gennemsnitsudførsel af 14.314 stude årlig, for 1718—33 13.625 årlig, og for 1734—50 c. 11.000 årlig. Altså en stadig nedgang, som blev ved lige til kvæghandelens frigivelse 1788, og toldpålæggene synes altså ialfald *ikke* at have spillet nogen rolle (af 35 købmænd, hvis navne og hjemsteder er opgivet for 1719, er de 24 fra Holland!). Derimod kommer der et temmelig brat fald i 1734, idet årsgennemsnittet for 1734—39 kun er 8778 stkr. For dette fald og for den ringere udførsel i det hele de følgende år skal måske *kvægpesten* bære skylden, men ellers synes det tydeligt, at denne handel er inde under de samme mere eller mindre jævne svingninger, som al næringsliv er underkastet, og som naturligtvis *også* har deres årsager.

Soren Alkær sig.

Agersø.

Axel Garboe: Agersø i Store Bælt med nabøen Omø gennem tiderne. P. Haase & Søn. 1938.

Til den række gode topografiske værker, der — navnlig fra ældre tid — foreligger fra gejstlige, har dr. phil. *Axel Garboe* ved bogen om *Agersø i Store Bælt*, hvor han var sognepræst i tiden 1924—35, føjet et nyt, som det vil være enhver interesseret læser en glæde at stifte bekendtskab med, og hver anmelder en ære at gøre opmærksom på. Det er en bog, hvorpå der kan ofres mange lovord, og hvor man endda vil være ængstelig for, at man ikke har fået sagt nok om alle dens værdifulde egenskaber. De små stormomsuste øer ud for Skelskør med deres få hundrede sjæle kan sandelig siges at være heldige med den historieskriver, som de her har fået.

For at begynde med det ydre: det er en smukt trykt bog, udmærket illustreret med over hundrede billeder, talrige efter fotografier af forfatteren selv. Stoffet er vel inddelt i de 9 afsnit: I. Oprindelse og oldtid. II. Ældste historiske efterretninger. III. Herskabet. IV. Kirker, præster og degne i 3 århundreder. V. Opstanden i året 1774. VI. Præst og jordegodsejer. VII. Fra krigen 1807—14. VIII. Assessoren. IX. I mands minde. — Og til den gode inddeling svarer den klare, smukke fremstillingsform. Dr. Garboe, naturvidenskabsmanden og præsten, lader os i stormens sus om øerne høre ligesom, hvordan slægt følger på slægt, lader os i det timelige fæste blikket på det evige, til han til slut fører os ud på Agersø kirkegård med de hjemmegjorte trækors, her, hvor tid og evighed mødes, hvor de efterlevende ved vejs ende satte»et kors, alle tiders håb og eneste blivende hvilested«.

Topografien af Agersø får sit ganske særlige præg ved, at den er skrevet af en *naturvidenskabsmand*. Det er ikke blot geologien, der i første afsnit om øens oprindelse får, hvad den tilkommer, men også i hele den historiske skildring taler naturen med — eller står som den i stort set uforanderlige baggrund for de menneskelige hændelser. Og i det sidste så fængslende afsnit: I mands minde, der bygger på forfatterens eget 11-årige samliv med øen og dens mennesker, folder den naturvidenskabelige interesse for øens fauna og flora sig ret ud. Hvor smuk er ikke skildringen af øens farveprægtige vilde flora, og med hvilken fornøjelse læser man ikke om de endnu eksisterende lægeurter eller betragter billederne af den gamle Omø-kone med thepotten, hvori hun kogte sin noget grumsede lægedrik af de gammeldags stærke urter.

Det 4. afsnit om kirker, præster og degne i 3 århundreder er med sine omkring 100 sider bogens største, og det er der vel intet at sige til, når forfatteren er øens tidligere sognepræst. Der er i dette afsnit fra arkivstudier og fra den trykte litteratur samlet meget stof både af personallhistorisk og kulturhistorisk interesse. Da kammerherre Hennings i 1786 besøgte øerne, skrev han om gården på Egholm (den lille ø nord for Agersø): »Hvo der elsker et eremitliv, og ønsker fredeligen at hendrive sine dage i nyttige pligters udøvelse, og en med naturen overenskommende bestemmelse, kan intet skønnere opholdssted ønske sig end dette Hvad Rousseau følede ved Lampedouse, følede jeg her«.

Det er dog ikke sådanne udbrud, som dr. Garboe ved sine arkivstudier har aflokkeet de længst hensovede Agersøpræster, derimod om det besværlige søkald, hvor navnlig sørejserne til Omø har stået afskrækkende for gejstlige med svageligt helbred, klager over kaldets ringe indtægter — særlig samvittighedsfulde til at give tiende var Omø-boerne nok ikke — og suk efter forløsning og forflyttelse til andre, mindre barske egne.

Om øens (øernes) ejendomsforhold gennem de skiftende tider giver dr. Garboe naturligvis også besked. De bortsolgte efter 1660 fra kronen. Om et par interessante senere ejere hører vi i kapitlet: Opstanden i året 1774, da bønderne gjorde oprør mod herskabet, kromanden *Lars Nielsen* fra Hårlev mølle, der havde købt øerne i 1770. Grunden til opstanden var krav fra Lars Nielsens side om hoveri til Agersøgård, og han viste sig i det hele som en lidet human husbond. »I dag en broder og i morgen herre, sådant tåler ikke bonden«, udtaltes det om Lars Nielsen, der var blevet herremand. Efter opstanden solgte han skyndsomt øerne til præsten i Skelskør *F. L. Thanch*, hvorom der udførlig berettes i kapitlet: præst og jordegods-ejer. Vi lærer her Thanch at kende som en mand af den gamle skole, der unægtelig ikke var begejstret for bondefrihed. »Den, som kiender bondeslægten, skriver han i 1787, veed det, men andre ikke, hvor meget det ankommer på god veiledelse, og at bonden ikke kan væge for sig selv: hver dansk mand må ønske, lige så ivrigen som bedre vilkår for bonden, den tid aldrig at komme, han skulde være sin egen vejleder, sig selv i et og alt rådig og overladt! thi da vilde armod med stærke skridt, ikke krybende, men flyvende gåe os imøde. Udsvævninger, fylderier, voldsomheder, tøjleløs frækhed, overmod og ladhed vilde udbrede sig, og give fædernelandet en forvendt skikkelse«. Heldigvis nærrede andre danske på den tid ikke samme ønsker som Skelskørpræsten! — Som avispolemiker møder man Thanch i det kostelige indlæg i »Berlingske tidende« fra

juli 1793 fremkaldt ved, at den daværende Agersø-præst i samme avis havde foranstaltet en privat indsamling til fordel for sig selv (og andre), der var blevet ramt af haglskade den »rædselsfulde 17de juli kl. 5 aften!« Ejeren af Agersø fandt, at præstens rædselsfulde skildring for ham kunde have »de skadeligste følger til credits og velfærds spilde«.

Skønt man måske kunde tænke sig, at dr. Garboe som tidligere Agersø-præster stundom kan have udstødt et suk efter forløsning fra det lille søkald og den noget afstængte ø-verden til andre, videre eller større forhold, vidner Agersø-bogen dog kun om en inderlig kærlighed til de små øer, deres natur og beboere, og denne kærlighed er i høj grad med til at gøre Agersø-bogen, »denne verden i en nøddeskal«, som mottoet siger, til så tiltalende en læsning.

Holger Hjelholt.

Det slesvigske Spørgsmaals Historie.

Franz v. Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie. 1900—1937. Udg. af Grænseforeningen. Reitzel 1938.

I tre store bind foreligger nu »Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie«, som en fortsættelse af »Haandbog i det nord-slesvigske Spørgsmaals Historie«, der udkom i 1901. Baade den gamle og den nye haandbog er redigeret af Franz v. Jessen, men af medarbejderstaben er der kun faa tilbage fra dengang.

Første bind omfatter tiden 1900—1918, andet bind 1918—20 og tredje bind gaar fra 1920 op til 1937, delt i to hovedafsnit, et meget omfattende om Nordslesvig og et noget mindre om Sydslesvig.

Første bind er nærmest at opfatte som en honnør til den gamle haandbog. De samme linier er fortsat, og indholdet har faaet en bredde, der ikke svarer til aktualiteten. De før krigen betydningsfulde statsborgerlige problemer har nu lykkeligvis kun ganske ringe praktisk interesse. Referaterne af rigs- og landdags-moderne optager en meget stor plads. Som historisk kildestof kan disse taler have en vis værdi, men hører næppe hjemme i en haandbog. Det maa i det hele taget forbyse, at man har valgt at følge de gamle principper, naar man betænker, at den gamle haandbog dels er udsolgt og dels forældet i indholdet, og i høj grad kunde trænge til en revision.

Andet bind omfatter de begivenhedsmættede genforeningsaar. Her er samlet officielle aktstykker, breve, aviscitater og dagbogs-

optegnelser samt en oversigt over afstemningsresultaterne i første og anden zone. Her er altsaa tale om en samling kildemateriale, og den, der gaar til haandbogen i haab om at faa en grundig, men let tilgængelig fremstilling af genforeningens historie, gaar forgæves. Det er forbundet med besvær at arbejde sig igennem de mange forskellige aktstykker, og det kan knibe at holde linierne fast, men det er ikke uinteressant læsning.

Som haandbog betraget rummer tredje bind det mest værdifulde stof. Perioden efter 1920 er historisk nyland, men vi er nu kommet saa langt, at der kan skimtes linier i udviklingen, og tiden er inde til nærmere at studere denne udvikling. Karl Rasmussens bog: »Sønderjylland 1920—1935« betegner et første forsøg paa at give en samlet oversigt, men bogen er alene paa grund af det ringe omfang kun at betragte som en første orientering.

I haandbogen er der samlet en mængde konkrete oplysninger, og der er skabt et godt grundlag for det videre arbejde. Der indledes med en meget omfattende redegørelse for dansk lovgivnings indførelse i Sønderjylland. Det kan ikke undgaas, at lovreferater let kommer til at virke tørre, og der kunde sikkert være opnaaet en lettere tilgængelig fremstilling, hvis de enkelte love — saa vidt det var muligt — var blevet behandlet i sammenhæng med den almindelige udvikling paa det paagældende felt. Mange gentagelser og henvisninger kunde være sparet. Den samme indvending gælder det store statistiske afsnit. En fordeling af tabellerne efter den saglige sammenhæng vilde gøre det lettere at faa udbytte af de mange oplysninger.

Skoleforholdene er behandlet grundigt og godt; afsnittet om den kirkelige udvikling er derimod meget knapt, og bibliotekerne, hvis indsats i genforeningsarbejdet ikke maa undervurderes, er helt glemt. Et par ord om musæerne havde ogsaa været paa sin plads.

De politiske afsnit maatte gerne have været fyldigere, baade i omtalen af de to nationale lejre og af samspillet imellem dem.

Den finansielle og økonomiske udvikling har faaet en meget kyndig behandling, der giver god baggrund for forstaaelsen af de særlige sønderjydske forhold, og bærer vidnesbyrd om det dygtige og energiske opbygningsarbejde, der er foretaget paa trods af alle vanskeligheder. Det store udstyknings- og jordfordelingsarbejde behandles i et særligt afsnit, og det samme kunde i og for sig ogsaa samfærdselsmidlerne, der dog er radikalt forandrede siden 1920, fortjene.

Andet afsnit rummer mange værdifulde oplysninger om de

danske sydslesvigeres vilkaar baade før og efter nationalsocialismens magtovertagelse, og det slutter med en fremstilling af sprogforholdene i Mellemslesvig.

Der er gjort et stort arbejde for at samle stof til belysning af de forløbne 17 aar. Det er et første forsøg paa at trænge til bunds i denne tids forhold og vilkaar. Vel er man ikke kommet helt til bunds, men der er skabt et værdifuldt grundlag for alle, der søger oplysning om Sønderjylland af idag, og derfor maa dette pionerarbejde i høj grad anerkendes.

Troels Fink.

Oversigt over topografisk litteratur 1937.

Røret om skolernes undervisning i *hjemstavnslære* har, som det maatte ventes, fremkaldt en del litteratur, der enten direkte er beregnet paa denne undervisning eller som dog er af en saadan karakter, at indholdet helt eller delvist kan anvendes af de af folkeskolens lærere, der kommer til at beskæftige sig dermed. Flere løsninger er blevet forsøgt. En enkelt i spørgsmaalet særlig kyndig lærer har udarbejdet sin egen lærebog (L. Gotfredsen: *Rids af Gjentofte Kommunes Historie* — se oversigten for 1934). Enkelte steder har amtssamfundene udgivet større samlede arbejder om emnerne inden for deres virkekreds (Vejle Amt. En *Hjemstavnsbog*. 1934 — og den senere omtalte Ringkøbing Amt) og endelig er der under redaktion af H. V. Clausen og Hilmar Ødum i 1936 og 1937 udkommet 6 hefter af en serie »*Min Hjemstavn*« (Hirschsprungs forlag), som efterhaanden skal »dække« hele landet. Hidtil er udkommet: Bornholm, Midtsjælland, Nordvest- og Sydøst-Fyn, Nordslesvig og Randers-Djursland. De enkelte hefter indledes med egnens geologi, derefter følger plantevækst og dyreliv, hvorefter der fortsættes med selve egnshistorien gennem tidende og med omtale af de historiske levn. Til slut behandles egnens særlige aandshistorie. Denne opbygning er særdeles tiltalende og letter tilegnelsen af stoffet. De gennemsnitlig 100 sider store hefter synes velegnede til formaalet, idet der let kan bygges videre af de særligt interessede lærere med særstof fra de snævrere omraader.

En anden serieudgivelse, der vil have værdi for flere formaal, er »*Nationalmuseets blaa Bøger*« (Reitzel). Monografierne er skrevet af nationalmuseets embedsmænd og omhandler historiske minder rundt om i landet. Bøgerne er i et bekvemt lille format, der dog lader illustrationerne komme til deres ret, og de vil blive nærmere omtalt i det følgende.

Vilh. Lorenzen: Christian IV's Byanlæg og andre Bybygningsarbejder. (Høst og Søn). Det er selskabet til udgivelse af danske mindesmærker, der har udsendt dette vægtige arbejde, hvortil foruden den danske hovedforfatter udenlandske forfattere som Otto Brandt, Alf Brannich, Harald Hals II og Ragnar Josephson samt en del yngre kræfter har ydet bidrag. Undersøgelserne omfatter hele det Danmark, hvorover Christian IV regerede, og giver foruden sammenfattende oversigter tillige detailoplysninger for de enkelte byer. Planlæggelsen af det store arbejde er saa god, at man staar over for en vel afrundet helhed og kan glæde sig over den fortrinlige baggrund for topografiske studier, som dette værk yder. Den »gotiske renaissance« dannede i købstædernes anlæg og med den i spørgsmaalet stærkt interesserede danske konges indsats et skarpt skel mod middelalderens større tilfældigheder i baade placering og planmæssig udformning. Undersøgelserne viser klart, at det arbejde, som Christian IV og hans hjælpere lagde i denne sags tjeneste, gjordes ud fra tanken om, at en by skulde virke som et kunstværk, og paa denne æstetiske baggrund skabte tiden baade en mængde helt nyt og fremkaldte ændringer i det allerede bestaaende efter velovervejede planer. Ved det overblik over hele perioden, som derved er skabt, føres læserne ind paa en mængde forhold, som er af almen topografisk interesse, og hele værket føles som et af de store vingesus, som desværre altfor sjældent mærkes inden for denne særlige forskningsgren.

Rundetaarn 1637—1937. Et Mindeskrift udgivet af Københavns Magistrat I. Afdeling paa 300 Aarsdagen for Grundstenens Nedlæggelse den 7. Juni (Levin og Munksgaard). Bogen er redigeret af afdøde Fr. Weilbach, der selv har skrevet afsnittet om Rundetaarn som bygningsværk, og hertil slutter sig en fremstilling af dets anvendelse som observatorium. Harald Mortensen beretter om den astronomisk-historiske samling, som i de senereaar er blevet opstillet i taarnet. Weilbach tager kraftig afstand fra V. Wanschers i den senere tid forfægtede paastand, at Christian IV maa have haft arkitektmæssig uddannelse, uden at han derfor vil fornægte kongens geniale indfald som bygherre.

Victor Krohn: Kastelskirken og dens Menighed i Tidsrummet 1664—1936. (Schultz's forlag). Naturligvis maa en beskrivelse af kirken i citadellet Frederikshavn adskille sig i betydelig grad fra en hvilken som helst anden kirkebeskrivelse. Kastellets flittige historiker, fhv. oversergent Krohn, har løst denne opgave som saa mange andre, paa en smuk maade og faaet netop det ud af det brogede stof, som gør bogen til en interessant læsning for

alle. Topografi, kirkehistorie, militær kulturhistorie og personalhistorie udgør i hans arbejde et hele, som neppe var lykkedes saa godt for nogen anden, fordi netop denne forfatters viden om den snævre og særprægede verden inden for kastellets grave og volde er saa stor. Desværre mangler bogen det personregister, som vilde have gjort den til et mere tilgængeligt kildekrift for anden militærhistorisk forskning.

Carl C. Christensen, Louis Bobé og Fr. Weilbach: Frederiksberg. Vejen gaar min Tro over Vesterbro. (Hagerup). Der udkom for faa aar siden paa samme forlag en bog om »Strøget«. Bogen om Frederiksberg er en søster til denne, fornøjelig, broget og fyldt med stof, baade topografisk, biografisk og anekdotemæssigt. For at man ikke skal gaa »forkert i byen« begyndes vandringer helt inde ved den gamle vesterport, og der aflægges besøg i hver eneste beværtning, inden man naar Frederiksberg, d. v. s. gitterporten ved alleen — for saa at fortsætte med alle forlystelserne der. Den mere »alvorlige« del af Vesterbro forbigaaes i tavshed. Man har det meget fornøjeligt paa denne vandring ved Carl C. Christensens haand, nynner nu og da med paa en visestump og nikker genkendende til det hele, for noget nyt er der ikke deri. Andre forfattere har traadt den samme sti, endda under samme motto. Noget nyt er der heller ikke i Fr. Weilbachs og Louis Bobés behandling af de to parker. Det er der derimod i Bobés afsnit om Bakkehuset. Her er for første gang en sammenfattende, fortrinligt skrevet udredning om denne interessante bolig. Efter at Frederiksberg slots historie som officersskole og Frederiksberg kirkes historie fuldstændig er forbigaaet i tavshed, vender C. C. Christensen sig til forlystelserne: Slotskroen, Korups have, Josty og Pilealleens familiehaver, Lorryetablisementet o. s. v. og faar paa de afsluttende sider netop sagt et par ord om de frederiksbergske kvarterers mere prominente bygninger og veje. Bogen opfylder sikkert sin tiltænkte mission, men man sidder med en fornemmelse af, at denne by altid har været og endnu er en kreds af forlystelsesetablissementer. Hvornaar kommer Frederiksbergs virkelige historie med fremstilling af dens kommunale, kommercielle og sociale forhold? Frederiksbergs kommunebiblioteker har netop udsendt 2. udgave af en fortegnelse over litteratur vedrørende Frederiksberg, fortrinlig inddelt og omfattende — 112 numre! Det maner til eftertanke.

Valdemar Seeger: Fredensborg fra Oprindelsen til vore Dage. En historisk topografisk Skildring. (Forfatterens forlag). Dette arbejde er en paa supplerende studier bygget fornyelse af den bog, forfatteren udgav for godt 20 aar siden. Seeger, der døde

for kort tid siden, var velbevandret i sit stof og har her givet en god kronologisk oversigt over baade slottets og byens historie. Billedunderskrifterne er undertiden temmelig ejendommeligt formede, og Irmingers maleri (side 173) forestiller ikke dragoner, men feltartilleri. Kildehenvisningerne synes fyldestgørende, men der savnes et navneregister.

Hans Ellekilde: Hornbæk Kirke. Bidrag til Hornbæk Fiskerlejes Historie. (Nyt nordisk forlag). Som undertitlen lader ane, gaar forfatteren af denne kirkebeskrivelse en del videre end det almindeligvis er tilfældet med lignende arbejder. Skildringen er mere historisk-topografisk anlagt og giver ikke blot en udredning af de tre paa hinanden følgende kirkebygningers historie mellem 1588 og 1937, men er i virkeligheden paa grund af de ret gode kilder en dyberegaaende undersøgelse af alt det topografiske stof, som kan knyttes til disse. Hertil kommer saa præstegaardenes og præsternes historie samt en beskrivelse af de lokalt ejendommelige og temmelig enestaaende »skibsfester«.

Victor Hermansen: Store-Hedinge Kirke. (C. A. Reitzel). Medarbejderen ved det store kirkeværk, magister Hermansen giver (paa grundlag af den indgaaende beskrivelse i »Præstø Amts Kirker«) her i serien »Nationalmuseets blaa Bøger« en god og letlæselig redegørelse for denne ejendommelige kirke, som i den grad har præget byen fra ældgammel tid, at dens billede optoges i byens vaaben. Af ganske særlig interesse er redegørelsen for, at dette gudshus ogsaa har været tænkt anvendt som borg, hvorfra der kunde ydes et kraftigt forsvar.

C. C. Haugner: Maribos Historie. Første Bind: Kloster og Kirke. (Forfatterens forlag). Med en energi, der maa aftvinge den dybeste respekt, fortsætter C. C. Haugner sin »Lollands historie« med 1. bind om stiftsbyen Maribo. Dette er udelukkende helliget kirken og klostret, medens næste bind skal behandle selve købstadens historie. Denne stofdeling er almindeligvis ret forkastelig, akademisk set, men fuldt forsvarlig netop for denne bys vedkommende. Forfatteren indleder med en omtale af borgen Grimstorp, der maatte vige for anlæget af Birgittinerklosteret. Derefter gennemgaaes klostrets historie som nonnekloster og som adeligt jomfrukloster med hele dettes urolige og brogede liv indtil ophævelsen i 1621. Derefter følger Leonora Christines Maribo-historie og endelig kirkens og klostrets bygningshistorie, saaledes som den sidste fremgaar af de senere aars arkæologiske undersøgelser ved arkitekt C. M. Smidt. Endelig behandles godshistorien. Som altid i Haugners bøger findes der et rigt og godt billedstof. Enkelte billeder forekommer dog ret umotive-

rede, og navnlig er den som slutvignet anbragte nøgne unge »pige, der sætter sit haar« (skulptur foran stiftsmuseet) temmelig overraskende i dette bind.

Age Roussel: Børglum Kloster. Nationalmuseets blaa Bøger (C. A. Reitzel). I korte Træk faar man i denne lille bog en redegørelse for Vendsyssels middelalderlige bispesæde og en indgaaende beskrivelse af saavel bygningerne som det bevarede inventar. Trods det lille format er baade billeder og planer særdeles oplysende.

Ringkøbing Amt. Vor Hjemstavn i Skildringer fra Fortid og Nutid. (I Komm. hos Folkebogsamlingen i Holstebro). Bogens indhold er broget som dens forfatterliste. Den er tænkt som hjemstavnslæsning for baade voksne og børn, men mon ikke redaktionsudvalget har forregnet sig her. De historiske amtsamfunds aarbøger har ganske vist gennem aarene bragt en mængde detailstudier, og tiden er sikkert inde til at udnytte disse i større sammenhængende skildringer, men naar disse skal sættes i forbindelse med skoleundervisningens krav til hjemstavnslære, forekommer det i dette tilfælde som i flere andre som om disse fordringer i nogen grad er kommet bag paa de interesserede parter. At slaa to fluer med eet smæk er ugørligt. En bog paa ca. 450 sider maa virke overvældende paa den ofte ikke særligt interesserede og i denne disciplin uskoledede lærer, der skal finde sig til rette deri. I dette tilfælde burde der sikkert være foretaget indskrænkninger af de mere omfattende kapitler paa de første 300 sider. En nedskæring her til ca. 100 sider synes at kunne have gjort bogen anvendelig til dette særlige formaal, men det maatte gøres af en kyndig mand og ikke overlades til de enkelte lærere. Som almindelig amtshistorie for de særligt interesserede er bogen god, naar den første skræk for det mægtige stof har sat sig. Da betages man af fremstillingernes redelighed og glæder sig over mange gode artikler. Der er jydsk sind i denne bog, vestjydsk sind, og selv om anmelderen ikke er enig med redaktionsudvalget i bogens anlæg, ønsker han at yde arbejdet fuld anerkendelse.

Otto Bisgaard: *Af Silkeborg Hovedgaard's Historie 1794—1846*. (Silkeborg centralbiblioteks forlag). Denne monografi er fremkommet som en protest mod den alt for knappe behandling af denne periode i V. Dreschels bog: *Silkeborg 1840—1880*, eller maaske snarere mod denne forfatters lidt haanlige afvisning af perioden som ganske interesseløs. Dette er selvfølgelig noget som man ganske nytteløst kan trække tov om, men Otto Bisgaard viser dog, at perioden giver ganske gode bidrag af historisk-to-

pografisk art og tillige af erhvervshistorisk interesse. Skildringen er ledsaget af smukke egnsbilleder, og man noterer sig med glæde, at det er Silkeborg byraad, der har vist dette arbejde saa stor interesse, at det har bekostet dets udgivelse. Andre byraad til efterfølgelse!

Vith. Lorenzen: Rosenholms Bygmestre. (Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring III Rk. II). Forfatteren giver en indgaaende, paa nye undersøgelser og opmaalinger grundet redegørelse for det prægtige bygningsværk, som Jørgen Rosenkrantz paabegyndte i Østjylland i 1559. Skildringen indledes med en undersøgelse af tidens herregaardsarkitektur, og derefter gennemgaas enkelthederne i det storslaaede anlæg, hvori ikke blot hovedbygningen, men ogsaa ladegaard og staldgaard er lagt paa hver sit af vand omgivne voldsted —i nøje overensstemmelse med det faktum, at disse adelsmænds gaarde i virkeligheden var privatfæstninger. I spørgsmaalet om gaardens første bygmester, som opførte hovedbygningen, den lille pavillon og de samtidige tilbygninger paa Hornslet kirke, mener forfatteren at kunne paavise, at de maa skyldes Frederik Klingbeck. De detailundersøgelser af bygningerne, der ligger til grund for fremstillingen, er foretaget af Charles Christensen.

Hugo Matthiessen: Gamle Huse i Ribe. Nationalmuseets blaa Bøger. (C. A. Reitzel). I sin kendte levende stil giver forfatteren en redegørelse, for hvad der endnu er bevaret af karakteristiske bygninger i Danmarks sikkert ældste købstad, der mere end nogen anden dansk by har vaaget over det fra fædrene arvede. Bl. a. fremdrages det karakteristiske træk, at gavlhuset mod gaden er en bygning for sig og at man til dens baggavl har føjet en lidt smallere forlængelse, og han hævder, at man derigennem i disse renæssancebygninger finder levn fra den gotiske bygningsskik, ligesom man i disse huses indre finder spor af et gammelt skema. Den udmærkede lille bog, der er forsynet med et fyldigt billedstof, er udgivet med understøttelse af udvalget for Ribe bys historie.

Gunther Neufeldt: Ripen und Esbjerg, die Haupthäfen der cimbrischen Westküste. (Levin og Munksgaard). Bogens væsentligste betydning ligger i de afsluttende sammenlignende betragtninger over havnene paa Jyllands vestkyst og i undersøgelserne over de historisk-geografiske forhold. Som baggrund har forfatteren givet en sammentrængt historisk-topografisk beskrivelse af de to byer, men denne optager dog største parten af bogens indhold. Beskrivelsen af Ribe (hvorfor »Ripen«?) paakalder naturligvis den største interesse ved forsoget paa at give saavel dens topo-

grafiske som dens erhvervshistoriske udvikling og senere tilstand saa at sige i en nøddeskal. Hvorvidt dette er lykkedes, kan diskuteres. Der er anført en mængde kilder, men de er ikke alle benyttet med held. Hugo Matthiessens: »Torv og Hærstræde« samt »Middelalderlige Byer« har fundet anvendelse, men ikke hans indledende betragtninger til Ribe Bys Historie 1660—1730. Forfatteren kaster sig ud i betragtninger over aarsagerne til Ribes nedgang, og han anvender megen tid til at bevise, at nedgangen vel nok skyldes aaens tilsanding, men ikke »som altid tidligere hævdedet« denne alene. Som andre aarsager nævner han marskdannelserne og hele kystlandets forandring samt de ændrede handelsforhold, men kommer slet ikke ind paa vel sagtens den vigtigste: tabet af opland ved den kunstigt trukne toldgrænse tæt syd om byen og konkurrencen gennem de haderslevhusiske bønders af særlige privilegier understøttede handel. I betragtningerne over Ribes handel er heller ikke benyttet de erhvervshistoriske afsnit i Ribe Bys Historie 1660—1730 og 1730—1820. Flere af de ret tilfældigt valgte billeder paa kunsttrykpapir bag i bogen er for smaa til at give formaalstjenlige indtryk af Ribe. Bogens typografi er rent ud sagt kedelig.

M. Mackeprang: Løgum Kloster. Nationalmuseets blaa Bøger. (C. A. Reitzel). Det imponerende værk om cisterciensernes storlaaede klosteranlæg, der udkom for faa ar siden, var ingen allemands bog. Denne foreligger nu, en udmærket haandbog, og for turister en uundværlig vejleder før og under besøget. Fremstillingen af klostrets historie, kirkens bygningshistorie, der særlig er udforsket af Arkitekt C. M. Smidt, og dens rige inventar kan tilfredsstillende baade læg og lærd, og der er et væld af gode billeder i bogen.

Den historisk-topografiske litteratur i tidsskrifterne har i aarets løb været ret rigelig, men naar bortses fra et enkelt jydsk arbejde, er det, der er ydet af forfattere uden for arkæologernes og faghistorikernes kreds, ikke særlig fremragende.

H. C. Broholm har (i »Arbejdsmarken«) skrevet en oversigtsmæssig artikkel om de i Danmark fundne *skibssætninger* (paa højkant rejste sten formet som grundrids af et skib), der maa dateres til enten bronzealder eller vikingetid. I modsætning til Sophus Müller, der fremsatte teorien om, at de danske skibssætninger skyldtes svenske eller norske vikinger, der var indvandret hertil, eller som havde jordet deres i kamp faldne i det fremmede land, mener forfatteren at kunne paavise, at det drejer sig om en med vore nordiske brødre fælles skik. Et flyverbillede

fra Hjarnø af saadanne stensætninger viser paany den glimrende hjælp, arkæologen kan have af saadanne optagelser.

I samme tidsskrift gør C. M. Smidt opmærksom paa, hvor sjældent vore *byers og borges broer* omtales i folkeviserne i modsætning til alt hvad der ellers omtales af det, som hører borg og befæstning til. I en sammenfattende fremstilling gør han rede for, hvad der er blevet bevaret og arkæologisk undersøgt af vindebro-anlæg her i landet samt for principperne for disses anbringelse. Fremstillingen koncentrerer sig om Hammershusbroen og om de rester af Københavns nørreport, som fremdroges i 1915, og som dateres til kong Hans's tid.

For hovedstadens vedkommende har trehundredaaret for grundstensnedlæggelsen til *Rundetaarn* fremkaldt forskellige artikler om dette populære bygningsværk (i »Staden København og dens Borgere«). Henning Hansen har behandlet det arkitekturhistoriske, C. Luplau Janssen har skrevet observatoriets historie og Victor Hermansen har — foruden at fremdrage et helt nyt stof til de runestenes historie, som anbragtes paa Trinitatis kirkegaard — givet et nyt bidrag til dansk museumshistorie. Endelig har H. U. Ramsing redegjort for de grundes historie, hvoraf de to nordligste kødmangerboders omraade senere blev til Trinitatis kirkegaard. — Carl C. Christensen har skrevet om »*Det skarpe Hjørne*« ved Adelgade-Helsingorsgade. — Victor Krohn har af sine studier over *Kastellets* historie offentliggjort de afsnit, der omhandler de skiftende staldbygninger, navnlig den saakaldte Madam Bugges stald. — Lorentz Bie har skrevet om *Østerbros allé*, som den var engang, og K. C. Rockstroh har ved uddrag af de interessante Københavns garnisonsprotokoller fra 1664 ydet en del spredte bidrag ogsaa til stadens topografi.

Emil Steenvinkel bringer i sit forsøg paa at rekonstruere *Søborgs* hidtil ikke nedskrevne grande-vedtægter en del topografiske oplysninger vedrørende denne landsby, som i 1937 har genoplivet sit gamle bylaug. — R. Fabricius har givet en oversigt over kirkernes bygningshistorie i *Gilleleje* og nærmeste omegn (begge i »Fra det gamle Gilleleje«).

C. G. Schultz har (i Aarbøger for nord. oldkynd. og historie) skrevet om *Vor Frue i Roskilde*. Han gaar paa flere punkter mod svenskeren Sten Anjous i 1930 offentliggjorte undersøgelsesresultater og fastslaar, efter nye udgravninger for nationalmuseet i 1933—34, at kirken er bygget af Svend Normand i tiden mellem 1074—88, og at den i sin ældste skikkelse var en treskibet, tværskibsløs pillebasilika paa syv fag. Forfatterens udgravninger danner afhandlingens andet og meget interessante afsnit. —

En del bidrag af baade erhvervshistorisk og egnhistorisk art findes i Anna Larsens »Husmænd og Teglværksfolk« (Fra Københavns amt), som beskriver *Hakkemose* teglværk mellem Senge-løse og Høje Taastrup. — I *Kirke Saabys* kirkemur sidder en sten med helleristning. Denne er for nylig blevet undersøgt af Hans Norling-Christensen (»Arbejdsmarken«), som daterer den til den ældre bronzealder, d. v. s. ca. 1000 aar før vor tidsregning.

Fra Sorø amt giver P. Severinsen et værdifuldt bidrag til landsbyskolernes historie. Efter en særdeles værdifuld almen udredning af grundlaget for og resultaterne af skoleloven af 1739 gennemgaar han enkelthederne fra Ringsted, Alsted, Slagelse samt Vester og Øster Flakkebjerg herreder. — M. J. Erlangsen har villet skrive om »*Korsør* fæstning«; han indskrænker sig til at behandle det middelalderlige fæstningstaarn, der ogsaa i sig selv er interessant nok, men artiklen (et foredrag) bringer ingen nyheder af betydning.

Axel Pontoppidan har (i Fra Præstø amt) i en længere artikel gjort rede for det sydsjællandske gods *Petergaards* historie. Det oprindelige Kallehave gods blev 1774 købt af købmand Peter Johansen, der omdøbte det efter sit eget fornavn.

I C. Strandegaards omtale af tre haandværkere i *Stubbekøbing* (Lolland-Falsters Aarbøger) findes en del bidrag til byens topografi samt flere karakteristiske billeder af dens gaarde. — Svend Jørgensens studier sammesteds over færgegaarde og landevejskroer paa de to øer er fortsat med *Gedser* kro (Gedesby kro). I forhold til den rolle, som Gedser har haft som overfartssted er artiklen meget tynd, og da der ingen kildeangivelser findes, er det umuligt at konstatere, hvor spaden kunde være sat dybere i jorden — uden for Kancelliets brevbøger.

Fra *Fyn* har Henrik Larsen skrevet om Nordfyns bebyggelse og skove. Det er en paa omhyggelige arkivstudier grundet betragtning over egnens udseende og opdyrkning i tidligere tid. Henrik Larsens studier er ikke let tilgængelige, men det lønner sig at beskæftige sig nærmere med dem, og de indeholder altid en mængde »stof«. — Hans H. Fussings: Folkeskoler og lærere i *Odense* i begyndelsen av det 18. aarhundrede, er et bidrag til byens »danske« skolevæsens historie og viser saavel magistratens som borgernes forbløffende mangel paa interesse for dette. — G. Schovsbø har skrevet om *Middelfart* kirke og dens gejstlighed før reformationen. — V. Woel har leveret et bidrag til *Kerteminde* købstads historie i det 18. aarhundrede. Foruden en redegørelse for bystyret findes der en beskrivelse af byens udseende i dette aarhundrede samt en omtale af dets borger-

skab (alt i »Fra Odense og Assens amter«). — Svendborgs afdøde topograf Johs. Olsen har efterladt sig en artikel om *Svendborg* amts vand- og vejmøller, der er blevet trykt i »Fra Svendborg amt«. Sammestед har M. Eriksen skrevet om *Eroskøbing* skole indtil 1850. — I »Fynsk Hjemstavn« har J. C. A. Carlsen-Skiødt givet en oversigt over fortidsfund i *Kerte* sogn navnlig efter indberetninger til nationalmuseet om dette sogn. Desuden er beskrevet en del lokaliteter i sognet. — Olaf Andersen har skildret Brændholts bjerg i *Orte* sogn, Baag herred og de omgivende lokaliteter. — I en artikel af H. C. Frydendal om *Trolleborgegnens* historiker Niels Rasmussen Søkilde findes en bibliografi over dennes historisk-topografiske arbejder. — August F. Schmidt har søgt at stedfæste slaget ved »slottet Brobjærg« 1357 til landsbyen Bro i *Brænderup* sogn, Vends herred. — Therkel Mathiassen har (i »Arbejdsmarken«) berettet om en nylig foretaget udgravning af en boplads paa Ræveholmen i Snarup mose under Egeskov gods i *Sydfyn*. Denne boplads har været lidt yngre end Maglemosekulturens og maa i alder placeres mellem denne og køkkenmøddingtiden, saaledes at man her staar over for det hidtil ældste bopladsfund paa Fyn.

Ved en omhyggelig undersøgelse af selvejerbonderne i *Vendsyssel* før og efter »Klementsfejden« har C. Klitgaard (i Historisk Tidsskrift) paavist at disses antal før fejden kun udgjorde 5 p.ct. og ikke som hidtil antaget et langt større. — Samme forfatter har i Vendsysselske aarbøger beskæftiget sig dels med gaardene i Gunderup i *Vrejlev* sogn, dels med de i 1911 istandsatte kalkmalerier i *Jetsmark* kirke. Desuden har han leveret en del bidrag til kirkehistorierne for *Aaby* og *Biersted* ved en gennemgang af kirkeregnskaberne fra 1574—1671, der indtil nu har været opbevaret paa Birkelse. — I samme aarbog har E. Hoskjær fortsat sin beskrivelse af *Vendsyssels* kirkeklokker, og A. Skjødsholm har berettet om matrikuleringen af *Fureby* sogn i 1664 og 1688 efter de opbevarede protokoller.

I »Fra Thisted Amt« har Thorstein Balle redegjort for nogle undersøgelser vedrørende skove i *Thy* og mener at kunne paavise, at disse saa godt som alle er forsvundet i forhistorisk tid (i eller før jernalderen). — Johan Hvidtfeldt har sat under diskussion, hvornaar *Thisted* blev købstad. Det ældste kendte privilegium for byen stammer fra 1524, men gennem et toldregnskab fra Aalborg fra 1518 og et lingsvidne fra 1507 paavises det, at dens købstadsværdighed maa være ældre endnu. — Af J. Sloth Odgaard findes en beretning om Gravgaard, som i 1800'erne tjente som udskibningssted for saa godt som hele

Thyholm, og som bl. a. ogsaa blev besøgt af adskillige norske skipper med deres slupper.

Til *Aalborgs* historie har C. Klitgaard givet et bidrag ved at skrive om det ca. 450 aar gamle Aalborg pinsemarked, som endeligt opløstes i 1882. (Fra Himmerland og Kjær Herreder). — Kr. Værnfeldt har sluttet sin beskrivelse af øen *Eegholm* i Limfjorden med en gennemgang af øens gamle slægter, hvis senere generationer nu findes spredt ud over det øvrige Danmark. — Th. Johansens *Aarestrup* sogns historie er videreført med en beskrivelse af landsbyen Ersted, Stubberupgaardene og Røde Mølle. — S. Vestergaard Nielsen har givet en smuk og fyldig beskrivelse af *Aars* sogns oldtidshistorie. Faa enkeltsgogne kan indtil dato opvise saa rige minder fra oldtiden som dette sogn, og heri har forfatteren sin meget store andel. Skildringen er ledsaget af fortrinlige oversigtskort og af fotografier, der desværre for en stor dels vedkommende paa grund af aarbogens mindre gode papir ikke kommer til deres ret. Forfatteren giver en oversigt over de mange højfund, votivfund og markfund og beretter om forskellige bopladser fra stenalder og fra jernalder. Sognets oldtidsbebyggelse falder ikke sammen med den historiske tids. Kun Aars by kan føres tilbage til keltisk jernalder. Undersøgelserne har vist, at oldtidsfolket yndede at bo højt og tørt, medens bebyggelsen i middelalderen søgte ned til vandløb og kærbedder, hvor de gamle enestegaarde endnu har deres plads. — Paa baggrund af omfattende kildestudier har Poul Møller skrevet *Seberklosters* historie. Dette nonnekloster (muligvis af benediktinerordenen) er bevaret til vor tid i en herregaard ved Limfjorden, som overtog navnet. Om klosters oprettelse og ældste plads haves der ingen efterretninger. Det træder først ind i historiens lys i 1268, blev ved reformationen inddraget under kronen og blev i 1581 mageskiftet til Oluf Brockenhuus, dog med fradrag af en del af det oprindelige klostergods. Godsarkivet er bevaret i en saadan udstrækning, at hovedgaardens drift og ikke mindst det til godset hørende fiskeri har kunnet gøres til genstand for en ret indgaaende behandling. Til bøndergodsets og til skolernes historie findes der gode bidrag. — I »Jydske Samlinger« har Henrik Larsen givet en udredning af ejendomsforholdene i *Hindsted* herred ved middelalderens slutning, og sammesteds er trykt Kr. Værnfeldts bidrag til *Kjær* herreds historie. Foruden en udredning af ejendomsforholdene behandles navnlig stednavnene i Vester Hassing. — Endelig har C. Klitgaard leveret et interessant bidrag til *Læsøs* historie ved at paavise, at den industrimæssige saltudvinding ved kogning af havvand, som man hidtil har ment

ophørte i 1600'ernes begyndelse, i virkeligheden fortsattes et godt stykke op i 1700'erne.

Niels P. Bjerregaard har i »Skivebogen« leveret nogle bidrag til *Skive* gamle kirkes historie som fortsættelse af tidligere bidrag. — M. Brandt har skrevet om Tyge Krabbe til Bustrup og Vegholm. Skildringen begynder med Odin, Hæner og Løke og fortsættes over Agnes Slott-Møllers historiemaleri og mange sider optryk af middelalderlige dokumenter i gammel retskrivning, men giver i mangt og meget et godt billede af adelsmanden og hans politik.

Hans H. Fussing har fortsat sine studier over dansk herregaardshistorie med en skildring af godserne Demstrup og Sødringholm i *Gerlev* sogn i tiden 1625—63. Det bør bemærkes, at disse studier indeholder et stort stof, der gaar langt ud over godshistoriens snævrere rammer. (Jydske samlinger).

Udgivelsen af et realregister til *Aarhus* bys skøde- og pante-protokoller ved C. J. T. Thomsen nærmer sig nu sin afslutning (Fra Aarhus Stift). — J. C. Christensen har offentliggjort et videbrev for *Horsens* købstad for 1802 (Jydske Samlinger). — Chr. Heilskov har afsluttet sit arbejde med en historisk-topografisk skildring af *Hjelmslev* herred, som har staaet paa i 16 aar. Selv ved en gennemgang af de enkelte aarbøger er det vanskeligt at skabe sig et overblik over arbejdets værdi, dertil er stofmængden for stor, men da denne jo kan udnyttes paa forskellig maade, er sikkert forfatterens hensigt naaet (Fra Aarhus Stift). Skildringen afsluttes med Venge sogn, og i samme bind er Venges gamle klosterkirke blevet behandlet af E. Haugsted. — R. P. Randløv har meddelt en række indsamlede oplysninger angaaende *Taaning* sogn i Voer herred ledsaget af et kort over byen efter udskiftningen.

Terkel Mathiassen har (i Aarbøger for nord. Oldkynd. og Historie) givet en indgaaende beskrivelse af »Gudenaakulturen«, den mesolitiske indlandsbebyggelse i Jylland, saaledes som denne fremtraeder efter de sidste to aars grundige undersøgelser. Efter disse kan den deles i 5 forskellige grupper. Yderligere er denne kultur af forfatteren stillet i forhold til de tidligere erkendte danske kulturer i Maglemose, Ertebølle o. s. v. og til lignende fund i udlandet. Resultatet heraf bliver, at de ved Klosterlund ved Bølling sø gjorde fund (fra Danmarks ældste kendte boplads) viser en fase af Maglemosekulturen, maaske 1000 aar ældre end denne, d. v. s. 7000 aar før vor tidsregning; men de forskellige kulturer maa iøvrigt betragtes som parallelforeteelser og ikke som hinanden afløsende kulturer. — Samme forfatter har (i »Ar-

bejdsmarken«) behandlet det sidstnævnte fund, ledsaget af et rigt, fortrinligt billedstof.

Johan Hvidtfeldts i de senere aar offentliggjorte bidrag til erhvervshistorien i de jydskke købstæder har faaet en værdifuld tilvækst gennem forfatterens dygtige udredning af *Fredericias* handel og skibsfart i aaret 1700 (Fra Vejle Amt). Der redegøres heri i store træk, hvorfor denne endnu unge købstad ikke kom til at svare til de forventninger, man ved dens anlæggelse nærrede. Paa baggrund af bevarede toldregnskaber berettes om dens skibe, dens import og eksport i det paagældende aar. Da toldregnskaberne i modsætning til de fleste andre købstæders er bevaret ogsaa for en række af de følgende aar, kan man sikkert regne med nye og til forstaaelse af dansk købstadshandel vigtige bidrag i de følgende aarbøger. — Til *Koldings* ældste historie har Georg Bruun givet et par bidrag ved at oversætte fra latin Valdemar Sejrs privilegium til byen fra 1327 (der hidtil er oversat med adskillige fejl og misforstaaelser). Desuden er oversat pro-sateksten fra Rantzaus kort over Kolding, som er gengivet i Brauns og Hogenbergs *Teatrum urbium praecipuarum*, der udkom i Köln i slutningen af 1500-tallet. Hertil knytter forfatteren en række korrigerende bemærkninger. — Lis Jacobsen har ved at oversætte og kommentere Ole Worms i 1643 offentliggjorte beskrivelse af runestenene i *Jelling* gjort denne tilgængelig for alle. — I J. A. Petersens meddelelser om folkelivet i »*de otte sogne*« (fortsat) findes en del bidrag af ren historisk-topografisk art. — K. Karstoft har skrevet en del bidrag til *Omvraas* historie. — Rasmus Mortensen giver en oversigt over de i Vejle amt i aarets løb gjorte arkæologiske fund, hvoraf navnlig maa fremhæves Thorsteds kirkeruin i *Egtved* sogn.

Johan Hvidtfeldt har (i Fra Ribe Amt) givet et bidrag til jødernes og tobaksspindingens historie i *Ribe*. Begge dele er for øvrigt udførligt omtalt i »*Ribe Bys Historie 1660—1730*«. — Sigvard Preben Skov har omtalt A. S. Vedels beskrivelse af *Ribe*. — Soren Alkærsig tager i spørgsmaalet om det gamle *Vardehus'* topografiske placering til orde for den antagelse, at slottet lige fra den ældste tid til dets ødelæggelse har staaet paa Laksebanken. — Samme forfatter har leveret et bidrag til forstaaelse af sogneskellenes bestemmelse efter udmærkernes udskiftning med eksempel hentet fra *Vejen* i Malt herred, og viser, at spaden maa stikkes dybt i jorden, saafremt et resultat skal naas paa disse omraader.

Egmont Lind har (i »Arbejdsmarken«) gjort rede for de kalkmalerier og øvrige fremstillinger i *Broager* kirke, som er nøje

knyttet til legenden om Sct. Georg. — Den gamle smedje i Ørbæk er blevet flyttet til Frilandsmuseet og giver med hele sit indre udstyr et glimrende billede af en landsbysmedje fra midten af forrige århundrede. Svend Jespersen har (ligeledes i »Arbejdsmarken«) med ledsagelse af gode billeder berettet om den gamle smedjes historie og flytning.

(Aarbogsredaktionerne anmodes om at sende et anmeldelseeksemplar af aarbøgerne direkte til undertegnede, Falkonerallé 19, København F.).
Otto Smith.

Litteratur om Almuekultur og Folkeminder 1937.

I det sidste Par År har Arkivar *Hans Ellekilde* offentliggjort flere Afhandlinger om *Høstskikke* knyttet til det *sidste Neg* (jfr. Sprog og Kultur 1938, 42). Det får være nok her at gøre opmærksom på den omfangsrige Fremstilling af Emnet, som Ellekilde har givet i Arbejdet: »Det sidste Neg i dansk Overlevering« (Fra Dansk Folkemindesamling VI, 1938, »Danmarks Folkeminder« 1937), hvori de Arbejder om Høstskikke fortsættes, der tidligere er skrevet af *Bernhard Olsen*, *J. S. Møller* m. fl. Ellekilde inddrager et stort utrykt Folkemindestof — for en stor Del Nutidstradition, især fra Jylland — i sin Undersøgelse. Arbejdet er rigt på fængslende Detailler, og der er ingen Tvivl om, at en lignende Gennemgang og Tolkning af det øvrige danske Folkemindestof om Hosten og alle dens Skikke vil være en stor Vinding for vor folkloristiske Litteratur, hvorfor man meget stærkt skal opfordre Arkivar Ellekilde til at fortsætte sit »Høstarbejde«, så han engang kan skrive det endelige Værk om dette vigtige Agerbrugsarbejde.

Også om *Hosletten* er vi i 1937 blevet vel oplyste, idet *Salomon J. Frifeldt* og *T. Tobiassen Kragelund* har udsendt en prægtig Bog: »Vi svinger vor Høle« (Gyldendal, 163 S., ill.), hvori de to Forfattere, hver på sin Måde, fortæller om Hosletten på Vestjyllands brede Enge. »Vi svinger vor Høle« er udentvivl den bedste af de Bøger, de to »Sletkarle« har skrevet i Fællesskab. Et dejligt Emne har de her draget frem og behandlet på en såre underholdende Måde, idet vi får Besked om næsten alle Ting vedrørende det strenge Sletarbejde. Der er mange værdifulde Enkeltheder af kulturhistorisk Art i Bogen, der af en østjydsk Sletkarl som undertegnede er bleven læst med en særegen Glæde. Ikke mindst morer man sig over flere af Tobiassen Kragelunds Historier. Enkelte Emner vedrørende Sæd og Skik i Engene er dog ikke behandlede i »Vi svinger vor Høle«, f. Eks. *Holmsteder*

i Engene og *Høsletgilder*. Herom kan man nu se nærmere i »Studier i Vider og Vedtægter« I (1937), 50 ff. og Sprog og Kultur 1938, 41 ff. — En god Skildring af Høsletten ved *Rosenholm Å* og Kornhøsten i *Bendstrup Bakker* har Sognefoged *A. Bang* meddelt i Østjydske Hjemstavn II (1937), 162—64. Tiden for denne Arbejdsskildring er 1880'erne.

Efter Omtalen af disse specielle Arbejder om Høst og Slet skal vi høre om Bøger, der indeholder Oplysninger i Almindelighed om det gamle Folkeliv. Her er da først at nævne Værket: »Lollandsk Landsbyliv« udgivet for Lolland-Falsters historiske Samfund 1937 (199 S., ill.) af *Henrik Ussing* efter Optegnelser af Lærer *J. Jørgensen* m. fl. I Bogens mange Afsnit får man gode Oplysninger om gammel lollandsk Byggeskik, Landbrug og Avlsredskaber, ældre Tidens Bondearbejde (Mælkenes Behandling, Bagning, Brygning, Hør og Uld, Lysesøbning m. m.), Klædedragt, Årets Arbejder, Højtider, Bylavsgilder, Folketro, Sagn m. m. Også i dette Arbejde er det lykkedes Dr. Ussing på en praktisk Måde at fremlægge et værdifuldt kulturhistorisk Stof, og man vil her, som i Ussings andre Bøger, finde en Mængde Enkeltheder, der i Fremtiden vil komme til at gøre god Gavn i specielle Undersøgelser. I denne Forbindelse kan nævnes Arbejdet: »Nogle Arbejdsgilder« (Sprog og Kultur 1938, 1—62), hvori man ret hyppigt finder Henvisninger til Ussings Folkelivsskildringer (bl. a. også den lollandske).

Det er ligeledes et værdifuldt Bidrag til dansk Bondeliv, man finder i Professor *P. O. Pedersens* Bog: »Barndomsminder 1874—1890« (Gads Forlag 1937, 113 S., ill.), der i behagelig Form beretter om Pedersens Barndomshjem i *Sig* ved Varde, om hans Skolegang, Hyrdeliv m. v. Det, der gør den store Fysikers Barndomsbog så fængslende, er dens Skildring af, hvorledes Bondedrengen *Peder Oluf Pedersen* på egen Hånd beskæftigede sig med matematiske og tekniske Spørgsmål, som han evnede at trænge så langt ind i, at Professor *Julius Thomsen* var klar over, at her forelå et Tilfælde, hvor det offentlige burde træde til for at støtte et ungt Menneske, der rigtigt ledet i sin Udvikling måtte kunne komme til at indtage en fremragende Plads på Teknikkens og Opfindelsernes Område. Prof. Thomsens Håb blev jo ikke beskæmmet! Prof. P. O. Pedersens Bog indeholder iøvrigt gode Oplysninger om Dagligliv og Højtider i den lille Bondegård ved *Sig*, hvor en af Vestjyllands store Begavelse voksede op. Prof. Pedersens Skildring af sin Hyrdedrengetilværelse henleder straks Tanken på de Hyrdedrengerindringer, Fysikeren, Prof. *Chr.*

Christiansen (1843—1917) fra *Holmstland* har nedskrevet. De er offentliggjorte i Højskolebladet 11. April 1919.

Man læser også med Glæde de Bidrag til Belysning af Folkelivet på *Fur*, *C. N. Hauge* har meddelt i sine »Erindringer 1870—1924« (Forlaget Fremad 1937, 255 S., ill.). Den senere Handelsminister har ganske naturligt haft et vågent Øje og et tænksomt Sind allerede i Barneårene. Derfor er der så meget godt kulturhistorisk Stof i hans Bog, der — selv om den hist og her er noget tungt skrevet — er meget underholdende. Det daglige Livs Fattigdom, det hårde Arbejde, Brændevinsdrikkeriet, de kummerlige Fremtidsudsigter, der drev adskillige Furboer til Australien og Amerika, hvor de så sandelig heller ej kom til at danse på Roser, har *C. N. Hauge* skrevet realistisk og undertiden gribende om. Derfor vil hans Bog altid indtage en smuk Plads i Litteraturen om Furs Historie, samtidig med at den indeholder Beretninger om en flittig ung Mand — politisk begavet som så mange andre Vestjyder — der nåede fra fattige Kår på den lille Limfjordsø op til en af vort Samfunds højeste Poster. *P. O. Pedersens* og *C. N. Huges* Barndomserindringer og Ungdomsminde er herlig Læsning både for al fremadstræbende Ungdom og for Folk med udtalt kulturhistorisk Interesse.

I *Kristian Jensens* selvbiografiske Skildring: »En Husmands Levnedsløb« (Fra Københavns Amt 1936—37, 149—94) er det også Beretningen om en Mand, der arbejder sig fra små Landsbykår opad i Samfundet, man stifter Bekendtskab med. *Kr. Jensen*, der er fra *Kornerup*, fortæller om sit fattige Barndomshjems Bygninger, om sin Hyrdedrengetid og om Tjenestefolks Kår m. v., men Hovedparten er dog en Fremstilling af Forf.'s politiske Udvikling og hans Deltagelse i kommunalt og andet offentligt Arbejde. — Fra Roskildeegnen hidhører også *Anna Larsens* Afhandling: »Husmænd og Teglværksfolk« (Fra Københavns Amt 1936—37, 195—250), idet det er Udmarksfolks Kår ved *Sengeløse*, vi hører om, hvorefter der gives en god Skildring af Teglværksarbejderne og deres Kår på *Hakkemose* Teglværk. Det er et værdifuldt Stykke lokal Industrihistorie i Forbindelse med socialhistoriske Oplysninger, *Anna Larsen* byder på. — Det samme kan også siges om *L. P. Groothes* Ud-gave af »en Naks-kovarbejders Erindringer« (Lolland-Falsters hist. Årb. 1937, 39—56). Også på Lolland var Arbejdsfolks Kår i forrige Tider bitre. Lange Arbejdsdage og en ringe Løn var de Forhold, hvorunder de levede. Meddelelsen *Christian Larsen (Møller)* var med i Krigen 1864 og var senere en Tid Diligencekusk, en Bestilling, han bringer nyttige Oplysninger om.

Fra Jylland har den flittige Folkemindeoptegner, *Marie Jespersen*, i *Bostrup Hedeby* nær Jebjerg i Salling givet en Fremstilling af det fattige Liv, hendes Forældre og deres Lige måtte friste. Hun fortæller om Barndomshjemmet i *Møgelkær*, dets Indretning, Folketyper, Hyrdedrenge, Daglejerkår m. m. Fru Jespersens Erindringer (Skivebogen 1937) lærer os ret, hvor strenge Forholdene var for Landarbejderne ved Midten af afvigte Århundrede.

Det er ikke Småkårsfolk, man hører om i *Anton Jørgensens* Optegnelser om sit Liv som Gårdmand i *Yderup* nær Brabrand (Østjydsk Hjemstavn 1937, 116—24). Jørgensen fortæller i dette Slutningsafsnit af sine lærerige Erindringer om det moderne Landbrug i Århusegnen, om Mejeriernes Oprettelse, Grundtvigianere og Bjørnbakkere m. v. Det er påskønnelsesværdigt, når landlige Memoireforfattere fører Nedskrivningen af deres Minder op til vore Dage.

Af Erindringer og Folkelivsskildringer med fortrinsvis kulturhistorisk Indhold kan endnu nævnes nogle Bidrag. I Hardsystems Arb. 1937, 33—54 findes således udgivet Pastor *N. Th. Krarups* Barndomsminder fra *Ulfborg Sogn*¹⁾, hvor Forfatteren havde sit Hjem i Tiden 1837—52. Krarup fortæller om Folke dragter, Husenes Indretning og Udstyr, Toldvæsen og Akeise, Møntvæsen, Veje, om Foregangsmændene Evald Tang til Nr. Vosborg, Provst Ove Krarup og Ole Kirk, Landbrugsfremskridt, Slavekrigen, Bryllup, Kirkeliv, Folketro og Sagn. Krarups Optegnelser er i det hele værdifulde, en Betegnelse, man også tør give *Kr. Værnfelts* Meddelelser om Dagligliv, Fester, Dragter, Brændsel, Folketro m. m. fra *Øen Egholm* i Limfjorden (Fra Himmerland og Kær Herred 1937). I *Jens A. Petersens* mangeartede Folkelivsskildringer fra *Skamlingsbankeegnen* (Vejle Amts hist. Arb. 1937, 86—96, 218—240) er der Beretninger om Hyrdedrenge og Skolegang, Høst, Brændeindsamling foretaget af Fattigbørn i Skovene, Kagekoner, Husmænd, Skorstenssyn, Bygninger, Tærskning med Plejl m. m. — I samme Arb. 1937, 166—70 findes i Pastor *I. Karstofts* agrarhistoriske Afhandling om *Ombrå* i S. Omme Sogn et Afsnit om Hyrdedrengeliv, om Ulvegrave, Kvægpasning, Får og Lam, Højjærgning m. v. — *Chr. Holtet* fortæller (Vendsysselske Årbøger 1937, 116—18) om et Par Originaler og om et Øgenavns Oprindelse, medens man i *N. Sodborgs* Gengivelse (Thisted A. Arb. 1937, 393—97) af den 91årige *Bolette Marie Jakobsens* Erindringer hører om den gamle Kones

¹⁾ Fra Omegnen af Ulfborg er Stoffet hentet til *Esbern Jespersens* livfuldt skrevne Oversigt: »Bondekaar i tusind Aar« (»Ringkøbing Amt« 1937, 65—91).

Ungdomsoplevelser på Højskoler, om Krigen 1864 og hvad ellers en Kvinde, der ikke er særlig stiv i Folketro, har at meddele en Udspørger. — Endelig kan anføres *C. Klitgaards* Sprogprøve fra *Hvetbo* Herred (Danske Folkemaal 1936—37, 120—21). Den på Lydskrift meddelte Beretning har et herligt Indhold!

*

Om *Fester og Højtider* forefindes der forskellige mindre Arbejder. Det kan være passende her først at nævne *Hans Ellekildes* Udgave af den angelske Arbejdsmand *Andreas Lorenzens* Optegnelser om *Aarets Fester og Livets Højtider i Angel* (Fra Dansk Folkemindesamling VI, 129—160). Heri hører man om Julen i forskellige angelske Sogne, Fastelavn, Snegilde, Påske, Valborgblus, Pinsefest, Midsommer, Brarup Marked, Bryllup, Barsel, Begravelse m. v. De fortrinlige Optegnelser giver et klart Indtryk af folkelige Fester i den frugtbare Egn, hvor Befolkningen tidligt skiftede nationalt Sindelag, men hvor gammel Sæd og Skik umiskendelig peger mod Nord.

De gamle lollandske *Sommerfester* med pyntede Midsommertræer, Greneudsmykning, Rundgang til Gårdene og Dans bag efter har *Jens Wolsing* leveret en nyttig Skildring af (Lolland-Falsters hist. Årb. 1937, 108—10), lokaliseret til *Holeby*. Festens Udvikling belyses ved, at den omtales som den afholdtes til forskellige Tider i Åremålet o. 1850—1935. — *Jørgen Larsens* Oplysninger om *Midsommertræet i Rå* (smk., 110—12) indeholder bl. a. Enkeltheder om Træets Historie, hvorledes *Gadekoven* blev holdt i Stand, Dans og Leg på Bygaden, og endelig om Træets Fældning 1876.

Særegne Oplysninger om gamle Tidens folkelige Fester finder vi i *H. K. Kristensens* Afhandling: *Skorter over Hovedet* (Fra Ribe Amt 1937, 122—26). Heri omtales en også i Vestjylland ret kendt Skik, der gik ud på, at sørgende Enker trak Skortet op over Hovedet for at skjule Sorgen. Denne Handling var en Efterligning af de finere Kredses bæren lang sort Kåbe om Hals eller på Skuldre. Der er interessante Enkeltheder i *Kristensens* Stykke. — Af en hel anden Art er *C. Klitgaards* Bidrag: »En ulykkelig Ægteskabshandel« (Jyske Saml. 5. Rk. III, 206—11), hvis Indhold er hentet fra *Sæby Tingbog* $\frac{3}{8}$ 1698. En Kvinde i *Understed* Sogn drukner sig. En mistænkt Mand måtte som andre Guds Børn lægge Hånd på Liget og gøre Bøn om Opklaringen af Kvindens ulykkelige Død. Retssagen oplyser godt ældre Dages Folketro i Forbindelse med Menneskelivets større Begivenheder.

Omendskønt de sjældne Folkemindesamlinger, *Hans Ellekilde* har udgivet i Fra Dansk Folkemindesamling VI, 101—128 er

nedskreve i Nutiden, røber de dog ved deres Indhold, at deres Oprindelse må søges ofte endda langt tilbage i Tiden. De supplerer på deres Vis Tingbogsoptegnelser etc., som H. K. Kristensen og Klitgaard har skrevet om. Hos Ellekilde hører man om mærkelige Juleskikke¹⁾, Tidsregning, Dødemåned, Ornegilde, Boldspil ved Langdysse, Harvegød og Plovgød, Midsommergilde, Fluesmækkerskikken, Bryllupsskikke, Død og Begravelse m. m.

※

Om *Redskabskulturen* hos Danmarks gamle Bondebefolkning er der fremkommet værdifulde Arbejder af H. P. Hansen og Axel Steensberg. H. P. Hansens udmærkede Redegørelse for *Løb og Løbinding* er omtalt andetsteds i dette Tidsskrift (S. 205). Den giver et levende Indtryk af den gamle Almues Nøjsomhed og dens Evner til at udnytte alle brugbare Naturting i industrielt Øjemed²⁾. — Dernæst må man udtale sin Glæde over Axel Steensbergs Afhandling: *Trilleploven* (SpK. 1937, 10 ff.), ligesom man i det hele må henlede Opmærksomheden på denne unge Forskers snart talrige instruktive Undersøgelser om vort vigtigste Agerbrugsredskab Ploven (se nu også: Den nordvestjyske Hjulplov, SpK. 1938, 113 ff.).

Om den *stive Arbejdsvogn* er der god Viden at hente i Ellen Raaes filologisk orienterende Bidrag i Danske Folkemaal 1936—37, 75 ff., medens J. A. Petersen bl. a. har et godt Afsnit om *Træsko* og Træskomagerarbejdet i Egne Syd for Kolding Fjord (Vejle A. Årb. 1937: »Sønden Kolding Fjord«). — Det nu ophørte Håndværk: *Kammageriet* har den dygtige Lokalhistoriker Arnold Hansen skrevet et lille Stykke om i Østjydske Hjemstavn 1937, 93, medens M. P. Clemmensen smst., 114—15 levende fortæller om *Pibemarkedet* i Horsens, et gammeldags Krammarked, der ligeledes hører Historien til. — Endelig kan i denne Forbindelse omtales H. P. Hansens værdifulde Skildring af Tusindkunstneren Niels Kragelund i Arnborg (Hardsyssels Årbog 1937, 1—32), en begavet Mand, der havde Evne til at udføre dygtigt Håndværk i mange Fag. Hertil kommer, at Niels Kragelund var en af E. T. Kristensens gode Meddelere, hvad H. P. Hansen naturligtvis gør fortrinlig Rede for.

※

¹⁾ Om Juleskikke i *Lillering* se S. P. Molbech i Østj. Hjst. 1937, 90 ff. I Fynsk Hjemstavn og Sønderjydske Maanedsskrift findes adskillige mindre Bidrag om Fester og Højtider.

²⁾ Jvfr. om Sivfletning SpK. 1938, 111—112.

Bjærgfolkenes Bagning er Tittlen på *Inger M. Bobergs* sidste Bog (Danmarks Folkeminder Nr. 46, 104 S., ill.), hvori Sagtypen »Grissel og Rage« er gjort til Genstand for en metodisk Under-søgelse. Hovedindholdet af Sagn hørende til nævnte Type kan gives i følgende: En Bonde pløjer på sin Mark nær en Kæmpe-høj. Han ser da en Ovnrage og en Skydsel (til at lægge Kagerne ind i den varme Ovn med) ligge i Græsset på Højen. Begge Red-skaber er gået i Stykker; Bonden reparerer dem. Om Eftermid-dagen ligger der en stor Kage på Højen. Bonden spiser Kagen, der er Bjærgfolkenes Betaling for Bageredskabernes Istandsæt-telse.

Dette tilsyneladende fuldkommen fantastiske Sagn er over-leveret i mangfoldige Optegnelser og Varianter navnlig fra Dan-mark, Sverrig, Tyskland og de britiske Øer. En Række kultur-historiske Træk er knyttet til det, ligesom et Studium af et så-dant primitivt Stykke Folkedigtning kan give Anledning til mange Overvejelser vedrørende Folketroen, dens Oprindelse og dens Væsener.

Det må ikke glemmes, at tidligere Dages Mennesker tænkte sig, at der levede Væsener overalt. Usynlige var de til Stede. De står i Overleveringen som en Afklang af Menneskene selv, skabte som de er i deres Fantasi og Billede. Også deres Liv og Færden er en tro Kopi af Menneskenes Tilværelse. Dette gælder i Dan-mark først og fremmest Bjærg- eller Højfolkene, hvad Sagnet om de underjordiske Bagning er et træffende Bevis på. Der-for er det lærerigt at stifte Bekendtskab med Dr. Bobergs lille dygtige Arbejde, der så fortrinligt viser, hvilken Rigdom til Oplysning om Dagligliv og Tænkemåde forhen, der er at hente i de mange, fra talrige Kilder tilvejebragte Folkeminde-optegnelser, som enkeltvis synes ganske betydningsløse, men som set i en større Sammenhæng er af betydelig Værdi, da man ved Undersøgelsen af dem kan få det bedst mulige Indtryk af svundne Tidens Mennesker, deres Levemåde og Mentalitet. Der er naturligvis flest jyske Optegnelser i »Bjærgfolkenes Bagning«, idet *Evald Tang Kristensen* havde Held til at indsamle en stor Mængde Sagn om Bjærgfolk i Jylland.

Sagn af hel anden Art end de primitive Fortællinger om de underjordiske er sådanne, der kendes fra vore Herregårde, knyt-tede til Adelsslægter. En smuk Prøve på, hvorledes en Sagn-kreds, kendt indenfor en adelig Familie, kan undersøges, er givet i *Albert Fabritius'* grundige Redegørelse for Sagn om *Rantzau-Slægten* (Danske Studier 1937, 97—118), hin berømte holstenske og danske Adelsslægt, der tæller så mange ansete Mænd i vor

Historie. Tre Genstande på *Breitenburg* er Slægtens Sagnmagener. Hvad der kan oplyses herom, hvad Sagnene indeholder af Særtræk m. v., har Fabritius nøje undersøgt. Det var ønskeligt, om alle vore Herregårdssagn kunde blive så godt oplyste som Sagnene fra *Breitenburg*.

Tolkninger af Tro og Sagn knyttet til særlige Genstande er også en af Kredslæge *J. S. Møllers* Yndlingsbeskæftigelser. Han har stor Evne til at klare vanskelige kulturhistoriske-folkloristiske Emner, hvad man erfarer påny, når man læser hans Afhandlinger: *Diskestangen* (SpK. 1937, 33—55) og *Et Polititegn som Amulet* (Danske Studier 1937, 53—73).

Gunnar Knudsen har i en sproglig orienteret Sagnundersøgelse: »Hjelms Sværd« (Sorø Årb. 1937, 103—08) klaret et gammelt Sværds Historie. Sværdet fandtes i Herlufsholms Kirke, bragt dertil af *Herluf Trolle* fra et Ophold på Ringkloster. Undersøgelsen bringer også Besked om nogle Sagn fra Hjelmslev Herred. De er af Holger Danske-Svend Felding Typen.

Hans Ellekildes »Folkesagn fra Ringsebølle Sogn« (L.-F. Årb. 1937, 15—25) er en smuk Prøve på, hvorledes en Sagngruppe, knyttet til en Landsbykirke, bør fremlægges og forklares. — Lærer *Jakob M. Hansens* Sagnoplysninger om *Nordby Kirke* på Samsø (Fra Holbæk Amt 1937, 102 ff.) er heller ikke uefne, da de er med til at oplyse om nedlagte Landsbyer, og hvorfor Kirken har fået sin særlige Beliggenhed et Stykke fra Nordby og Mårup. — *Chr. Rosens* Skattegravningssagn fra *Vålse* (L.-F. Årb. 1937, 114—16) er fyldig og god. Talrige Sagnoptegnelser af Værdi findes også i Fynsk Hjemstavn 1937 og Sønderjydsk Manedsskrift 1937. I førstnævnte Tidsskrift er nu afsluttet den lange Række af udførlige Sagn fra Svenskekrigene, som *Vedel Simonsen* i sin Tid indsamlede, og som nu i *E. T. Kristensens* Afskrift er offentliggjorte af *H. C. Frydendahl*. I Sdj. Mdskr. kan fremhæves Sagnoptegnelser fra *Svend Grundtoigs* Samling. — I Østjydsk Hjemstavn II, 155—61 er i Skildringen af *Gern Lyngbakker* anført en Del karakteristiske Sagn. — Også *Johan C. Sulkjær* medtager Sagn og Folketro i sin Bog: »Nørre Nissum Sogn« II (1937).

Tolkningerne af *Genfødselskure* og *Grawlægning* er tidligere givet, men derfor læser man alligevel gerne *C. Klitgaards* Afhandling herom (Vends. Årb. 1937, 88—101), idet der her leveres adskillige nye fra Vendsyssel hentede Eksempler på hine Trosforestillinger, der første Gang herhjemme toges op til Behandling af *Kr. Nyrop* i Dania 1890 (»Kludetræet«). Klitgaard refererer Nyrop uden at tage Hensyn til nye Synspunkter om Emnet, fremførte i Danske Studier 1932, hvortil der dog henvises.

Folketro knyttet til *Vegetationen* har *Johs. Tholle* meddelt nyttige Oplysninger om i *Århus Stifts Årbøger* 1937, 111—163. Stoffet stammer fra Egnen mellem Kolding og Mariager Fjorde.

I Tilknytning til Folketroen om Flora og Fauna, hvor Helbredelse af Sygdomme tit spiller en Rolle, bør nævnes, at Dr. med. *Axel Hansen*, Kolding, og Adjunkt sammesteds, *Knud Jensenius*, som Bind I i Serien: »Klassisk dansk Medicin« har udgivet *Christiern Thorckelsen Morsings danske Skrifter, Pestbog etc.* (Udg. af Løvens kemiske Fabrik 1937, 75 S.). De to Udgivere har ved deres lykkelige Forening af Kundskaber på bedste Måde udgivet den gamle Mediciners Pestbog, der giver et tiltalende Billede af ham som Videnskabsmand. Morsing blev født c. 1485 på *Mors*, hvorfra han sikkert ud i Livet tog med sig megen Folketro om Sygdomme og deres Helbredelse. Men da Morsing var en Banebryder inden for sit Fag, har han kunnet føre Folkemedicinen et Skridt videre i empirisk Retning.

*

Det er ikke ret tit, der i Danmark udkommer *Eventyrsamlinger* eller Studier i Folkeeventyr. Der er derfor god Grund til at henlede Opmærksomheden på *J. P. Kuhres*: »Borriholmska Sansåger« (Danmarks Folkeminder Nr. 45), idet der i denne Bogs udførlige Noteapparat af *Hans Ellekilde* er gjort Rede for de enkelte bornholmske Eventyrs Historie, deres Indhold og deres Sidestykker i andre Lande og Egne. — Der er forholdsvis meget Eventyrstof i *Chr. Jespersens* Bidrag: »Sagn og Æventyr fra Skelskøregnen« (Sorø Arb. 1937, 109—128), hvorfor denne Årbogsafhandling nævnes her.

Folkeviser fremkommer der ret jævnlig Optegnelser af eller Undersøgelser om. Lærer *N. P. Petersen* har således haft Held til i *Vendsyssel* at finde en Form af Skæmtevisen om Bremsen og Fluen. Optegnelsen er ledsaget af *Noder*. (Vendss. Årb. 1937, 151—52). — Det må ikke her forbigås, at mag. art. *Gustav Albeck* et Sted, hvor man ikke vilde finde på at søge, nemlig i Meddelelser fra Lærerhøjskolen i Jylland 1937 (Akademiet i Århus), i en længere Afhandling fremkommer med Bemærkninger til *Anders Sørensen Vedels* Redaktion af *Visen om Dronning Dagmars Død*. I en fængslende Form gennemgår Albeck de forskellige Viseoptegnelser om den berømte Dronnings Død og om Kongens Ridt til hendes Dødsleje.

Ordsprog og Talemåder hører også til Folketraditionens værdifulde Indhold. Ordsprogenes Korthed og gedigne Værdi bevirker, at mange af dem endnu lever i det ældre Slægtleds Tale. Der er

gode Ting iblandt i de Talemåder og Ordsprog fra *Hillerslev Sogn*, som *Anders Overgaard* har meddelt på Folkemålet i Thisted A. Arb. 1937, 398—400. Flere af de fremførte Mundsprog har lokal Tilknytning. — *R. P. Randløv* meddeler i Østj. Hjst. 1937, 151 en Række østjydske Ordsprog om *Skrædderen*.

En encyklopædisk Fremstilling af Folkeminderne med særligt Hensyn til *Ringkøbing Amt* har *H. P. Hansen* givet i Hjemstavnsbogen: »Ringkøbing Amt« (1937), 112—45. Man læser med Fornøjelse den nyttige Oversigt, der også yder Bidrag til *Folkemindesamlings Historie*. Om dette Emne er der nyt at hente i *H. C. Frydendahls* udmærkede Bog om den sydfynske Lokalhistoriker *N. Rasmussen Søkilde* (1937) såvel som i hans Artikel i Fynsk Hjemstavn 1937, 19 ff. om de fire fynske Hjemstavnsforskere: *R. Askholm*, *J. C. Juel*, *M. Kristiansen* og *Sophie Lørup*.

Lærer *J. Christensen Lund* har i det af *Thorvald Madsen* redigerede Arsskrift »Skildringer af Hads Herreds Historie« III (1937), 22 f. givet en nyttig Levnedsskildring af Novellisten og Folkemindesamleren *Svend Thusbek* (Pseudonym for Erik Kristensen), der bl. a. har skrevet Bogen: »Fra Norsminde til Ulstrup Bakker«, Arkitekten *Poul Christensen Hummeluhr* er der skrevet en Biografi af i Arb. f. Århus Stift 1937, 104—110. Denne Mand gav *E. T. Kristensen* gode Oplysninger og var Meddeleren af alt det fortrinlige kulturhistoriske Stof, som E. T. Kr. udnyttede i de tre fyldige Skildringer af Bondelivet i *Sabro Herred*, der er offentliggjorte i Årbog for dansk Kulturhistorie 1895, 1898, 1900. — Et ret interessant Bidrag til Oplysning om E. T. Kr.'s Virksomhed findes i Opsatsen »Edvard Brandes og Folkeminderne« (SpK. 1937, 27—29), hvoraf man erfarer, at det fortrinvis er *Edvard Brandes*, vi kan takke for, at E. T. Kristensen fik Støtte fra Finansloven.

Til sidst skal anføres, at der i Fra Ribe Amt 1937, 88—97 findes en Levnedstegning af *H. F. Feilbergs* Modstander i *Brørup*, *A. C. Riis-Lowson*, der senere som Præst i *Vestervig* tog gæstfrit mod *Evald Tang Kristensen*, da han var på Indsamlingsrejse i Thy.

*

Sonderijske Stednavne er med 10. Levering (Gads Forlag) nået over til *Als*, hvor de sydlige Sognes Navnestof nu er fremlagt og tolket. Et Væld af interessante Marknavne stifter man her Bekendtskab med, og man glæder sig over det Forskersnilde, der hyppigt er Forudsætningen for de sproglige Forklaringer.

Om Oldensvin. Forstkandidat *Chr. Gandil* har i Dansk Skovforenings Tidsskrift 1937, 273—98 fået offentliggjort en skovbrugshistorisk Studie om Oldensvinene. Udfra en omfattende Belæsthed i vor historiske og forstlige Litteratur lykkes det den kyndige Forfatter at give en Skildring af det udmærkede Emne, der tilfredsstiller både almene og videnskabelige Krav. Man er ikke mindst glad for de økonomiske og statistiske Oplysninger, som Afhandlingen indeholder.

August F. Schmidt.

Mindre Anmeldelser.

Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid. 1. Stenalderen. (Gylden-dal 1938).

Det nye Hovedværk om Oldtiden i Danmark har samme Titel som den berømte lille Bog, der før snart hundrede Aar siden blev skrevet af den helt unge Videnskabsmand *Worsaae: Danmarks Oldtid.* *Worsaaes* Bog fra 1843 havde Undertitlen — »oplyst ved Oldsager og Gravhøje«, og det samme kunde *Dr. Brøndsteds* Bog have haft, men det behøves ikke længer; alle er nu klar over, at Sagn og skriftlige Kilder fra disse fjerne Tider kun yder os daarlig Hjælp, naar vi vil vide noget om Danmarks Beboere i Oldtiden. Fra *Thomsen* og *Worsaae* og *Sophus Müller* til *Johannes Brøndsted* har de danske Forhistorikere koncentreret sig om at undersøge og fremlægge Oldsagerne, Fundene, som de eneste duelige Vidnesbyrd om Oldtidens Liv.

I Løbet af de hundrede Aar er Fundenes Tal blevet mere end hundreddoblet, det store »Oldnordiske Museum« har mere end én Gang sprængt sine Rammer, og hvad der i 1843 kunde staa i et lille nemt Oktavbind — og hvad der i 1897 — *Sophus Müllers: Vor Oldtid* — endnu kunde rummes i ét svært Bind — det vil nu fylde tre mægtige Kvartbind. Mindre kan ikke gøre det. *Johannes Brøndsteds* Sprog er — ligesom *Sophus Müllers* — knapt og koncist, — uden Fyldekalk. Det er en nøgtern Bog, men ingen kedelig Bog. Nøgtternheden staar godt til Stoffet, og Stoffet — Vidnesbyrdene om vort Lands ældste Fortid — taler i sig selv stærkt nok. Billeder i Hundredevis, der ledsager Teksten; Kort over Danmark (læg Mærke til Fundkortene!), Planer over Bopladser o. s. v. fører Stoffet lyslevende frem for os; — kan vi i Provinsen ikke altid lige nemt komme ind og se Nationalmuseet, kommer Nationalmuseet her til os, Bogen, som synes dyr, er det i Virkeligheden ikke; den Snes Kroner, som Stenalderbindet koster, er en billig Pris for den Rigdom, som den til Gen-gæld skænker os.

Den indgaaende Omtale, som Værket fortjener, skal her gemmes indtil det foreligger fuldt afsluttet. Med særlig Forventning tør man vel imødesee Bindet om Jernalderen, hvor de senere Aars Bopladsforskninger har uddybet vort Kendskab til den Tids Dagligliv og Samfundsforhold i en saa forbavsende Grad.

Trods det mægtige Format virker Stenalderbindet ikke tungt. Billeder og Tekst, ikke mindst de indledende Oversigter, giver Bogen Spænding. Skulde der her indvendes noget, maatte det være, at der aldrig nævnes et Forskernavn uden i Noterne; der findes Undersøgelser, der er saa spændende, at det vilde lette Forstaaelsen og Tilegnelsen af Oldsagernes Vidnesbyrd, om man kendte Historien om deres Fremdragelse. Men man forstaaer godt, at Forfatteren har villet holde »vore« Navne og Bedrifter udenfor — saa »Tingenes Tale« lyder rent — uden moderne Indblanding. — I Betragtning af den Betydning *Pollenanalysen* har faaet i de senere Aar for Dateringen af Oldtidsfund, er det et Savn, at der ikke findes gengivet noget Pollendiagram; man behøver jo ikke engang at kunne læse for at forstaa et Pollendiagram. — Hvor der S. 138 fortælles om den slebne, tyndnakkede Flintøkse, er Fremstillingen ledsaget af et Par glimrende Billeder. Fotografier af Flintøkser, men man savner et Billede af den flade, tunge Kobberøkse, som ifølge Fremstillingen er Forbilledet for den firsidede Flintøkse.

Indvendinger af denne Art er dog ikke andet end Bagateller. Som Helhed virker Bogen monumental, allerede ved første Gennembladning, og dette Indtryk styrkes kun ved grundig Gennemlæsning. Det er ganske vist Stoffet selv, der virker saa stærkt, men Forfatteren af »Danmarks Oldtid« er i Pagt med sit Stof. R. S.

Rentekammerets kongelige resolutioner 1660—1719.

Efter et arbejde, der har stået på i årtier, har rigsarkivet i dette forår fået fuldført et værk, der som hjælpemiddel for lokalhistorikere og for alle, der studerer Danmarks indre historie, er af den største betydning. Det er de 13 store maskinskrevne bind, der findes opstillet på læsesalen, og som bærer titlen: »*Fortegnelse over kongelige resolutioner gennem rentekammeret 1660—1719 ved S. Nygård*«. De 12 første bind med deres nogle og tyve tusinde numre udgør kronologisk ordnede uddrag af de kongelige resolutioner med henvisninger til de steder, hvor de findes — i rentekammerets protokolrækker eller pakker. At de kongelige resolutioner — selsagt de sager i kammeret, der har størst betydning — er søgte frem mange steder fra (dog ikke fra regnskaberne), derom vidner uægtelig de 10 sider, som redegørelsen for »forkortede kildehenvisninger« omfatter. Bind 13 på 800 sider er registeret over de i de 12 bd. forekommende person-

og stednavne. Man må vel næsten frygte for, at dette bd. vil blive slidt op både af lokal- og personalhistorikere. Thi ingen af disse vil, hvis deres studier falder inden for nævnte tidsrum, kunne undlade at slå efter i »Nygårds resolutioner«!

Forretningsområderne for de efter 1660 bestående store regeringskollegier: kancelliet (det danske og tyske), krigskollegierne og rentekammeret (fra 1660—80 benævnet skatkammeret) var ganske vist ikke helt afgrænsede, og det kan stundom synes en tilfældighed, om en sag blev afgjort af det ene eller det andet collegium. I det store og hele kan man dog sige, at drejer det sig om rigets indtægter og udgifter, sorterer sagerne under rentekammeret. Som det hedder i den kongelige befaling fra oktbr. 1660 må »intet herefter, som kammeret og begge rigernes intrader [indtægter] vedkommer, være sig forpagtninger, afregninger, restancer, kvittancer, mageskifter, assignationer, kontrakter og andet deslige, som angår indtægt og udgift udi kancelliet ekspederes, men på skatkammeret . . .«.

Begyndelsesåret for de »Nygårdske resolutioner« er naturlig givet med skatkammerets oprettelse i 1660. Når man har valgt at lade fortegnelsen slutte med året 1719, begrundes dette med de brugbare gamle både kronologiske og alfabetiske registre, der findes over de kongelige resolutioner fra og med året 1720. Fortegnelsen omfatter både Danmark og Norge samt for tiden indtil 1700 også den kongelige del af hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Årsagen hertil ligger i, at der for disse fra år 1700 begynder særskilte forestillingsprotokoller, for Norge derimod først fra 1720. For Norge og for hertugdømmerne er dog naturligvis ikke medtaget de resolutioner, der findes i sager, der i sin tid afleveredes henholdsvis til det norske rigsarkiv og til statsarkivet i Kiel.

At fortegnelsen omfatter også de norske resolutioner har bevirket, at det norske rigsarkiv har fået et eksemplar af den. Landsarkivet i Viborg har desuden fået alle forarbejderne til fortegnelsen, en god erstatning for denne selv. At eksemplarer af fortegnelsen kunde have gjort nytte både i statsarkivet i Kiel og i landsarkiverne i Åbenrå og Odense, er givet, men altså for sent at fremhæve. En og anden mangel vil der vel nok kunne opdages både i de kronologiske uddrag og i registrene. Som værket imidlertid er, må det sikkert siges at tjene til megen ære for rigsarkivet og de af dettes embedsmænd, der har arbejdet på det, først og fremmest arkivar *S. Nygård*. Det er en uvurderlig lettelse for forskningen at have fået dette hjælpemiddel til brugen af et arkivstof, som det ellers vilde kræve både megen tid og opfindsomhed rettelig at kunne udnytte.

H. H-t.

FORENINGSMEDDELELSER.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København, 22—23. Oktober 1937.

Aftenmødet den 22. Kl. 19 afholdtes i Tøjhusmuseets Foredragssal, som velvilligt var stillet til Foreningens Raadighed og hvor man efter Formandens Beretning nød Aftensmad. Formanden bød velkommen, og til Dirigent valgtes Museumsinspektør Chr. K. M. Petersen, Odense. Følgende 32 Museer var repræsenterede: Køge, Holbæk, Kalundborg, Rønne, Maribo, Odense, Bogen, Svendborg, Nyborg, Hjørring, Skagen, Nykøbing M., Aalborg, Randers, Hobro, Grenaa, Aarhus, Aarhus gamle By, Horsens, Vejle, Fredericia, Kolding, Ringkøbing, Herning, Holstebro, Haderslev samt Nationalmuseets 2. Afd., Dansk Folkemuseum, Københavns Bymuseum, Kronborgmuseet, Post- og Telegrafmuseet, Tøjhusmuseet.

Dagsordenens Punkt 1, *Foreningsmeddelelser*. *Formanden*, Læge I. S. Møller: Siden Aarsmødet i Næstved har to Museer, *Aabenraa* Museum og Museet for *Holstebro* og Omegn, indmeldt sig i vor Forening, hvor vi byder dem Velkommen. Medlemstallet er derved steget til 58.

Det er en Selvfølge, at Bestyrelsen har virket for at faa fremmet Undervisningsministeriets Overvejelser vedr. Provinsmuseernes Forhold. Paa Næstvedmødet var Stillingen den, at Formanden og Sekretæren havde udarbejdet et Forslag til nye Regler, som kunde afløse de gamle, nu i Fortid og Nutid (XI S. 208) genoptrykte Regler af 1915 og havde forhandlet derom med Nationalmuseet, men at Foreningens Bestyrelse paa et i Næstved afholdt Bestyrelsesmøde var enedes om, at dette foreløbige Forslag tiltrængte nøjere Overvejelse af en Række Enkeltheder. Aarsmødet tog Meddelelsen herom til Efterretning, og i Løbet af 1936 fortsatte Bestyrelsen da sine interne Overvejelser, som afsluttedes paa et Bestyrelsesmøde i København 10. Jan. 1937. Resultatet af disse Forhandlinger blev 1) et nyt »*Forslag til Regler vedr. statsunderstøttede og statsanerkendte Museer i Provinsen*«, 2) en Række »*Bemærkninger*« til det af Hr. Departementschef Graae paa Udvalgsrådet 13. Nov. 1934 opstillede Program for Udvalgets Arbejde« (sml. Fortid og Nutid XI S. 83).

Forslaget søger i en Indledning at fastslaa en Gruppdeling af Lokalmuseerne i Centralmuseer, Købstadmuseer, Sognemuseer, Hjemstavnsgaard og Specialmuseer med lokalt begrænset Omraade; Udtrykket Centralmuseer (Stifts-, Amtsmuseer og lignende) er valgt i Analogi med Folkebiblioteksvæsenet. Dets § 3—4 lyder:

§ 3. Det aarlige Statstilskud til de enkelte Museer, der ikke har særlig Bevilling, uddeles i Forhold til de enkelte Museers Betydning og i Forhold til de stedlige Tilskud, dog at de nuværende faste Tilskud ikke formindskes. — I Tilfælde, hvor Kommunens, Amtets og andre faste Tilskud samt Indtægter til Museets Drift og Personale overstiger det aarlige Statstilskud, forhøjes dette i Forhold hertil efter de for Folkebibliotekerne gældende Regler. — Museer, som oppebærer aarligt Statstilskud, vil desuden komme i Betragtning ved Fordelingen af Provinsmuseernes ekstraordinære Fællesbevilling (p. t. 20 000 Kr.) og ved andre Fællesbevillinger, der eventuelt maatte gives de kulturhistoriske Museer under eet.

§ 4. Museer, som er tilstrækkeligt konsoliderede, kan efter Andragende tildeles Statsanerkendelse. De faar herved Adgang til at komme i Betragtning ved Fordelingen af ovennævnte Fællesbevillinger. — Fast aarligt Statstilskud vil herefter ikke tildeles noget Provinsmuseum, med mindre det i mindst 5 Aar har haft Statsanerkendelse og i dette Tidsrum har opfyldt nedennævnte Betingelser. Dog kan der i de første 5 Aar efter disse Reglers Ikrafttræden gøres Undtagelser fra dette Krav.

I § 5 nævnes derefter en Række Forhold vedr. Museernes Administration, Lokaler, Adgangsforhold, Museumsteknik og Virksomhedsomraade; de sidste lyder:

Museernes Virksomhedsomraade fastsættes af Ministeriet, idet der herved tages Hensyn til den (i Indledningen) angivne Gruppdeling samt til Museets egen og Nabomuseernes faglige og økonomiske Vilkaar, og ændres, hvis nye Forhold gør sig gældende, enten ved Oprettelsen af nye Museer eller ved Udvikling af de bestaaende (rigeligere Pengemidler, fagmæssig, fastgageret Driftsleder). — I visse Tilfælde behøver Grænserne for et Museums Virksomhed paa forhistorisk og historisk Omraade ikke at falde sammen. — Museerne maa ikke foretage Udgravninger uden for det for dem fastsatte Virksomhedsomraade. — Bestemmelse om Virksomhedsomraadets Størrelse skal optages i Museets Love.

§ 6: De aarlige Statstilskud skal anvendes til Indkøb af Genstande fra Museets Opland eller til Konservering, Inventar, Registrering, Etikettering, trykte Vejledere og lignende, men maa ikke bruges til daglig Drift, Opsyn, Rengøring o. s. v.

§ 7 behandler Forholdet til Nationalmuseet efter de paa Næstvedmødet omtalte Retningslinjer.

I »Bemærkningerne«, som fylder 14 maskinskrevne Foliosider, gives der foruden en Oversigt over alle Landets kulturhistoriske Museer (hvis Tal nu kan opgøres til 119, hvoraf 23 i København, 96 i Provinsen) en nøjere Motivering af Forslaget og særlig dets nye Regler. Af Enkeltheder skal citeres:

Naar Begrebet »Centralmuseer« er benyttet som en Fællesbetegnelse for visse Museer, maa Begrebet vedvarende svare til en Virkelighed.

Derfor maa det være en Forudsætning, at deres Virkemaade omfatter et tilstrækkeligt stort Opland, og at dette ikke atter og atter indskrænkes ved smaa opdukkende Sognemuseer og Stationsbymuseer.

Det vil blive absolut nødvendigt, at Spørgsmaalet om lønnede uddannede lokale Museumsledere tages op til Drøftelse. Idealet maa da blive at faa et fuldt kvalificeret Menneske, f. Eks. en Magister i Historie, der har gjort Volontørtjeneste i en passende Tid paa Nationalmuseets forskellige Afdelinger, ansat som Leder med en Løn, der svarer til Lønnen ved Statens Museer. Der vilde adskillige Steder iøvrigt sikkert intet være i Vejen for, at vedkommende kunde paatage sig at passe alle Museer i et Amt, hvorved Bekostningen vilde formindskes, selvom der kom Rejseudgifter og Diæter til.

Naar man betænker det ringe faste Offer, som Staten nu bringer for det kulturhistoriske Museumsvæsens Trivsel i Provinsen — ialt kun 17 550 Kr. foruden Bevillingerne til Den gamle By, Gammel-Estrup og Kronborgmuseet, skulde det dog synes rimeligt, at dette Beløb klækkeligt kan kræves forhøjet, naar man ser hen til de store Værdier, som er skabt rundt om i Provinsmuseerne, naar man ser hen til, at Nationalmuseet for største Delen har faaet sine store Skatte fra Provinsen, der dog ogsaa har sine berettigede Krav, naar man ser hen til, at det faste Beløb, der ydes dem, ikke er mere end dobbelt saa stort som det Beløb, Staten giver blot til Musikhistorisk Museum, og naar man endelig ser hen til, at store Dele af de Samlinger, som Provinsmuseerne rummer, og som netop giver disse et lokalt, kulturhistorisk Præg, ellers ufravigeligt vil blive splittet for alle Vinde.

Ganske vist fik Provinsmuseerne for et Par Aar siden af Lotteripengene 20 000 Kr. om Aaret til Uddeling til særlige Anskaffelser. Men dette Beløb er dog mindre end det, som Ny Carlsbergfondet sædvanligt aarligt uddeler til Kunstsamlinger i Provinsen i Form af indkøbte Kunstværker, og det er kun en Draabe i Havet mod de Beløb, som svenske Museer faar fra Lotterimidler.

Det er Museernes højeste Ønske at kunne tjene Skolerne men dette forudsætter, at de paagældende Lærere grundigt sætter sig ind i Museets Samlinger. Det kræver Instruktionskursus, Vejledning, Etiketter — Penge.

Naar den Hjælp, som de fleste Provinsmuseer trænger til, ikke, ja langtfra ikke er tilstrækkelig fyldstgjort ved de to Tilsynsførendes Besøg, som af Hensyn til deres Arbejde i Nationalmuseet nødvendigvis maa være af kort Varighed, er dette ikke dissens, men Systemets Skyld. Og selvom der ogsaa beskikkedes en Tilsynsførende fra Nationalmuseets 3. Afd., vilde dette vel være nogen Forbedring, men ikke være Hjælp nok.

Museumsforeningen har gentagne Gange til Undervisningsministeriet indsendt Andragende om en Bevilling til Brug for Ansættelse af en, helst to Museumskonsulenter. Men i de 6 Aar, der er hængaaet, siden det første Andragende herom fremsendtes, er der intet kommet ud deraf og intet sket til Forbedring af Provinsmuseernes Forhold, kun Statstilskuddet er skaarret 10 pCt. ned, skønt det aldrig blev forhøjet i de fede Aar.

Begge de to omfangsrige Indlæg fremsendtes nu til Undervisningsministeriet, idet man haabede, at de vilde fremme Sagens Gang og gøre Nytte som et positivt Grundlag for fortsatte For-

handlinger i det ministerielle Udvalg til Overvejelser af Provinsmuseernes Forhold, som holdt sit første Møde 13. Nov. 1934 (Fortid og Nutid XI S. 83). Foraaret hengik dog, uden at Ministeriet lod høre fra sig; der var hændt det for os uheldige, at Kontorchef Korsgaard, der særligt har haft med Museumssagerne at gøre, er bleven udnævnt til Universitetskurator, og at Sekretær Andersen, der netop var bleven fortrolig med disse Spørgsmaal, ligeledes er forflyttet til Universitetskvæsturen. Under disse Forhold søgte jeg Departementschef Graae og modtog af ham Meddelelse om, at Kurator Korsgaard vilde beholde sin Plads i Udvalget og fungere som Formand i Underudvalget, der foruden Formanden bestaar af Direktør Mackeprang, Magister Jensen og mig selv, og som skal mødes til Forhandling 4. November.

Ogsaa et andet Spørgsmaal er trukket noget i Langdrag. Paa Næstvedmødet udtalte jeg, at Fordelingen af Provinsmuseernes fælles Bevilling (de 20 000 Kr.) for Finansaaret 1936—37 forhaabentlig kunde blive fremmet saaledes, at de adspurgte Museer fik bedre Tid til at overveje deres Besvarelser. Ifjor Efteraar henvendte jeg mig i Ministeriet om denne Sag og benyttede Lejligheden til at erindre om, at en Snes Museer ikke havde besvaret de ministerielle Spørgeskemaer. Ministeriet kombinerede nu disse to Ting, og Resultatet blev, at Spørgeskrivelserne vedr. Bevillingen først blev udsendt meget sent i Finansaaret, og at der tilslut kun blev levnet Nationalmuseet en meget kort Frist til at overveje dem og gøre Indstilling om Fordelingen. Museet var dog saa elskværdigt ligesom i 1935—36 at tage mig med paa Raad, og selvom der ikke kunde blive Tid til indgaaende Overvejelser, havde jeg Lejlighed til at konstatere, at Anmodningernes Tal var steget stærkt, og at Principperne for den af Nationalmuseet foreslaaede Fordeling var de samme som i de foregaaende Aar. Sekretæren vil senere gøre Rede for Enkelthederne.

Med den længe forberedte »*Museumsstat*« har jeg selv arbejdet en Del. Jeg har redigeret Teksterne vedr. alle de Provinsmuseer, som har besvaret vore og Ministeriets tidligere Spørgeskemaer, medens Sekretæren har indarbejdet de nye Oplysninger fra Spørgeskemaerne i 1936. Provinsmuseerne foreligger i næsten helt trykfærdig Stand. Men jeg har dog ment inden Trykningen at burde gøre endnu et Forsøg paa at faa baade de endnu manglende Provinsmuseer og de københavnske Museer med, og desuden er der ret talrige Huller i de indkomne Besvarelser. Jeg har derfor endnu engang udsendt Spørgeskemaer til 80 Museer, deribl. 23 københavnske; hvor det kun drejer sig om enkelte Mangler, er disse Punkter understregede.

Efter en Forhandling med *Forsikringselskabet Danmark*, der indlededes af Inspektør Uldall, har dette fremsat et meget fordelagtigt Forsikringstilbud. Foreningen vil ikke genoptage Sagen, men fra Forsikringselskabet sker der Henvendelse direkte til de enkelte Museer. Enhver er altsaa ganske frit stillet, men jeg anbefaler at tage Henvendelsen under velvillig Overvejelse.

Da Inspektør Brøndsted i *Politikens Kronik* 14. Marts 1936 havde skrevet om Provinsmuseernes Problem, set fra den forhistoriske Arkæologis Standpunkt, benyttede jeg Lejligheden til i en Kronik 30. Marts at fremsætte en Provinsmuseumsmands Syn paa Sagen. Den, der selv har Skoen paa, ved jo bedst, hvor den trykker.

Sammen med Dansk historisk Fællesforening har Museumsforeningen ordnet det nu afholdte *Kursus*, hvor museale Timer har spillet en ikke ringe Rolle, selvom Sygdom har hæmmet vor Sekretær. Det er min Overbevisning, at Museumsdeltagerne har haft godt Udbytte af disse Dage, og jeg takker Kursuslederne og særligt Fællesforeningens Sekretær, der har ydet os en udmærket Hjælp ved Tilrettelæggelsen af Timerne. Iværksættelsen af dette Kursus har udskudt de to Søsterforeningers Aarsmøder til Efteraarsferien, et Tidspunkt, som adskillige af vore Medlemmer maaske vil finde ganske bekvemt. Og ialfald har der ikke iaar været tvingende Grunde til at fastholde Traditionen om Foraarsmøder, som vor Forening selv tidligere har ønsket. Jeg skal selv være den første til at beklage, at det tager saa lang Tid at naa til Resultater. Men forhaabentlig er vi dog kommet Maalet nogle Skridt nærmere.

Dirigenten takkede Formanden og opfordrede til at koncentrere Diskussionen om Forslaget til nye Regler for Provinsmuseerne.

Riismøller, Aalborg: Mener Bestyrelsen, at kommunal Løn til en Museumsmand kan regnes mellem de stedlige Tilskud, der vil faa Betydning for Statstilskudets Størrelse (Formanden: Ja!). Og gælder det samme et ekstraordinært Tilskud til Indkøb (Formanden: næppe!).

K. K. Sørensen, Vejle: Vi ved ikke rigtigt, hvor vi befinder os. Er vi værd at bevare? Muligt, at adskillige Smaamuseer ikke har Eksistensberettigelse, men ogsaa i mindre Museer er der Sager, der fortjener at konserveres. Som Leder af et mindre Folkebibliotek ved jeg, at Biblioteksordningen ikke er lige gunstig for alle.

Jensen, Nationalmuseet: Vejle Museum er faktisk »statsanerkendt«: det er optaget paa Ministeriets Liste over de Museer, der kan faa Part i Fællesbevillingen.

Uldall, Dansk Folkemuseum: I Sverige har de større Museer en vis Pligt til at passe de mindre i Oplandet, hvilket sikkert er en god Ordning. Med smaa Midler kan der ikke opretholdes Laboratorier, og det vilde være daarlig Økonomi at anlægge mange Desinfektionsovne o. s. v.

Formanden: Ingen vil myrde de smaa Museer; der findes ikke en Stavelse herom i Bestyrelsens Forslag.

Klem, Kronborg: Tak for Uldalls Henvisning til Sverige. Der bør ydes Hjælp fra de store Museer til de mindre, især fra Nationalmuseet, hvis Konserveringsanstalt bør sættes i Stand til at gøre det. Kronborgmuseet vilde gerne have Støtte af »Lotterimidlerne«. Hvorledes er Principperne for Fordelingen?

Petersen, Odense: Kunstmuseernes Konserveringstilskud er givet til Kunstmuseernes Forening. Paa Tilsynsbesøg kontrollerer Konservator Lunøe Tilstanden og udpeger, hvad der skal under Behandling.

Sørensen, Vejle: Der bør søges en Bevilling særlig til Konservering.

Alby, Grenaa: Gaar Forslaget ud paa, at Staten for Fremtiden ikke skal give mere, end Kommunen yder? *Formanden:* Der er taget det Forbehold, at det nuværende faste Statstilskud ikke ned-sættes.

Uldall: Forslaget tilsigter en Slags Børnebegrænsning. I Holbæk Amt er der nu 6—7 Museer!

Rüismøller: Vi har udmærkede Smaamuseer omkring Aalborg, men Grænserne bør ikkø lægges for fast; et lille Museum vil være tilbøjelig til at forsvare sit Opland.

Petersen, Odense: Et Stiftsmuseum bør omfatte hele Stiftet.

Alby: Hvor er Grenaa Museums Grænser? *Jensen:* Praktisk set Dyrslund Nørre- og Sønder Herred, men Forholdet til Randers er ikke endeligt ordnet.

Friis, Hjørring: Ligesom Nationalmuseet omfatter hele Landet, saaledes bør Centralmuseerne omfatte hele Landsdele.

Formanden: Ifølge Forslaget er det Ministeriet, der skal bestemme Grænserne, Foreningen kan ikke gøre det. Men Grænser bør der være.

Petersen, Odense: Der er store Vanskeligheder ved at bestemme et kommunalt Tilskuds Størrelse, naar et Museum baade omfatter Kulturhistorie og Kunst.

Sekretæren gjorde derefter Rede for Fordelingen af *Fællesbevillingen*.

I Modsætning til Bevillingens to første Aar, da Nationalmuseet gjorde forskellige Indkøb, er der i Finansaaret 1936—37 næsten

ikke foretaget Dispositioner af denne Art. Bortset fra et Par Smaaandkøb til ialt 95 Kr., Konserveringsarbejder til 201 Kr. og Fotografering for 52 Kr., ialt 346 Kr., stod ved Finansaarets Udgang hele Bevillingssummen til Raadighed for Provinsmuseernes Ønsker.

Da Nationalmuseet meget sent (som Formanden allerede har nævnt) fik Museernes Ønsker til Erklæring og hastigt optalte, hvormeget disse androg i Penge, viste det sig, at de begærede Indkøb gav en Totalsum paa 24 576 Kr., et Beløb, hvori der af gode Grunde ikke kunde medregnes de Ønsker, der fremførtes i al Almindelighed uden at nævne Tal. Endvidere var der fremsat Ønsker om Konserveringsarbejder for 4750 Kr. Ialt c. 29 300 Kr., altsaa godt 9000 Kr. mere end Bevillingssummen. Hertil kom yderligere Begæring om Penge til Montrer.

Disse sidste maatte da paa Forhaand udelukkes. Indtil videre føler Nationalmuseet sig forpligtet til at fastholde det hidtil hævdede Princip, at Erhvervelser og Konserveringer maa gaa i første og anden Række. Hvis Bevillingen bruges til andet end dens oprindelige Bestemmelse, vil det kunne faa mindre heldige Konsekvenser for fremtidige Forsøg paa at opnaa Forhøjelser. Derfor er det ingenlunde at beklage, at der indkommer saa mange og velmotiverede Ønsker om Indkøb og Konserveringer, som det er sket iaar.

Men det udelukker ikke, at det for Nationalmuseet var en vanskelig Sag i Løbet af nogle faa Dage at overveje alle Ønskerne og at skifte Sol og Vind ligeligt. Og jeg vil ingenlunde paastaa, at det er lykkedes at være absolut retfærdig og i hver enkelt Tilfælde at finde det rigtige. Vi valgte først og fremmest at udskyde alle Ønskesedler uden Prisangivelse samt et Par Genstande, der syntes os for dyre, et af Vejle begæret Sølvkrus til 2000 Kr., som tilmed skulde købes i Udlandet, og hvortil Valutalicens ikke kunde skaffes, og en af Odense ønsket Renæssancekiste til samme Pris. Endvidere maatte der hist og her klippes en Hæl og skæres en Taa, saaledes at Tildelingen i enkelte Tilfælde betyder, at de paagældende Museer selv maa bringe et lille Offer for at erhverve Genstandene.

Med en enkelt Afvigelse fra Nationalmuseets Indstilling fordelte Ministeriet Bevillingen i følgende Beløb:

A. Indkøb:

Køge. Renæssance-Seng. 1. Tilskud	Kr. 2500
Maribo. Granitdøbefont	» 125
Odense. Stole. Sølvstrødaase	» 1070
Nyborg. Dragter m. m.....	» 236

Hjørring. Sølv-sager (Kande og Ske).....	Kr. 830
Thisted. Maleri af Rørby. Vestervig.....	» 400
Aalborg. Panelstuer. 2. Tilskud.....	» 2500
Aars. Landbosager	» 300
Hobro. Landbosager m. m.....	» 300
Gml. Estrup. Møbler	» 1700
Aarhus. Stenoldsager (Gudena-Kultur)	» 500
Aarhus gamle By. Glasmaleri m. m.....	» 375
Kolding. Sølvkande	» 1000
Ribe. Middelalderlige Figurer m. m.....	» 320
Tønder. Renaissance-Skab	» 2000
Aabenraa. Renaissance-Snitværker	» 1145
Sønderborg. Folkeminder fra Als.....	» 400

B. Konservering:

Holbæk. Bindingsværkshus 1660	Kr. 2000
Kalundborg. Jernsager. Antemensale.....	» 300
Rønne. Middelalderlig Altertavle	» 650
Nykøbing M. Møbler	» 300
Aarhus. Forhistoriske Oldsager.....	» 500
Ringkøbing. Folkedragter	» 200

Mellem de største Poster er Tilskudet til Aalborg Museum, anden og sidste Rate til Hjælp til Sikringen af de bekendte Panelstuer. Anseligt er ogsaa Tilskudet til Køge, som til et nyindrettet Renaissanceinteriør kunde erhverve en fra Egnen stammende, rigt udskaaet Himmelseng af den pragtfulde Art, der nu saa at sige aldrig kommer paa Markedet. Det er i det hele Møbler og Sølvtoj, der som sædvanligt kræver de store Beløb, hvilket ikke er underligt, da disse Sager har høje Priser i Handelen og er »Kvalitetsstykker«, som overstiger Museernes egen Økonomi og i høj Grad bidrager til at hæve deres Niveau. Hermed være ikke sagt, at jævne Landbosager, naar de samles klogt og systematisk, inden for de lokale Grænser, ikke kan have lige saa stor eller større videnskabelig Værdi, men de koster jo i Reglen ikke mere, end at de kan betales af Museernes egne sparsomme Midler. Og noget lignende gælder de forhistoriske Oldsager, naar det da ikke drejer sig om større Samlinger. Iaar har kun Aarhus faaet Tilskud til Erhvervelse af Stenaldersager.

Med nogen Betænkelighed er der mellem Tilskuddene til Konserveringsarbejder optaget 2000 Kr. til Holbæk. Tilfældet ligger næsten ud over Bevillingens Grænser, men denne Hjælp til Selvhjælp betyder, at Holbæk Museum kan redde et af Byens bedste Bindingsværkshuse (med Aarstallet 1660), der, dømt til Nedrivning, nu kan genrejses paa Museets Grund. De betydelige Omkostninger dækkes iøvrigt ved Tilskud fra Myndigheder og Private.

Tallet af de ikke statsunderstøttede Museer, som ifjor optoges paa Ministeriets Liste, er 1936—37 forøget med Aabenraa, en Anerkendelse af, at Byen har gjort en betydelig Indsats for at genrejse sit Museum. Aabenraa har iaar faaet Tilskud til Erhvervelse af et Renæssance-Møbel. Naar de andre Museer af denne Gruppe ikke helt har faaet deres Ønsker opfyldt, ligger det først og fremmest i Begæringernes Art. Og Nyborg, Hobro og Aars er ikke gaaet tomhændede ud af Aarets Fordeling.

Efter at Bevillingen har eksisteret i tre Aar, nærmer vi os det Tidspunkt, da der maa foretages en Optælling af, hvor meget de enkelte Museer har modtaget. Og viser det sig i de følgende Aar, at de, som hidtil ikke har nydt godt af Bevillingen, fremsætter velbegrundede Ønsker, vil det være rimeligt og retfærdigt, at de kommer i første Række.

Redegørelsen gav kun Anledning til enkelte korte Bemærkninger.

Kassereren, Uldall, fremlagde det reviderede *Regnskab* for 1936¹⁾. Indtægterne har været 56 Kontingenter: 560 Kr. og Renter 79 Kr., Udgifterne 907 Kr. Beholdningen ved Aarets Udgang 1808 Kr. De forholdsviis store Udgifter skyldes Afskrivningsarbejder til Forslag vedr. Nye Regler og Sagregister samt Næstved-Mødet og Bestyrelsens Rejser. For Fremtiden ønsker Bestyrelsesmedlemmerne ikke nogen Godtgørelse for Rejser til ordinære Aarsmøder. Regnskabet godkendtes.

Sekretæren, Jensen: Udvalget ang. det af Søgaard, Aarhus, udarbejdede *Sagregister-System* har desværre ikke fuldendt sit Arbejde. Det skyldes i første Række Talerens Sygdom, men det har heller ikke virket fremmende, at der efter forrige Aarsmøde ikke er indkommet en eneste Udtalelse fra Medlemmerne. Hovedrubrikerne i det ifjor udsendte Forslag behøver vistnok ikke at ændres og kunde maaske trykkes, selvom Underrubrikerne bør overvejes. Men de maa ikke betragtes som endeligt fastslaaede.

Larsen, Odense: Forslaget dækker i Hovedsagen, hvad Museerne har Brug for.

Uldall: At faa Undergrupperne fuldstændige er meget vanskeligt.

Formanden: Der mangler Rubriker for Kort, Manuskripter og Avisudklip.

Søgaard, Aarhus: Sagregisteret er beregnet for kulturhistoriske Museer og medtager derfor ikke Arkivsager.

¹⁾ I Fortid og Nutid XI S. 198 er den fra 1935 overførte Kassebeholdning urigtigt angivet. Tallet skal være 2076 Kr.

Formanden: Nordiska Museet i Stockholm har dog et stort folkloristisk Arkiv. Registeret skal selvfølgelig ikke omfatte Museets Administrationsarkiv, men Egnens Minder i Haandskrifter.

Uldall: Gruppen for historiske Sager bør kun være en Dublet-gruppe. Folkemuseets tidligere Praksis paa dette Punkt har vist sig uheldig og bør ikke gentages.

Dirigenten: Det foreliggende Grundlag er brugeligt.

Paa Formiddagsmødet den 23. Oktober, som afholdtes i Oldskriftselskabets Sal paa Nationalmuseet, drøftedes Punkt 4, *Eventuelt*.

Ræder, Kolding: Koldinghus Slotsruin, hvor Museet bor, sorterer nu ikke mere under Nationalmuseet, men under det kgl. Bygningsinspektorat og Indenrigsministeriet. Dette har ikke tilladt Museet at beholde sit gamle Navn: Museet paa Koldinghus, men krævede det ændret til Kolding Museum. Resultatet er blevet et Kompromis; vi kalder det nu »Museet for Koldinghus Len«. Lejeafgift skal ganske vist ikke betales, men den Kontrakt, som Ministeriet har tvunget os til at indgaa, er en haard Haandfæstning. Vi skal naturligvis sørge for Lokalernes Renholdelse og for Opsyn i Lokalerne, men det sidste skal være efter Indenrigsministeriets Skøn. Vi kan ikke selv raade for vore Aabningstider, vi faar ikke mere end 150 Kort til Museets Bidragydere. Bestyrelsen maa ikke have en Portnøgle til Ruinen, men er afhængig af Slottets Opsynsmand. Vi kan nok selv udgive Prospektkort og Katalog, men vi maa ikke selv sælge dem, end ikke indenfor Museets egne Vægge. Entréindtægten deles i 40 Øre til Staten, 40 til Museet og 5 Øre til Kunstforeningen (for Selskaber og Skolebørn store Reduktioner). Museet bliver en Indtægtskilde for Staten og maa tilmed ene bære en Pensionsbyrde til et tidligere Opsyn, som var fælles for Museet og Ruinen. Yderligere fastslaar Kontrakten, at Museet kan opsiges med 1 Aars Varsel!

Formanden: Denne Jeremiade hensætter os næsten til Enevældens Tid. I vort Forslag til Undervisningsministeriet om nye Regler siges, at et Museums Lejemaal skal være sikret for 10 Aar, og det samme staar allerede i de nu gældende, saa at de to Ministerier ikke er i Overensstemmelse med hinanden.

Klem, Helsingør: Ganske lignende Forhold gør sig gældende ved Kronborgmuseet. Det gamle Reglement var stramt, og i Anledning af nogle Lokaleændringer har et nyt Departement under Indenrigsministeriet opsat en ny Kontrakt. Af Entréindtægten faar Museet $33\frac{1}{3}$ pCt.; en ny Fællesbillet reducerer yderligere Museets Indtægt.

Sørensen, Vejle: Sagen bør rejses gennem Folketingsmænd.

Sekretæren: Det er beklageligt, at Næstformanden ikke er til Stede idag. Ingen vil nægte, at Museerne kan have stor Fordel af at bo i et Slot, men der er Vekselvirkning ikke mindst paa Koldinghus Ruiner, hvis Bevaring i høj Grad skyldes tidligere Museumsbestyrelsers Virksomhed. Indenrigsministeriets Embedsmænd har i denne Sag kun haft Tanke for deres egen, snævre Ressort, Museernes Levevilkaar forstaar de ikke. Hvorledes skulde et saa stort Museum som Koldinghus' kunne flytte paa et Aar? Og hvor skal det flytte hen? Og hvem skal betale?

Ræder: Indenrigsministeriet har krævet os for nye Love, men disse kan ikke affattes, førend de nye Regler for Provinsmuseerne foreligger.

Friis, Hjørring: Forslagets Bestemmelser om indbyrdes Deponeringer og Udveksling af Sager udenfor de enkelte Museers Op-land bør fremhæves.

Funch, Stege: Flere Medlemmer har misforstaaet Indbydelsesprogrammets Ordlyd og er derfor først kommet til København om Morgen.

Sekretæren: Det er beklageligt, at den typografiske Opstilling mod Forventning har givet Mulighed for Misforstaaelser.

Zacchariasen, Hobro: Kan Foreningen ikke trykke Sagregister-sedler.

Hansen, Herning: Det er billigere at faa dem trykt i Provinsen.

Uldall: Kartoteksedler behøver ikke at have trykte Rubriker. Men de skal være af syrefrit Papir, og paasættes der Fotografier, bør der bruges syrefrit Foto-Klister. Taleren foreviste Eksempler paa de forskellige Seddeltyper, som Nationalmuseets 2. Afd. og Dansk Folkemuseum bruger.

Dirigenten: En Korttype bør udformes af Sagregister-Udvalget.

Bestyrelsesvalg. Saavel Formanden som Hansen, Herning, vilde gerne trække sig tilbage, men efter at *Sørensen, Vejle*, havde udtalt, at det er uheldigt at skifte Heste i Vadestedet, genvalgte de afgaaende Bestyrelsesmedlemmer: Hansen, Møller og Norn.

Efter en Tak fra Formanden hævdede Dirigenten Mødet.

Dansk historisk Fællesforenings Repræsentantmøde i København, Lørdag den 22. og Søndag den 23. Oktober 1938.

Allerede i Forsommeren havde Dansk historisk Fællesforening udsendt Program til sit Aarsmøde, der efter Indbydelse fra Historisk Samfund for Sønderjylland skulde finde Sted i Aabenraa de første Dage i Juli. Men i Juni Maaned antog Mund- og Kløvesygen i Sønderjylland et saadant Omfang, at man indenfor Bestyrelsen frygtede for, at der af Landbrugsministeriet vilde blive nedlagt Forbud mod Mødets Afholdelse. Da Formanden ved en Henvendelse i Landbrugsministeriet fik denne Frygt bekræftet, saa man sig nødsaget til at aflyse Aarsmødet, og i Stedet fastsattes et Repræsentantmøde i København til Efteraaret.

Ved dette Møde, som afholdtes i Oldskriftselskabets Sal paa Nationalmuseet, var følgende Foreninger og Institutioner repræsenteret: *De historiske Samfund for Frederiksborg, Københavns, Højbæk og Sorø Amter, Svendborg Amt, Odense og Assens Amt, Hjørring, Aalborg og Viborg Amter, Aarhus Stift, Vejle, Ribe og Ringkøbing Amter samt Historisk Samfund for Sønderjylland*, desuden *Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, Rigsarkivet og Landsarkiverne for Sjælland, Fyen og Sønderjylland, Dansk Folkemindesamling og Stednavneudvalget*. — Museer: *Nationalmuseets 2. Afdeling, Møntsamlingen, Tøjhusmuseet, Dansk Post- og Telegrafmuseum, Københavns Bymuseum, Købstadmusset »Den gamle By« i Aarhus, Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg, Museerne i Frederiksværk, Køge, Næstved, Vordingborg, Holbæk, Kalundborg, Maribo, Odense, Svendborg, Nyborg, Ringe, Hjørring, Nykøbing M., Aalborg, Grenaa, Ebeltoft, Aarhus, Horsens, Vejle, Fredericia, Kolding, Herning, Holstebro og Haderslev*.

Ved Mødets Begyndelse udtalte *Formanden*, Professor *Knud Fabricius*, Mindeord over Kæmner *J. O. Brandorff* fra Kolding og Adjunkt *Fr. Weilbach*. Derefter meddelte *Formanden*, at Bestyrelsen havde besluttet at tildele fhv. Realskolebestyrer *J. C. Hansen*, Viborg, og Bankdirektør *Jørgensen*, Aalborg, en Præmie paa 100 Kr. til hver for Afhandlinger i Amtsaarbøger fra 1936. Til Begrundelse herfor fremsattes følgende Udtalelser:

Det Emne, som Hr. cand. mag. *J. C. Hansen* har gjort Rede for i sin Afhandling om »Trækstien og Pramfarten paa Gudena« i »Fra Viborg Amt« 1936 er i sig selv af betydelig Interesse. Det er Historien om, hvorledes en initiativrig Mand, Ejer af Silkeborg Hovedgaard, ved Begyndelsen af forrige Aarhundrede fik indrettet Gudenaen til at bære Pramtrafik for derved at skaffe lettere Afsætning for Tøm-

merproduktionen fra Silkeborgskovene. Pramfarten tog et hurtigt Op-sving og blev snart af væsentlig Betydning for Gudenaegnens Op-komst og for Grundlæggelsen af Silkeborg By i 1844—45. Først da Jernbanerne blev anlagt i 1860'erne og 1870'erne, mistede Pramfarten paa Gudenaas sin Betydning. — Af denne afsluttede Udvikling har Forfatteren formaaet at give en udførlig og fængslende Fremstilling; den er formet som en kronologisk fremadskridende Beretning, der er inddelt i korte, overskuelige Kapitler; i Skildringen indgaar en Række Detailler, for Størstedelen hentet fra utrykt Kildestof, for en stor Del fra mundtlig Overlevering; næsten alle er disse Detailler af væsentlig Betydning for Forstaaelsen af Emnet. Forfatteren har ved denne Skil-dring ikke blot fremdraget et Emne af stor Interesse for den paagæl-dende Egn, men han har tillige været inde paa et Omraade, der selv blandt Faghistorikere er meget lidt kendt. I Betragtning heraf maa det dog beklages, at Forfatteren kun i meget ringe Udstrækning har gjort Rede for de Kilder, hvoraf han har øst sin Viden. Uanset denne Man-gel mener Bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening, at denne Afhandling — jævnsides Bankdirektør C. Jørgensens Afhandling om det underjordiske Aalborg — maa tilkendes Præmie som den efter Bestyrelsens Skøn bedste Afhandling i de historiske Aarbøger fra 1936.

Den Afhandling, som Formanden for Aalborg historiske Museum, Bankdirektør *Chr. Jørgensen*, har skrevet om »Det underjordiske Aal-borg« i »Fra Himmerland og Kær Herred« 1936, har Undertitlen »Nye Fund og Iagttagelser« og er en Fortsættelse af en lignende Afhand-ling i Aalborg Amts Aarboeg for 1934. Gennem en Aarrække har For-fatteren fulgt Grundgravninger og Jordarbejder i Byen og ikke blot erhvervet Smaafund til Aalborg Museum, men ogsaa undersøgt Byg-ningsrester, Jordlag og gamle Gadeniveauer, inden Aalborgs Hoved-gader er blevet overdækkede med moderne Beton og Asfalt. Adskil-lige af de fremdragne Fund er Levn fra den dunkle Periode mellem Oldtid og Middelalder, da Byen opstod, og der er maalt og beskrevet mærkelige Levninger af middelalderlige Træbygninger. Sikkert maa nogle af de givne Tidsbestemmelser og Tolkninger nøjere kontrolleres, men vigtigere er det, at Iagttagelserne bliver gjort, medens det endnu er Tid, og at der er blevet reddet et uerstatteligt Materiale til Studiet af Aalborgs gamle Topografi og Historie.

Da Bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening i 1933 præmie-rede en Afhandling af J. O. Brandorff, udtalte den Haabet om, at hans Arbejde maatte virke som et Eksempel til Efterfølgelse. Brandorffs Undersøgelser i Kolding har sikkert været Forbilledet for det Arbejde, som Bankdirektør *Chr. Jørgensen* har ydet Aalborg. Idet hans Af-handling tilkendes Præmie for 1936 (jævnsides med cand. mag J. C. Hansens Afhandling om Pramfarten paa Gudenaas), ønsker Bestyrelsen at fremhæve Betydningen af Lokalforskningens Indsats paa dette Omraade.

Under sin Redegørelse for Foreningens Virksomhed i Aarets Løb omtalte Formanden bl. a. *Vejledningen i Haandskriftlæsning*. De nødvendige Skriftprøver foreligger nu reproducerede, og man afventer blot Dr. Bobé's Tekst, der ventes at ville kunne blive af-sluttet i nærmeste Fremtid.

Fra Kursusleder *Johs. Schrøder* havde Foreningen modtaget en Henvendelse om at anbefale en Ansøgning om Statens Støtte til en landsomfattende Indsamling af Arkivalier af kultur- og lokalhistorisk Værdi. Bestyrelsen har i denne Sag besluttet at raadføre sig med Videnskabernes Selskabs Arkivkommission, med Rigsarkivet og Dansk Folkemindesamling. Vi vil gerne støtte gode Planer, men vi kan næppe støtte denne Sag, hvis den ikke anbefales af andre kompetente Instanser.

Vi har med Interesse fulgt »*Landsudvalget for Hjemstavnskulturs*» Arbejde paa at fremstille en Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur — de Planer, der har været fremme om, at Dansk historisk Fællesforening skulde lade udarbejde en »Hjemstavnskatekismus«, overflodiggøres herved. Vor Forening vil gerne støtte Udgivelsen af denne Haandbog — vi er dog ikke i Stand til at tilbyde direkte økonomisk Støtte, men haaber, at en saadan kan opnaas gennem de store Fonds.

Den i Fjor nedsatte *Tidsskriftsektion* er villig til i paakommende Tilfælde at være Tidsskriftredaktorerne behjælpelig; det ligger vel nærmest for at henlede Opmærksomheden paa fælles Opgaver, der kunde løses amtsvis. Som Eks. paa en saadan Opgave kunde nævnes Studier over det rindende Vands Betydning i industrielt Øjemed, fra Brobyværk Vaabenfabrik til Dampens og Elektricitetens Tidsalder. Det laa ogsaa nær for Tidsskriftsektionen at arbejde med Spørgsmaalet om Tilvejebringelsen af en lokalhistorisk Bibliografi i Fortsættelse af Erichsens og Krarups, der holder op 1911.

Efter at *Kassereren*, Dr. *Hjelholt*, havde forelagt Regnskabet for 1937 og Budgettet for 1938, der begge viste mindre Underskud, og faaet dem godkendt, afgav Magister *Jensen* et kort Referat af Museumsforeningens Møde. Derefter fulgte en *Drøftelse* af *Formandens* Beretning.

Bankdirektor *Jørgensen* (Aalborg) takkede, fordi man havde præmieret hans Undersøgelser i det underjordiske Aalborg. For halvtreds Aar siden var Brandorff blevet hans Læremester. Han havde fulgt Brandorff paa hans Udgravninger og havde i de sidste 20 Aar paa dette Grundlag arbejdet selv i Aalborg.

Amtslæge *Lausten-Thomsen* (Sønderjylland) indbød til Aarsmøde næste Sommer i Aabenraa, der gerne vil modtage Foreningen.

Alkærsig (Ribe Amt) spurgte, om man kunde faa nogen Indflydelse paa Valget af Skriftprover til den gotiske Haandskriftvejledning. Han mente ikke, der var Grund til at bringe Prover af Nutids tysk Skrift.

Formanden svarede, at det var Dr. Bobé's bestemte Ønske at faa en Tavle med gotisk Skrift, som den bruges i Dag i Tyskland. Fra Fællesforeningens Side har Dr. Hjelholt medvirket og haft afgørende Indflydelse paa Udvalget af Skriftprøver.

Kredslæge, Dr. *Axel Hansen* (Kolding): Det er smukke Skriftprøver, det er blot alt for kønt; maa vi ikke faa et Par skodesløse Breve med?

Dr. *Hjelholt*: De Prøver, der er reproducere, har jeg forsaavidt Ansvaret for. De Synspunkter, der har været afgørende for Udvælgelsen, er forskellige: 1) Jeg maa tage Afstand fra Ønsket om at faa Privatbreve med; individuelle Haandskrifter er uendeligt varierende, og der kan ikke læres meget deraf gennem et Udvalg, der som dette ialt kun omfatter 44 Prøver; 2) det for Kultur- og Lokalhistorikere interessante er *de typiske Kancellihænder* og de Skrivershænder, man møder i Ting- og Kirkebøger etc., derigennem vil kunne opnaas Vejledning til at læse de individuelle Hænder. Jeg vilde gerne have præsenteret saa mange af de store Arkivgrupper som vel muligt, det, som Folk søger Bekendtskab med ved deres Forskninger: her kan Begyndere se, at der er noget, der hedder Herredagsdombøger, Kancelliregistranter etc. 3) Endelig skulde medtages Dokumenter, der berører vigtige Begivenheder i Danmarks Historie.

Direktor *Fang* (Roskilde) udtalte sin Tilfredshed med, at den tyske Skrift kom med paa een Tavle; det er vanskeligt at faa fat i Hjælpe midler til at læse denne Skrift, skønt den bruges af 80 Millioner.

I Forbindelse med Magister *Jensens* Referat af Museumsforeningens Møde forespurgte *Fang*, om der ikke kunde gøres noget for, at *den ny Fredningslov* blev bedre respekteret. Guldsmed *Kyster* (Kolding) oplyste, at man fra Kolding havde bedt Sogneraadene i Museets Opland, fra Grindsted til den gamle Grænse, om at udpege Repræsentanter, der skulde tage sig af Sagen i hvert Sogn; men kunde en lille Pjece udbrede Kendskab til Sagen, vilde det sikkert hjælpe. Mag. *Jensen* og *Formanden* udtalte, at Bestyrelsen, evt. sammen med Dr. Therkel Mathiassen, skulde overveje, om der fra dens Side kunde gøres noget i denne Sag.

Redaktør *Gunnar Knudsen* fremsatte derefter paa Bestyrelsens Vegne Forslag om at søge tilvejebragt en *Registratur over Udskiptningskort*. Redaktør Knudsen har andetsteds i dette Tidsskrift (foran S. 173 ff.) gjort udførligt Rede for disse Planer. Forslaget gav Anledning til en ret indgaaende Drøftelse; der var

almindelig Enighed om, at her laa en central Opgave for Fællesforeningen, og at det var paa høje Tid at faa Overblik over, hvad der endnu er bevaret af Udskiftningskort. Pastor *Severinsen* fremhævede, at Hovedopgaven naturligvis maatte være at redde de originale Kort ved at fotografere dem, men der var i Sognene stor Interesse for at faa Kopier af Udskiftningskortene til Ophængning i Skoler eller Forsamlingshuse. Teglværksejer *Gulddal* (Viborg) udtalte, at der til Amtssamfundene burde udsendes Vejledning om, hvorledes Kortene kan indsamles. Museumsdirektør *Klem* (Kronborg) mente, at Originalkortene burde samles paa eet Sted under betryggende Forhold, hvortil *Knudsen* bemærkede, at man kunde jo ikke tvinge Besidderne til at afgive Kortene; undertiden tog Folk ganske vist mod Fotografier i Stedet for Kortene, fordi Fotografierne var pænere end Kortene! Landsarkiver *Hatt* (Odense) sagde, at Arkivet i Odense tit fik Forespørgsler, om Arkivet havde Matrikelkort fra den og den Landsby. Det var lykkedes ham at opspore enkelte, han var ikke sikker paa at der fandtes saa mange, men vi maa have at vide, hvad der findes. Det bliver næppe saa vanskeligt at faa Folk til at afgive Kortene til Landsarkiverne, naar de faar Fotografier i Stedet. Vi vil paa Fyn søge at faa en Tillidsmand i hvert Sogn. *H. P. Hansen* (Herning) mente, at det var dyrt at faa Kortene fotograferet, hvortil *G. Knudsen* bemærkede, at det kunde bekostes af Kontoen til Matriklens Vedligeholdelse, og Fotografierne kunde da faas for Fremstillingsomkostningerne. Landsarkivar *Knudsen* (København): Registraturen bør omfatte, hvad der overhovedet findes af Matrikelkort i Landet. Arkivar *Hvidtfeldt* (Aabenraa): Næsten alt, hvad der kendes i Sønderjylland af Udskiftningskort, findes i Aabenraa-Arkivet, enkelte i Sønderborg. Der findes Registratur derover i Landsarkivet. *Formanden* udtalte, at Sagen vilde blive fremmet.

Herefter indledede *Formanden* en Drøftelse af, hvorvidt det er ønskeligt at faa tilvejebragt en *lokalhistorisk Bibliografi* for Tiden fra 1912 til 1938, i Fortsættelse af Erichsens og Krarups Bibliografi. Hjælpemidlerne for Tiden efter 1912 er meget utilfredsstillende. Dansk Tidsskrift-Index er for omfattende, skelner ikke mellem det brugelige og det værdiløse. I hver Aargang af Historisk Tidsskrift findes derimod en god Bibliografi, ogsaa omfattende lokalhistorisk Litteratur. Ogsaa fra anden Side havde man ønsket en Fortsættelse af Erichsen og Krarup og indgivet Ansøgning til Carlsbergfondet om Støtte til Sagen, hvilket dog var blevet afvist. *Formanden* havde drøftet Sagen med Bibliotekar Krarup, som havde stillet sig velvillig overfor Tanken om

foreløbig at begynde med en lokalhistorisk Bibliografi. Historisk Tidsskrifts aarlige Bibliografi vilde kunne være et anvendeligt Grundlag; i Stedet for Trykning vilde et duplikeret Seddelsystem maaske være at foretrække. Paa samme Maade kunde man eventuelt fortsætte med den personalhistoriske Bibliografi. At fremme denne Sag vilde være en nærliggende Opgave for Tidsskriftsektionen og i det hele for Fællesforeningen. Til Forbillede kunde man maaske vælge det billige Kartoteksystem, som anvendes af Institutet for Samfundsøkonomi og Historie, hvor Prisen pr. Kort var ca. 1 Øre; derfor havde Formanden anmodet Institutets Sekretær, Lektor *Wendt*, om at komme til Stede.

Universitetslektor *Wendt* demonstrerede derpaa Institutets Kortindexsystem, som med Held havde været anvendt i 10 Aar. *Wendt* mente, at den hele Bibliografi vilde kunne sikres ved et Samarbejde mellem Dansk historisk Forening, Personalhistorisk Samfund og Fællesforeningen. — I denne Forbindelse gjorde *Wendt* opmærksom paa Institutets *Avisregistratur*, omfattende *Berlingske Tidende* og *Politiken* for Tiden 1865—1900; et Eksempplar heraf fandtes paa hvert af de tre Statsbiblioteker; to Eksemplarer stod endnu til Raadighed; det vilde være naturligt at anbringe det ene i Odense, det andet i Jylland. (Et Forslag fra Amtslæge *Lausten Thomsen* om at deponere det jyske i Aabenraa fik nogen Tilslutning).

Kaptajn *Otto Smith* mente, at Historisk Tidsskrifts Bibliografi var utilstrækkelig som Grundlag for en stor topografisk Bibliografi. Den anviste Fremgangsmaade vilde sikkert blive dyr. *Formanden* hævdede, at det vilde være uoverkommeligt at gøre Bibliografien udtømmende. Bankdirektør *Jørgensen* oplyste, at i Aalborg Amt havde man løst Opgaven — lokalt. *Wendt* holdt paa, at Historisk Tidsskrift medtog, hvad der var noget værd. Kan man ikke bygge paa de bestaaende Indexer, vil Sagen møde store økonomiske Vanskeligheder. Kun i rige Byer vil man kunne løse Opgaven lokalt. *Alb. Thomsen* (Holbæk): Kan Fællesforeningen ikke lave et Fællesregister for de historiske Samfunds Aarbøger? Det vil hverken blive nogen dyr eller uoverkommelig Opgave. Blot et Realregister med Artiklernes Titler. — Der blev derefter anført en Række Eksempler paa, at de enkelte Amtsaarbøger har lavet Register over en Række Aargange. *Alb. Thomsen*: Dette er forvirrende og viser kun, at det vil være godt at faa et Fællesregister. Overlærer *Sørensen* (Vejle) fandt det rimeligt at søge Samarbejde med Bibliotekerne vedr. Register. — *Formanden* mente ikke, at der var vundet meget ved en Registratur over Amtstidsskrifternes Indhold. Hvad savner man i Historisk Tids-

skrifts Bibliografi? Da der ikke er Enighed blandt Repræsentanterne, vil det være rimeligt at udsætte Sagen til Aarsmødet i Sommer. Der vil da i Mellemtiden fra vor Side blive udført et yderligere forberedende Arbejde.

Under *Eventuelt* efterlyste Arkivar *Ellekilde*, Dansk Folkemindesamling, de ældste Tryk af Molbohistorier, i Anledning af at disse skal udgives af *Danmarks Folkeminder*. Den ældste Udgave, »En Beretning om de vidtberømte Molboers vise Gerninger og tapre Bedrifter«, ved C. E. Mangor i Viborg c. 1773, kan vi kun slutte os tilbage til. De senere Udgaver Viborg 1780 og Haderslev 1793 foreligger kun i defekte Eksemplarer paa de store Biblioteker. Findes der ingen fuldstændige Eksemplarer af disse gamle Molbotryk i privat Eje? Skulde det være Tilfældet, bedes de udlaant til Dansk Folkemindesamling til den Bog om Molbohistorierne som Professor Arthur Christensen er ved at forberede.

Efter en Kaffepause genvalgtes Bestyrelsen og Revisorerne. Derefter holdt Professor, Dr. *Knud Jessen* et fængslende Foredrag, ledsaget af Lysbilleder, om *Naturforholdene og Menneskene i Oldtiden*. Vi haaber senere i dette Tidsskrift at kunne bringe en Afhandling af Professor Jessen om dette Emne. Efter Foredraget stilledes en Række korte Spørgsmaal fra Tilhørerne, som besvaredes af Professoren.

Tiden var nu saa fremskreden, at Repræsentanterne maatte begive sig til Restaurant »Karnappen«, hvor Middagen ventede. *Søndag Formiddag* samledes Deltagerne igen, denne Gang ved Øresundsbaaden, der skulde sejle dem over til *Malmö*. Vort første Maal var her *Malmöhus*, det gamle, nys restaurerede Slot, hvor man nu har opstillet Malmö Museums historiske Samlinger. Til det gamle Slot er dristigt og dygtigt føjet et Par helt moderne Museumsfløje. Amanuensen *N. G. Sandblad*, der tillige er Museumsdocent i Malmö, var vor udmærkede Vejleder gennem Museets kultur- og kunsthistoriske Samlinger. Det er ikke blot Museets Ydre, men ogsaa dets Indre, der er præget af moderne Principer — i Ordning og Opstilling. I nogle Tilfælde gaves dette Anledning til ivrig Diskussion blandt Deltagerne, saaledes det synkronistiske Princip, der var fulgt ved Opstillingen af Oldtidsafdelingen, hvor de skaanske Stenalderøkser var udstillet i samme Rum som Sager fra samme Tid i Ægypten og Orienten. Om eet kunde alle være enige, at dette var ikke noget kedeligt Museum: at det besøgende Publikum er af samme Opfattelse, kan formodes; skønt Museet kun har været aabnet her i halvandet Aar, ventede man netop denne Dag, at dets Gæst Nr. 200 000 skulde passere Tælleapparatet. — Efter at Deltagerne havde nydt den svenske Smørgaas i Museets egen Restaurant, blev der aflagt et

Besøg i *St. Petri Kirke*, hvor vi blev hilst Velkommen af Provst *Lysander*, der gav os en kort Oversigt over Kirkens Historie, hvortil Magister *Jensen* føjede enkelte karakteristiske Træk, især Kirkens paaafaldende nære Slægtskab med den middelalderlige Frue Kirke i København.

Hermed var Programmet for Malmoturen udtømt og Repræsentantmødet afsluttet.

J. O. BRANDORFF.

26. November 1854—11. Februar 1938.

1934, da Brandorff fyldte 80 Aar, modtog han ikke blot den Hjelmsjerne-Rosenerone'ske Prismedaille, men han blev ogsaa Æresborger i sin Fødeby Kolding. Det var en smuk og vel fortjent Anerkendelse af hans Virksomhed i og for Byen, som Købmand, Kæmner, Byraadsmedlem og Forsker. Utvivlsomt var det især hans historiske Indsats, som Staden hædrede. I Koldings Lokalforskning stod Brandorff i første Række. Han deltog 1890 i Stiftelsen af det historisk-antikvariske Selskab for Kolding, der skabte Museet paa Koldinghus og i saa høj Grad bidrog til at sikre Slotsruinens Bevaring. 1894 var han med til at stifte Vejle Amts historiske Samfund, det næstældste af Landets lokalhistoriske Amtssamfund. Og samtidig med, at han gennem en Aarrække virkede som Nationalmuseets Tilsynsførende ved Koldinghus Ruin, gjorde han begge Steder et stort Arbejde. Utrætteligt udforskede han Koldings Jord; hans Interesser for Geologi og forhistorisk Arkæologi ledede ham ind paa nye Veje i Bystudiet.

Vor Forening har særlig Anledning til med Tak at mindes Brandorff. Han var med til at forberede dens første Møde, der holdtes i Kolding 1911. Og da Bestyrelsen i 1933 tilkendte ham Foreningens Pris for en Aarbogsartikel, var det den en kær Pligt at fremhæve hans Virksomhed »som et Eksempel til Efterfølgelse i langt højere Grad, end det hidtil har været Tilfældet«. Hans historiske Studier i Koldings Jord vil altid staa som et manende Forbilled.

C. A. J.

FREDERIK WEILBACH.

28. August 1863—4. December 1937.

Som Søn af Kunstakademiets Sekretær arvede Fr. Weilbach Interesse for Kunst og Kunsthistorie. Han bevarede den, da han som Adjunkt drog til Provinsen. 1906 var han med til at stifte Horsens Museum, hvis Formandspost han beklædte til 1918. Og da han tidligt trak sig tilbage til Privatlivet, kunde han fuldt og helt dyrke sin Ungdoms Interesser. Han deltog i Rask-Ørstedsfondets arkæologiske Ekspedition til Spalato og Salona, men for Dalmatiens antike Herligheder glemte han ikke sit Hjemland. En Række Publikationer blev Resultatet af hans grundige Forskninger over vor Arkitekturhistorie, hvis skriftlige Kilder han omhyggeligt samlede og udnyttede i Monografier over Thura og Harsdorff; Oversigtsværket »Dansk Bygningskunst i det 18. Aarhundrede« er i sin Art en uundværlig Haandbog. Bosat i Snekersten blev han desuden et virksomt Medlem af Frederiksborg Amts historiske Samfund, skrev populære Skildringer af Nordsjællands Kongeslotte og knyttedes derved ogsaa til Dansk historisk Fællesforening, i hvis Aarsmoder han jævnligt deltog.

C. A. J.